

Η ΑΠΟΓΟΝΤΕΥΣΗ ΜΟΥ ΣΤΗ ΡΩΣΙΑ

ΕΜΜΑ ΓΚΟΛΝΤΜΑΝ
Η ΑΠΟΓΟΗΤΕΥΣΗ ΜΟΥ
ΣΤΗ ΡΩΣΙΑ | Δύο χρόνια στη Ρωσία
(1920-1921)

My Dissilusionment in Russia
(My Two Years in Russia)

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Δέσποινα Κερεβάντη, Γιάννης Βαλούρδος

ΑΠΟΠΕΙΡΑ ♦ Αθήνα 2009

Έμμα Γκόλντμαν *Η απογοήτευσή μου στη Ρωσία*
Emma Goldman *My Disillusionment in Russia (including My Further Disillusionment in Russia)*
Για την ελληνική γλώσσα © 2009 Απόπειρα
Μετάφραση Δέσποινα Κερεβάντη, Γιάννης Βαλούρδος
Διορθώσεις Φωτεινή Κουκούτση
Σχεδίαση εξωφύλλου Πάνος Κασσιάρης
Στοιχειοθεσία, Σχεδίαση έκδοσης Απόπειρα
Εκτύπωση, παραγωγή Multimedia A.E.

Σύμφωνα με το Νόμο 2121/1993 και τους κανόνες Διεθνούς Δικαίου που ισχύουν στην Ελλάδα, δεν επιτρέπεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική ή κατά παράφραση ή διασκευή ή απόδοση του περιεχομένου του βιβλίου με οποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλον, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του εκδότη.

ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2009

ISBN (13) 978 960 537 109 8

εκδόσεις ΑΠΟΠΕΙΡΑ Ναυαρίνου 18–20, 106 80 Αθήνα
Τηλ. 210 364 0817, Fax 210 363 0376,
E-mail apozeira@hotmail.com
Apozeira Publications, 18–20,
Navarinou St, 106 80 Athens, Greece

2009 Printed in Greece

Περιεχόμενα

<i>Πρόλογος στον πρώτο τόμο της αμερικανικής έκδοσης</i>	11
<i>Πρόλογος στο δεύτερο τόμο της αμερικανικής έκδοσης</i>	21
1 Απέλαση στη Ρωσία	27
2 Πέτρογκραντ	33
3 Δυσοίωνες σκέψεις	40
4 Μόσχα: οι πρώτες εντυπώσεις	46
5 Συναντήσεις	54
6 Οι προετοιμασίες για τους Αμερικανούς απελαθέντες	61
7 Αναπαυτήρια εργατών	67
8 Πρωτομαγιά στο Πέτρογκραντ	71
9 Στρατιωτικοποίηση στα εργοστάσια	74
10 Η Αποστολή των Βρετανών Εργατικών	80
11 Επίσκεψη από την Ουκρανία	82
12 Κάτω από την επιφάνεια	89
13 Βοηθός στο Μουσείο της Επανάστασης	95
14 Πετροπάβλοφσκ και Σλίσελμπουργκ	100
15 Τα εργατικά συνδικάτα	104
16 Μαρία Σπυριντόνοβα	110
17 Δεύτερη επίσκεψη στον Πέτρο Κροπότκιν	117
18 Καθ' οδόν	121

19	Στο Χάρκοβο	125
20	Πολτάβα	141
21	Κίεβο	151
22	Οδησός	169
23	Επιστρέφοντας στη Μόσχα	176
24	Πίσω στο Πέτρογκραντ	184
25	Αρχάγγελος και επιστροφή	192
26	Θάνατος και κηδεία του Πέτρου Κροπότκιν	200
27	Κρονστάνδη	206
28	Διώξεις Αναρχικών	215
29	Πλανόδιοι έμποροι της Επανάστασης	226
30	Παιδεία και πολιτισμός	235
31	Η εκμετάλλευση του λιμού	247
32	Η Σοσιαλιστική Δημοκρατία καταφεύγει στην απέλαση	251
33	Επίλογος	256

Παράρτημα

Έμμα Γκόλντμαν: Η αλήθεια για τους Μπολσεβίκους	277
---	-----

Σημείωμα της ελληνικής έκδοσης

Η ελληνική μετάφραση έγινε από την έκδοση: Emma Goldman, *My Disillusionment in Russia*, Dover Publications, Μινιόλα (Νέα Υόρκη) 2003, η οποία είναι πιστή ανατύπωση του *My Disillusionment in Russia* (1923) και του *My Further Disillusionment in Russia* (1924), που εκδόθηκαν για πρώτη φορά από τον εκδοτικό οίκο Doubleday, Page & Company (Γκάρντεν Σίτυ, Νέα Υόρκη). Ο εκδοτικός οίκος Doubleday σκόπευε να δημοσιεύσει το έργο σε έναν τόμο, αλλά από λάθος παραλείφθηκαν τα δώδεκα τελευταία κεφάλαια, και υποχρεώθηκε να προχωρήσει τον επόμενο χρόνο στην έκδοση του δεύτερου συμπληρωματικού τόμου με το υπόλοιπο υλικό. Τέλος, αν και στη βιβλιογραφία το έργο έχει καθιερωθεί να αναφέρεται με τον τίτλο *My Disillusionment in Russia* [Η απογοήτευσή μου στη Ρωσία] υπάρχουν φορές που αναφέρεται και όπως η ίδια η Emma Goldman το είχε τιτλοφορήσει, *My Two Years in Russia* [Τα δυο χρόνια μου στη Ρωσία].

Πρόλογος

στον πρώτο τόμο της αμερικανικής έκδοσης

Την απόφαση να καταγράψω τις εμπειρίες, τις παρατηρήσεις και τις αντιδράσεις μου όσον καιρό έμενα στη Ρωσία την πήρα πολύ πριν σκεφτώ να φύγω. Ουσιαστικά, ήταν ο βασικός λόγος για τον οποίο εγκατέλειψα αυτήν τη γενναία και τραγική χώρα.

Όσο έχουμε δυνάμεις, δύσκολα παραιτούμαστε από τα μεγάλα μας όνειρα. Είχα φτάσει γεμάτη ελπίδες να βρω μια χώρα νεογέννητη, με το λαό δοσμένο ολόψυχα στη μεγαλειώδη, αλλά δύσκολη δουλειά τής επαναστατικής ανοικοδόμησης. Λαχταρούσα να λάβω μέρος ενεργά στο μεγαλόπνοο έργο.

Η ρωσική πραγματικότητα μου φάνηκε τερατώδης, ολότελα ξένη προς το όραμα που με έφερε στη γη της επαγγελίας με τόσο μεγάλες προσδοκίες. Χρειάστηκαν δεκαπέντε ολόκληροι μήνες για να καταλάβω πού βρίσκομαι. Κάθε μέρα, κάθε βδομάδα, κάθε μήνα, βάραιναν νέοι χαλκάδες στην αλυσίδα που θα γκρέμιζε το παλάτι των ονείρων μου. Πολεμούσα την απογοήτευση με κάθε τρόπο. Πάλευα μέσα μου να πνίξω τη φωνή που μαρτυρούσε την τρομερή αλήθεια. Δεν μπορούσα και δεν ήθελα να παραιτηθώ.

Ακολούθησε η Κρονστάνδη. Το τελειωτικό χτύπημα. Συνειδητοποίησα με φρίκη πως η Ρωσική Επανάσταση είχε πεθάνει.

Μπροστά μου ορθωνόταν το εφιαλτικό κράτος των Μπολσεβίκων, που συνέθλιβε κάθε επαναστατική προσπάθεια ανοικοδόμησης, καταπίεζε, εξευτέλιζε, διέλυε τα πάντα. Ανήμπορη και απρόθυμη να γίνω εξάρτημα αυτού του διαβολικού μηχανισμού, συνειδητοποιώντας ότι πρακτικά δεν είχα τίποτε να προσφέρω στη Ρωσία και το λαό της, αποφάσισα να εγκαταλείψω τη χώρα. Μόλις απομακρυνόμουν, θα μπορούσα να αφή-

γθώ τίμια, ξεκάθαρα και αντικειμενικά, όσο ήταν ανθρώπινα δυνατόν, την ιστορία των δύο χρόνων που πέρασα στη Ρωσία.

Έφυγα το Δεκέμβριο του 1921. Θα μπορούσα να τα γράψω τότε, έχοντας πρόσφατη την επίδραση της φριχτής εμπειρίας. Όμως περίμενα τέσσερις μήνες πριν ξεκινήσω μια σειρά από άρθρα. Καθυστέρησα άλλους τέσσερις μήνες ώσπου να αρχίσω αυτό το βιβλίο.

Δεν φιλοδοξώ να γράψω ιστορία. Σε απόσταση πενήντα ή εκατό χρόνων από τα γεγονότα που περιγράφει, ο ιστορικός εμφανίζεται πιο αντικειμενικός. Όμως η πραγματική ιστορία, δεν είναι συμπλήρωμα γεγονότων. Στερείται αξίας αν λείπει η ανθρώπινη διάσταση, που ο ιστορικός αντλεί αποκλειστικά από τα γραπτά των συγχρόνων της συγκεκριμένης περιόδου. Οι προσωπικές εκτιμήσεις όσων παρευρέθηκαν και μετείχαν στα συμβάντα δίνουν παλμό και ζωντανεύουν την ιστορία. Έτσι, πολλές ιστορίες έχουν γραφτεί για τη Γαλλική Επανάσταση· όμως ελάχιστες πείθουν για την αλήθεια τους και μας διαφωτίζουν στο βαθμό που ο ιστορικός έχει νιώσει το θέμα του, χάρη στις μαρτυρίες που άφησαν οι άνθρωποι της εποχής.

Εγώ — και πιστεύω, οι περισσότεροι μελετητές ιστορίας — ένιωσα να ζωντανεύει μπροστά μου η Γαλλική Επανάσταση πολύ περισσότερο με τα γράμματα και τα ημερολόγια συγχρόνων, όπως η μαντάμ Ρολάν, ο Μιραμπώ και οι άλλοι αυτόπτες μάρτυρες, από ό,τι με τους επονομαζόμενους «αντικειμενικούς» ιστορικούς. Κατά παράδοση σύμπτωση, στην πιο κρίσιμη φάση της εμπειρίας μου στη Ρωσία, έπεσε στα χέρια μου ένας τόμος, με επιστολές γραμμένες κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης, που είχε συλλέξει ο διαπρεπής Γερμανός αναρχικός συγγραφέας Γουστάβος Λαντάουερ.* Συνέβη να τις διαβάζω κυριολεκτικά τη στιγμή που ακουγόταν το πυροβολικό των Μπολσεβίκων να βομβαρδίζει τους εξεγερμένους της Κρονστάνδης. Τα γράμματα αυτά μου έδωσαν να καταλάβω με τον πιο ζωντανό τρόπο τα γεγονότα της Γαλλικής Επανάστασης. Πρώτη φορά συνειδητοποίησα ότι ουσιαστικά το καθεστώς των Μπολσεβίκων στη Ρωσία επαναλάμβανε όσα είχαν συμβεί στη Γαλλία πριν από πάνω από έναν αιώνα.

* Σ.τ.Μ.: Gustav Landauer (1870–1919), *Briefe aus der Französischen Revolution*, Rütten und Loening, Φρανκφούρτη 1918.

Οι μεγάλες ερμηνείες της Γαλλικής Επανάστασης, όπως του Τόμας Κάρλαϊλ και του Πέτρου Κροπότκιν, αντλούσαν γνώση και έμπνευση από τις προσωπικές καταθέσεις της περιόδου εκείνης. Με παρόμοιο τρόπο, οι μελλοντικοί ιστορικοί της Μεγάλης Ρωσικής Επανάστασης — αν πρόκειται να γράψουν αληθινή ιστορία και όχι απλή παράθεση γεγονότων — θα βασιστούν στις εντυπώσεις και τις αντιδράσεις όσων έζησαν τη Ρωσική Επανάσταση, μοιράστηκαν τη δυστυχία και τα βάσανα του λαού και συμμετείχαν ενεργά ή υπήρξαν αυτόπτες μάρτυρες του τραγικού πειράματος όπως ξετυλιγόταν μέρα με την ημέρα.

Όσο βρισκόμουν στη Ρωσία δεν είχα ξεκάθαρη ιδέα για την πληθώρα γραπτών με θέμα τη Ρωσική Επανάσταση. Τα λιγοστά βιβλία που έφταναν στα χέρια μου, ωστόσο, με εντυπωσίαζαν για την ανεπάρκειά τους. Έγραφαν άνθρωποι που δεν γνώριζαν την κατάσταση από πρώτο χέρι, επιτόλαιοι σε θλιβερό βαθμό. Μερικοί είχαν μείνει στη Ρωσία από δυο εβδομάδες ως δύο μήνες, δεν γνώριζαν τη γλώσσα, και στις περισσότερες περιπτώσεις τούς επιτηρούσαν επίσημοι ξεναγοί και μεταφραστές. Και δεν εννοώ εδώ τους συγγραφείς που, μέσα και έξω από τη Ρωσία, παίζουν το ρόλο αυλοκόλακα των Μπολσεβίκων. Αυτοί αποτελούν χωριστή τάξη. Αναφέρονται στο κεφάλαιο «Πλανόδιοι έμποροι της Επανάστασης». Εδώ έχω κατά νου τους ειλικρινείς φίλους της Ρωσικής Επανάστασης. Το έργο των περισσότερων έχει προκαλέσει ανυπολόγιστη σύγχυση και ζημιά, διαιωνίζοντας το μύθο ότι Επανάσταση και Μπολσεβικισμός είναι συνώνυμα. Τίποτα δεν απέχει περισσότερο από την αλήθεια.

Η πραγματική Ρωσική Επανάσταση έγινε τους καλοκαιρινούς μήνες του 1917. Στη διάρκεια εκείνης της περιόδου, οι αγρότες πήραν στα χέρια τους τη γη και οι εργάτες τα εργοστάσια, αποδεικνύοντας ότι κατανοούσαν πλήρως το νόημα της κοινωνικής ανατροπής. Η Οκτωβριανή αλλαγή ολοκλήρωσε το έργο που είχε αρχίσει έξι μήνες νωρίτερα. Στη μεγαλύτερη εξέγερση, οι Μπολσεβίκοι προσεταιρίστηκαν τα αιτήματα του λαού, το αγροτικό πρόγραμμα των Σοσιαλεπαναστατών και τη συνδικαλιστική τακτική των Αναρχικών στα εργοστάσια. Όταν όμως η πλημμυρίδα του επαναστατικού ενθουσιασμού τούς έφερε στην εξουσία, ξεφορτώθηκαν τα μασκαρέματα. Μέρα με την ημέρα από τότε το χάσμα ανάμεσα στους Μπολσεβίκους και τη Ρωσική Επανάσταση βάθαινε. Η ριζι-

κή διαφορά στις επιδιώξεις και τους σκοπούς καθιστούν σήμερα, χωρίς υπερβολή, τους Μπολσεβίκους έναν από τους βασικούς εχθρούς της Ρωσικής Επανάστασης.

Οι προκαταλήψεις δεν πεθαίνουν από τη μια στιγμή στην άλλη. Γι' αυτήν τη σύγχρονη προκατάληψη η διαδικασία είναι ακόμη πιο αργή, αφού ένας συνδυασμός παραγόντων την κρατάει ακόμη ζωντανή με τεχνητή αναπνοή. Η διεθνής εισβολή των ιμπεριαλιστών, ο αποκλεισμός και η επιδέξια προπαγάνδα του Κομμουνιστικού Κόμματος συντηρούν το μύθο των Μπολσεβίκων. Ακόμη και ο φοβερός λοιμός αξιοποιήθηκε κατάλληλα γι' αυτόν το σκοπό.

Τη δύναμη αυτής της προκατάληψης την ένιωσα από πρώτο χέρι. Εξαρχής γνώριζα ότι οι Μπολσεβίκοι είναι Μαρξιστές. Τριάντα χρόνια καταφερόμουν ενάντια στο Μαρξισμό σαν μια ψυχρή, μηχανιστική θεωρία που αποσκοπούσε στην υποδούλωση του ανθρώπου. Με κάθε ευκαιρία, σε φυλλάδια, διαλέξεις, σε δημόσιες συζητήσεις ασκούσα πολεμική εναντίον του. Δεν έτρεφα λοιπόν ψευδαισθήσεις για τους Μπολσεβίκους. Η επίθεση των Συμμάχων, ωστόσο, τους ανέδειξε σε σύμβολο της Ρωσικής Επανάστασης και με ανάγκασε να τους υπερασπιστώ.

Από το Νοέμβριο 1917 έως το Φεβρουάριο 1918, όσο ακόμη ήμουν έξω με εγγύηση από τη φυλακή, που με είχαν καταδικάσει για τις αντιπολεμικές μου δραστηριότητες, γυρνούσα παντού στην Αμερική και υπερασπιζόμουν τους Μπολσεβίκους. Έγραψα ένα φυλλάδιο υπέρ της Ρωσικής Επανάστασης και των Μπολσεβίκων. Υποστήριζα ότι στην πράξη υλοποιούσαν το πνεύμα της επανάστασης, παρά το θεωρητικό Μαρξισμό τους. Η παράγραφος που ακολουθεί, από το φυλλάδιο «Η αλήθεια για τους Μπολσεβίκους», συνοψίζει τη στάση μου εκείνον τον καιρό.*

Έτσι, η Ρωσική Επανάσταση υπήρξε ένα θαύμα από πολλές απόψεις. Μεταξύ άλλων, παρατηρήθηκε το άνευ προηγουμένου φαινόμενο οι Μαρξιστές Σοσιαδημοκράτες, ο Λένιν και ο Τρότσκι, να υιοθετούν τακτικές των Αναρχοεπαναστατών, ενώ οι Αναρχικοί Κρο-

* Mother Earth Publishing Association, Νέα Υόρκη, Φεβρουάριος, 1918.

(Σ.τ.Μ.: Ολόκληρο το κείμενο του φυλλαδίου παρατίθεται στο Παράρτημα της ελληνικής έκδοσης.)

πότκιν, Τσερκάσοφ και Τσαϊκόφσκι αρνούνται αυτές τις τακτικές, επιστρέφοντας στα μαρξιστικά επιχειρήματα, που απέρριπταν σε όλην τους τη ζωή σαν «γερμανική μεταφυσική».

Οι Μπολσεβίκοι του 1903, μολονότι επαναστάτες, έμεναν προσκολλημένοι στο μαρξιστικό δόγμα για την εκβιομηχάνιση της Ρωσίας και την ιστορική αποστολή της μπουρζουαζίας, σαν αναγκαία εξελικτική διαδικασία πριν μπορέσουν να χειραφετηθούν οι μάζες. Οι Μπολσεβίκοι του 1918 δεν πιστεύουν πια στον προκαθορισμένο ρόλο της μπουρζουαζίας. Τα κύματα της επανάστασης τους παρέσυραν προς όσα πρόσβευαν οι Αναρχικοί από την εποχή του Μπακούνιν· ότι, δηλαδή, εφόσον οι μάζες συνειδητοποιήσουν την οικονομική τους δύναμη, φτιάχνουν τη δική τους ιστορία χωρίς να δεσμεύονται από παραδόσεις και διαδικασίες ενός νεκρού παρελθόντος που — σαν τις μυστικές συμφωνίες — αποφασίζονται σε στρογγυλά τραπέζια και δεν τις υπαγορεύει η ίδια η ζωή.

Το 1918, η κυρία Μπρεσκόβσκι επισκέφτηκε τις Ηνωμένες Πολιτείες και άρχισε εκστρατεία κατά των Μπολσεβίκων. Βρισκόμουν τότε στις φυλακές του Μιζούρι. Στενοχωρημένη όσο και έκπληκτη από τα έργα της «Γιαγιούλας της Ρωσικής Επανάστασης», της έγραψα εκλιπαρώντας να έρθει στα λογικά της και να μην προδώσει τους αγώνες μιας ολόκληρης ζωής. Τόνιζα μάλιστα πως μολονότι διαφωνούσαμε θεωρητικά με τους Μπολσεβίκους, έπρεπε να σταθούμε στο πλευρό τους υπερασπίζοντας την Επανάσταση.

Όταν το δικαστήριο της Πολιτείας της Νέας Υόρκης, με δόλιες μεθοδεύσεις, μου στέρησε τα πολιτικά μου δικαιώματα και την αμερικάνικη υπηκοότητα που είχα τριάντα δύο χρόνια, παραιτήθηκα από το δικαίωμά μου να κάνω έφεση, έχοντας αποφασίσει να γυρίσω στη Ρωσία, για να βοηθήσω στο σπουδαίο έργο. Πίστευα με πάθος ότι οι Μπολσεβίκοι προωθούν την Επανάσταση και μοχθούν για λογαριασμό του λαού. Πάνω από ένα χρόνο στη Ρωσία έμενα προσκολλημένη στην πεποίθηση αυτήν.

Παρατηρούσα, μελετούσα, ταξίδευα πολύ σε διαφορετικά μέρη της χώρας, άκουγα γνώμες, από όλο το πολιτικό φάσμα, φίλους και εχθρούς

των Μπολσεβίκων... όλα με έπειθαν για τη φριχτή απάτη που τύφλωνε τα μάτια του κόσμου.

Αναφέρομαι σ' αυτές τις περιστάσεις για να φανεί πόσο δύσκολη και επώδυνη ήταν αυτή η αλλαγή στην καρδιά μου και το μυαλό μου. Ο μόνος λόγος που πήρα τελικά την απόφαση να μιλήσω ανοιχτά ήταν για να βοηθήσω τον κόσμο να κάνει διάκριση ανάμεσα στους Μπολσεβίκους και τη Ρωσική Επανάσταση.

Η κοινή περί ευγνωμοσύνης αντίληψη επιβάλλει να μην επικρίνουμε αυτούς που μας φέρονται με αγάπη. Έτσι υποδουλώνουν οι γονείς τα παιδιά πιο αποτελεσματικά απ' ό,τι με τη σκληρή μεταχείριση· και έτσι τυραννούν οι φίλοι ο ένας τον άλλον. Στην πραγματικότητα, όλες οι ανθρώπινες σχέσεις φθείρονται σήμερα από αυτήν τη βλαβερή ιδέα.

Μερικοί με κατηγορούν για την επικριτική μου στάση απέναντι στους Μπολσεβίκους. «Τι αγνωμοσύνη, να επιτίθεται στην Κομμουνιστική Κυβέρνηση, στη Ρωσία, που τη φιλοξένησε με τόση αγάπη!» φωνάζουν αγανακτισμένοι. Δεν αντιλέγω για την προνομακική μεταχείρισή μου στη Ρωσία. Αν μάλιστα υπηρετούσα το καθεστώς, θα ήταν ακόμη καλύτερη. Ακριβώς αυτές οι συνθήκες με δυσκόλεψαν πολύ να μιλήσω για όσα άσχημα έβλεπα μέρα με την ημέρα. Τέλος συνειδητοποίησα πως η σιωπή γινόταν ένα είδος συγκατάθεσης. Αν δεν ύψωνα φωνή ενάντια στην προδοσία της Ρωσικής Επανάστασης, θα γινόμουν συνένοχη. Η Επανάσταση και η ευημερία των μαζών μέσα και έξω από τη Ρωσία είναι για μένα πολύ πιο σημαντικά από τις προσωπικές μου γνωριμίες με τους Κομμουνιστές. Δεν είναι δυνατόν να συσκοτίσουν το αίσθημα δικαίου, να με εμποδίσουν να μιλήσω στον κόσμο για αυτά τα δύο χρόνια που πέρασα στη Ρωσία.

Σε ορισμένα σημεία θα υπάρξουν οπωσδήποτε αντιρρήσεις, γιατί παρέθεσα τα λόγια δίχως τα ονόματα των ανθρώπων. Ίσως μάλιστα μερικοί το εκμεταλλευτούν, για να αμφισβητήσουν την ειλικρίνειά μου. Όμως καλύτερα έτσι, παρά να τους ρίξω στο έλεος της Τσεκά, όπως θα συμβεί αναπόφευκτα αν δημοσιεύσω τα ονόματα Κομμουνιστών και μη που με εμπιστεύτηκαν. Όσοι γνωρίζουν την πραγματική κατάσταση στη Ρωσία και δεν τους κρατά ακόμη υπνωτισμένους ο μύθος που έχει δημιουργηθεί για τους Μπολσεβίκους, ή δεν βρίσκονται στην υπηρεσία των Κομ-

μουνιστών, θα συμφωνήσουν πως λέω αλήθεια. Οι υπόλοιποι κάποτε θα το καταλάβουν.

Μερικοί φίλοι που εκτιμώ τη γνώμη τους υπέδειξαν καλοπροαίρετα ότι η διαφωνία με τους Μπολσεβίκους οφείλεται μάλλον στην κοινωνική μου φιλοσοφία παρά στην αποτυχία του καθεστώτος. Σαν Αναρχική, λένε, είναι πολύ φυσικό να δίνω έμφαση στις ατομικές ελευθερίες, όμως, ισχυρίζονται, ότι στην επαναστατική περίοδο αυτές περιστέλλονται αναγκαστικά για το καλό του συνόλου. Άλλοι φίλοι θεωρούν ότι οι καταστροφές, η βία και η τρομοκρατία είναι αναπόσπαστα στοιχεία μιας επανάστασης. Σαν συνεπής επαναστάτρια δεν θα έπρεπε να διαφωνώ με τη βία που ασκούν οι Μπολσεβίκοι.

Και οι δύο αυτές επικρίσεις θα ήταν δικαιολογημένες, αν είχα πάει στη Ρωσία προσδοκώντας να βρω την πραγμάτωση του Αναρχισμού, ή πιστεύοντας ότι οι επαναστάσεις γίνονται με ειρηνικό τρόπο. Για μένα ο Αναρχισμός ουδέποτε υπήρξε μηχανιστικός διακανονισμός κοινωνικών σχέσεων που θα επιβαλλόταν στον άνθρωπο από την αλλαγή πολιτικού σκηνικού ή τη μεταβίβαση εξουσίας από τη μια κοινωνική τάξη στην άλλη. Ο Αναρχισμός για μένα δεν είναι γέννημα καταστροφής, αλλά ανοικοδόμησης — αποτέλεσμα της ανάπτυξης και εξέλιξης των συνειδητών προσπαθειών ενός λαού που ξανάγεννιέται και αναδημιουργεί την κοινωνία. Γι' αυτό και δεν περιμένω έπειτα από αιώνες δεσποτισμού και καταπίεσης να ακολουθήσει άμεσα ο Αναρχισμός. Και οπωσδήποτε δεν θα περίμενα να εισαχθεί με προπομπό την Μαρξιστική Θεωρία.

Τουλάχιστον, όμως, περίμενα να βρω στη Ρωσία τις απαρχές των κοινωνικών αλλαγών για τις οποίες πολέμησε η Επανάσταση. Σαν επαναστάτρια δεν με απασχόλησε κυρίως η τύχη μεμονωμένων ατόμων. Αν οι Ρώσοι εργάτες και αγρότες στο σύνολό τους είχαν πετύχει έστω και στοιχειώδη κοινωνική βελτίωση υπό το καθεστώς των Μπολσεβίκων, θα ήμουν ικανοποιημένη.

Δύο χρόνια εμπεριστατωμένης έρευνας και μελέτης με έπεισαν ότι από τον Μπολσεβικισμό το μέγα όφελος για το ρωσικό λαό υπήρχε μόνο στα χαρτιά, ζωγραφιστό με λαμπερά χρώματα από την επιδέξια μπολσεβίκικη προπαγάνδα για τους λαούς Ευρώπης και Αμερικής. Ως διαφημιστές οι Μπολσεβίκοι έχουν διαπρέψει παγκοσμίως. Αλλά στην ουσία ο

ρωσικός λαός δεν έχει κερδίσει τίποτα από το μπολσεβίκικο πείραμα. Για την ακρίβεια, οι αγρότες τη γη που έχουν δεν την απέκτησαν χάρη στους Μπολσεβίκους, αλλά με δικές τους προσπάθειες, που έγιναν πολύ πριν από την αλλαγή του Οκτώβρη. Το ότι οι χωρικοί κατάφεραν να διατηρήσουν τη γη στην κατοχή τους οφείλεται κυρίως στο αμετακίνητο σλαβικό πείσμα. Επειδή αποτελούν το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού και είναι στενά συνδεδεμένοι με τη γη τους, δεν είναι εύκολο να την αποχωριστούν, όπως αποχωρίζονται οι εργάτες τα μέσα παραγωγής.

Οι Ρώσοι εργάτες, σαν τους χωρικούς, επίσης πήραν πρωτοβουλίες. Κατέλαβαν εργοστάσια, οργάνωσαν τις δικές τους επιτροπές και ανέλαβαν ουσιαστικά τον έλεγχο της οικονομικής ζωής στη Ρωσία. Σύντομα όμως το Κράτος των Μπολσεβίκων τούς στέρησε την εξουσία, βάζοντάς τους κάτω από το βιομηχανικό του ζυγό. Η ανθρώπινη δουλειά έγινε μοίρα του ρωσικού προλεταριάτου. Καταπιέστηκε και έγινε αντικείμενο εκμετάλλευσης εξ ονόματος κάποιου πράγματος που μελλοντικά θα έφερνε μια άνετη, φωτεινή ζωή. Όσο κι αν προσπαθούσα δεν έβρισκα την παραμικρή απόδειξη ότι οι εργάτες ή οι αγρότες ωφελήθηκαν από το καθεστώς των Μπολσεβίκων.

Επιπλέον, η πίστη του λαού στην επανάσταση κλονίστηκε, το πνεύμα αλληλεγγύης και συντροφικότητας διαστρεβλώθηκε. Πρέπει να ζήσει κανείς από κοντά την καθημερινή ζωή των ανθρώπων στη Ρωσία· πρέπει να δει και να αισθανθεί την απογοήτευση και την απόγνωσή τους, για να συνειδητοποιήσει πλήρως τη διαλυτική επίδραση των αρχών και των μεθόδων των Μπολσεβίκων — τη διάλυση της αλλοτινής περηφάνιας και δόξας της επαναστατικής Ρωσίας.

Παραδέχομαι ότι η καταστροφή και η τρομοκρατία είναι στοιχεία της επανάστασης και ότι στο παρελθόν η βία ήταν αναγκαία για κάθε μεγάλη κοινωνική και πολιτική αλλαγή. Αν δεν υπήρχαν οι γενναίοι άποικοι που τόλμησαν να αντισταθούν με τα όπλα στη βρετανική τυραννία, η Αμερική μπορεί να ήταν ακόμα υπό βρετανικό ζυγό. Και αν δεν υπήρχε το μαχητικό πνεύμα του Τζων Μπράουν και των άλλων αγωνιστών, η δουλειά των μαύρων θα ήταν ακόμα θεσμός.* Δεν έχω ποτέ αρνηθεί την

* Σ.τ.Μ.: Ο John Brown (1800–1859) ήταν υπέρμαχος της κατάργησης της δουλείας στις ΗΠΑ με ένοπλα μέσα.

αναγκαιότητα της βίας, ούτε και τώρα την αμφισβητώ. Παρ' όλα αυτά είναι διαφορετικό να εφαρμόζεις βία στον πόλεμο, σαν μορφή άμυνας, και τελείως αντίθετο να την κάνεις κανόνα, να τη θεσμοθετείς, να της παραχωρείς την πιο ζωτικής σημασίας θέση στους κοινωνικούς αγώνες. Αυτού του είδους η τρομοκρατία γεννά την αντεπανάσταση, και με τον καιρό μετατρέπεται η ίδια σε αντεπαναστατική δύναμη.

Η Ρωσική Επανάσταση υπήρξε η λιγότερο βίαια από όλες τις επαναστάσεις. Και δεν θα επακολουθούσε η Κόκκινη Τρομοκρατία, αν ο λαός και οι δυνάμεις του πολιτισμού διατηρούσαν τον έλεγχο της. Αυτό κατέδειξε το πνεύμα αλληλεγγύης και συντροφικότητας που επικρατούσε σε όλη τη Ρωσία τους πρώτους μήνες της Οκτωβριανής επανάστασης. Όταν όμως μια ασήμαντη μειοψηφία επιχειρεί να δημιουργήσει ένα απολυταρχικό κράτος, αναγκαστικά θα προσφύγει στην καταπίεση και την τρομοκρατία.

Από τους Κομμουνιστές προβάλλεται μια ακόμη αντίρρηση στην κριτική μου. Λένε πως η Ρωσία πολεμάει τα αφεντικά και είναι ανήθικο για έναν επαναστάτη να συνασπίζεται ενάντια στους εργάτες την ώρα της μάχης. Πρόκειται για καθαρή δημαγωγία που χρησιμοποιούν οι Μπολσεβίκοι για να φιμώνουν την κριτική.

Δεν είναι αλήθεια ότι ο Ρωσικός λαός πολεμάει τα αφεντικά. Αντίθετα, η αλήθεια είναι ότι το κράτος των Μπολσεβίκων — όπως έκαναν άλλοτε οι μπουρζουάδες βιομήχανοι — κρατάει με την απειλή των όπλων το λαό μακριά από την εξουσία. Οι Μπολσεβίκοι μασκαρεύουν την τυραννία τους με συνθήματα που συγκινούν τον κόσμο: έτσι κατάφεραν να τυφλώσουν τις μάζες. Ακριβώς επειδή είμαι επαναστάτρια αρνούμαι να συνεργαστώ με την άρχουσα τάξη, που στη Ρωσία ονομάζεται Κομμουνιστικό Κόμμα.

Θα βρίσκομαι έως το τέλος της ζωής μου πλάι στους απόκληρους και τους καταπιεσμένους. Δεν με ενδιαφέρει αν η Τυραννία έχει έδρα στο Κρεμλίνο ή οπουδήποτε αλλού. Όσο βρισκόμουν στη Ρωσία δεν μπορούσα να κάνω τίποτα για τα βάσανά της. Ίσως τώρα κατορθώσω κάτι, εκθέτωντας τα διδάγματα από την εμπειρία της Ρωσίας. Δεν είναι μόνο η αγάπη και το ενδιαφέρον μου για το ρωσικό λαό που με παρότρυναν να γράψω αυτό το βιβλίο: είναι η έγνοια μου για τους λαούς όλου του κόσμου.

Οι μάζες, όπως και τα άτομα, ίσως να μη διδάσκονται εύκολα από τις εμπειρίες των άλλων. Ωστόσο, όσοι έχουν αποκομίσει εμπειρίες, όσοι ξέρουν για τη μεγάλη πλάνη, οφείλουν να μιλούν, αν όχι για άλλο λόγο αλλά για να είναι δίκαιοι με τον εαυτό τους και με τα ιδανικά τους.

Έμμα Γκόλντμαν

Βερολίνο, Ιούλιος 1922

Πρόλογος

(αναθεωρημένος)

στο δεύτερο τόμο της αμερικανικής έκδοσης*

Στην ιστορία των γραμμάτων συναντά κανείς περιπτώσεις βιβλίων που λογοκρίθηκαν, κεφαλαίων που αφαιρέθηκαν ολόκληρα ή άλλαξαν σε σημείο που έγιναν αγνώριστα. Ωστόσο είναι αρκετά σπάνιο να δημοσιευτεί έργο που λείπει το ένα τρίτο από το περιεχόμενό του — και μάλιστα δίχως να το αντιληφθούν οι κριτικοί. Στο έργο μου για τη Ρωσία έλαχε αυτή η αμφίβολη διάκριση.

Το χρονικό αυτής της οδυνηρής περιπέτειας θα μπορούσε να αποτελέσει χωριστό κεφάλαιο, αλλά για την ώρα περιορίζομαι στην απλή καταγραφή των γεγονότων.

Ο πρώτος ατζέντης παρέλαβε αρχικά ένα μέρος του χειρογράφου και αργότερα του έστειλα το δεύτερο μέρος. Στη συνέχεια, ο εκδοτικός οίκος Doubleday, Page & Co αγόρασε τα δικαιώματα του έργου. Όταν όμως έφτασαν τα πρώτα αντίτυπα στα χέρια μου, κατάπληκτη διαπίστωσα ότι όχι μόνο είχε αλλάξει ο τίτλος από «Τα δυο χρόνια μου στη Ρωσία» σε «Η απογοήτευσή μου στη Ρωσία», αλλά επίσης έλειπαν τα τελευταία δώδεκα κεφάλαια και ο Επίλογος, που, τουλάχιστον κατά τη γνώμη μου, ήταν το πιο σημαντικό μέρος.

Ύστερα από τηλεγραφήματα και επιστολές, διαπίστωσα ότι οι Doubleday, Page & Co είχαν εξασφαλίσει τα δικαιώματα του χειρογράφου από έναν λογοτεχνικό πράκτορα, καλή τη πίστει ότι το έργο ήταν ολο-

*Ο δεύτερος τόμος, όπως εξηγείται και σε αυτόν τον πρόλογο, εκδόθηκε με τον τίτλο *My Further Disillusionment in Russia* [Η συνέχεια της απογοήτευσής μου στη Ρωσία]. Δημοσιεύεται εδώ γιατί είναι απαραίτητη μια εξήγηση, ώστε να αποφευχθεί η σύγχυση που προκαλείται από τις διαφορές ανάμεσα στην αμερικανική και την αγγλική έκδοση.

κληρωμένο. Από διαβολική σύμπτωση το δεύτερο μέρος είτε δεν έφτασε ποτέ στον αρχικό αγοραστή ή χάθηκε στο γραφείο του. Εν πάση περιπτώσει, το έργο δημοσιεύτηκε χωρίς κανείς να υποψιαστεί ότι δεν ήταν ολοκληρωμένο.

Ο παρών τόμος περιέχει τα κεφάλαια που λείπουν από την αμερικανική έκδοση. Οφείλω βαθιά ευγνωμοσύνη στους φίλους που βοήθησαν να γίνει η συμπληρωματική έκδοση στην Αμερική, καθώς και η πλήρης έκδοση στην Αγγλία — ήταν κάτι που το χρωστούσα στον εαυτό μου και στους αναγνώστες.

Η εύθυμη πλευρά στην περιπέτεια των χειρογράφων αφορά τους κριτικούς. Μόνο δύο από τους εκατό περίπου που έκαναν κριτική στο έργο υποψιάστηκαν ότι ήταν ημιτελές. Και, παρεμπιπτόντως, ο ένας δεν ήταν «κανονικός» κριτικός, αλλά βιβλιοθηκάριος. Η διορατικότητα και η ευσυνειδησία των κριτικών μάλλον πρέπει να μας προβληματίσει.

Περιττό να ασχοληθεί κανείς με όσους δεν διάβασαν καν το βιβλίο, ή δεν είχαν την οξυδέρκεια να αντιληφθούν ότι είναι ανολοκλήρωτο. Από τις υποτιθέμενες «κριτικές» μόνο δύο αξίζουν προσοχή, γραμμένες από σοβαρούς και ικανούς ανθρώπους: τον Henry Alsberg και τον H. L. Mencken.

Ο κύριος Άλσμπεργκ υποστηρίζει ότι ο τίτλος που δόθηκε στο έργο είναι πιο ταιριαστός με το περιεχόμενο από τον δικό μου. Η απογοήτευσή μου, λέει, δεν έχει να κάνει μόνο με τον Μπολσεβικισμό, αλλά με την ίδια την ιδέα της Επανάστασης. Ως επιχείρημα αναφέρει τα λόγια τού Μπουχάριν ότι «μία επανάσταση δεν εδραιώνεται χωρίς τρομοκρατία, γενική αποδιοργάνωση, ή ακόμη και ανελέητες καταστροφές, όπως είναι αδύνατον να κάνεις ομελέτα χωρίς να σπάσεις αυγά. Ο κ. Άλσμπεργκ προφανώς ξεχνάει πως αν πετάξεις τον κρόκο, δεν φτιάχνεις ομελέτα. Αυτό ακριβώς έκανε το Κομμουνιστικό Κόμμα στη Ρωσική Επανάσταση. Υποκατέστησε τον κρόκο με τον Μπολσεβικισμό, για την ακρίβεια με το Λενινισμό, με αποτέλεσμα, όπως φαίνεται στο βιβλίο, την πλήρη αποτυχία της επανάστασης — κάτι που όλος ο κόσμος αρχίζει σιγά σιγά να αντιλαμβάνεται.

Ο κ. Άλσμπεργκ πιστεύει ακόμη ότι «αυτό που ώθησε τους Μπολσεβίκους να χρησιμοποιήσουν κάθε δυνατό όπλο, την Τρομοκρατία, την

Τσεκά, την καταστολή της ελευθερίας λόγου και τύπου, τη λογοκρισία, την επιστράτευση, την καταναγκαστική εργασία, την επίταξη της αγροτικής σοδειάς, καταλήγοντας στη δωροδοκία και τη διαφθορά, δεν ήταν η αδήριτη ανάγκη να προστατέψουν την Επανάσταση, αλλά «τα τελευταία ίχνη πολιτισμού». Προφανώς ο κ. Άλσμπεργκ δεν διαφωνεί ότι οι Κομμουνιστές εφάρμοσαν τις παραπάνω μεθόδους· όπως δηλώνει: «τα “μέσα” προκαθορίζουν εν τέλει το “σκοπό”» — αυτό είναι άλλωστε ένα από τα συμπεράσματα του βιβλίου μου. Το μόνο λάθος στο σκεπτικό του — πολύ σημαντικό ωστόσο — είναι ότι δήθεν οι Μπολσεβίκοι χρησιμοποίησαν αναγκαστικά αυτές τις μεθόδους για να «περισώσουν τα τελευταία ίχνη του πολιτισμού». Πρόκειται για τέλεια παρανόηση της φιλοσοφίας και πρακτικής του Μπολσεβικισμού. Τίποτε δεν είναι πιο ξένο για το Λενινισμό από την «πρόθεση ή τη βούληση να προασπιστεί τον πολιτισμό». Αν ο κ. Άλσμπεργκ μιλούσε για «προάσπιση της κομμουνιστικής δικτατορίας και της πολιτικής αυθεντίας τού Κόμματος», θα πλησίαζε περισσότερο την αλήθεια και δεν θα υπήρχε λόγος διαφωνίας. Ας μην ξεχνάμε επίσης ότι οι Μπολσεβίκοι *συνεχίζουν* μέχρι σήμερα να χρησιμοποιούν τις ίδιες μεθόδους, όπως έκαναν, κατά τη διατύπωση του κ. Άλσμπεργκ, «τις ημέρες της αδήριτης ανάγκης του 1919, 1920 και 1921».

Βρισκόμαστε στα 1925. Ο πόλεμος με τον εξωτερικό εχθρό έχει προ πολλού τελειώσει· η εσωτερική αντεπανάσταση έχει κατασταλεί· η παλιά μπουρζουαζία εξαλείφθηκε· «οι στιγμές της αδήριτης ανάγκης» είναι παρελθόν. Το καθεστώς της Ρωσίας αναγνωρίζεται ήδη από πολλές κυβερνήσεις Ευρώπης και Ασίας, ενώ οι Μπολσεβίκοι προσκαλούν το διεθνές κεφάλαιο να επενδύσει στη χώρα τους, της οποίας ο φυσικός πλούτος «περιμένει να γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης», όπως διαβεβαιώνει ο Τσιτσέριν τους απανταχού καπιταλιστές. Οι «στιγμές της αδήριτης ανάγκης» πέρασαν, όμως η Τρομοκρατία, η Τσεκά, η καταστολή της ελευθερίας του λόγου και του τύπου, και όλες οι άλλες μέθοδοι των Κομμουνιστών που απαριθμεί ο κ. Άλσμπεργκ, *παραμένουν σε πλήρη ισχύ*. Ουσιαστικά, επιβάλλονται με περισσότερη ωμότητα και βαρβαρότητα μετά το θάνατο του Λένιν. Αυτό γίνεται για να «περισώσουν τον πολιτισμό» ή για να ενισχύσουν την επισφαλή δικτατορία του Κόμματος;

Ο κ. Άλσμπεργκ μου καταλογίζει την άποψη ότι «αν οι Ρώσοι είχαν κάνει την επανάσταση με τον τρόπο του Μπακούνιν και όχι του Μαρξ, το αποτέλεσμα θα ήταν διαφορετικό και πολύ καλύτερο. Αποδέχομαι την κατηγορία. Στην πραγματικότητα, δεν το πιστεύω απλώς, είμαι απολύτως σίγουρη. Η Ρωσική Επανάσταση — πιο σωστά η μπολσεβίκικη μεθοδολογία — υποδεικνύει πώς ακριβώς δεν πρέπει να γίνεται μια επανάσταση. Το ρωσικό πείραμα απέδειξε ότι η επανάσταση οδηγείται μοιραία στην καταστροφή όταν ένα πολιτικό κόμμα σφετερίζεται τη λαϊκή εξουσία, όταν το παντοδύναμο Κράτος επιβάλλει διά της βίας τη θέλησή του στη χώρα, όταν μια δικτατορία επιχειρεί να «οργανώσει» το νέο τρόπο ζωής. Αλλά δεν χρειάζεται να επαναλάβω εδώ τα συμπεράσματα που περιέχονται στο τελευταίο κεφάλαιο. Δυστυχώς έλειπαν από την πρώτη έκδοση. Αν τα είχε διαβάσει ο κ. Άλσμπεργκ, ίσως σχημάτιζε διαφορετική άποψη.

Ο κ. Μένκεν γράφει στην κριτική του ότι η μαρτυρία μου είναι «προκατειλημμένη» επειδή — ως Αναρχική — είμαι εναντίον κάθε είδους κυβέρνησης. Ωστόσο το πρώτο μέρος του βιβλίου καταρρίπτει αυτόν τον ισχυρισμό. Από την Αμερική ακόμη υπερασπιζόμουν τους Μπολσεβίκους, και για πολλούς μήνες στη Ρωσία επεδίωκα συνεργασία μαζί τους, θεωρώντας σπουδαίο καθήκον την επαναστατική ανοικοδόμηση. Μολονότι εκ πεποιθήσεως Αναρχική και ενάντια σε κάθε μορφή εξουσίας, δεν έφτασα στη Ρωσία προσδοκώντας να βρω το ιδανικό μου πραγματοποιημένο. Έβλεπα τους Μπολσεβίκους σαν σύμβολο της Επανάστασης και είχα όλην την καλή διάθεση να δουλέψω μαζί τους παρά τις διαφορές μας. Αν όποιος ασχολείται ενεργά με τα προβλήματα της ζωής και δεν κρατά αποστάσεις, χάνει αναγκαστικά την «αμεροληψία» του, τότε ο κ. Μένκεν έχει δίκιο. Είναι αδύνατον να ζήσει κανείς από κοντά δύο χρόνια κομμουνιστικής τρομοκρατίας, την υποδούλωση ενός ολόκληρου λαού, τον εκμηδενισμό των στοιχειωδέστερων αξιών του ανθρώπου και της επανάστασης, να έχει βιώσει τη διαφθορά και την κακοδιαχείριση και να μένει ανεπηρέαστος ή «αμερόληπτος» με τη σημασία που δίνει στη λέξη ο κ. Μένκεν. Αμφιβάλλω αν ο ίδιος, παρόλο που δεν είναι αναρχικός, θα μπορούσε να κρατήσει ανάλογη στάση χωρίς να χάσει την ανθρωπιά του.

Επιπλέον, η δημοσίευση τώρα των κεφαλαίων που έλειπαν από την πρώτη έκδοση συμπίπτει με μια πολύ σημαντική περίοδο στη Ρωσία. Η εισαγωγή από τον Λένιν της ΝΕΠ, της νέας οικονομικής πολιτικής, γέννησε ελπίδα για καλύτερες ημέρες, για μια σταδιακή εγκατάλειψη της πολιτικής του τρόμου και της καταπίεσης. Η κομμουνιστική δικτατορία χαλάρωσε κάπως τον ασφυκτικό κλοιό γύρω από τη σκέψη και τη ζωή του λαού. Όμως η ελπίδα έσβησε σύντομα. Μετά το θάνατο του Λένιν οι Μπολσεβίκοι επέστρεψαν στην τρομοκρατία των χειρότερων ημερών του καθεστώτος. Για να κρατηθεί στην εξουσία, ο Δεσποτισμός καταφεύγει πάντοτε στην ωμή βία. Το βιβλίο μου είναι ακόμη πιο επίκαιρο σήμερα από ό,τι το 1922.

Όταν δημοσιεύτηκαν τα πρώτα άρθρα μου για τη Ρωσία, το 1922, και όταν αργότερα εκδόθηκε στην Αμερική το βιβλίο μου, δέχτηκα σφοδρή επίθεση από τους Αμερικανούς ριζοσπάστες σχεδόν όλων των αποχρώσεων. Όμως εγώ ήμουν σίγουρη ότι κάποτε θα έπεφτε η μάσκα που κάλυπτε το πρόσωπο του Μπολσεβικισμού και η μεγάλη ψευδαισθησιση θα κατέρρευε. Έγινε πιο γρήγορα από ό,τι περίμενα. Στις περισσότερες πολιτισμένες χώρες, Γαλλία, Αγγλία, Γερμανία, Σκανδιναβία και Λατινική Αμερική, ακόμη και στις ΗΠΑ, η ομίχλη της τυφλής πίστης σιγά σιγά σκόρπιζεται. Οι λαοί αντιλαμβάνονται πλέον τον αντιδραστικό χαρακτήρα του μπολσεβίκικου καθεστώτος, και καταδικάζουν την τρομοκρατία και τις διώξεις των αντιφρονούντων. Τα βασανιστήρια των πολιτικών θυμάτων της δικτατορίας στις φυλακές της Ρωσίας, στα στρατόπεδα συγκέντρωσης του παγωμένου Βορρά και την εξορία της Σιβηρίας ξεσηκώνουν τη συνείδηση των πιο προοδευτικών ανθρώπων παντού. Σε όλες τις χώρες δημιουργούνται σύλλογοι για την υπεράσπιση και τη βοήθεια των πολιτικών κρατουμένων στη Ρωσία, με στόχο να επιτευχθεί η απελευθέρωσή τους και να κατοχυρωθεί η ελευθερία της γνώμης και της έκφρασης στη Ρωσία.

Αν η εργασία μου βοηθήσει αυτές τις προσπάθειες να αποκαλυφτεί η πραγματική κατάσταση στη Ρωσία, για να αφυπνιστεί ο κόσμος και να καταλάβει τον αληθινό χαρακτήρα του Μπολσεβικισμού και την ολέθρια φύση ενός δικτατορικού καθεστώτος — φασιστικού ή κομμουνιστικού — τότε θα υπομείνω με εγκαρτέρηση παρανοήσεις και εσφαλμέ-

νες ερμηνείες από εχθρούς και φίλους. Και δεν θα αισθανθώ ότι πήγε χαμένος ο κόπος και ο πνευματικός μόχθος για αυτό το έργο, που τώρα, έπειτα από τόσες περιπέτειες, εκδίδεται επιτέλους ολοκληρωμένο.

Αύγουστος 1925

Έμμα Γκόλντμαν

1.

Απέλαση στη Ρωσία

Τη νύχτα της 21ης Δεκεμβρίου 1919 απελάθηκα από την Αμερική, μαζί με άλλους διακόσιους σαράντα οκτώ πολιτικούς κρατούμενους. Αν και μας είχαν προειδοποιήσει, δεν πιστεύαμε ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες θα αδιαφορούσαν σε τέτοιο βαθμό για το παρελθόν και τη φήμη τους ως ασύλου πολιτικών προσφύγων — μερικοί από τους οποίους ζούσαν και δούλευαν στην Αμερική πάνω από τριάντα χρόνια.

Όσον αφορά εμένα, η απόφαση να απαλλαγούν από την παρουσία μου έγινε φανερή κατ' αρχάς το 1909, όταν οι Ομοσπονδιακές αρχές στέρησαν παράνομα τα πολιτικά δικαιώματα από τον άνθρωπο που μου είχε δώσει την αμερικανική υπηκοότητα μαζί με το όνομά του. Επειδή όμως τότε δεν ευνοούσαν οι συνθήκες, η Ουάσιγκτον αναγκάστηκε να περιμένει έως το 1917. Αν έκανα αμέσως έφεση, η πίεση της κοινής γνώμης ίσως απέτρεπε τις παράνομες διαδικασίες που μου στέρησαν τα πολιτικά δικαιώματα. Αλλά εκείνη την εποχή έμοιαζε απίθανο ότι η Αμερική θα υιοθετούσε κάποτε την τσαρική μέθοδο της απέλασης.

Μέσα στην πολεμική υστερία του 1917, η αντιπολεμική μας προπαγάνδα έδωσε στις Ομοσπονδιακές αρχές την ευκαιρία να ολοκληρώσουν τη συνωμοσία που ξεκίνησε εναντίον μου από το Ρότσεστερ της Νέας Υόρκης, το 1909.

Στις 5 Δεκεμβρίου 1919 έδινά μια διάλεξη στο Σικάγο, όταν ειδοποιήθηκα τηλεγραφικά ότι η απόφαση για την απέλαση ήταν οριστική. Μόνο τότε έθεσα θέμα υπηκοότητας στο δικαστήριο, αλλά η απόφαση βγήκε εις βάρος μου. Βέβαια είχα δικαίωμα έφεσης. Στην αρχή σκέφτηκα να προσφύγω στο Ανώτερο Δικαστήριο, αλλά τελικά αποφάσισα να μην ασχοληθώ: η Σοβιετική Ρωσία με τραβούσε σαν μαγνήτης.

Οι αρχές τήρησαν γελοία μυστικότητα για την αναχώρησή μας. Έως την τελευταία στιγμή δεν γνωρίζαμε πότε θα φύγουμε. Έπειτα, εντελώς ξαφνικά, στις 21 Δεκεμβρίου, χαράματα, μας φυγάδευσαν λαθραία. Το σκηνικό της επιχείρησης ήταν ομολογουμένως συναρπαστικό. Στις 6 το πρωί, Κυριακή 21 Δεκεμβρίου 1919, επιβιβαστήκαμε με ισχυρή στρατιωτική συνοδεία στο *Buford*.

Είκοσι οκτώ ημέρες μείναμε φυλακισμένοι. Είχαμε μέρα νύχτα φρουρούς έξω από τις καμπίνες, το ίδιο και στο κατάστρωμα, όπου ανεβαίναμε μια ώρα την ημέρα για καθαρό αέρα. Οι άντρες σύντροφοι ήταν στριμωγμένοι στα σκοτεινά και υγρά μπουντρούμια του πλοίου, τρέφονταν άθλια και κανείς δεν είχε ιδέα για την κατεύθυνση του ταξιδιού. Ωστόσο το ηθικό μας ήταν ακμαίο — η Ρωσία, η ελεύθερη, νέα Ρωσία μας περίμενε.

Σε όλη μου τη ζωή ο ηρωικός αγώνας της Ρωσίας για την ελευθερία έλαμπε σαν φάρος. Η φλόγα των μαρτύρων της επανάστασης, αντρών και γυναικών, που κανένα φρούριο ή *κάτοργκα* δεν μπορούσε να υποτάξει, μου έδινε δύναμη και στις πιο δύσκολες ώρες. Αφότου η είδηση της Επανάστασης του Φλεβάρη διέτρεξε σαν αστραπή όλον τον κόσμο, λαχταρούσα να βρεθώ στη χώρα όπου το θαύμα πήρε σάρκα και οστά απελευθερώνοντας το λαό από το μακραίωνα ζυγό του Τσαρισμού. Ωστόσο με κρατούσε η Αμερική. Η σκέψη των τριάντα χρόνων αγώνα για τα ιδανικά μου, των φίλων και των συντρόφων, δεν με άφηνε να φύγω. Θα πάω αργότερα στη Ρωσία, σκεφτόμουν.

Ακολούθησε η είσοδος της Αμερικής στον πόλεμο και η υποχρέωση να σταθώ πλάι στον αμερικανικό λαό, που σύρθηκε απροσδόκητα, χωρίς τη θέλησή του, στη δίνη των γεγονότων. Στο κάτω κάτω, χρωστούσα την καλλιέργεια και την εξέλιξή μου σαν ανθρώπου στην καλύτερη πλευρά αυτής της χώρας, στους αγωνιστές της ελευθερίας, γιους και θυγατέρες της επερχόμενης επανάστασης. Δεν ήθελα να τους προδώσω. Σύντομα όμως οι φανατικοί μιλιταριστές έβαλαν τέλος στις δραστηριότητές μου.

Επιτέλους πήγαίνα στη Ρωσία και όλα τα άλλα είχαν ξεχαστεί. Θα έβλεπα με τα ίδια μου τα μάτια τη *μάτουςκα Ρωσία*, τη χώρα που ελευθερώθηκε από τους πολιτικούς και τους οικονομικούς δυνάστες της, θα έβλεπα τον Ρώσο *ντουμπινούσκα*, όπως ονόμαζαν τον αγρότη, δηλαδή

τον άνθρωπο που είναι φτιαγμένος από χώμα· και τον Ρώσο εργάτη, τον σύγχρονο Σαμψών, που με τα δυνατά του μπράτσα σάρωσε τα στηρίγματα μιας διεφθαρμένης κοινωνίας. Πέρασα τις 28 ημέρες στην πλωτή φυλακή μέσα σε ένα όνειρο. Ελάχιστη σημασία έδινε σε ό,τι γινόταν γύρω μου. Όσπου φτάσαμε στη Φινλανδία, την οποία διασχίσαμε σε σφραγισμένα βαγόνια. Στα ρωσικά σύνορα μας περίμενε μια επιτροπή τής Σοβιετικής Κυβέρνησης με επικεφαλής τον Ζόριν. Είχαν έρθει να υποδεχτούν τους πρώτους πρόσφυγες που έδωξε η Αμερική για τα πολιτικά τους φρονήματα.

Η ημέρα ήταν παγωμένη και η γη ένα κατάσπρο σεντόνι, όμως εμείς είχαμε στην καρδιά άνοιξη. Σύντομα θα αντικρίζαμε την επαναστατημένη Ρωσία. Θα προτιμούσα να ήμουν μόνη όταν πατούσα την ευλογημένη γη: η συγκίνησή μου ήταν τόση που φοβόμουν μήπως δεν καταφέρω να συγκρατηθώ. Όταν έφτασα στο Μπιελοστρόφ, η πρώτη ενθουσιώδης υποδοχή των Ρώσων είχε πάρει τέλος, ωστόσο ο τόπος ήταν ακόμη φορτισμένος από έντονα συναισθήματα. Ένωθα το δέος και τη συστολή όλων των συντρόφων μου. Διωγμένοι σαν εγκληματίες από τις Ηνωμένες Πολιτείες, εδώ οι Κόκκινοι στρατιώτες, οι ελευθερωτές της Ρωσίας μας καλωσόριζαν σαν αδελφούς και συντρόφους.

Από το Μπιελοστρόφ μάς οδήγησαν σε ένα χωριό όπου επίσης είχαν ετοιμάσει υποδοχή: Μια σκοτεινή αίθουσα ασφυκτικά γεμάτη, η εξέδρα φωτισμένη με σπαρματσέτα, μια τεράστια κόκκινη σημαία και μια ομάδα γυναίκες μαυροντυμένες σαν καλόγριες. Στάθηκα μέσα στην απόλυτη ησυχία όπως σε όνειρο. Ξαφνικά ακούστηκε μια δυνατή φωνή. Κροτάλιζε σαν μέταλλο στα αυτιά μου, μονότονη και δίχως έμπνευση, όμως μιλούσε για τα βάσανα του ρωσικού λαού και τους εχθρούς τής Επανάστασης. Έπειτα ανέβηκαν στο βήμα κι άλλοι ομιλητές, εμένα όμως η προσοχή μου ήταν στραμμένη κυρίως στις γυναίκες με τα μαύρα, τα πρόσωπά τους χλωμά σαν φαντάσματα στο κίτρινο φως. Τελικά ήταν στ' αλήθεια καλόγριες; Τάχα η Επανάσταση είχε καταρρίψει και τα τείχη των προλήψεων; Φώτιζε η Κόκκινη Αυγή ακόμη και τη δική τους αυστηρή, ασκητική ζωή; Ήταν παράξενο, συναρπαστικό.

Χωρίς να το καταλάβω βρέθηκα πάνω στην εξέδρα. Το μόνο που κατάφερα να ψελλίσω ήταν ότι εγώ και οι σύντροφοί μου δεν ερχόμαστε

στη Ρωσία να διδάξουμε, αλλά να διδαχτούμε, να αντλήσουμε κουράγιο και ελπίδα, να προσφέρουμε τη ζωή μας στο βωμό της Επανάστασης.

Όταν διαλύθηκε η συγκέντρωση, μας συνόδευσαν όλοι μαζί εκεί που περίμενε το τρένο για το Πέτρογκραντ. Οι μαυροντυμένες γυναίκες τραγουδούσαν τη «Διεθνή», κι όλοι οι υπόλοιποι τις συνόδευσαν με τη φωνή τους. Στο ίδιο βαγόνι ταξίδευε και ο οικοδεσπότης μας, ο Ζόριν, που είχε ζήσει στην Αμερική και μιλούσε καλά αγγλικά. Αναφερόταν με ενθουσιασμό στη Σοβιετική Κυβέρνηση και τα θαυμαστά επιτεύγματά της. Η κουβέντα μας ήταν διαφωτιστική, αλλά είτε κάτι που με έβαλε σε σκέψεις. Αναφερόμενος στην πολιτική οργάνωση του κόμματός του, σχολίασε: «Το Τάμμαν Χωλλ δεν είναι τίποτε μπροστά μας. Όσο για τον Μεγάλο Μέρφου, θα είχε να διδαχτεί πολλά εδώ πέρα». Νόμιζα πως αστειευόταν. Τι σχέση είχε το Τάμμαν Χωλλ και ο πρόεδρος Μέρφου με τη Σοβιετική Κυβέρνηση;

Ρώτησα για τους συντρόφους που είχαν εγκαταλείψει την Αμερική με το πρώτο άκουσμα της Επανάστασης. Ο Ζόριν απάντησε ότι πολλοί είχαν σκοτωθεί στο μέτωπο· ενώ άλλοι δούλευαν για τη Σοβιετική Κυβέρνηση. Και ο Σάτοβ; Ο Γουίλλιαμ Σάτοβ, λαμπρός ομιλητής και ικανότατος οργανωτής, πασίγνωστος στην Αμερική· είχαμε συνεργαστεί αρκετές φορές μαζί του. Στείλαμε τηλεγράφημα από τη Φινλανδία και δεν απάντησε. Γιατί δεν ήρθε να μας υποδεχτεί; «Ο Σάτοβ έφευγε για τη Σιβηρία, να αναλάβει θέση Υπουργού των Σιδηροδρόμων», είπε ο Ζόριν.

Στο Πέτρογκραντ μας υποδέχτηκαν πάλι με ενθουσιώδεις επευφημίες. Έπειτα, οι υπόλοιποι σύντροφοι πήγαν στο Ανάκτορο της Ταυρίδας για να φάνε και να διανυκτερεύσουν εκεί. Ο Ζόριν ζήτησε από τον Αλεξάντερ Μπέρκμαν κι εμένα να δεχτούμε τη φιλοξενία του. Μπήκαμε στο αυτοκίνητο που περίμενε. Η πολιτεία ήταν σκοτεινή και έρημη· ψυχή δεν συναντούσες. Ύστερα από λίγο το αυτοκίνητο σταμάτησε απότομα, και ένα ηλεκτρικό φως μάς τύφλωσε τα μάτια. Ήταν η πολιτοφυλακή και ζητούσε το σύνθημα. Το Πέτρογκραντ μόλις είχε αποκρούσει την επίθεση του Γιούντενιτς και βρισκόταν ακόμη υπό στρατιωτικό νόμο. Μας σταμάτησαν αρκετές φορές ακόμη, για τον ίδιο λόγο. Λίγο πριν φτάσουμε στον προορισμό μας, περάσαμε ένα φωταγωγημένο κτίριο. «Είναι το κρατητήριο», εξήγησε ο Ζόριν. «Ο αριθμός των φυλακισμένων έχει μειωθεί πο-

λύ. Η θανατική ποινή καταργήθηκε και πρόσφατα δώσαμε γενική πολιτική αμνηστία».

Σε λίγο το αυτοκίνητο σταμάτησε. «Το Πρώτο Σπίτι του Σοβιέτ», είπε ο Ζόριν, «εδώ μένουν τα πιο δραστήρια μέλη του Κόμματος». Ο Ζόριν και η σύζυγός του είχαν δύο δωμάτια, με απλή αλλά άνετη επίπλωση. Οι οικοδεσπότες μάς πρόσφεραν τσάι και αναψυκτικά, ενώ εξιστορούσαν με γλαφυρό τρόπο τη θαυμαστή άμυνα που οργάνωσαν οι εργάτες του Πέτρογκραντ εναντίον των δυνάμεων του Γιούντενιτς. Με τι ηρωισμό και αυταπάρνηση άντρες, γυναίκες, ακόμη και παιδιά έτρεξαν να υπερασπιστούν την Κόκκινη Πόλη! Πόση υπέροχη αυτοπειθαρχία και πνεύμα συνεργασίας επέδειξε το προλεταριάτο. Το βράδυ κύλησε με αυτές τις αφηγήσεις. Ήμουν έτοιμη να αποσυρθώ στο δωμάτιο που μου είχαν παραχωρήσει, όταν μπήκε μια νεαρή γυναίκα και συστήθηκε σαν νύφη του «Μπιλλ» Σάτοβ. Μας χαιρέτησε εγκάρδια και ρώτησε αν θέλαμε να γνωρίσουμε την αδελφή της, που έμενε στον επάνω όροφο. Μόλις μπήκαμε στο διαμέρισμα, βρέθηκα στη χαρούμενη αγκαλιά του μεγαλόσωμου Μπιλλ. Παράξενο, ο Ζόριν έλεγε ότι ο Σάτοβ είναι στη Σιβηρία! Τι νόημα είχαν όλα αυτά; Ο Σάτοβ εξήγησε ότι δεν τον άφησαν να μας υποδεχτεί στα σύνορα, για να μείνουμε ανεπηρέαστοι στις πρώτες εντυπώσεις από τη Σοβιετική Ρωσία. Είχε πέσει σε δυσμένεια από την Κυβέρνηση, και ο πραγματικός λόγος που τον έστελναν στη Σιβηρία ήταν η εξορία. Το τρένο είχε καθυστέρηση και έτσι κατάφερε να μας συναντήσει.

Κουβεντιάσαμε αρκετά με τον Σάτοβ πριν φύγει από το Πέτρογκραντ. Μέρες ολόκληρες μου αφηγήθηκε το χρονικό της Επανάστασης, με τις φωτεινές και τις σκοτεινές του όψεις, και την ολοένα αυξανόμενη παρέκκλιση των Μπολσεβίκων προς τα δεξιά. Εν τούτοις ο Σάτοβ επέμενε ότι όλα τα επαναστατικά στοιχεία έπρεπε να συνεργαστούν με την Κυβέρνηση των Μπολσεβίκων. Φυσικά, οι Κομμουνιστές είχαν κάνει πολλά λάθη, αλλά ήταν αναπόφευκτο μετά την επέμβαση των Συμμαχικών Δυνάμεων και τον αποκλεισμό της χώρας.

Λίγες ημέρες μετά την άφιξή μας, ο Ζόριν ζήτησε από τον Αλεξάντερ Μπέρκμαν κι εμένα να τον συνοδεύσουμε στο Σμόλνυ. Το Σμόλνυ, άλλοτε παρθεναγωγείο για τις κόρες της αριστοκρατίας, είχε γίνει κέντρο

των επαναστατικών γεγονότων. Ακόμη και το παραμικρό λιθαράκι του είχε γράψει ιστορία. Τώρα ήταν έδρα της Κυβέρνησης του Πέτρογκραντ. Παρατήρησα ότι το φρουρούσαν άγρυπνα και ο τόπος βούιζε σαν μελισσι από το πήγαιν' έλα αξιωματούχων και κυβερνητικών υπαλλήλων. Το Τμήμα της Τρίτης Διεθνούς μου τράβηξε ιδιαίτερα την προσοχή. Ήταν η επικράτεια του Ζηνόβιεφ. Τα πάντα με εντυπωσίαζαν με το επιβλητικό τους μέγεθος.

Μετά την ξενάγηση, ο Ζόριν μάς προσκάλεσε στην τραπεζαρία του Σμόλνυ. Το φαγητό ήταν μια ωραία σούπα, κρέας και πατάτες, ψωμί και τσάι — αρκετά πλούσιο γεύμα για την πεινασμένη Ρωσία, σκέφτηκα.

Στο Σμόλνυ είχε εγκατασταθεί η υπόλοιπη ομάδα των απελαθέντων. Εγώ ανησυχούσα για τις συνταξιδιώτισσές μου, δυο κορίτσια που είχαν μοιραστεί την καμπίνα μου στο *Buford*. Ζήτησα να έρθουν μαζί στο Πρώτο Σπίτι του Σοβιέτ. Ο Ζόριν έστειλε να τις φέρουν. Έφτασαν ανάστατες και είπαν ότι η ομάδα είχε τεθεί υπό στρατιωτική επιτήρηση. Απίστευτη είδηση. Οι άνθρωποι που εκδιώχθηκαν από την Αμερική λόγω πολιτικών φρονημάτων, βρίσκονται πάλι αιχμάλωτοι εδώ, στην επαναστατημένη Ρωσία — τρεις ημέρες ύστερα από την άφιξή τους. Μα τι είχε συμβεί;

Στραφήκαμε στον Ζόριν. «Σίγουρα κάποιο λάθος», είπε εκείνος με προφανή αμηχανία, και άρχισε αμέσως να το ερευνά. Βρήκε ότι μέσα στους πολιτικούς πρόσφυγες από τις Ηνωμένες Πολιτείες υπήρχαν τέσσερις κοινοί κακοποιοί, και γι' αυτό όλη η ομάδα τέθηκε υπό φρούρηση. Η διαδικασία μου φάνηκε άδικη και περιττή. Ήταν το πρώτο μάθημα που έπαιρνα για τις μεθόδους των Μπολσεβίκων.

2.

Πέτρογκραντ

Όταν ήμουν δεκατριών χρόνων, οι γονείς μου μετακόμισαν στην Πετρούπολη. Κάτω από την αυστηρή πειθαρχία του γερμανικού σχολείου στο Καίνιγκσμπεργκ και την πρωσική απέχθεια απέναντι σε καθετί ρωσικό, είχα ανατραφεί σε ατμόσφαιρα μίσους γι' αυτήν τη χώρα. Πιο πολύ απ' όλα φοβόμουν τους τρομερούς Νιχιλιστές, που είχαν δολοφονήσει τον Τσάρο Αλέξανδρο ΙΙ, έναν ηγεμόνα τόσο καλόψυχο και ευγενικό, όπως μου είχαν μάθει. Η Πετρούπολη ήταν για μένα τόπος καταραμένος. Σύντομα όμως αυτοί οι παιδιάστικοι φόβοι διαλύθηκαν· η ζωντάνια και η χαρούμενη λαμπρότητα της πόλης φάνταζε στα μάτια μου σαν όνειρο παραμυθένιο. Έπειτα, η περιέργειά μου κεντρίστηκε από το επαναστατικό μυστήριο που πλανιόταν πάνω από όλους τους ανθρώπους, και για το οποίο κανείς δεν τολμούσε να μιλήσει. Όταν, τέσσερα χρόνια αργότερα, έφυγα με την αδελφή μου για την Αμερική, δεν ήμουν πια η Γερμανιδούλα Γκρέτσεν που στα μάτια της η Ρωσία ήταν σύμβολο του κακού. Η ψυχή μου ολόκληρη είχε μεταμορφωθεί και ο σπόρος για το έργο ζωής μου είχε ριζώσει. Ιδιαίτερα η Πετρούπολη έμεινε στη μνήμη μου σαν μια έντονη εικόνα, γεμάτη ζωή και μυστήριο.

Το Πέτρογκραντ του 1920 που αντίκρισα ήταν τελείως διαφορετικό. Παντού ερείπια, λες και είχε περάσει τυφώνας. Τα σπίτια σαν ρημαγμένοι παλιοί τάφοι σε νεκροταφεία ξεχασμένα και αφρόνιστα. Οι δρόμοι βρώμικοι και έρημοι· δίχως ζωή. Ο πληθυσμός της πόλης πριν από τον πόλεμο ήταν περίπου δύο εκατομμύρια· το 1920 είχε περιοριστεί σε πεντακόσιες χιλιάδες. Οι κάτοικοι περιφέρονταν σαν ζωντανοί νεκροί· η έλλειψη σε τρόφιμα και καύσιμα απομυζούσε την πόλη· το ζοφερό χέρι του θανάτου άδραχνε την καρδιά της. Ισχνούς και ξυλιασμένους άντρες,

γυναίκες και παιδιά, όλους τους κέντριζε το ίδιο βάσανο, η ελπίδα να βρουν μια μπουκιά ψωμί, ένα κομμάτι ξύλο για ζέσταμα. Την ημέρα δεν άντεχες να τους βλέπεις, τη νύχτα σε πλάκωνε βάρος ασήκωτο. Τον πρώτο μήνα στο Πέτρογκραντ ειδικά οι νύχτες ήταν τρομακτικές. Η απόλυτη ακινησία στη μεγάλη πόλη σου μούδιαζε την ψυχή. Με κατέτρυχε αυτή η βαριά σιωπή, που έσπαζε μόνο από σποραδικούς πυροβολισμούς. Έμενα ξύπνια προσπαθώντας να διαπεράσω το μυστήριο. Ο Ζόριν δεν είχε πει ότι η θανατική ποινή καταργήθηκε; Γιατί αυτοί οι πυροβολισμοί; Με έζωναν αμφιβολίες, αλλά προσπαθούσα να τις παραμερίσω. Βρισκόμουν εδώ για να διδαχτώ.

Τις πρώτες πληροφορίες και εντυπώσεις για την Οκτωβριανή Επανάσταση και τα γεγονότα που ακολούθησαν τις οφείλω στους Ζόριν. Όπως ανέφερα, είχαν ζήσει και οι δυο στην Αμερική, μιλούσαν αγγλικά, και ήταν πρόθυμοι να με διαφωτίσουν. Αφοσιωμένοι στην υπόθεση της Επανάστασης, δούλευαν σκληρά· ιδιαίτερα εκείνος, ήταν Γραμματέας στην κομματική επιτροπή του Πέτρογκραντ, εξέδιδε την καθημερινή εφημερίδα *Κράσναγια Γκαζέτα*, ενώ παράλληλα είχε και άλλες δραστηριότητες.

Από τον Ζόριν άκουσα πρώτη φορά για τη θρυλική μορφή του Μάχνο. Όπως πληροφορήθηκα ήταν ένας Αναρχικός που ο Τσάρος τον είχε ρίξει στο *κάτορκα*. Η Επανάσταση του Φλεβάρη τον απελευθέρωσε, και έγινε αρχηγός ενός στρατού αγροτών στην Ουκρανία. Με μεγάλες ικανότητες και θάρρος, βοήθησε πολύ την άμυνα της Επανάστασης. Για ένα διάστημα ο Μάχνο συνεργαζόταν αρμονικά με τους Μπολσεβίκους, πολεμώντας τις δυνάμεις της αντεπανάστασης. Όμως έπειτα ήρθε σε ρήξη, άρχισε την αντιπολίτευση, και τώρα πολεμούσε ανοιχτά τους Μπολσεβίκους μ' ένα στρατό από ληστές και άλλα κακοποιά στοιχεία. Ο Ζόριν συμμετείχε στην επιτροπή που πήγε στον Μάχνο επιδιώκοντας συμβιβασμό. Ωστόσο ο Μάχνο είχε παράλογες απαιτήσεις. Συνέχιζε τις πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των Σοβιέτ και θεωρούνταν πια επικίνδυνος αντεπαναστάτης.

Δεν υπήρχε τρόπος να ελέγξω την αλήθεια, αλλά ούτε είχα λόγο να δυσπιστώ στα λεγόμενα των Ζόριν. Έδειχναν και οι δύο απολύτως ειλικρινείς και αφοσιωμένοι στη δουλειά τους, θρησκευτικοί ζηλωτές έτοι-

μοι να κάψουν τους αιρετικούς, αλλά εξίσου έτοιμοι να θυσιάσουν και τη δική τους ζωή για τα πιστεύω τους. Μου είχε κάνει μεγάλη εντύπωση η απλότητα της ζωής τους. Έχοντας τόσο υπεύθυνη θέση, ο Ζόριν θα μπορούσε να βρίσκει καλύτερες μερίδες φαγητού, όμως αυτοί περνούσαν πολύ φτωχικά, τις πιο πολλές φορές έτρωγαν για βραδινό ρέγκα, μαύρο ψωμί και τσάι. Και το εκτιμούσα ακόμη πιο πολύ επειδή εκείνον τον καιρό η Λίζα Ζόριν ήταν έγκυος.

Δυο εβδομάδες μετά την άφιξή μου στη Ρωσία με κάλεσαν να παρευρεθώ στην τελετή προς τιμή του Αλεξάντερ Χέρτσεν στα Χειμερινά Ανάκτορα. Το άσπρο μάρμαρο της αίθουσας όπου γινόταν η εκδήλωση έκανε την παγωνιά ακόμη πιο διαπεραστική, αλλά οι παρευρισκόμενοι δεν έδιναν σημασία στο κρύο. Κι εμένα, το μόνο που με απασχολούσε ήταν το εξαιρετικό αυτό γεγονός: ο Αλεξάντερ Χέρτσεν, ένας από τους πλέον μισητούς επαναστάτες της εποχής του, τιμώμενο πρόσωπο στα Χειμερινά Ανάκτορα! Αρκετές φορές στο παρελθόν το πνεύμα του Χέρτσεν είχε καταφέρει να τρυπώσει στο σπίτι των Ρωμανόφ. Όταν η *Κόλοκολ* [: Καμπάνα] κυκλοφορούσε στο εξωτερικό και άστραφτε με το λαμπρό πνεύμα του Χέρτσεν και του Τουργκένιεφ, εμφανιζόταν κατά μυστηριώδη τρόπο πάνω στο γραφείο του Τσάρου. Τώρα οι Τσάροι δεν υπήρχαν πια, όμως το πνεύμα ενός από τους σπουδαιότερους Ρώσους, του Χέρτσεν, αναστημένο πάλι εδώ, έβλεπε το όνειρό του να πραγματοποιείται.

Ένα βράδυ με ειδοποίησαν ότι ο Ζηνόβιεφ είχε γυρίσει από τη Μόσχα και ήθελε να με συναντήσει. Κόντευαν μεσάνυχτα όταν ήρθε. Έμοιαζε κατάκοπος και κάθε τόσο τον διέκοπταν με κάποιο επείγον μήνυμα. Στην αρχή αναφερθήκαμε γενικά στη δύσκολη κατάσταση της Ρωσίας, τη δραματική έλλειψη τροφίμων και καυσίμων, και την κατάσταση του εργατικού κινήματος στην Αμερική. Ρωτούσε επίμονα « πότε θα γίνει επανάσταση στις Ηνωμένες Πολιτείες ». Εκείνην τη φορά μού άφησε συγκεχυμένη εντύπωση. Ένωθα πως κάτι έλειπε από αυτόν τον άνθρωπο, αλλά δεν μπορούσα να προσδιορίσω τι.

Ένας άλλος Κομμουνιστής που συνάντησα πολλές φορές τις πρώτες εβδομάδες ήταν ο Τζων Ρηντ. Τον ήξερα από την Αμερική. Έμενε στο Astoria, δούλευε σκληρά και ετοιμαζόταν να γυρίσει στην Αμερική. Θα ταξίδευε μέσω Λετονίας και έμοιαζε ανήσυχος για την έκβαση του εγ-

χειρήματος. Είχε ξανάρθει στη Ρωσία τις ημέρες του Οκτώβρη και τώρα ήταν η δεύτερη επίσκεψή του. Σαν τον Σάτοβ, επέμενε ότι οι σκοτεινές πλευρές του μπολσεβίκικου καθεστώτος ήταν δικαιολογημένες. Πίστευε ολόψυχα ότι η Σοβιετική Κυβέρνηση θα ξέφευγε από τη στενή κομματική γραμμή και σύντομα θα εγκαθίδρυε την Κομμουνιστική Κοινοπολιτεία. Περάσαμε πολλές ώρες μαζί, συζητώντας τις εξελικτικές φάσεις της κατάστασης.

Έως τότε δεν είχα συναντήσει κανέναν Αναρχικό και η παράλειψή τους να επικοινωνήσουν μαζί μου με παραξένευε κάπως. Μια ημέρα, ένας φίλος που ήξερα από την Αμερική με ρώτησε αν ήθελα να συναντήσω μερικά μέλη μιας αναρχικής οργάνωσης. Δέχτηκα πρόθυμα. Από αυτούς έμαθα μια εκδοχή για τη Ρωσική Επανάσταση και το καθεστώς των Μπολσεβίκων τελείως διαφορετική απ' ό,τι είχα ακούσει ως τότε. Ήταν τόσο αναπάντεχη και φοβερή που αρνιόμουν να την πιστέψω. Με κάλεσαν να παρευρεθώ σε μια μικρή συγκέντρωση για να μου αναπτύξουν τις απόψεις τους.

Την επόμενη Κυριακή πήγα στη συγκέντρωσή τους. Διασχίζοντας τη λεωφόρο Νιέφσκι, κοντά στην οδό Λιτέινι, συνάντησα μια ομάδα γυναίκες ζωωμένες κοντά κοντά η μια με την άλλη για να προφυλάγονται από το κρύο. Τις τριγύριζαν στρατιώτες που μιλούσαν και έκαναν χειρονομίες. Όπως έμαθα, αυτές οι γυναίκες ήταν πόρνες και πουλιόντουσαν για μισό κιλό ψωμί, ένα κομμάτι σαπούνη ή σοκολάτα. Μόνο οι στρατιώτες είχαν δυνατότητα να τις αγοράσουν, επειδή έπαιρναν παραπάνω μερίδες. Πορνεία στην επαναστατημένη Ρωσία; απόρησα. Τι κάνει η Κομμουνιστική Κυβέρνηση γι' αυτές τις δυστυχισμένες; Τι κάνουν τα Σοβιέτ των Εργατών και Αγροτών; Ο συνοδός μου χαμογέλασε θλιμμένα. Η Σοβιετική Κυβέρνηση είχε κλείσει τους οίκους ανοχής και τώρα προσπαθούσε να διώξει τις γυναίκες από τους δρόμους, όμως η πείνα και το κρύο τις οδηγούσαν πάλι εκεί· επιπλέον, οι στρατιώτες έπρεπε να ξεδίνουν. Ήταν τόσο φρικαλέο που δεν μπορούσα να το πιστέψω, ωστόσο ήταν εκεί, μπροστά στα μάτια μου — αυτά τα τρεμάμενα πλάσματα για πούλημα και οι αγοραστές τους, οι κόκκινοι υπερασπιστές της Επανάστασης. «Ο αποκλεισμός, οι καταραμένοι ξένοι είναι οι ένοχοι», είπε ο συνοδός μου. Ναι, έτσι είναι, ο αποκλεισμός και οι αντεπαναστάτες είναι

οι πραγματικοί υπεύθυνοι, επανέλαβα στον εαυτό μου. Προσπαθούσα να βγάλω από τη σκέψη μου τις γυναίκες που ζάρωναν η μια κοντά στην άλλη, μα ήταν αδύνατον. Ένωθα κάτι να σπάζει μέσα μου.

Τέλος φτάσαμε στο κρησφύγετο των Αναρχικών· ένα ερείπιο σε μια βρώμικη, εσωτερική αυλή. Με υποδέχτηκαν σ' ένα μικρό δωμάτιο γεμάτο ασφυκτικά με άντρες και γυναίκες. Το θέαμα μου έφερε στο μυαλό εικόνες που πήγαιναν πίσω τριάντα χρόνια, όταν οι Αναρχικοί στην Αμερική, κυνηγημένοι από μέρος σε μέρος, αναγκάζονταν να συναντιούνται σε μια βρωμερή αίθουσα της Όρτσαρντ Στριτ, στη Νέα Υόρκη, ή στο σκοτεινό πίσω δωμάτιο ενός σαλόνι. Αυτά στην καπιταλιστική Αμερική. Εδώ όμως πρόκειται για την επαναστατική Ρωσία, που οι Αναρχικοί βοήθησαν στην απελευθέρωσή της. Γιατί οι συναντήσεις τους είναι μυστικές και σ' ένα τέτοιο άθλιο μέρος;

Εκείνο το βράδυ και την επόμενη ημέρα άκουσα την ιστορία για την προδοσία της Επανάστασης από τους Μπολσεβίκους. Εργάτες από τα εργοστάσια της Βαλτικής μιλούσαν για την υποδούλωσή τους, ναύτες της Κρονστάνδης έβγαζαν πίκρα και αγανάκτηση γι' αυτούς που είχαν ανεβάσει στην εξουσία και τώρα γίνονταν δυνάστες τους. Ένας από τους ομιλητές είχε καταδικαστεί σε θάνατο από τους Μπολσεβίκους για τις αναρχικές του ιδέες, αλλά κατάφερε να δραπετεύσει και ζούσε στην παρανομία. Αφηγήθηκε πώς έχασαν την ελευθερία τους τα Σοβιέτ των ναυτών, πώς ακόμη και η αναπνοή σου περνούσε από λογοκρισία. Άλλοι μίλησαν για την Κόκκινη Τρομοκρατία και την καταπίεση στη Μόσχα, όπου για διαμαρτυρία έβαλαν μια βόμβα στη συγκέντρωση του Κομμουνιστικού Κόμματος το Σεπτέμβριο του 1919. Έλεγαν ότι οι φυλακές είναι γεμάτες, μιλούσαν για βία εις βάρος εργατών και αγροτών. Εγώ δυσανασχετούσα, ήταν αδύνατον να δεχτώ τέτοιο κατηγορητήριο. Δεν μπορούσε να είναι αλήθεια όλα αυτά. Σίγουρα κάποιοι έκαναν λάθος, πιθανόν οι σύντροφοί μου, σκεφτόμουν. Είχαν παράλογες απαιτήσεις, βιάζονταν υπερβολικά για άμεσα αποτελέσματα. Πάντα δεν είναι αναπόφευκτη η βία σε μια επανάσταση; Και στο κάτω κάτω, η Επέμβαση δεν την επέβαλε στους Μπολσεβίκους; Οι σύντροφοί μου αγανάκτησαν. «Πήγαινε να μοιράσεις ένα φυλλάδιο του Κροπότκιν σε συγκέντρωση κάποιου Σοβιέτ, μεταμφιεσμένη, για να μη σε γνωρίζουν οι Μπολσεβίκοι, και θα δεις

αμέσως αν σου λέμε αλήθεια. Πριν απ' όλα όμως, φύγε από το Σπίτι τού Σοβιέτ. Πήγαινε να μείνεις με το λαό και θα βρεις όλες τις αποδείξεις που χρειάζεσαι».

Πόσο παιδαριώδη και ασήμαντα έμοιαζαν όλα μπροστά στο παγκόσμιο γεγονός της Επανάστασης στη Ρωσία! Όχι, δεν ήταν σωστό να δίνω βάση σε αυτές τις ιστορίες. Έπρεπε να περιμένω και να μελετώ τις συνθήκες. Όμως το μυαλό μου δεν ησύχαζε καθόλου, και οι νύχτες έγιναν πιο δύσκολες από ποτέ.

Έφτασε η ημέρα να παρακολουθήσω μια συγκέντρωση του Σοβιέτ του Πέτρογκραντ. Ήταν διπλή γιορτή, προς τιμή του Καρλ Ράντεκ, που επέστρεφε στη Ρωσία αφενός, και του Γιόφφε, που θα μιλούσε για τη συνθήκη ειρήνης με την Εσθονία. Ως συνήθως, πήγα με τους Ζόριν. Η συγκέντρωση έγινε στο Ανάκτορο της Ταυρίδας, όπου παλιά συνεδριάζε η ρωσική Δούμα. Σε όλες τις εισόδους της αίθουσας υπήρχαν στρατιώτες, ενώ όσοι φύλαγαν την εξέδρα γύρω γύρω είχαν τα όπλα προτεταμένα. Η αίθουσα ασφυκτικά γεμάτη. Ανεβασμένη στην εξέδρα κοίταζα κάτω, τη θάλασσα από πρόσωπα. Με εμφανή σημάδια από την πείνα και τις κακουχίες, οι γιοι και οι κόρες του λαού, οι ήρωες της Κόκκινης Επανάστασης! Πόσα είχαν υπομείνει για την Επανάσταση! Πόσο μικρή ένιωθα μπροστά τους.

Πρόεδρος ήταν ο Ζηνόβιεφ. Αφού όλο το ακροατήριο τραγούδησε όρθιο τη «Διεθνή», ο Ζηνόβιεφ έκανε την έναρξη των εργασιών. Μίλησε πολλή ώρα. Η φωνή του διαπεραστική, χωρίς βάθος. Ακούγοντάς τον τώρα κατάλαβα τι ήταν αυτό που ένιωθα να λείπει μετά την πρώτη μας συνάντηση — το βάθος, η δύναμη του χαρακτήρα. Έπειτα ήρθε η σειρά του Ράντεκ. Έξυπνος, πνευματώδης και σαρκαστικός, υπέβαλε τα σέβη του στους αντεπαναστάτες και τους Λευκοφρουρούς. Πολύ ενδιαφέρουσα ομιλία από έναν ιδιαίτερα ενδιαφέροντα άνθρωπο.

Ο Γιόφφε ήταν χαρακτηριστικός τύπος διπλωμάτη. Καλοθρεμμένος, και καλοντυμένος, έμοιαζε μάλλον εκτός τόπου και χρόνου σε σχέση με τους υπόλοιπους. Μίλησε για τις συνθήκες ειρήνης με την Εσθονία, και τα λόγια του έγιναν δεκτά με ενθουσιασμό από το κοινό. Σίγουρα αυτοί οι άνθρωποι διψούσαν για ειρήνη. Θα γινόταν άραγε ποτέ ειρήνη στη Ρωσία;

Τελευταίος μίλησε ο Ζόριν, ο ικανότερος και πειστικότερος ομιλητής εκείνης της βραδιάς. Ακολούθησε ανοιχτή σύζησηση. Ένας Μενσεβίκος ζήτησε το λόγο. Αμέσως ξέσπασε πανδαιμόνιο από φωνές και κραυγές, «Προδότη», «Κολτσάκ», «Αντεπαναστάτη», ακούγονταν από όλες τις πλευρές του ακροατηρίου, ακόμη και από την εξέδρα. Η διαδικασία μού φάνηκε κατώτερη των περιστάσεων για μια επαναστατική συνέλευση.

Στο δρόμο για το σπίτι το ανέφερα στον Ζόριν. Εκείνος γέλασε και είπε: «Η ελευθερία του λόγου είναι μπουρζουαζιδική προκατάληψη. Σε επαναστατική περίοδο δεν μπορεί να υπάρχει ελευθερία λόγου». Βέβαια δεν με ενθουσίασε αυτή η απλουστευση, αλλά σκέφτηκα ότι δεν είχα δικαίωμα κριτικής. Ήμουν νεοφερμένη στη χώρα. Τη στιγμή που οι άνθρωποι στο Ανάκτορο της Ταυρίδας θυσίαζαν τόσο πολλά και υπέφεραν για την Επανάσταση, δεν είχα δικαίωμα να κρίνω.

Η ζωή συνεχιζόταν. Κάθε μέρα γεννούσε καινούριες αντικρουόμενες σκέψεις και αισθήματα. Περισσότερο με δυσαρεστούσε η ανισότητα που διαπίσωνα στο άμεσο περιβάλλον μου. Έμαθα ότι οι μερίδες φαγητού στο Πρώτο Σπίτι του Σοβιέτ (Astoria) ήταν πολύ πιο πλούσιες από αυτές των εργατών στις φάμπρικές. Βέβαια, ούτε κι αυτές αρκούσαν για να κρατηθείς ζωντανός — όμως κανείς στο Astoria δεν ζούσε μόνο από αυτές τις μερίδες. Τα μέλη τού Κομμουνιστικού Κόμματος, που έμεναν στο Astoria, εργάζονταν στο Σμόλνυ, και οι μερίδες του Σμόλνυ ήταν οι καλύτερες στο Πέτρογκραντ. Επιπλέον, σε ένα βαθμό το εμπόριο επιτρεπόταν ακόμη εκείνον τον καιρό. Οι αγορές ανθούσαν οικονομικά, αν και κανείς δεν μπορούσε ή δεν ήθελε να μου εξηγήσει ποιοι είχαν αγοραστική δύναμη. Οι εργάτες δεν ήταν σε θέση να αγοράσουν βούτυρο, που το μισό κιλό είχε τότε 2000 ρούβλια, ζάχαρη με 3000, ή κρέας με 1000 ρούβλια. Η ανισότητα γινόταν πιο φανερή στην κουζίνα του Astoria. Πήγαινα εκεί συχνά, αν και ήταν μεγάλο βάσανο να ετοιμάσεις φαγητό: άγριο σπρώξιμο για μια σπιθαμή χώρο στο φούρνο, καχυποψία των γυναικών μήπως βάλει κανείς κάτι παραπάνω στην κατσαρόλα του, καβγάδες και στριγκλιές όταν κάποιος ψάρευε ένα κομμάτι κρέας από το κατσαρόλι του διπλανού του! Υπήρχε όμως κι ένα θετικό — η αγανάκτηση των υπηρετριών που δούλευαν στο Astoria. Ένιωθαν έντονα την ανισότητα, ήταν υπηρέτριες, μολονότι τις αποκαλούσαν συντρόφισσες: η Επανάσταση γι' αυτές δεν ήταν απλή θεωρία που θα γινόταν πράξη με τον καιρό. Ήταν ένα ζωντανό πράγμα. Αυτό το κατάλαβα καλύτερα τις επόμενες ημέρες.

Τα δελτία τα μοίραζε το Κομισαριάτο, αλλά το φαγητό πήγαινες αυτοπροσώπως να το πάρεις. Μια ημέρα, ενώ περίμενα τη σειρά μου σε μια μεγάλη ουρά, ήρθε μια χωριατοπούλα και ζήτησε ξίδι. «Ξίδι! Ποιος θέλει τέτοιες πολυτέλειες;» φώναξαν μερικές γυναίκες. Το κορίτσι είπε ότι είναι υπηρέτρια του Ζηνόβιεφ. Τον αποκαλούσε αφέντη, και υποστήριξε ότι δουλεύει σκληρά και σίγουρα δικαιούται κάτι παραπάνω. Αμέσως ξέσπασε θύελλα από διαμαρτυρίες. «Αφέντης! Για να ξεφορτωθούμε τους αφέντες δεν την κάναμε την επανάσταση; Ο Ζηνόβιεφ δεν είναι ανώτερος από μας, δε δικαιούται τίποτε παραπάνω».

Αυτές οι γυναίκες ήταν άξεστες, μπορούσαν ίσως να φτάσουν στην ωμότητα, αλλά είχαν μια ενστικτώδη αίσθηση δικαιοσύνης. Η Επανάσταση γι' αυτές ήταν κάτι πολύ ζωτικό. Συναντούσαν την ανισότητα σε κάθε τους βήμα κι αυτό τις έκανε να αγανακτούν. Αναστατώθηκα. Προσπάθησα να πείσω τον εαυτό μου ότι ο Ζηνόβιεφ και οι άλλοι αρχηγοί των Κομμουνιστών δεν χρησιμοποιούσαν τη δύναμή τους για ιδιοτελείς σκοπούς. Η έλλειψη τροφίμων και αποτελεσματικής οργάνωσης καθιστούσαν αδύνατη τη δίκαιη μοιρασιά, και γι' αυτό φυσικά έφταιγε ο αποκλεισμός, όχι οι Μπολσεβίκοι. Οι Σύμμαχοι, που προσπαθούσαν να στραγγαλίσουν τη Ρωσία, ήταν υπεύθυνοι.

Όσοι Κομμουνιστές συναντούσα επαναλάμβαναν αυτήν τη σκέψη: το ίδιο και μερικοί Αναρχικοί. Η μικρή ομάδα που αντιπολιτευόταν τη Σοβιετική Κυβέρνηση δεν με έπειθε. Όμως πώς να συμβιβάσω τις εξηγήσεις αυτές με κάποιες άλλες ιστορίες που άκουγα καθημερινά — ιστορίες συστηματικού εκφοβισμού, αδυσώπητων διωγμών και καταπίεσης άλλων επαναστατικών ομάδων;

Με προβλημάτιζε ότι οι αγορές γέμιζαν με κρέατα, ψάρια, σαπούνι, πατάτες, ακόμη και παπούτσια, κάθε φορά που εξέδιδαν τα κουπόνια. Πώς έφταναν στην αγορά όλα αυτά τα αγαθά; Παντού το συζητούσαν, αλλά κανείς δεν είχε ιδέα. Μια ημέρα ήμουν σ' ένα ωρολογοποιείο, όταν μπήκε ένας στρατιώτης. Μίλησε με τον καταστηματάρχη στα γίντις, λέγοντας ότι μόλις είχε γυρίσει από τη Σιβηρία μ' ένα φορτίο τσάι. Μήπως ήθελε ο ρολογάς καμιά εικοσαριά κιλά; Το τσάι τότε ήταν πολύ δυσέρετο — μόνο ελάχιστοι προνομιούχοι επέτρεπαν στον εαυτό τους τόσο μεγάλη πολυτέλεια. Φυσικά και το ήθελε ο ρολογάς. Όταν έφυγε ο στρα-

τιώτης, ρώτησα τον μαγαζάτορα πώς δεν φοβόταν να κάνει τόσο επικίνδυνες δολοφησίες χωρίς προφυλάξεις. Καταλάβαινα γίντις, του είπα. Δεν φοβόταν μήπως τον αναφέρω; «Γιατί να φοβάμαι;» απάντησε ατάραχα, «η Τσεκά είναι ενήμερη — θα πάρει την προμήθειά της κι από τον στρατιώτη κι από εμένα».

Άρχισα να υποψιάζομαι ότι η αιτία του κακού δεν βρισκόταν μόνο έξω αλλά και μέσα στη Ρωσία. Έπειτα όμως σκέφτηκα ότι σ' όλον τον κόσμο οι αστυνομικοί και οι ελεγκτές δωροδοκούνται. Είναι η νόσος του επαγγέλματος. Στη Ρωσία, η έλλειψη τροφίμων και τα τρία χρόνια του λιμού φυσικό ήταν να παρασύρουν περισσότερους ανθρώπους στη δωροδοκία και την κλοπή. Με σιδερένιο χέρι οι Μπολσεβίκοι προσπαθούσαν να εξαλείψουν το φαινόμενο. Ποιος μπορούσε να τους κατηγορήσει γι' αυτό; Αλλά όσο κι αν προσπαθούσα, οι αμφιβολίες μου δεν έπαυαν. Χρειάζομαι κάποιον να με στηρίξει ηθικά, μια υπεύθυνη φωνή, κάποιον να ρίξει φως στα ενοχλητικά ερωτήματα.

Σκέφτηκα να γράψω στον Μαξίμ Γκόρκι. Ίσως αυτός να με βοηθούσε. Του υπενθύμισα τη δική του θλίψη και απογοήτευση όταν επισκέφτηκε την Αμερική. Είχε έρθει πιστεύοντας στη δημοκρατία και το φιλελευθερισμό, αντί γι' αυτό συνάντησε φανατισμό και ξενοφοβία. Ήμουν σίγουρη ότι ο Γκόρκι θα καταλάβαινε τη σύγκρουση μέσα μου, αν και η αιτία ήταν διαφορετική. Θα δεχόταν να με συναντήσει; Δυο ημέρες αργότερα έλαβα ένα σύντομο μήνυμα που με προσκαλούσε στο σπίτι του.

Για πολλά χρόνια θαύμαζα τον Γκόρκι. Ήταν η ζωντανή απόδειξη της πεποίθησής μου ότι ο δημιουργικός καλλιτέχνης δεν σκύβει το κεφάλι. Ο Γκόρκι, το παιδί του λαού, ο παρίας, έγινε χάρη στην ιδιοφυΐα του ένας από τους πιο σπουδαίους ανθρώπους στον κόσμο, αυτός που με την πένα του και τη βαθιά του αγάπη για τον άνθρωπο έκανε τη μοίρα των απόκληρων της κοινωνίας και δική μας μοίρα. Χρόνια διέτρεχα την Αμερική σαν πρέσβειρα της ιδιοφυΐας του Γκόρκι, δια φωτίζοντας τους Αμερικανούς για την ομορφιά, το μεγαλείο και την ανθρωπιά των έργων του. Τώρα ήρθε η στιγμή που θα τον έβλεπα, και ίσως με βοηθούσε να ρίξω μια ματιά στην περίπλοκη ψυχή της Ρωσίας.

Η κεντρική είσοδος του σπιτιού ήταν καρφωμένη, και δεν υπήρχε τρόπος να μπω μέσα. Σχεδόν είχα απελπιστεί, όταν μια γυναίκα μού έδει-

ξε μια βρώμικη σκαλίτσα. Σκαρφάλωσα ως επάνω και χτύπησα την πρώτη πόρτα που είδα. Άνοιξε διάπλατα, και προς στιγμή τυφλώθηκα από το δυνατό φως και τους ατμούς μιας κουζίνας που έβραζε από τη ζέστη. Έπειτα με συνόδεψαν σε μια μεγάλη τραπεζαρία. Ήταν αμυδρά φωτισμένη, κρύα και θλιβερή, παρ' όλην τη φωτιά στο τζάκι και μια μεγάλη συλλογή από ολλανδικές πορσελάνες στους τοίχους. Μια από τις τρεις γυναίκες που είχα δει στην κουζίνα κάθισε στο τραπέζι, προσποιούμενη ότι διαβάει ένα βιβλίο, ενώ στην πραγματικότητα με παρακολουθούσε αδιάκοπα με άγρυπνο βλέμμα. Περίμενα μισή ώρα σε αυτήν την άβολη θέση.

Όσπου ήρθε ο Γκόρκι. Ψηλός, λιπόσαρκος, με δυνατό βήχα, έμοιαζε άρρωστος και εξαντλημένος. Με πήρε στο γραφείο του, μισοσκότεινο και καταθλιπτικό. Δεν προλάβαμε καλά καλά να καθίσουμε, όταν η πόρτα άνοιξε απότομα και μια άλλη κοπέλα, που δεν είχα δει πρωτότερα, του έφερε ένα ποτήρι γεμάτο με ένα σκουρόχρωμο υγρό, φάρμακο προφανώς. Έπειτα χτύπησε το τηλέφωνο· λίγα λεπτά αργότερα τον φώναξαν και βγήκε από το δωμάτιο. Ήταν αδύνατον να μιλήσουμε υπ' αυτές τις συνθήκες. Όταν επέστρεψε, κατάλαβε την απογοήτευσή μου. Συμφωνήσαμε να αναβάλουμε τη συζήτηση ώσπου να παρουσιαστεί καλύτερη ευκαιρία. Με συνόδευσε ως την πόρτα, λέγοντας: «Πρέπει να πας στο Μπάλτφλοτ [Στόλος της Βαλτικής]. Σχεδόν όλοι οι ναύτες τής Κρονστάνης είναι ενστικτώδεις Αναρχικοί. Θα βρεθείς στο στοιχείο σου. Χαμογέλασα. «Ενστικτώδεις Αναρχικοί;» είπα, «αυτό σημαίνει αδογματίστοι, δίχως εξεζητημένη σκέψη και ανοιχτοί σε όλα; Αυτό εννοείτε;»

«Ναι, αυτό ακριβώς», απάντησε.

Η συνάντησή με τον Γκόρκι με αποκάρδιωσε. Το ίδιο και η δεύτερη συνάντησή μας, όταν ταξίδευα πρώτη φορά στη Μόσχα. Με το ίδιο τρένο ταξίδευε ο Ράντεκ, ο Ντέμιαν Μπέντνι, δημοφιλής Μπολσεβίκος στιχουργός, και ο Τσιππέροβιτς, τότε πρόεδρος των σωματείων τού Πέτρογκραντ. Βρεθήκαμε στο ίδιο άνετο και ευρύχωρο βαγόνι, που προοριζόταν για Μπολσεβίκους επίσημους και αξιωματούχους του Κράτους. Οι «κοινοί» άνθρωποι, που δεν ήταν Κομμουνιστές και δεν είχαν μέσα, κυριολεκτικά έδιναν μάχη για μια θέση στα γεμάτα βαγόνια, αν βέβαια διέθεταν *πρόπουσκ* [: άδεια] για να ταξιδέψουν — κάτι πολύ δυσεύρετο.

Σε όλο το ταξίδι συζητούσαμε για την κατάσταση στη Ρωσία με τον Τσιππέροβιτς, έναν ευγενικό άνθρωπο με στέρεες πεποιθήσεις, και με τον Ντέμιαν Μπέντνι, έναν μεγαλόσωμο, κάπως άξεστο άντρα. Ο Ράντεκ ιστορούσε τις εμπειρίες του από τη Γερμανία και τις γερμανικές φυλακές.

Έμαθα ότι ο Γκόρκι ήταν στο τρένο, κι όταν ήρθε να με βρει, χάρηκα που μου δινόταν δεύτερη ευκαιρία να συζητήσω μαζί του. Εκείνον τον καιρό με απασχολούσε ένα άρθρο που δημοσιεύτηκε στην *Πράβντα* του Πέτρογκραντ, λίγες ημέρες πριν από την αναχώρησή μου. Αναφερόταν στην παιδική ανηθικότητα, και ο συγγραφέας πρότεινε σαν λύση την άμεση φυλάκιση. Τίποτε απ' ό,τι είχα δει ή ακούσει κατά τη διάρκεια των έξι εβδομάδων στη Ρωσία δεν με εξόργισε τόσο, όσο αυτή η σκληρή, απαρχαιωμένη στάση απέναντι στα παιδιά. Ανυπομονούσα να ακούσω την άποψη του Γκόρκι για το θέμα. Φυσικά, ήταν αντίθετος στη φυλάκιση παιδιών για ανηθικότητα. Εκείνος, αντί γι' αυτό, θα πρότεινε αναμορφωτήρια. «Τι εννοείται όταν λέτε ανηθικότητα;» ρώτησα. «Τα παιδιά μας είναι καρπός του αχαλίνωτου αλκοολισμού κατά το Ρωσοϊαπωνικό πόλεμο και της σύφιλης. Με τέτοια κληρονομικότητα είναι επόμενη η ηθική κατάπτωση», απάντησε. Εγώ είπα ότι η ηθική αλλάζει ανάλογα με τις επικρατούσες κοινωνικές συνθήκες και το κλίμα και δεν πρέπει να τη θεωρεί κανείς αναλλοίωτη κατάσταση, εκτός αν πιστεύει στην ελευθερία της βούλησης. Για τα παιδιά, η αίσθηση της ευθύνης είναι υποτυπώδης, τους λείπει το πνεύμα της κοινωνικής αλληλεγγύης. Όμως ο Γκόρκι επέμενε ότι υπήρχε ανησυχητική εξάπλωση της ανηθικότητας ανάμεσα στα παιδιά, κι ότι τέτοιες περιπτώσεις πρέπει να απομονώνονται.

Έπειτα έθιξα το πρόβλημα που με απασχολούσε περισσότερο. Το θέμα των διώξεων και της τρομοκρατίας — ήταν όλα αυτά απολύτως αναγκαία ή μήπως έφταιγε κάπως και ο ίδιος ο Μπολσεβικισμός; Οι Μπολσεβίκοι δεν ήταν αλάνθαστοι, έκαναν όμως ό,τι περνούσε από το χέρι τους, είπε ο Γκόρκι στεγνά. Η γνώμη του ήταν πως δεν μπορούσε να περιμένει κανείς περισσότερα.

Θυμήθηκα ένα άρθρο του Γκόρκι, δημοσιευμένο στη δική του εφημερίδα, *Νέα Ζωή* [: Νόβαγια Ζιζν], που είχα διαβάσει στο Σωφρονιστικό Κατάστημα του Μιζούρι. Ήταν ένα δριμύ κατηγορώ ενάντια στους Μπολ-

σεβίκοις. Θα υπήρχαν σοβαροί λόγοι για να αλλάξει τόσο ριζικά άποψη ο Γκόρκι. Ίσως έχει δίκιο. Ας περιμένω. Πρέπει να μελετήσω την κατάσταση· να φτάσω στην καρδιά των γεγονότων. Πάνω απ' όλα να γνωρίσω τον Μπολσεβικισμό από κοντά.

Έπειτα μιλήσαμε για το θέατρο. Στην πρώτη μου επίσκεψη, για να συστηθώ, του είχα δείξει το πρόγραμμα ενός σεμιναρίου δραματικής τέχνης που παρουσιαζα στην Αμερική. Ανάμεσα στους θεατρικούς συγγραφείς που ανέλυα τότε ήταν ο Τζων Γκαλσγουέρθου. Ο Γκόρκι ξαφνιάστηκε που θεωρούσα τον Γκαλσγουέρθου καλλιτέχνη. Κατά την άποψή του δεν συγκρινόταν με τον Μπέρναρ Σω. Εγώ διαφώνησα. Δεν υποτιμούσα τον Σω, αλλά θεωρούσα τον Γκαλσγουέρθου σπουδαιότερο. Διέκρινα έναν εκνευρισμό στον Γκόρκι και, καθώς ο διαπεραστικός βήχας συνεχιζόταν επίμονα, έδωσα τέλος στη συζήτηση. Σχεδόν αμέσως μετά έφυγε. Έμεινα με μια άσχημη γεύση από τη συζήτηση. Δεν με είχε ωφελήσει σε τίποτε.

Όταν κατεβήκαμε στο σταθμό της Μόσχας, ο συνοδός μου, ο Ντέμιαν Μπέντνι, εξαφανίστηκε. Έμεινα στην αποβάθρα με όλες μου τις αποσκευές. Ήρθε να με σώσει ο Ράντεκ. Φώναξε έναν αχθοφόρο, και με πήρε μαζί με τα μπαγκάζια μου στο αυτοκίνητο που τον περίμενε. Επέμενε να πάμε στο διαμέρισμά του στο Κρεμλίνο. Η σύζυγός του με υποδέχτηκε ευγενικά και με προσκάλεσε στο δείπνο που σερβίριζε η υπηρέτριά τους. Έπειτα ο Ράντεκ επωμίστηκε το δύσκολο καθήκον να με εγκαταστήσει στο Hotel National, γνωστό ως το Πρώτο Σπίτι του Σοβιέτ της Μόσχας. Παρά την επιρροή του, πήρε ώρες για να μου εξασφαλίσει δωμάτιο.

Το πολυτελές διαμέρισμα του Ράντεκ, η υπηρέτρια, το πλούσιο δείπνο έμοιαζαν αταίριαστα με την κατάσταση της Ρωσίας. Όμως το συντροφικό ενδιαφέρον του Ράντεκ, και το φιλόξενο πνεύμα της γυναίκας του μου γέννησαν αισθήματα ευγνωμοσύνης. Εκτός από τους Ζόριν και τους Σάτοβ, πουθενά αλλού δεν είχα ξανασυναντήσει παρόμοια συμπεριφορά. Ένωσα ότι η καλοσύνη, η συμπάθεια και η αλληλεγγύη ήταν ακόμη ζωντανές στη Ρωσία.

4.

Μόσχα: Οι πρώτες εντυπώσεις

Πηγαίνοντας από το Πέτρογκραντ στη Μόσχα, σαν να βρίσκεσαι ξαφνικά από μια έρημο σ' έναν τόπο γεμάτο ζωή, τόσο μεγάλη είναι η αντίθεση. Πλησιάζοντας τη μεγάλη, ανοιχτή πλατεία μπροστά στον κεντρικό σταθμό της Μόσχας ξαφνιάστηκα στη θέα του πολυάσχολου πλήθους, των ταξί και των αχθοφόρων. Η ίδια εικόνα παντού, από το σταθμό ως το Κρεμλίνο. Δρόμοι ολοζώντανοι από άντρες, γυναίκες και παιδιά. Σχεδόν όλοι κουβαλούσαν μπόγους ή έσερναν φορτωμένα έλκηθρα. Εδώ υπήρχε ζωή, δραστηριότητα και κίνηση, μια ατμόσφαιρα τελείως διαφορετική από την ακινησία που με βάραινε στο Πέτρογκραντ.

Πρόσεξα έντονη παρουσία στρατού στην πόλη, ομάδες αντρών με δερμάτινες στολές και όπλα στη ζώνη. «Άντρες της Τσεκά, οι Ειδικές Δυνάμεις μας», εξήγησε ο Ράντεκ. Είχα ακούσει από πριν για την Τσεκά: στο Πέτρογκραντ μιλούσαν γι' αυτήν με φόβο και μίσος. Ωστόσο οι στρατιώτες και οι άντρες της Τσεκά δεν εμφανίζονταν συχνά στην πόλη του Νέβα. Εδώ στη Μόσχα ξεφύτρωναν παντού. Θυμήθηκα ένα σχόλιο του Τζων Ρηντ: «Η Μόσχα είναι ένα στρατόπεδο», είχε πει. «παντού κατάσκοποι, η γραφειοκρατία πολύ αυστηρή. Κάθε φορά που φεύγω από τη Μόσχα νιώθω ανακούφιση. Ενώ το Πέτρογκραντ είναι πόλη του προλεταριάτου, διαποτισμένη από το πνεύμα της Επανάστασης, στη Μόσχα ανέκαθεν κυριαρχούσε η ιεραρχία. Και τώρα ακόμη περισσότερο». Βρήκα ότι είχε δίκιο ο Τζων Ρηντ. Η Μόσχα ήταν γεμάτη αξιωματούχους. Ωστόσο η ζωή ήταν έντονη, είχε ποικιλία και ενδιαφέρον. Αυτό που με εντυπωσίασε περισσότερο, εκτός από την επιδεικτική στρατοκρατία, ήταν η απομόνωση των ανθρώπων. Έμοιαζε να μην τους συνδέει

τίποτε κοινό. Τραβούσε καθένας με βιάση το δρόμο του, ξεκομμένος από το σύνολο, απορροφημένος στα δικά του, σπρώχνοντας και παραμερίζοντας όλους τους άλλους. Πολλές φορές έβλεπα γυναίκες ή παιδιά να καταρρέουν από την εξάντληση, χωρίς να σταματάει κανείς για να βοηθήσει. Οι διαβάτες κοιτούσαν παράξενα όταν έσκυβα πάνω από έναν ανθρώπινο σωρό στο γλιστερό πεζοδρόμιο ή μάζευα τους μπόγους που είχαν σκορπίσει στο δρόμο. Μίλησα στους φίλους μου γι' αυτήν την παράξενη έλλειψη συντροφικότητας, όπως τουλάχιστον έδειχνε στα μάτια μου. Το δικαιολόγησαν ως αποτέλεσμα, αφ' ενός της γενικευμένης δυσπιστίας και καχυποψίας που δημιουργούσε η Τσεκά, και αφ' ετέρου της πιεστικής ανάγκης για εξεύρεση τροφής καθημερινά. Δεν περίσσευαν ούτε δυνάμεις ούτε αισθήματα για τους άλλους. Ωστόσο δεν φαινόταν να υπάρχει τόση έλλειψη τροφίμων όση στο Πέτρογκραντ, οι άνθρωποι είχαν θέρμανση και πιο ωραία ρούχα.

Περνούσα πολλές ώρες στους δρόμους και τις αγορές. Οι περισσότερες αγορές, και ιδιαίτερα η περίφημη Σουκχάρεβκα, λειτουργούσαν κανονικότατα. Περιστασιακά οι στρατιώτες έκαναν επίταξη, αλλά συνήθως τις άφηναν να συνεχίζουν ανενόχλητα. Αντιπροσώπευαν το πιο ζωντανό και ενδιαφέρον κομμάτι της πόλης. Εκεί μαζεύονταν προλετάριοι και αριστοκράτες, Κομμουνιστές και μπουρζουάδες, χωρικοί και διανοούμενοι. Εκεί τους έσπρωχνε η κοινή επιθυμία να πουλήσουν και να αγοράσουν, να εμπορευτούν και να παζαρέψουν. Έβρισκες να πουλιέται ένα σκουριασμένο σιδερένιο τσουκάλι δίπλα σε μια εξάισια αγιογραφία· ένα ζευγάρι παλιοπάπουτσα και ψιλοδουλεμένη δαντέλα· λίγα μέτρα φτηνό κάμποτο κι ένα όμορφο, παλιό περσικό σάλι. Οι χτεσινοί πλούσιοι, νηστικοί και αποστεωμένοι, ξεγυμνώνονταν από τα τελευταία τους μεγαλεία· οι σημερινοί πλούσιοι αγόραζαν — ήταν πραγματικά μια εκπληκτική εικόνα της επαναστατικής Ρωσίας.

Ποιος αγόραζε τα πολυτελή αντικείμενα του παλιού καιρού, και από πού αντλούσε την αγοραστική του δύναμη; Οι αγοραστές ήταν πολυάριθμοι. Στη Μόσχα υπήρχαν περισσότερες πηγές πληροφόρησης απ' ό,τι στο Πέτρογκραντ· οι φήμες κυκλοφορούσαν στους δρόμους.

Έπειτα από τέσσερα χρόνια πολέμου και τρία χρόνια επανάστασης, ο ρωσικός λαός δεν είχε χάσει την αθωότητά του. Ήταν καχύποπτοι με

τους ξένους και σιωπηλοί στην αρχή. Όταν όμως μάθαιναν ότι έρχεσαι από την Αμερική και δεν ανήκεις στο Κυβερνητικό Κόμμα, βαθμιαία εγκατέλειπαν τις επιφυλάξεις. Από αυτούς συγκέντρωσα πολλές πληροφορίες και κάποιες εξηγήσεις για θέματα που με απασχολούσαν από την άφιξή μου. Μιλούσα συχνά με τους εργάτες, τους αγρότες και τις γυναίκες στην αγορά.

Οι δυνάμεις που καθοδήγησαν τη Ρωσική Επανάσταση παρέμεναν *terra incognita* γι' αυτούς τους απλούς ανθρώπους, αλλά η ίδια η Επανάσταση τους είχε συγκλονίσει ως τα κατάβαθα της ψυχής. Δεν είχαν ιδέα από θεωρίες, αλλά πίστεψαν ότι γλίτωσαν για πάντα από τον μισητό *μπάριν* [αφέντη] και τώρα τον έβρισκαν πάλι μπροστά τους. «Ο *μπάριν* έχει απ' όλα», έλεγαν, «άσπρο ψωμί, ρούχα, ακόμη και σοκολάτα, ενώ εμείς δεν έχουμε τίποτε». «Κομμουνισμός, ισότητα, ελευθερία», έλεγαν κοροϊδευτικά, «υποκρισίες και ψέματα».

Γύριζα στο National σαν να με είχαν δει. Οι αυταπάτες μου γίνονταν θρύψαλα, τα θεμέλιά μου συντρίμια. Όμως δεν ήθελα να κάνω πίσω. Επιτέλους, σκεφτόμουν, ο απλός λαός δεν αντιλαμβάνεται τις φοβερές δυσκολίες που αντιμετωπίζει η Σοβιετική Κυβέρνηση: τις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις συνασπισμένες ενάντια στη Ρωσία, τις πολυάριθμες επιθέσεις που απομυζούσαν τους άντρες από παραγωγικές εργασίες, τον αποκλεισμό που αδιάκοπα θέριζε τους πιο ανήμπορους και τη ρωσική νεολαία. Φυσικά, ο λαός δεν καταλαβαίνει τέτοια πράγματα, κι εγώ δεν πρέπει να παρασύρομαι από τη δυσαρέσκεια που προκαλούν αυτές οι ταιπαιρωρίες. Χρειάζεται υπομονή. Πρέπει να φτάσω στη ρίζα τού κακού.

Το National, όπως και το Astoria τού Πέτρογκραντ, ήταν πρώην ξενοδοχεία, αλλά όχι σε τόσο καλή κατάσταση. Δεν μας έδιναν καθόλου κουπόνια, παρεκτός για 350 γραμμάρια ψωμί μέρα παρά μέρα. Αντίθετα, υπήρχε κοινή τραπεζαρία όπου σερβίριζαν μεσημεριανό και βραδινό. Τα γεύματα αποτελούνταν από σούπα και λιγάκι κρέας, καμιά φορά ψάρι ή τηγανίτες, και τσάι. Το βράδυ τρώγαμε συνήθως *κάσσα* [: χυλός από δημητριακά] με τσάι. Το φαγητό δεν ήταν άφθονο, αλλά θα μπορούσε κανείς να συντηρηθεί με αυτό, αν δεν ήταν τόσο αηδιαστικά μαγειρεμένο.

Δεν έβλεπα το λόγο να καταστρέφονται έτσι οι προμήθειες. Επισκέφτηκα την κουζίνα και ανακάλυψα πλήθος από υπηρέτες που τους επέ-

βλεπαν διάφοροι υπεύθυνοι αξιωματούχοι και ελεγκτές. Το προσωπικό της κουζίνας πληρωνόταν ελάχιστα. Επιπλέον, δεν τους έδιναν το ίδιο φαγητό με εμάς. Απεχθάνονταν αυτήν τη διάκριση και δεν έδιναν σημασία στη δουλειά τους. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν φοβερή σπατάλη, εγκληματική, αν ληφθεί υπόψη η έλλειψη τροφίμων. Λίγοι από τους ενοίκους του National από ό,τι έμαθα, έτρωγαν στην κοινή τραπεζαρία. Ετοιμάζαν ή έβαζαν υπηρέτες να τους ετοιμάζουν φαγητό σε ξεχωριστή κουζίνα που είχε στηθεί ειδικά γι' αυτόν το σκοπό. Εκεί, όπως στο Astoria, βρήκα το ίδιο στρίμωγμα για μια θέση στο φούρνο, τους ίδιους διαπληκτισμούς και καβγάδες, την απληστία και μοχθηρή καχυποψία. «Ωστε έτσι είναι ο Κομμουνισμός στην πράξη;» απορούσα. Άκουγα τη συνηθισμένη απάντηση: Γιούντενιτς, Ντενίκιν, Κολτσάκ, αποκλεισμός — αλλά οι στερεότυπες φράσεις δεν με ικανοποιούσαν πια.

Πριν φύγω από το Πέτρογκραντ, ο Τζακ Ρηντ μού είπε: «Όταν φτάσεις στη Μόσχα, ψάξε να βρεις την Αγγέλικα Μπαλαμπάνοβα. Θα χαρεί να σε δει, και θα σε βοηθήσει, αν δε βρεις δωμάτιο». Είχα ακούσει ξανά για την Μπαλαμπάνοβα, ήξερα τη δουλειά της και φυσικά περίμενα με ανυπομονησία να τη συναντήσω.

Λίγες ημέρες αφότου έφτασα στη Μόσχα, της τηλεφώνησα. Θα ήθελε να συναντηθούμε; Ναι, βεβαίως, μολονότι δεν αισθανόταν και τόσο καλά. Βρήκα την Μπαλαμπάνοβα σ' ένα θλιβερό δωματάκι κουλουριασμένη στον καναπέ. Δεν ήταν ελκυστική, όμως τα μεγάλα, λαμπερά μάτια της ακτινοβολούσαν καλοσύνη και ευγένεια. Με υποδέχτηκε εγκάρδια, σαν παλιά φίλη. Και αμέσως παρήγγειλε το απαραίτητο σαμοβάρι. Πίνοντας τσάι μιλήσαμε για την Αμερική, για το εργατικό κίνημα εκεί, την απέλαση και τελικά για τη Ρωσία. Έκανα τις ίδιες ερωτήσεις που είχα κάνει σε πολλούς Κομμουνιστές σχετικά με τις αντιφάσεις και ασυνέπειες που συναντούσα σε κάθε μου βήμα. Με ξάφνιασε που δεν χρησιμοποίησε τις ίδιες συνηθισμένες δικαιολογίες. Ήταν η πρώτη που δεν επαναλάμβανε το γνωστό ρεφρέν. Παραδέχτηκε την έλλειψη τροφίμων, καυσίμων και ρουχισμού που προκαλούσε τόση διαφθορά και δωροδοκία· όμως συνολικά θεωρούσε πως γενικά η ζωή είναι κάτι χυδαίο και ασήμαντο. «Ένας βράχος όπου κομματιάζονται οι πιο υψηλές ελπίδες. Η ζωή κουρελιάζει τις αγνότερες προθέσεις και τσακίζει τα ευγενέστερα

πνεύματα», είπε. Μάλλον ασυνήθιστη άποψη για Μαρξίστρια, Κομμουνίστρια, και μάλιστα στην πρώτη γραμμή της μάχης. Ήταν Γραμματέας της Τρίτης Διεθνούς. Είχα μπροστά μου μια προσωπικότητα, που δεν επαναλάμβανε σαν ηχώ, αλλά κατανοούσε σε βάθος την πολυπλοκότητα των συνθηκών στη Ρωσία. Έφυγα με την πιο βαθιά εντύπωση, γοητευμένη από τα θλιμμένα, φωτεινά μάτια της.

Σύντομα ανακάλυψα ότι η Μπαλαμπάνοβα — ή Μπαλαμπάνοφ, όπως προτιμούσε να την αποκαλούν — ήταν στα μέσα και στα έξω. Μολονότι ασθενική και πολυάσχολη, έβρισκε χρόνο να φροντίζει τις λεγόμενες των επισκεπτών της. Συχνά έμενε η ίδια χωρίς τα αναγκαία γιατί έδινε αλλού τις μερίδες από το φαγητό της, έψαχνε να εξασφαλίσει κάποιο γιατρικό ή μια μικρή πολυτέλεια για τους αρρώστους και τους βασανισμένους. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έδειχνε για τους πολυάριθμους Ιταλούς που είχαν εγκλωβιστεί στο Πέτρογκραντ και τη Μόσχα. Έχοντας ζήσει και δουλέψει καιρό στην Ιταλία, η Μπαλαμπάνοβα ένιωσε σχεδόν Ιταλίδα. Συμπονούσε βαθιά αυτούς που βρίσκονταν τόσο αποκομμένοι από την πατρίδα τους όσο και από τα γεγονότα της Ρωσίας. Τους συμπαραστεκόταν σαν φίλη, σύμβουλος, στήριγμα σ' έναν κόσμο ανάστατο και εχθρικό. Αυτή η αξιοθαύμαστη, μικροκαμωμένη γυναίκα ενδιαφερόταν όχι μόνο για τους Ιταλούς αλλά και όλους τους υπόλοιπους. Κανείς δεν χρειαζόταν κομματική ταυτότητα για να μπει στην καρδιά της Αγγέλικα. Εύλογα, κάποιοι σύντροφοι, τη θεωρούσαν «αισθηματία που σπαταλούσε πολύτιμο χρόνο σε φιλανθρωπίες». Διαπληκτίστηκα αρκετές φορές με τέτοιου είδους Κομμουνιστές, που είχαν γίνει σκληροί και κυνικοί, ξεγυμνωμένοι από τον παλιό ρωσικό ιδεαλισμό.

Παρόμοια κριτική άκουγα να εκφράζουν και για άλλο ένα ηγετικό στέλεχος, τον Λουνατσάρσκι. Ήδη από το Πέτρογκραντ μου είχαν πει ειρωνικά, «ο Λουνατσάρσκι είναι ένας ελαφρόμυαλος που ξοδεύει εκατομμύρια σε ανοησίες». Όμως εγώ ανυπομονούσα να συναντήσω τον Κομισάριο σε ένα από τα πιο σημαντικά υπουργεία της Ρωσίας, στην Εκπαίδευση. Σύντομα παρουσιάστηκε η ευκαιρία.

Το Κρεμλίνο, τον παλιό προμαχώνα του Τσαρισμού, το φρουρούσαν πολύ αυστηρά και ήταν απροσπέλαστο για τον «κοινό» άνθρωπο. Όμως εγώ είχα ραντεβού, και ο συνοδός μου ήταν εφοδιασμένος με κάρτα εισό-

δου, γι' αυτό περάσαμε το φρουρό χωρίς πρόβλημα. Σύντομα φτάσαμε στο γραφείο του Λουνατσάρσκι, σ' ένα παλιό, γραφικό οικοδόμημα πίσω από τα τείχη. Αν και η αίθουσα αναμονής ήταν γεμάτη ανθρώπους που περίμεναν να τους δεχτεί, ο Λουνατσάρσκι είπε να περάσω αμέσως μόλις με ανήγγειλαν. Με χαιρέτισε πολύ εγκάρδια. Σκόπευα να μείνω «ελεύθερο πουλί» ή θα συνεργαζόμουν μαζί του; Ήταν μια από τις πρώτες του ερωτήσεις. Ξαφνιάστηκα. Πώς γίνεται να χάνει κανείς την ελευθερία του, ειδικά στην εκπαίδευση; Ακριβώς εδώ, η ελευθερία και η πρωτοβουλία ήταν κεφαλαιώδεις. Ωστόσο είχα έρθει να μάθω από τον Λουνατσάρσκι για το επαναστατικό σύστημα εκπαίδευσης στη Ρωσία, που τόσο πολλά ακούγονταν στην Αμερική. Με ενδιέφερε ιδιαίτερα η φροντίδα των παιδιών. Η *Πράβντα* της Μόσχας, όπως οι εφημερίδες του Πέτρογκραντ, είχαν αναστατωθεί από τη διαμάχη για την αντιμετώπιση της παιδικής εγκληματικότητας. Εξέφρασα την έκπληξή μου για μια τέτοια στάση στη Σοβιετική Ρωσία. «Φυσικά, είναι εξ ολοκλήρου βάρβαρο και απαρχαιωμένο», είπε ο Λουνατσάρσκι. «Το πολεμάω με νύχια και με δόντια. Οι επίτροποι των παιδικών φυλακών είναι πρώην δικαστές Κακουργιοδικείου, εμποτισμένοι ακόμη από τις τσαρικές μεθόδους. Έχω οργανώσει μια επιτροπή γιατρών, παιδαγωγών και ψυχολόγων για τη διεκπεραίωση του θέματος. Οπωσδήποτε, τα παιδιά αυτά δεν πρέπει να τιμωρούνται. Αισθάνθηκα τεράστια ανακούφιση. Επιτέλους, να ένας άνθρωπος που είχε ξεφύγει από τις ξεπερασμένες, σκληρές μεθόδους. Του μίλησα για την εξαιρετική δουλειά που γινόταν στην καπιταλιστική Αμερική από τον Δικαστή Λίντσεϊ. Ο Λουνατσάρσκι ενδιαφέρθηκε πολύ. «Ναι, αυτό ακριβώς χρειαζόμαστε εδώ, το αμερικανικό εκπαιδευτικό σύστημα», αναφώνησε. «Οπωσδήποτε, δεν εννοείτε το αμερικανικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα», ρώτησα. «Γνωρίζετε το καινοτόμο κίνημα του καθηγητή Ντιούι και άλλων ενάντια στις μεθόδους της δημόσιας εκπαίδευσης στην Αμερική;» Ο Λουνατσάρσκι ήξερε ελάχιστα για το θέμα. Η Ρωσία είχε ξεκοπεί από το δυτικό κόσμο και υπήρχε μεγάλη έλλειψη βιβλίων για τη σύγχρονη εκπαίδευση. Ήθελε πολύ να πληροφορηθεί τις σύγχρονες ιδέες και μεθόδους. Φαινόταν γεμάτος πίστη και αφοσίωση στην Επανάσταση, έχοντας επωμιστεί τη σπουδαία υπόθεση της εκπαίδευσης σ' ένα περιβάλλον δυσχερές τόσο από υλική όσο και πνευματική άποψη.

Πρότεινε να συγκαλέσουμε συνέδριο των δασκάλων, αν ήθελα να τους μιλήσω για τις σύγχρονες τάσεις στην αμερικανική εκπαίδευση. Δέχτηκα πρόθυμα. Αργότερα θα επισκεπτόμασταν σχολεία και άλλα ιδρύματα της αρμοδιότητάς του. Έφυγα γεμάτη νέες ελπίδες. Θα τον βοηθούσα με όλες μου τις δυνάμεις. Τι μεγαλύτερη υπηρεσία να προσφέρει κανείς στο ρωσικό λαό;

Όσο έμεινα στη Μόσχα, συναντήθηκα με τον Λουνατσάρσκι αρκετές φορές. Ήταν πάντοτε το ίδιο ευγενικός και καλοπροαίρετος. Αλλά σύντομα διαπίστωσα ότι δυνάμεις μέσα από το ίδιο του το κόμμα έφερναν εμπόδια στη δουλειά του: οι περισσότερες από τις καλές προθέσεις και αποφάσεις του δεν πραγματοποιήθηκαν ποτέ. Προφανώς ο Λουνατσάρσκι παγιδεύτηκε στην ίδια μηχανή που κυριαρχούσε παντού με το σιδερένιο της άδραγμα. Τι ήταν αυτή η μηχανή; Ποιος κατεύθυνε τις κινήσεις της;

Παρόλο που ο έλεγχος των επισκεπτών στο National ήταν πολύ αυστηρός και κανείς δεν έμπαινε ή έβγαινε χωρίς ειδική *πρόπουσκ* [: άδεια], με επισκέπτονταν άντρες και γυναίκες διαφόρων πολιτικών ομάδων: Αναρχικοί, Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες, Συνεργατιστές, και άνθρωποι που είχα γνωρίσει στην Αμερική και επέστρεψαν στη Ρωσία για να πάρουν μέρος στην Επανάσταση. Είχαν έρθει με βαθιά πίστη και μεγάλες ελπίδες. Τώρα έμοιαζαν αποθαρρυμένοι και θυμωμένοι. Αν και διέφεραν σημαντικά στις πολιτικές τους απόψεις, σχεδόν όλοι οι επισκέπτες επαναλάμβαναν την ίδια ιστορία, το θυελλώδες ξέσπασμα της επανάστασης, το υπέροχο πνεύμα που εμπύχωνε τους ανθρώπους, τις δυνατότητες των μαζών, το ρόλο των Μπολσεβίκων σαν εκφραστών των πιο ακραίων επαναστατικών συνθημάτων και την προδοσία της Επανάστασης όταν εξασφάλισαν την εξουσία. Όλοι μιλούσαν για την ειρήνη του Μπρεστ-Λιτόφσκ σαν αρχή της αντίστροφης πορείας.

Ειδικά οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες, άνθρωποι καλλιεργημένοι και σοβαροί, που είχαν υποφέρει πολύ από το τσαρικό καθεστώς και τώρα έβλεπαν τα όνειρα και τις ελπίδες τους να σβήνουν, ήταν οι πιο αυστηροί στην κριτική τους. Βάσιζαν τα επιχειρήματά τους στην ολοφάνερη καταστροφή που προκαλούσαν οι βίαιες επιτάξεις, τα μαζικά αντίποινα στα χωριά, το φοβερό χάσμα ανάμεσα στις πόλεις και την ύπαι-

θρο, το μίσος που αναπτύχθηκε ανάμεσα στους αγρότες και τους εργάτες. Μιλούσαν για τις διώξεις των συντρόφων τους, τις εκτελέσεις αθώων αντρών και γυναικών, την εγκληματική ανεπάρκεια στη διακυβέρνηση, την ερήμωση και την καταστροφή.

Με ποιον τρόπο λοιπόν κατόρθωναν οι Μπολσεβίκοι να διατηρούνται στην εξουσία; Στο κάτω κάτω ήταν μόνο μια μικρή μειοψηφία, πεντακόσιες χιλιάδες μέλη το πολύ. Οι μάζες της Ρωσίας, μου έλεγαν, είχαν φτάσει στην εξαθλίωση από την πείνα και την τρομοκρατία. Επιπλέον, είχαν χάσει την πίστη τους σε όλα τα κόμματα και τα ιδανικά. Παρ' όλα αυτά, ξεσπούσαν συχνές αγροτικές εξεγέρσεις σε διάφορα σημεία της χώρας, που όμως καταπνίγονταν ανελέητα. Επίσης κάθε τόσο γίνονταν απεργίες στη Μόσχα, το Πέτρογκραντ και σε άλλα βιομηχανικά κέντρα, όμως λίγοι το μάθαιναν εξαιτίας της αυστηρής λογοκρισίας.

Μιλούσα στους επισκέπτες μου για την εξωτερική επέμβαση. «Δε θέλουμε καμιά παρέμβαση» ήταν η ομόφωνη απάντηση. Πίστευαν ότι έτσι τελικά ενισχυόταν ο αυταρχισμός των Μπολσεβίκων. Δεν μπορούσες να μιλάς δημόσια εναντίον τους όσο η Ρωσία δεχόταν επίθεση, ακόμη λιγότερο να πολεμήσεις το καθεστώς. «Οι Σύμμαχοι και ο αποκλεισμός δεν αναγκάζουν τους Μπολσεβίκους να καταφεύγουν σε τέτοιες μεθόδους;» ρωτούσα. «Αυτό είναι η μισή αλήθεια» ήταν η απάντηση. «Οι περισσότερες μεθοδεύσεις δημιουργούνται από έλλειψη κατανόησης του χαρακτήρα και των αναγκών του ρωσικού λαού, και από μια διεστραμμένη εμμονή στη δικτατορία, που δεν είναι δικτατορία του προλεταριάτου, αλλά δικτατορία μιας μικρής ομάδας *επάνω* στο προλεταριάτο».

Όταν έθιγα το ζήτημα των Λαϊκών Σοβιέτ και των εκλογών, οι επισκέπτες χαμογελούσαν. «Εκλογές! Δεν υπάρχει τέτοιο πράγμα στη Ρωσία, εκτός αν γίνονται εκλογές με απειλές και τρομοκρατία. Μόνο με αυτά τα μέσα οι Μπολσεβίκοι εξασφαλίζουν την πλειοψηφία. Ελάχιστοι Μενσεβίκοι, Σοσιαλεπαναστάτες ή Αναρχικοί καταφέρνουν να τρυπώσουν στα Σοβιέτ, αλλά δεν έχουν την παραμικρή ευκαιρία να ακουστούν».

Η εικόνα διαγραφόταν μαύρη και ζοφερή. Ωστόσο εγώ διατηρούσα ακόμη τις ελπίδες μου.

5.

ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ

Σε ένα συνέδριο Αναρχικών στη Μόσχα, το Μάρτιο, άκουσα πρώτη φορά για το ρόλο που έπαιξαν συγκεκριμένοι Αναρχικοί στη Ρωσική Επανάσταση. Στην εξέγερση του Ιουλίου 1917, οι ναύτες της Κρονστάνδης ήταν υπό την ηγεσία του Αναρχικού Γιαρτσούκ· η Συντακτική Συνέλευση διαλύθηκε από τον Ζελεζνιακόφ· οι Αναρχικοί είχαν δώσει το παρόν σε όλα τα μέτωπα του πολέμου, βοηθώντας στην απόκρουση των Συμμάχων. Ήταν κοινή συνείδηση ότι οι Αναρχικοί βρίσκονταν πάντα στην πρώτη γραμμή του πυρός, και ήταν επίσης οι πλέον δραστήριοι στη δουλειά της ανοικοδόμησης. Ένα από τα μεγαλύτερα εργοστάσια κοντά στη Μόσχα, που δεν σταμάτησε να δουλεύει σε όλη τη διάρκεια της Επανάστασης, το διηύθηγε Αναρχικός. Οι Αναρχικοί έκαναν σημαντική δουλειά στο Υπουργείο Εξωτερικών και σε όλα τα άλλα υπουργεία. Έμαθα ότι είχαν βοηθήσει αποφασιστικά τους Μπολσεβίκους να πάρουν την εξουσία. Πέντε μήνες αργότερα, τον Απρίλιο του 1918, χρησιμοποιήθηκαν πολυβόλα για να καταστρέψουν τη Λέσχη των Αναρχικών στη Μόσχα και να φιμώσουν τις εφημερίδες τους. Αυτά έγιναν πριν νά φτάσει στη Μόσχα ο Μίρμπαχ. Το πεδίο έπρεπε «να καθαρίσει από ενοχλητικά στοιχεία» και οι Αναρχικοί ήταν οι πρώτοι στο στόχαστρο. Από τότε συνεχιζόταν αμείωτη η δίωξή τους.

Το Συνέδριο των Αναρχικών στη Μόσχα έκανε κριτική όχι μόνο στο υπάρχον καθεστώς αλλά και στους ίδιους τους συντρόφους. Μίλησαν με ειλικρίνεια για τις αρνητικές πλευρές του κινήματος, την έλλειψη ενότητας και συνεργασίας κατά την επαναστατική περίοδο. Αργότερα έμαθα περισσότερα για τις εσωτερικές διαφωνίες στο αναρχικό κίνημα. Πριν από τη λήξη, η Συνέλευση έκανε έκκληση στη Σοβιετική Κυβέρνηση να

αφήσει ελεύθερους τους φυλακισμένους Αναρχικούς και να νομιμοποιήσει το έργο των Αναρχικών στην εκπαίδευση. Η Συνέλευση ζήτησε από τον Αλεξάντερ Μπέρκμαν κι εμένα να υπογράψουμε το ψήφισμα. Ποτέ δεν περίμενα ότι οι Αναρχικοί θα ζητούσαν από οποιαδήποτε κυβέρνηση να νομιμοποιήσει τις προσπάθειές τους, ωστόσο πίστευα ακόμη ότι η Σοβιετική Κυβέρνηση εκπροσωπούσε σε ένα βαθμό την Επανάσταση. Υπέγραψα το ψήφισμα, και επειδή θα συναντούσα τον Λένιν ύστερα από λίγες ημέρες, υποσχέθηκα να συζητήσω το θέμα μαζί του.

Η συνάντησή με τον Λένιν κανονίστηκε από την Μπαλαμπάνοβα. «Πρέπει να δεις τον Ιλίτς, να του μιλήσεις για τις ανησυχίες σου και για τη δουλειά που θέλεις να κάνεις», μου είχε πει. Χρειάστηκε όμως να περιμένω κάμποσο καιρό ώσπου να βρεθεί ευκαιρία. Μια ημέρα η Μπαλαμπάνοβα μου τηλεφώνησε ρωτώντας αν μπορούσα να πάω αμέσως. Ο Λένιν είχε στείλει δικό του αυτοκίνητο, που μας οδήγησε γρήγορα στο Κρεμλίνο, περάσαμε χωρίς ερωτήσεις από τη φρουρά και τέλος μπήκαμε στο γραφείο του παντοδύναμου προέδρου των Κομισάριων του Λαού.

Όταν μπήκαμε, ο Λένιν κρατούσε στα χέρια του το φυλλάδιο *Trial and Speeches*.^{*} Το μοναδικό μου αντίτυπο το είχα δώσει στην Μπαλαμπάνοβα, η οποία προφανώς το είχε στείλει στον Λένιν πριν από την επίσκεψή μας. Μια από τις πρώτες ερωτήσεις του ήταν: «Πότε θα γίνει Σοσιαλιστική Επανάσταση στην Αμερική;» Μου είχαν κάνει αυτήν την ερώτηση επανειλημμένα στο παρελθόν, αλλά έμεινα έκπληκτη ακούγοντάς την από το στόμα του Λένιν. Φαινόταν απίστευτο που ένας άνθρωπος τόσο καλά πληροφορημένος δεν είχε επίγνωση για τις συνθήκες στην Αμερική.

Τα ρωσικά μου εκείνην την εποχή ήταν άσχημα, όμως ο Λένιν ομολόγησε ότι, μολονότι είχε ζήσει στην Ευρώπη τόσα χρόνια, δεν κατάφερε να μάθει ξένες γλώσσες: η συνομιλία θα έπρεπε να γίνει στα ρωσικά. Αμέσως έπλεξε το εγκώμιο για τις ομιλίες μας στα δικαστήρια. «Θαυμάσια ευκαιρία για προπαγάνδα», είπε· «αξίζει να πάει κανείς φυλακή, αν κα-

^{*} *Trial and Speeches of Alexander Berkman and Emma Goldman before the Federal Court of New York* [Η Δίκη και οι ομιλίες του Αλεξάντερ Μπέρκμαν και της Έμμα Γκόλντμαν στο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο της Νέας Υόρκης], Ιούνιος-Ιούλιος 1917, Mother Earth Publishing Co., Νέα Υόρκη.

ταφέρει να βγάλει τέτοιους λόγους στο δικαστήριο». Το βλέμμα του επάνω μου σταθερό και ψυχρό, με διαπερνούσε ολόκληρη, σαν να αναλογιζόταν πού μπορεί να με χρησιμοποιήσει. Αμέσως ρώτησε με τι ήθελα να ασχοληθώ. Είπα πως θα ήθελα να ανταποδώσω στην Αμερική όσα είχε κάνει για τη Ρωσία. Του μίλησα για το Εταιρεία Φίλων της Ρωσικής Απελευθέρωσης, που είχε οργανώσει πριν από τριάντα χρόνια ο Τζωρτζ Κένναν και αργότερα ανασυγκροτήθηκε από την Άλις Στόουν Μπλάκγουελ και άλλους φιλελεύθερους Αμερικανούς. Ανέφερα εν συντομία τη θαυμάσια δουλειά που είχαν κάνει για να προσελκύσουν το ενδιαφέρον στο ρωσικό απελευθερωτικό αγώνα, καθώς και τη μεγάλη ηθική και οικονομική στήριξη που είχε προσφέρει η Εταιρεία όλα αυτά τα χρόνια. Το σχέδιό μου ήταν να οργανώσω μια ρωσική εταιρεία για την απελευθέρωση της Αμερικής. Ο Λένιν ενθουσιάστηκε. «Σπουδαία ιδέα, θα έχεις ό,τι χρειαζόσαι. Αλλά φυσικά θα είναι υπό την αιγίδα της Τρίτης Διεθνούς. Ετοίμασε ένα γραπτό προσχέδιο και στείλ' το μου».

Έθιξα το θέμα των Αναρχικών στη Ρωσία. Του έδειξα ένα γράμμα που είχα λάβει από τον Μάρτενς, Σοβιετικό εκπρόσωπο στην Αμερική λίγο πριν απελαθώ. Ο Μάρτενς διαβεβαίωνε ότι οι Αναρχικοί στη Ρωσία απολάμβαναν πλήρη ελευθερία λόγου και τύπου. Όταν ήρθα εδώ βρήκα δεκάδες Αναρχικούς φυλακισμένους και τα έντυπα υπό διωγμό. Εξήγησα ότι ήταν αδιανόητο να συνεργαστώ με τη Σοβιετική Κυβέρνηση όσο οι σύντροφοί μου ήταν στη φυλακή λόγω των πεποιθήσεών τους. Του μίλησα επίσης για τις αποφάσεις του Συνεδρίου Αναρχικών Μόσχας. Με άκουσε υπομονετικά και υποσχέθηκε να φέρει το θέμα στο κόμμα του. «Όσο για την ελευθερία του λόγου», παρατήρησε, «πρόκειται φυσικά για μικροαστική αντίληψη. Δεν υπάρχει ελευθερία λόγου σε επαναστατικές περιόδους. Οι αγρότες στρέφονται εναντίον μας, αφού δεν δίνουμε αντάλλαγμα για το ψωμί που μας προσφέρουν. Όταν δώσουμε ανταλλάγματα, θα έρθουν με το μέρος μας. Τότε θα μπορείς να έχεις όση ελευθερία λόγου θέλεις — αλλά όχι τώρα. Τελευταία χρειαστήκαμε χωρικούς να κουβαλήσουν ξύλα στην πόλη. Μας ζήτησαν αλάτι. Στην αρχή νομίζαμε πως δεν είχαμε αλάτι, έπειτα όμως ανακαλύψαμε εβδομήντα φούντια [: περίπου 1150 κιλά] σε μια μοσχοβίτικη αποθήκη. Αμέσως οι χωριάτες φορτώσανε τα κάρα με ξύλα. Οι σύντροφοί σου πρέπει

να περιμένουν ώσπου να ικανοποιήσουμε τις ανάγκες των χωρικών. Εν τω μεταξύ, ας δουλέψουν στο πλευρό μας. Για παράδειγμα, ο Γουίλλιαμ Σάτοβ μάς βοήθησε να γλιτώσουμε το Πέτρογκραντ από τον Γιούντενιτς. Συνεργάζεται μαζί μας και εκτιμούμε την προσφορά του. Ο Σάτοβ ήταν από τους πρώτους που πήρε το παράσημο της Κόκκινης Σημαίας».

Ελευθερία λόγου, ελευθερία τύπου, πνευματικά επιτεύγματα αιώνων, τι ήταν γι' αυτόν τον άνθρωπο; Πουριτανός, σίγουρος ότι μόνο αυτός μπορεί να σώσει τη Ρωσία. Όσοι εξυπηρετούσαν τα σχέδιά του είχαν δικιο, οι υπόλοιποι έπρεπε να αφανιστούν.

Ένας πανούργος Ασιάτης, τούτος ο Λένιν. Εκμεταλλεύεται τις αδυναμίες των ανθρώπων με κολακείες, αμοιβές, παράσημα. Έφυγα πεπεισμένη ότι πλησίαζε τους ανθρώπους χρησιμοθηρικά, για να πραγματοποιήσει το σχέδιό του. Και το σχέδιό του — ήταν η Επανάσταση;

Ετοίμασα το πλάνο για την Εταιρεία των Ρώσων Φίλων της Αμερικάνικης Απελευθέρωσης, με κάθε λεπτομέρεια όπως το είχα στο μυαλό μου, αλλά αρνήθηκα να μπω κάτω από την προστατευτική φτερούγα της Τρίτης Διεθνούς. Εξήγησα στον Λένιν ότι ο αμερικανικός λαός δεν εμπιστευόταν τους πολιτικούς και θα το θεωρούσε αντιδημοκρατικό να καθοδηγείται από έναν πολιτικό μηχανισμό που έχει έδρα τη Μόσχα. Μου ήταν αδύνατον να ευθυγραμμιστώ με την Τρίτη Διεθνή.

Λίγο καιρό αργότερα συνάντησα τον Τσιτσέριν. Πρέπει να ήταν 4 π.μ. όταν βρεθήκαμε. Ρώτησε κι αυτός για τις πιθανότητες μιας επανάστασης στην Αμερική και φάνηκε να αμφιβάλλει για την κρίση μου όταν τον πληροφόρησα ότι δεν υπήρχε τέτοια ελπίδα στο εγγύς μέλλον. Μιλήσαμε για τους Βιομηχανικούς Εργάτες του Κόσμου, για τους οποίους προφανώς είχε λάθος αντίληψη. Τον βεβαίωσα ότι, μολονότι δεν ανήκω τους Βιομηχανικούς Εργάτες, πιστεύω ότι αντιπροσωπεύουν τη μόνη συνειδητή και αποτελεσματική επαναστατική προλεταριακή οργάνωση στις Ηνωμένες Πολιτείες, η οποία σίγουρα θα έπαιζε σημαντικό ρόλο για το μέλλον του εργατικού κινήματος της χώρας.

Μαζί με την Μπαλαμπάνοβα, ο Τσιτσέριν μού φάνηκε από τους πλέον απλούς και ανεπιτήδευτους Κομμουνιστές ηγέτες της Μόσχας. Όμως όλοι τους ήταν εξίσου αφελείς στην εκτίμηση που έκαναν για τον κόσμο εκτός Ρωσίας. Συνέβαινε αυτό επειδή ήταν ξεκομμένοι από την Ευρώπη

και την Αμερική τόσο καιρό; Ή τους παραπλανούσε η μεγάλη ανάγκη για βοήθεια από την Ευρώπη; Ήταν όλοι προσκολλημένοι στην ιδέα των επερχόμενων επαναστάσεων στη Δύση, ξεχνώντας ότι οι επαναστάσεις δεν γίνονται κατά παραγγελία, και προφανώς δεν συνειδητοποιούσαν ότι στο μεταξύ η δική τους επανάσταση, στρεβλή και παραμορφωμένη, ξεψυχούσε σιγά σιγά.

Ο διευθυντής της λονδρέζικης *Daily Herald*, μαζί με ένα δημοσιογράφο του, είχαν φτάσει στη Μόσχα πριν από μένα. Ζήτησαν να επισκεφτούν τον Κροπότκιν, και τους παραχωρήθηκε ιδιαίτερο αυτοκίνητο. Μαζί με τον Αλεξάντερ Μπέρκμαν και τον Α. Σαπίρο, συνόδευσα κι εγώ τον κ. Λάνσμπουρυ.

Η μικρή αγροικία του Κροπότκιν βρισκόταν στο πίσω μέρος τού κήπου, μακριά από το δρόμο. Μόνο μια αμυδρή ακτίνα από λάμπα πετρελαίου φώτιζε το μονοπάτι προς το σπίτι. Ο Κροπότκιν μάς υποδέχτηκε με τη χαρακτηριστική του ευγένεια, χαρούμενος για την επίσκεψη. Εμφανίστηκα όμως με την αλλαγή στην εμφάνισή του. Τελευταία φορά τον είχα επισκεφτεί το 1907 στο Παρίσι, ύστερα από το Συνέδριο Αναρχικών του Άμστερνταμ. Ο Κροπότκιν, ανεπιθύμητος στη Γαλλία για πολλά χρόνια, είχε μόλις πάρει άδεια εισόδου. Ήταν τότε εξήντα πέντε χρόνων, αλλά φαινόταν πολύ νεότερος, γεμάτος ζωή και ενέργεια. Τώρα έδειχνε γέρος και κουρασμένος.

Περίμενα από τον Κροπότκιν να με δια φωτίσει στα θέματα που με απασχολούσαν, ιδιαίτερα για τη σχέση των Μπολσεβίκων με την Επανάσταση. Ποια ήταν η γνώμη του; Γιατί σώπαινε τόσο καιρό;

Δεν κρατούσα σημειώσεις κι έτσι μπορώ να δώσω μόνο μια γενική ιδέα από τα λεγόμενά του. Υποστήριξε ότι η Επανάσταση ανύψωσε πνευματικά το λαό, ανοίγοντας δρόμο για βαθιές κοινωνικές αλλαγές. Αν η ενέργεια του λαού στρεφόταν στη σωστή κατεύθυνση, η Ρωσία δεν θα έφτανε στην τωρινή εξαθλίωση. Οι Μπολσεβίκοι, που το επαναστατικό κύμα τούς ανέβασε στην κορυφή, αρχικά παρέσυραν το λαό με ακραία επαναστατικά συνθήματα. Έτσι κέρδισαν την εμπιστοσύνη των μαζών και την υποστήριξη των πιο μαχητικών επαναστατών.

Στη συνέχεια αφηγήθηκε με ποιον τρόπο, από την αρχή κιόλας της Οκτωβριανής περιόδου, οι Μπολσεβίκοι υποβάθμιζαν τα συμφέροντα

της Επανάστασης, προκειμένου να εγκαθιδρύσουν τη δικτατορία τους, η οποία καταπίεσε και παρέλυσε κάθε κοινωνική δραστηριότητα. Δήλωσε ότι οι κοοπερατίβες ήταν το μόνο μέσον που θα μπορούσε να γεφυρώσει τα συμφέροντα αγροτών και εργατών. Οι κοοπερατίβες ήταν οι πρώτες που καταστράφηκαν. Μιλούσε με συγκίνηση για την καταπίεση, τις διώξεις, το κυνηγητό της ελεύθερης γνώμης και ανέφερε πολλά παραδείγματα για την εξαθλίωση και τα βάσανα του λαού. Τόνισε ότι οι Μπολσεβίκοι δυσφημούσαν το Σοσιαλισμό και τον Κομμουνισμό στα μάτια τού ρωσικού λαού.

«Γιατί δεν υψώσατε φωνή ενάντια στο κακό, ενάντια σ' αυτόν το μηχανισμό που απομυζά το αίμα και τη ζωή της Επανάστασης;» ρώτησα. Για δυο λόγους, μου είπε. Όσο η Ρωσία δεχόταν τη συνδυασμένη επίθεση των ιμπεριαλιστών, όσο οι γυναίκες και τα παιδιά πέθαιναν εξαιτίας του αποκλεισμού, εκείνος δεν μπορούσε να ενώσει τη φωνή του με τα ουρλιαχτά των αντεπαναστατών που φώναζαν «Σταύρωσον!» Καλύτερα η σιωπή. Κατά δεύτερο λόγο, στη Ρωσία δεν υπήρχε τρόπος να ακουστείς. Οι διαμαρτυρίες προς την Κυβέρνηση ήταν μάταιες. Μοναδικό της μέλημα ήταν να κρατηθεί στην εξουσία. Δεν μπορούσε να ασχολείται με «λεπτομέρειες» όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα ή η ανθρώπινη ζωή. Έπειτα συμπλήρωσε: «Πάντα ξέραμε τι σημαίνει ο Μαρξισμός στην πράξη. Γιατί να εκπλαγούμε τώρα;»

Ρώτησα τον Κροπότκιν αν κατέγραφε τις εντυπώσεις και τις παρατηρήσεις του. Σίγουρα αντιλαμβανόταν τη σημασία μιας τέτοιας καταγραφής για τους συντρόφους και τους εργαζόμενους, για ολόκληρον τον κόσμο, στην πραγματικότητα. «Όχι», είπε, «είναι αδύνατον να γράψεις, όταν υπάρχει τόσο μεγάλη δυστυχία δίπλα σου και κάθε ώρα φέρνει καινούριες συμφορές. Εξάλλου, ανά πάσα στιγμή μπορούν να μπουν στο σπίτι. Μπαίνει μέσα η Τσεκά, ανακατεύει τα πάντα και σου παίρνει τα χειρόγραφα. Υπ' αυτές τις συνθήκες είναι αδύνατον να διατηρήσεις αρχείο. Επιπλέον, είναι και το βιβλίο για την Ηθική. Δυστυχώς εργάζομαι λίγες ώρες την ημέρα, και αναγκαστικά συγκεντρώνομαι μόνο σ' αυτό».

Ύστερα από έναν τρυφερό εναγκαλισμό, που ο Πέτρος συνήθιζε για όσους αγαπούσε, γυρίσαμε στο αμάξι μας. Η καρδιά μου ήταν βαριά, το

μυαλό μου συγχυσμένο και ανήσυχο με όσα είχα ακούσει. Με στεναχωρούσε επίσης η κακή κατάσταση της υγείας του συντρόφου μας: φοβόμουν ότι δεν θα ζήσει έως την άνοιξη. Η σκέψη ότι ο Πέτρος Κροπότκιν θα μπορούσε να πεθάνει, δίχως ο κόσμος να μάθει ποτέ τις σκέψεις του για τη Ρωσική Επανάσταση, ήταν τρομακτική.

6.

Οι προετοιμασίες για τους Αμερικανούς απελαθέντες

Στη Μόσχα τα γεγονότα εναλλάσσονταν γρήγορα, γεμάτα ενδιαφέρον. Ήθελα να μείνω σε αυτήν τη σημαντική πόλη, αλλά είχα αφήσει τα πράγματά μου στο Πέτρογκραντ. Έτσι αποφάσισα να πάω να τα πάρω και να επιστρέψω στη Μόσχα, για να βοηθήσω τον Λουνατσάρσκι στη δουλειά του. Λίγες ημέρες πριν από την αναχώρησή μου, με επισκέφτηκε μια νεαρή Αναρχική. Ήταν από το Μουσείο της Επανάστασης στο Πέτρογκραντ, και με ρώτησε αν ήθελα να αναλάβω τη δουλειά στο παράρτημα του Μουσείου στη Μόσχα. Εξήγησε ότι η αρχική ιδέα για την ίδρυση του Μουσείου ήταν της διάσημης παλιάς επαναστάτριας Βέρας Νικολάιεβνα Φίγκνερ, αλλά είχε οργανωθεί από εξωκομματικά στοιχεία. Η πλειοψηφία αντρών και γυναικών που δούλευαν στο Μουσείο δεν ήταν Κομμουνιστές, είπε· ωστόσο ήταν αφοσιωμένοι στην Επανάσταση και ονειρεύονταν να δημιουργήσουν κάτι που θα χρησίμευε στο μέλλον σαν πηγή γνώσης και έμπνευσης για τους μελετητές της μεγάλης Ρωσικής Επανάστασης. Όταν η επισκέπτριά μου άκουσε πως ετοιμαζόμουν να γυρίσω στο Πέτρογκραντ, με κάλεσε να επισκεφτώ το Μουσείο για να δω από κοντά τη δουλειά τους.

Φτάνοντας στο Πέτρογκραντ βρέθηκα μπροστά σε απρόσμενα καθήκοντα. Ο Τσιτσέριν είχε ειδοποιήσει τον Ζόριν ότι είχαν απελαθεί χίλιοι Ρώσοι από την Αμερική, που βρίσκονταν καθ' οδόν προς τη Ρωσία. Θα τους υποδέχονταν στα σύνορα και έπρεπε να ετοιμαστούν επειγόντως καταλύματα στο Πέτρογκραντ. Ο Ζόριν ζήτησε να συμμετάσχω στην Επιτροπή που θα γινόταν γι' αυτόν το σκοπό.

Αμέσως μετά την άφιξή μας στη Ρωσία, είχαμε υποδείξει στον Ζόριν την αναγκαιότητα μιας επιτροπής για τους απελαθέντες από την Αμερική. Κι εκείνος μας παρέπεμψε στον Τσιτσέριν, πράγμα που κάναμε.

Όμως είχαν περάσει τρεις μήνες χωρίς να γίνει καμία πρόοδος. Στο μεταξύ, οι σύντροφοί μας από το *Buford* περιφέρονταν από τη μια υπηρεσία στην άλλη, προσπαθώντας να βρουν μια θέση για να κάνουν κάτι χρήσιμο. Θλιβερή κατάληξη για ανθρώπους που ήρθαν στη Ρωσία γεμάτοι όνειρα, να υπηρετήσουν τον επαναστατημένο λαό. Οι περισσότεροι ήταν ειδικευμένοι εργάτες, μηχανικοί — που η Ρωσία είχε μεγάλη ανάγκη. Όμως ο βραδυκίνητος και ατελέσφορος μηχανισμός των Μπολσεβίκων καθιστούσε περίπλοκο ζήτημα την τοποθέτησή τους σε μια θέση. Μερικοί προσπάθησαν μόνοι τους να βρουν δουλειά, αλλά με πενιχρά αποτελέσματα. Όσοι τελικά βρήκαν κάποια απασχόληση, σύντομα διαπίστωσαν ότι οι Ρώσοι εργαζόμενοι δεν έβλεπαν με καθόλου καλό μάτι την προθυμία και την ενεργητικότητα που έδειχναν στη δουλειά τα αδέρφια από την Αμερική. «Να σας θερίζει κι εσάς η πείνα όπως εμάς», έλεγαν, «να 'χετε και τον εξάψαλμο από τους Κομισάριους, κι έπειτα βλέπουμε πόση όρεξη θα σας μείνει για δουλειά». Έτσι, αποθαρρύνονταν από παντού κι έχαναν τον ενθουσιασμό τους.

Για να αποφύγουμε παρόμοια ταλαιπωρία και σπατάλη ενέργειας, συγκροτήσαμε την Επιτροπή στο Πέτρογκραντ. Την αποτελούσαν η Ράβιτς, τότε Υπουργός Εσωτερικών Υποθέσεων του Βόρειου Τομέα· ο γραμματέας της Κάπλουν· δύο μέλη του Γραφείου για τους Αιχμαλώτους Πολέμου· ο Αλεξάντερ Μπέρκμαν κι εγώ. Οι καινούριοι απελαθέντες αναμένονταν σε δυο εβδομάδες, και μας περίμενε αρκετή δουλειά για την υποδοχή τους. Δυστυχώς δεν μπορούσε να περιμένει κανείς την ενεργό συμμετοχή της Ράβιτς, επειδή δεν είχε καθόλου ελεύθερο χρόνο. Εκτός από Υπουργός Εσωτερικών, ήταν επικεφαλής της Πολιτοφυλακής του Πέτρογκραντ και αντιπρόσωπος του Γραφείου Εξωτερικών της Μόσχας στο Πέτρογκραντ. Δούλευε συνήθως από τις 8 το πρωί έως τις 2 μετά τα μεσάνυχτα. Ο Κάπλουν, εξαίρετος διοικητικός, είχε επωμιστεί όλη την εσωτερική δουλειά του Επιτροπάτου, κι έτσι είχε ελάχιστο χρόνο για μας. Απέμεναν μόνο τέσσερις άνθρωποι για να βρουν σε λίγες ημέρες στέγη για χίλιους απελαθέντες στην πεινασμένη και κατεστραμμένη Ρωσία. Επιπλέον, ο Αλεξάντερ Μπέρκμαν, επικεφαλής της Επιτροπής Υποδοχής, έπρεπε να πάει στα σύνορα με τη Λετονία για να συναντήσει τους εξορίστους.

Ήταν σχεδόν αδύνατον να τα βγάλει πέρα μόνος του ένας άνθρωπος, όμως ήθελα πολύ να γλιτώσω τη δεύτερη ομάδα απελαθέντων από τις άσχημες εμπειρίες και απογοητεύσεις των συντρόφων του *Buford*. Δήλωσα ότι θα αναλάμβανα το καθήκον, υπό τον όρο να έχω δικαίωμα εισόδου στις διάφορες κυβερνητικές υπηρεσίες, γιατί με τον καιρό είχα μάθει ότι η αλυσίδα της κόκκινης γραφειοκρατίας μπορούσε όχι απλώς να επιβραδύνει, αλλά συχνά να παραλύσει και να ματαιώσει ακόμη και τις πιο σοβαρές και δραστήριες προσπάθειες. Ο Κάπλουν συμφώνησε. «Τηλεφώνησέ μου οποιαδήποτε ώρα χρειαστείς κάτι», είπε· «θα σε εφοδιάσω με εντολή να σε δέχονται παντού και να σου δίνουν ό,τι χρειάζεσαι. Αν σου φέρουν αντίρρηση, κάλεσε την Τσεκά», πρόσθεσε. Ποτέ στη ζωή μου δεν είχα καλέσει αστυνομία, τον πληροφορήσα· θα το έκανα τώρα, στην επαναστατική Ρωσία; «Στις χώρες της μπουρζουαζίας δεν είναι το ίδιο», εξήγησε ο Κάπλουν, «σ' εμάς η Τσεκά υπερασπίζεται την Επανάσταση και αποτρέπει τα σαμποτάζ». Ξεκίνησα τη δουλειά μου αποφασισμένη να τα βγάλω πέρα χωρίς την Τσεκά. Σίγουρα υπάρχει και άλλος τρόπος, σκεφτόμουν.

Έτσι άρχισα έναν αγώνα δρόμου σε όλο το Πέτρογκραντ. Τα υλικά αγαθά ήταν δυσεύρετα, και η απίστευτα συγκεντρωτική ιεραρχία των Μπολσεβίκων έκανε την απόκτησή τους ακόμη πιο δύσκολη. Για να βρεις μισό κιλό καρφιά έπρεπε να κάνεις καμιά δεκαπενταριά αιτήσεις· για να εξασφαλίσεις μερικά σεντόνια ή πιατικά, έτρωγες μέρες. Σε όλα τα γραφεία, πλήθος κυβερνητικοί υπάλληλοι κάπνιζαν βαριεστημένοι, περιμένοντας την ώρα να σχολάσουν από τα οχληρά καθήκοντα της ημέρας. Οι συνεργάτες μου στο Γραφείο Αιχμαλώτων Πολέμου γίνονταν έξαλλοι με αυτές τις παράλογες και άσκοπες καθυστερήσεις, αλλά μάταια. Απειλούσαν με την Τσεκά, με στρατόπεδο συγκέντρωσης, ακόμη και με *ραζτρέλ* [εκτέλεση]. Το τελευταίο ήταν το πλέον προσφιλέ επιχείρημα. Στην πρώτη δυσκολία άκουγες αμέσως να γίνεται λόγος για *ραζτρέλιάτ* — θα σε στήσουν στον τοίχο. Όμως η τρομερή αυτή φράση είχε πάψει να δημιουργεί ιδιαίτερη εντύπωση: ο άνθρωπος συνηθίζει τα πάντα.

Αποφάσισα να χρησιμοποιήσω άλλες μεθόδους. Άρχισα να λέω στους εργαζόμενους των υπηρεσιών πόσο βαθιά νοιάζονταν οι συνειδητοποιημένοι συνάδελφοί τους στην Αμερική για τη σπουδαία Ρωσική

Επανάσταση, τους μιλούσα για την πίστη και την ελπίδα τους στο ρωσικό προλεταριάτο. Το ενδιαφέρον τους ξυπνούσε αμέσως, αλλά οι ερωτήσεις που ακολουθούσαν ήταν παράδοξες όσο και θλιβερές. «Έχουν φαί οι άνθρωποι στην Αμερική; Πότε θα γίνει Επανάσταση εκεί; Γιατί ήρθατε στην πεινασμένη Ρωσία;» Διψούσαν για πληροφορίες και ειδήσεις. Αυτοί οι άνθρωποι λιμοκτονούσαν πνευματικά και υλικά, ξεκομμένοι λόγω του βάρβαρου αποκλεισμού, απ' όσα συνέβαιναν στο δυτικό κόσμο. Στα μάτια τους η Αμερική ήταν κάτι θαυμάσιο. Ένα κομμάτι σοκολάτα ή ένα μπισκότο ήταν ονειρώδεις πολυτέλειες — που άνοιγαν όλες τις καρδιές.

Μέσα σε δυο εβδομάδες κατάφερα να εξασφαλίσω τα περισσότερα αναγκαία για τους εξορίστους που περιμέναμε, έπιπλα, ρούχα και πιατικά. Θαύμα, έλεγαν όλοι.

Όμως η ανακαίνιση των σπιτιών όπου θα κατοικούσαν οι εξόριστοι δεν ήταν τόσο εύκολη. Επιθεώρησα τα υποτιθέμενα πρώην ξενοδοχεία πρώτης κατηγορίας και ανακάλυψα ότι βρίσκονταν στην περιοχή των παλαιών πορνείων· φτηνά καταγώγια, έως την εποχή που οι Μπολσεβίκοι έκλεισαν όλα τα μπορντέλα. Ήταν σκοροφαγωμένα, βρωμερά και αηδιαστικά. Δεν ήταν εύκολο να μεταμορφώσεις αυτές τις σκοτεινές τρύπες σε κανονικά σπίτια μέσα σε δύο εβδομάδες. Ένα χέρι μπογιά ήταν αδιανόητη πολυτέλεια. Το μόνο εφικτό ήταν να πετάξεις όλα τα έπιπλα και τις κουρτίνες, και να κάνεις γενική καθαριότητα.

Ένα πρωί δυο πολιτοφύλακες έφεραν στο προσωρινό μου γραφείο ένα τσούρμο αξιοθρήνητα πλάσματα. Με πληροφόρησαν ότι τα είχαν φέρει για δουλειά. Ήταν ένας μονόχειρας γέρος, μια φθισική γυναίκα, και οκτώ παιδιά, αγόρια κορίτσια, χλωμά, θεονήστικα και κουρελιασμένα. «Πού τους βρήκατε αυτούς τους δυστυχισμένους;» «Είναι σπεκουλαδόροι», αποκρίθηκε ο ένας πολιτοφύλακας· «τους τσακώσαμε στην αγορά». Οι αιχμάλωτοι άρχισαν να κλαίνε. Δεν ήταν σπεκουλαδόροι, έλεγαν· πεινούσαν, δυο ημέρες δεν είχαν βάλει τίποτε στο στόμα. Βγήκανε στην αγορά να πουλήσουν σπύρτα ή νήμα για να αγοράσουν λίγο ψωμί. Και όπως τα 'λεγε αυτά, ο γέρος λιποθύμησε από εξάντληση, επιβεβαιώνοντας τα λεγόμενά του. Τέτοιας λογής «σπεκουλαδόρους» έβλεπα να σέρνουν στους δρόμους της Μόσχας και του Πέτρογκραντ συνοδείες ενόπλων με τα τουφέκια καρφωμένα στην πλάτη των αιχμαλώτων.

Τι δουλειά να κάνω με αυτά τα ξενηστικωμένα πλάσματα; Μα οι πολιτοφύλακες επέμεναν ότι είχαν διαταγές να τους βάλουν να δουλέψουν. Τηλεφώνησα στον Κάπλουν και ενημέρωσα ότι δεν υπήρχε περίπτωση να μου καθαρίσουν τα σπίτια των Αμερικανών εξορίστων Ρώσοι που το μόνο έγκλημά τους ήταν η πείνα. Τότε ο Κάπλουν διέταξε να τους ελευθερώσουν και συμφώνησε να τους δώσω το ψωμί που προοριζόταν για τους εργάτες. Έτσι χάθηκε μια ακόμη πολύτιμη ημέρα.

Την επόμενη το πρωί, μια ομάδα παιδιών ήρθε τραγουδώντας από τη λεωφόρο Νιέφσκι. Ήταν *κουρσάντι* [: δόκιμοι] από το Ανάκτορο της Ταυρίδας και τους έστειλαν στο γραφείο μου για δουλειά. Την πρώτη ημέρα της επίσκεψής μου στο ανάκτορο, μου είχαν δείξει τους κοιτώνες των *κουρσάντι*, σπουδαστών της ακαδημίας Μπολσεβίκων. Ήταν κυρίως χωριατόπαιδα, αγόρια και κορίτσια, που η Κυβέρνηση τους έδινε στέγη, τροφή, ρούχα και εκπαίδευση, για να καλύψουν αργότερα υπεύθυνες θέσεις του σοβιετικού καθεστώτος. Εκείνο το διάστημα με εντυπωσίαζαν οι θεσμοί, αλλά μετά τον Απρίλιο άρχισα να βλέπω κάτω από την επιφάνεια. Θυμήθηκα τα λόγια μιας νεαρής Κομμουνίστριας από τη Μόσχα. «Ανατρέφουν στη Ρωσία μια ιδιαίτερη κάστα τώρα», μου είχε πει. «Όπως η εκκλησία συντηρεί και μορφώνει τους παπάδες, η Κυβέρνησή μας εκπαιδεύει το στρατιωτικό και πολιτικό ιερατείο. Είναι επίλεκτο σώμα». Αυτό μου δόθηκε ευκαιρία να το εξακριβώσω σε αρκετές περιπτώσεις. Οι *κουρσάντι* απολάμβαναν πολλά πλεονεκτήματα και ειδικά πρόνοια· ήξεραν πόσο σημαντικοί ήταν και συμπεριφέρονταν ανάλογα.

Το πρώτο αίτημα, μόλις παρουσιάστηκαν, ήταν οι έξτρα μερίδες ψωμί που τους είχαν υποσχεθεί. Όταν ικανοποιήθηκε το αίτημά τους, αποδείχτηκε ότι δεν είχαν ιδέα από δουλειά. Ήταν ολοφάνερο ότι στη σχολή μάθαιναν οτιδήποτε άλλοτε εκτός από να δουλεύουν. Εξάλλου, πολύ λίγοι άνθρωποι στη Ρωσία ξέρουν να δουλεύουν. Η κατάσταση έμοιαζε απελπιστική. Έμεναν μόνο δέκα ημέρες έως την άφιξη των εξορίστων, και τα «ξενοδοχεία» όπου θα κατέλυαν ήταν ακόμη στην ίδια απαράδεκτη κατάσταση. Δεν ωφελούσε η απειλή της Τσεκά, που χρησιμοποιούσαν οι συνεργάτες μου. Μίλησα στα παιδιά για το πνεύμα των Αμερικανών εξορίστων που έφταναν στη Ρωσία γεμάτοι ενθουσιασμό για την Επανάσταση, έτοιμοι να αναλάβουν το μεγάλο έργο της ανοικοδόμησης. Οι *κουρ-*

σάντι μπορεί να ήταν τα καλομαθημένα παιδιά της Κυβέρνησης, αλλά, όντας νεοφερμένοι από τα χωριά, δεν είχαν προλάβει να διαφθαρούν ακόμη. Τα λόγια μου έπιασαν τόπο. Στρώθηκαν με φιλότιμο στη δουλειά, και σε δέκα ημέρες τα τρία περιβόητα ξενοδοχεία καθαρίστηκαν όσο επιτρέπει η προθυμία για δουλειά και το ζεστό νερό χωρίς σαπούνι. Περήφανοι για το κατόρθωμά μας, περιμέναμε ανυπόμονα την άφιξη των απελαθέντων.

Επιτέλους ήρθαν. Προς μεγάλη μας έκπληξη, δεν ήταν εκτοπισμένοι, αλλά Ρώσοι αιχμάλωτοι πολέμου από τη Γερμανία. Κάποιος αξιωματούχος στο γραφείο του Τσιτσέριν παρανόησε το μήνυμα στον ασύρματο για την ομάδα που θα 'φτανε στα σύνορα. Τα ξενοδοχεία που είχαμε ετοιμάσει κλειδώθηκαν και σφραγίστηκαν· δεν έπρεπε να χρησιμοποιηθούν για αιχμαλώτους πολέμου, επειδή «είχαν ετοιμαστεί για Αμερικανούς απελαθέντες». Τόσες προσπάθειες και δουλειά πήγαν χαμένα.

7.

Αναπαυτήρια εργατών

Γυρίζοντας από τη Μόσχα παρατήρησα μια αλλαγή στη συμπεριφορά του Ζόριν: ήταν συγκρατημένος, απόμακρος και όχι τόσο φιλικός όσο στην αρχή. Το απέδωσα στο γεγονός ότι ήταν κατάκοπος από την πολλή δουλειά, και, για να μη σπαταλώ τον πολύτιμο χρόνο του, περιόρισα τις επισκέψεις στους Ζόριν. Μια ημέρα όμως, τηλεφώνησε για να ρωτήσει αν ο Αλεξάντερ Μπέρκμαν κι εγώ θέλαμε να τον βοηθήσουμε σε μια δουλειά που σχεδίαζε και που έπρεπε να γίνει με το βιαστικό αμερικάνικο τρόπο, όπως είπε. Όταν τον συναντήσαμε φαινόταν ενθουσιασμένος — ασυνήθιστο πράγμα για τον Ζόριν, που ήταν συνήθως ήσυχος και συγκρατημένος. Τον είχε συνεπάρει η ιδέα να δημιουργήσει «αναπαυτήρια» για τους εργάτες. Εξήγησε ότι στο Καμένι Οστρόβ βρίσκονταν οι θαυμάσιες επαύλεις του Στολίπιν, του Πολοβτσόφ, και άλλων αριστοκρατών και μπουρζουάδων. Σχεδίαζε να τις μετατρέψει σε κέντρα ψυχαγωγίας για εργάτες. Θα τον βοηθούσαμε στη δουλειά; Φυσικά συμφωνήσαμε πρόθυμα, και το επόμενο πρωινό πήγαμε να δούμε το νησί. Ήταν πράγματι ιδανική τοποθεσία, σπαρμένη με θαυμάσιες επαύλεις. Μερικές από αυτές αληθινά μουσεία, γεμάτες σπάνια έργα ζωγραφικής, χαλιά και έπιπλα. Ο υπεύθυνος για τη συντήρηση των κτιρίων μάς επέστησε την προσοχή στους θησαυρούς της τέχνης, διαμαρτυρόμενος ότι έτσι θα κινδύνευαν να πάθουν ζημιές ή να καταστραφούν τελείως. Όμως ο Ζόριν ήταν αμετάπειστος. «Τα κέντρα ψυχαγωγίας των εργατών είναι πιο σημαντικά από την τέχνη», είπε.

Επιστρέψαμε στο Astoria αποφασισμένοι να πείσουμε με τα μούτρα στη δουλειά, ώστε να είναι όλα έτοιμα για την Πρωτομαγιά. Καταστρώ-

σαμε λεπτομερή σχέδια για τραπεζαρίες, κοιτώνες, αναγνωστήρια, αίθουσες για θεατρικές παραστάσεις και διαλέξεις, και χώρους ψυχαγωγίας για τους εργάτες. Κατ' αρχάς προτεινάμε να οργανωθεί τραπεζαρία, για να τρώνε οι εργάτες που θα δούλευαν, ετοιμάζοντας το μέρος για τους συντρόφους τους. Η προηγούμενη εμπειρία μου με τα ξενοδοχεία με είχε διδάξει ότι χάνεται πολύτιμος χρόνος όταν δεν παρέχεις τα αναγκαία στα συνεργεία των εργατών. Ο Ζόριν συμφώνησε και υποσχέθηκε ότι θα αναλάβουμε την επιστάσια σε λίγες ημέρες. Πέρασε όμως μια εβδομάδα χωρίς να μάθουμε τίποτε για την υποτιθέμενη επείγουσα δουλειά. Αργότερα ο Ζόριν μάς κάλεσε να τον συνοδεύσουμε στο νησί. Φτάνοντας εκεί βρήκαμε ήδη πέντε έξι Κομισάριους επικεφαλής, και δεκάδες αργόσχολους τριγύρω. Ο Ζόριν διαβεβαίωσε ότι τα πράγματα θα έβρισκαν το δρόμο τους και πως η δουλειά θα γινόταν όπως την είχαμε σχεδιάσει. Γρήγορα όμως καταλάβαμε ότι οι νεοσσοί αξιωματούχοι ήταν εξίσου δύσκαμπτοι με τους παλιούς γραφειοκράτες.

Κάθε Κομισάριος είχε τους ευνοούμενούς του, και τους καταχώριζε στη λίστα σαν ειδικευμένους, ώστε να δικαιούνται μερίδα ψωμιού και φαγητού. Έτσι, πριν ακόμη εμφανιστούν οι κανονικοί εργάτες, ογδόντα υποτιθέμενοι «τεχνικοί» είχαν ήδη στα χέρια τους τα δελτία για το ψωμί και τα γεύματα. Δεν είχε περισσέψει σχεδόν τίποτε για τους ανθρώπους που θα έκαναν πραγματικά τη δουλειά. Το αποτέλεσμα ήταν γενικευμένο σαμποτάζ. Οι περισσότεροι από αυτούς που έστειλαν για να ετοιμάσουν τα αναπαυτήρια των εργατών ήταν από στρατόπεδα συγκέντρωσης: κατάδικοι και λιποτάκτες. Συχνά τους παρακολουθούσα να δουλεύουν, και θα τους αδικούσα, αν έλεγα ότι κουράζονται. «Για ποιο λόγο;» έλεγαν. «Μας ταΐζουν το βρωμερό τους σοβιετικό νερόπλυμα, άντε και κανένα περίσσευμα από τους χασομέρηδες που μας προστάζουν. Και ποιοι θα χαρούν τούτα τα σπίτια; Ούτε εμείς βέβαια ούτε τα αδέρφια μας στα εργοστάσια. Μόνο οι κομματικοί και όσοι έχουν μέσον. Άσε που μπαίνει η άνοιξη και μας χρειάζονται οι δικοί μας στα χωράφια. Τι μάς κρατούν εδώ πέρα;» Πραγματικά, γιατί να κοπιάσουν αυτά τα γεροδεμένα παλικάρια της ρωσικής γης; Δεν είχαν κίνητρο: ήταν αμέτοχοι σε όσα διαδραματίζονταν γύρω τους, και δεν υπήρχε κανείς να τους εξηγήσει το νόημα της εργασίας στην επαναστατική Ρωσία. Ο πόλεμος, η

επανάσταση, η πείνα, τους είχαν ρίξει σε λήθαργο — τίποτε δεν τους ξυπνούσε.

Πολλά από τα κτίρια στο Καμένι Οστρόβ είχαν μετατραπεί σε οικοτροφεία και ιδρύματα αναπήρων· στα υπόλοιπα είχαν καταφύγει παλιοί καθηγητές, δάσκαλοι και άλλοι διανοούμενοι. Μετά την Επανάσταση τους άφησαν να μένουν εκεί ανενόχλητοι, ώσπου νέες διαταγές επέβαλαν την εκκένωση, προκειμένου να γίνουν τα αναπαυτήρια. Επειδή δεν είχε ληφθεί πρόνοια πού θα στεγαστούν όλοι αυτοί οι άνθρωποι, ήταν σαν να τους πέταγαν κυριολεκτικά στο δρόμο. Όσοι διατηρούσαν κάποια φιλία με τον Ζηνόβιεφ, τον Γκόρκι ή άλλους επιφανείς Κομμουνιστές έλυναν κάπως το πρόβλημά τους, όσοι όμως δεν είχαν «μέσον» έμεναν τελείως ξεκρέμαστοι. Οι σκηνές αθλιότητας που ξετυλίγονταν καθημερινά μπροστά στα μάτια μου με εξουθένωναν. Η παράλογη, αχρείαστη σκληρότητα δεν είχε καμιά σχέση με την Επανάσταση. Επιπλέον, χάος και σύγχυση επικρατούσαν παντού. Οι γραφειοκράτες έμοιαζε να αντλούν ιδιαίτερη ευχαρίστηση αναιρώντας ο ένας τις εντολές του άλλου. Σπίτια σε προχωρημένο στάδιο ανακαίνισης, στα οποία ήδη είχε ξοδευτεί αρκετή δουλειά και υλικά, ξαφνικά τα παρατούσαν για να ξεκινήσουν κάτι άλλο. Επαύλεις γεμάτες με θησαυρούς έργων τέχνης μετατρέπονταν σε νυχτερινά καταλύματα, βρωμερά σιδερένια ράντσα έπαιρναν θέση ανάμεσα σε παλιά, σπάνια έπιπλα και ελαιογραφίες — μια ασυνάρτητη, ανόητη σπατάλη χρόνου και ενέργειας. Ο Ζόριν κάθε τόσο συσκεπτόταν με καλλιτέχνες και μηχανικούς καταστρώνοντας σχέδια για θέατρα, αίθουσες διαλέξεων και εντευκτήρια, ενώ οι Κομισάριοι σαμποτάριζαν τη δουλειά. Υπέμεινα αυτήν την οδυνηρή και γελοία κατάσταση για δυο εβδομάδες, ύστερα τα παράτησα απελπισμένη.

Αρχές Μαΐου τα αναπαυτήρια εργατών στο Καμένι Οστρόβ εγκαινιάστηκαν με μεγάλη επισημότητα, μουσική και ομιλίες. Ενθουσιώδεις περιγραφές για τα θαυμαστά επιτεύγματα των εργατών στη Ρωσία μεταδόθηκαν από το ραδιόφωνο. Στην πραγματικότητα, ήταν το Κόνου Άιλαντ μεταφερόμενο στα περίχωρα του Πέτρογκραντ, ένα φτηνιάρικο θέαμα για ευκολόπιστους επισκέπτες. Από τότε, η συμπεριφορά του Ζόριν απέναντί μου άλλαξε. Έγινε ψυχρός, σχεδόν εριστικός. Σίγουρα άρχισε να διαισθάνεται την πάλη που γινόταν μέσα μου και τη ρήξη που μοιραία θα

ακολουθούσε. Ωστόσο, έβλεπα συχνά τη Λίζα Ζόριν, που μόλις είχε γίνει μητέρα. Χαιρόμουν να περιποιούμαι αυτήν και το μωρό, εκφράζοντας ευγνωμοσύνη για τη ζεστή φιλία που έδειξαν οι Ζόριν τους πρώτους μήνες στη Ρωσία. Εκτιμούσα βαθιά τη μεγάλη ανιδιοτέλεια και αφοσίωσή τους. Η θέση στο κόμμα μπορούσε να τους προσφέρει οτιδήποτε ζητούσαν, ωστόσο η Λίζα Ζόριν δεν είχε ούτε ρούχα να ντύσει το μωρό της. «Γιατί να έχω παραπάνω από τις άλλες Ρωσίδες εργαζόμενες;» έλεγε. Όσο καιρό ήταν πολύ αδύναμη για να θηλάσει το μωρό, ο Ζόριν δεν καταδέχτηκε να ζητήσει παραπάνω μερίδες. Κατέφευγα σε ψέματα για να αγοράσω αυγά και βούτυρο προκειμένου να σώσω τη ζωή μητέρας και παιδιού. Ωστόσο η ακεραιότητα του χαρακτήρα τους έκανε την πάλη μέσα μου ακόμη πιο δύσκολη. Δεν μπορούσα να κλείνω τα μάτια μπροστά στην κοινωνική πραγματικότητα. Όμως οι προσωπικές μου σχέσεις με τους Κομμουνιστές που εκτιμούσα έρχονταν σε αντίθεση με τα γεγονότα. Όσα κι αν είναι τα στραβά — έλεγα στον εαυτό μου — από τη στιγμή που υπάρχουν άνθρωποι σαν τους Ζόριν και την Μπαλαμπάνοβα, υπάρχουν και οι ιδέες που αυτοί αντιπροσωπεύουν. Έμενα προσκολλημένη στη χίμαιρα που εγώ η ίδια είχα δημιουργήσει.

8.

Πρωτομαγιά στο Πέτρογκραντ

Η Πρωτομαγιά άρχισε να γιορτάζεται σαν διεθνής Εργατική ημέρα το 1890 στην Αμερική. Από τότε καταγράφηκε μέσα μου σαν ένα πολύ σπουδαίο γεγονός. Το να παρευρεθώ στον εορτασμό της, σε μια ελεύθερη χώρα — ήταν κάτι που ονειρευόμουν, που λαχταρούσα ολόψυχα, αλλά που ίσως δεν θα συνέβαινε ποτέ. Και τώρα, το 1920, το όνειρο τόσων χρόνων θα γινόταν πραγματικότητα στην επαναστατημένη Ρωσία. Περίμενα ανυπόμονα το πρωινό της Πρωτομαγιάς. Ήταν μια λαμπρή ημέρα, ο ζεστός ήλιος έλιωνε τα τελευταία κρύσταλλα ενός άγριου χειμώνα. Από νωρίς το πρωί φανφάρες με καλημέριζαν: εργάτες και στρατιώτες παρήλαυναν στους δρόμους, τραγουδώντας επαναστατικά τραγούδια. Η πόλη χαρούμενα στολισμένη: η Πλατεία Ουρίτσκι, απέναντι από τα Χειμερινά Ανάκτορα, κατακόκκινη, και οι γύρω δρόμοι ξεχείλιζαν από χρώματα. Μεγάλα πλήθη από παντού ξεχύνονταν προς το Πεδίο τού Άρεως, όπου ήταν θαμμένοι οι ήρωες της Επανάστασης.

Αν και είχα κάρτα εισόδου για την εξέδρα των επισήμων, προτίμησα να μείνω ανάμεσα στον κόσμο, να γίνω ένα με τα μεγάλα πλήθη που είχαν φέρει την αλλαγή. Η ημέρα ανήκε σ' αυτούς — ήταν δικό τους έργο. Όμως — υπήρχε μια παράξενη ησυχία, μια βαριά σιωπή. Το τραγούδι τους δεν είχε χαρά, το γέλιο τους άκεφο. Έκαναν παρέλαση μηχανικά, σαν αυτόματα απαντούσαν στα χειροκροτήματα και τα «Ζήτω» από την εξέδρα των επισήμων.

Για το βράδυ είχε προγραμματιστεί γιορτή. Πολύ πριν από την καθορισμένη ώρα, η Πλατεία Ουρίτσκι, από το παλάτι έως τις όχθες του Νέβα, έσφυζε από ανθρώπους. Έρχονταν να δουν την υπαίθρια παράσταση που

θα συμβόλιζε το θρίαμβο του λαού. Το έργο χωριζόταν σε τρία μέρη: το πρώτο απεικόνιζε τις συνθήκες που οδήγησαν στον πόλεμο και το ρόλο των Γερμανών Σοσιαλιστών· στο δεύτερο ξαναζωντανεύει η Επανάσταση του Φλεβάρη, με τον Κερένσκι στην εξουσία· τέλος, η Οκτωβριανή Επανάσταση. Μια παράσταση καλοστημένη και δυναμική, ένα έργο ζωντανό, αληθινό, συναρπαστικό. Παιζόταν στα σκαλοπάτια του παλιού Χρηματιστηρίου, απέναντι από την πλατεία. Στο πιο ψηλό σκαλοπάτι κάθονταν βασιλιάδες και βασίλισσες με τους αυλικούς, και γύρω φρουροί με πολύχρωμες στολές. Η σκηνή αναπαριστά μια λαμπρή, παλατιανή γιορτή: αναγγέλλουν ότι θα χτίσουν το μνημείο του παγκόσμιου καπιταλισμού. Ακολουθεί ξέφρενο πανηγύρι, ένα όργιο μουσικής και χορού. Έπειτα, από το βάθος της σκηνής αναδύονται οι σκλαβωμένες, πολύμοχθες μάζες, οι αλυσίδες τους αντηχούν πένθιμα σε αντίθεση με τη μουσική από πάνω. Ανταποκρίνονται στην προσταγή να υψωθεί το μνημείο για τους αφέντες: μερικοί κουβαλούν σφυριά και αμόνια· άλλοι τρεκλίζουν φορτωμένοι μεγάλες πέτρες και τούβλα. Οι εργάτες μοχθούν βυθισμένοι στο σκοτάδι και την εξαθλίωση, οι επιστάτες τούς μαστιγώνουν με το καμουτσίκι για να κάνουν πιο γρήγορα, ενώ από πάνω, μες στα φώτα και τις χαρές, οι αφέντες γιορτάζουν. Με την ολοκλήρωση του μνημείου, μεγάλοι, κίτρινοι δίσκοι ανυψώνονται, στον κόσμο που ξεφαντώνει ψηλά.

Εκείνην τη στιγμή, ξεχωρίζει από κάτω μια μικρή κόκκινη σημαία που κυματίζει, κι ένα μικροσκοπικό ανθρωπάκι να ξεσηκώνει το λαό. Θυμωμένες γροθιές υψώνονται, η σημαία και το ανθρωπάκι εξαφανίζονται, για να φανούν ξανά σε διαφορετικά σημεία στα χαμηλά. Η κόκκινη σημαία κυματίζει ξανά, πότε εδώ, πότε εκεί. Λίγο λίγο οι άνθρωποι ξεθαρρεύουν, γρήγορα γίνονται απειλητικοί. Η αγανάκτηση και ο θυμός δυναμώνουν — βασιλιάδες και βασίλισσες τρομάζουν. Τρέχουν να κρυφτούν στα κάστρα και ο στρατός ετοιμάζεται να υπερασπιστεί το προπύργιο του καπιταλισμού.

Είναι Αύγουστος του 1914. Οι ηγεμόνες γιορτάζουν ξανά, και οι εργάτες είναι ακόμη σκλαβωμένοι. Τα μέλη της Δευτέρας Διεθνούς παρακολουθούν τις φλυαρίες των ισχυρών. Δεν ακούνε τους εργάτες που ικετεύουν να γλιτώσουν από τη φρίκη του πολέμου. Έπειτα το εμβατήριο «Ο Θεός σώζει τον Βασιλέα» αναγγέλλει την άφιξη του αγγλικού στρατού.

Ακολουθούν Ρώσοι στρατιώτες με μυδράλια και πυροβολικό, και μια πομπή από νοσοκόμες και τραυματίες, θυσία στον Μολώχ του πολέμου.

Η επόμενη πράξη απεικονίζει την Επανάσταση του Φλεβάρη. Κόκκινες σημαίες ξεφυτρώνουν παντού, αυτοκίνητα με ενόπλους ξεκινάνε ορμητικά. Ο λαός πολιορκεί τα Χειμερινά Ανάκτορα και γκρεμίζει το έμβλημα του Τσαρισμού. Η Κυβέρνηση Κερένσκι αναλαμβάνει τον έλεγχο, και ο λαός οδηγείται ξανά σε πόλεμο. Ακολουθεί η υπέροχη σκηνή της Οκτωβριανής Επανάστασης, με στρατιώτες και ναύτες που προελαύνουν στον ανοιχτό χώρο μπροστά από το λευκό, μαρμάρινο κτίριο. Εισβάλλουν ορμητικά στο παλάτι και, ύστερα από σύντομη μάχη, τα πλήθη ξέφρενα χαιρετίζουν τους νικητές. Το άκουσμα της «Διεθνούς» κυματίζει στον αέρα· δυναμώνει ολοένα ώσπου γίνεται βροντερή ιαχή. Η Ρωσία είναι ελεύθερη — εργάτες, ναύτες και στρατιώτες εγκαινιάζουν μια νέα εποχή για τον κόσμο, την αρχή του κομμουνισμού!

Η εικόνα ήταν συνταρακτική. Όμως το τεράστιο πλήθος έμεινε ασυγκίνητο. Μόνο ένα ξεπνοϊσμένο χειροκρότημα ακούστηκε από τις ατέλειωτες μάζες. Έμεινα άναυδη. Πώς εξηγείται τόση απίστευτη αδιαφορία; Ότανμίλησα στη Λίζα Ζόριν, είπε ότι αυτοί οι άνθρωποι είχαν ζήσει από πρώτο χέρι τα γεγονότα της Οκτωβριανής Επανάστασης, και η παράσταση, εκ των πραγμάτων, ωχριούσε μπροστά στο αληθινό 1917. Η εξήγηση της νεαρής Κομμουνίστριας γειτόνισσάς μου ήταν διαφορετική. «Η απογοήτευση του λαού από τον Οκτώβριο του 1917 είναι τόσο μεγάλη», είπε, «που η Επανάσταση έχασε κάθε νόημα γι' αυτούς. Το έργο έκανε την απογοήτευσή τους ακόμη πιο οδυνηρή».

9.

Στρατιωτικοποίηση στα εργοστάσια

Το Ένατο Συνέδριο του Πανρωσικού Κομμουνιστικού Κόμματος, το Μάρτιο του 1920, έλαβε μέτρα που φανέρωναν πλήρη στροφή προς τα δεξιά, όπως η στρατιωτικοποίηση της εργασίας και η καθιέρωση μιας μόνο διευθυντικής θέσης στα εργοστάσια, σε αντίθεση με το συλλογικό σύστημα διαχείρισης. Η υποχρεωτική εργασία ήταν θεμελιώδης νόμος της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας, ωστόσο, όπως έλεγε ο Τρότσκι, «εφαρμοζόταν μόνο κατά περίπτωση». Τώρα ο νόμος θα αποκτούσε καθολική ισχύ. Η Ρωσία θα αποκτούσε μια στρατιωτικοποιημένη βιομηχανία για να καταπολεμήσει την οικονομική αποδιοργάνωση, με τον ίδιο τρόπο που ο Κόκκινος Στρατός είχε υπερισχύσει στα διάφορα μέτωπα. Για τη συγκρότηση ενός τέτοιου στρατού χρειαζόταν απόλυτη πειθαρχία, αποφάνθηκαν. Η εργοστασιακή κολεκτίβα έπρεπε να δώσει τη θέση της στη στρατιωτικοποιημένη βιομηχανική διαχείριση.

Μολονότι η κομμουνιστική μειοψηφία αντιτάχθηκε στο νόμο με όλες τις δυνάμεις της, στο Συνέδριο υπερίσχυσε η κομματική πειθαρχία. Ωστόσο, τα πνεύματα δεν ηρέμησαν: η συζήτηση για το θέμα συνεχίστηκε και μετά το τέλος του Συνεδρίου. Πολλοί νεαροί Κομμουνιστές συμφωνούσαν ότι ο νόμος ήταν βήμα προς τα δεξιά, αλλά υπερασπιζόνταν την απόφαση του κόμματός τους. «Το συλλογικό σύστημα έχει αποτύχει», έλεγαν. «Οι εργάτες δε δουλεύουν εθελοντικά. Αν δεν ενισχύσουμε τη βιομηχανία, δε θα αντέξουμε ούτε ένα χρόνο ακόμη».

Τα ίδια έλεγε και ο Τζακ Ρηντ. Μόλις είχε γυρίσει, ύστερα από μια μάταιη προσπάθεια να φύγει για Αμερική μέσω Λετονίας. Μέρες ολόκληρες τσακωνόμασταν για τη νέα πολιτική. Ο Τζακ επέμενε ότι ήταν ανα-

πόφευκτη όσο καιρό η Ρωσία αντιμετώπιζε επιθέσεις και αποκλεισμό. «Αναγκαστικά κινητοποιήσαμε στρατό για να πολεμήσουμε τους εξωτερικούς εχθρούς, γιατί όχι και για το χειρότερο εσωτερικό εχθρό, την πείνα; Μόνο αν σταθεί η βιομηχανία μας στα πόδια της, θα τα καταφέρουμε». Εγώ υποδείκνυα τον κίνδυνο της στρατοκρατικής μεθόδου. Αναρωτιόμουν κατά πόσον οι εργάτες μπορούν να είναι παραγωγικοί και αποτελεσματικοί σε καθεστώς καταναγκασμού. Όμως ο Τζακ έκρινε ότι η στρατιωτικοποίηση της εργασίας ήταν αναπόφευκτη. «Πρέπει να το δοκιμάσουμε, πάση θυσία», έλεγε.

Το Πέτρογκραντ εκείνον τον καιρό βούιζε από φήμες για απεργίες. Κυκλοφορούσε μια ιστορία πως οι εργάτες πέταγαν έξω από τα εργοστάσια τον Ζηνόβιεφ και το επιτελείο του, που πήγαιναν να εξηγήσουν τη νέα πολιτική. Για να πληροφορηθώ την κατάσταση από πρώτο χέρι, αποφάσισα να επισκεφτώ τα εργοστάσια. Ήδη από τους πρώτους μήνες στη Ρωσία, είχα ζητήσει από τον Ζόριν τη σχετική άδεια. Η Λίζα Ζόριν μού πρότεινε να κάνω διαλέξεις σε συνελεύσεις εργατών, όμως εγώ αρνήθηκα, γιατί ένιωθα ότι θα ήταν αλαζονεία εκ μέρους μου να παριστάνω τη δασκάλα σε αυτούς που είχαν κάνει την επανάσταση. Επιπλέον, τότε είχα ακόμη δυσκολίες με τη ρωσική γλώσσα. Τώρα, που ξαναζήτησα από τον Ζόριν άδεια να επισκεφτώ μερικά εργοστάσια, άρχισε τις υπεκφυγές. Όταν γνωρίστηκα με τη Ράβιτς, εκείνη συγκατατέθηκε πρόθυμα.

Η πρώτη εγκατάσταση που επισκέφτηκα ήταν το Πουτίλοφ, η μεγαλύτερη και πιο σημαντική μονάδα παραγωγής μηχανών και αυτοκινήτων. Πριν από τον πόλεμο απασχολούσε σαράντα χιλιάδες εργάτες. Τώρα, πληροφορήθηκα ότι δούλευαν μόνο 7.000. Είχα ακούσει για τους εργάτες του Πουτίλοφ: για τον ηρωικό ρόλο που έπαιξαν στις επαναστατικές ημέρες και στην άμυνα του Πέτρογκραντ εναντίον του Γιούντενιτς.

Μας υποδέχτηκαν με εγκαρδιότητα στα γραφεία, μας έδειξαν τα διάφορα τμήματα και έπειτα ανέλαβε ένας ξεναγός. Από τους τέσσερις της ομάδας μας, μόνο δύο μιλούσαν ρωσικά. Καθυστέρησα σκόπιμα, για να ρωτήσω μερικούς εργαζόμενους σ' έναν πάγκο. Αρχικά συνάντησα τη γνωστή καχυποψία, που την ξεπέρασα λέγοντας ότι μεταφέρω συντροφικούς χαιρετισμούς από τα αδέρφια τους στην Αμερική. «Τι γίνεται με την Επανάσταση εκεί;» ρώτησαν αμέσως. Φαίνεται είχε γίνει εθνική εμ-

μονή, αυτή η ιδέα της επικείμενης επανάστασης σε Ευρώπη και Αμερική. Όλοι στη Ρωσία κρέμονταν από αυτήν την ελπίδα. Θα ήταν σκληρό να βγάλω αυτούς τους ανίδεους ανθρώπους από την αθώα τους πλάνη. «Η Αμερικάνικη επανάσταση δε θα γίνει ακόμη», τους είπα, «όμως σίγουρα ο αντίλαλος της Ρωσικής Επανάστασης φτάνει έως το προλεταριάτο της Αμερικής». Ρώτησα για τη ζωή τους, τη δουλειά, και πώς τους φαίνονταν οι καινούριες διαταγές. «Σαν να μην είχαμε αρκετά ζόρια πρωτύτερα», διαμαρτυρήθηκε ένας. «Τώρα θα δουλεύουμε κάτω από το στρατιωτικό *ναγκάικα* [μαστίγιο]. Φυσικά, ερχόμαστε στο εργοστάσιο, γιατί αλλιώς θα μας τιμωρήσουν σαν βιομηχανικούς λιποτάκτες. Πόση δουλειά παραπάνω να βγάλουμε; Υποφέρουμε από πείνα και κρύο. Δεν έχουμε άλλες δυνάμεις». Εγώ είπα ότι ίσως η Κυβέρνηση αναγκάζεται να καταφύγει σε τέτοιες μεθόδους, κι αν δεν τονωθεί η ρωσική βιομηχανία, οι συνθήκες για τους εργαζόμενους θα χειροτέρευαν. Εξάλλου οι εργάτες του Πουτίλοφ έπαιρναν καλύτερο *παγιόκ* [: μερίδα φαγητού]. «Καταλαβαίνουμε τη μεγάλη συμφορά που έλαχε στη Ρωσία», απάντησε ένας από τους εργάτες, «αλλά δε γίνεται να σφίξουμε άλλο το ζωνάρι. Ακόμη και το ένα κιλό ψωμί που μας δίνουν δε φτάνει. Δέστε το ψωμί», είπε, σηκώνοντας ψηλά ένα μαύρο ξεροκόμματο, «μπορεί να ζήσει κανείς με δαύτο; Και τα παιδιά μας; Αν δεν ήταν οι δικοί μας στα χωριά, ή το παζάρι, θα είχαμε πεθάνει όλοι. Και έρχεται τώρα ο καινούριος νόμος να μας χωρίσει από τους δικούς μας. Ποιος ο λόγος να μας στέλνουν στην άλλη άκρη της Ρωσίας, και να ξεσπιτώνουν τ' αδελφιά μας από εκεί για να τα φέρουν εδώ; Ο νόμος είναι μια παλαβομάρα και δεν πρόκειται να έχει αποτέλεσμα».

«Μα τι να κάνει η Κυβέρνηση, αφού υπάρχει έλλειψη τροφίμων;» ρώτησα. «Έλλειψη τροφίμων!» αναφώνησε ο άλλος. «για κοιτάξτε τις αγορές. Είδατε καμιά έλλειψη τροφίμων εκεί; Η μαύρη αγορά και οι καινούριοι μπουρζουάδες, αυτό είναι το θέμα. Ο γενικός διευθυντής είναι ο καινούριος επιστάτης των σκλάβων. Πρώτα μας σαμποτάριζε η μπουρζουάζια, και τώρα ξανασήκωσαν κεφάλι. Μωρέ, ας κοπιάσουν αν τους βαστάει. Ας έρθουν να μας κάνουν τ' αφεντικά! Ας δοκιμάσουν!»

Οι εργάτες ήταν πικραμένοι και γεμάτοι αγανάκτηση. Ο ξεναγός γύρισε να δει γιατί καθυστερούσα. Έκανε μεγάλες προσπάθειες να μας πεί-

σει ότι οι συνθήκες στο εργοστάσιο είχαν βελτιωθεί αισθητά με τη στρατιωτικοποίηση της εργασίας. Οι εργάτες ήταν πιο ικανοποιημένοι, ενώ είχαν επισκευαστεί περισσότερα αυτοκίνητα και μηχανές απ' ό,τι την αντίστοιχη περίοδο με την προηγούμενη διαχείριση. Έχουμε 7.000 παραγωγικούς εργάτες, με διαβεβαίωση. Ωστόσο, εγώ έμαθα ότι ο πραγματικός αριθμός ήταν 5.000, κι από αυτούς μόνο οι 2.000 ήταν πραγματικοί εργάτες. Οι υπόλοιποι ήταν αξιωματούχοι της Κυβέρνησης και υπάλληλοι.

Μετά το Πουτίλοφ επισκεφτήκαμε το Τροϊγκόλνικ, το φημισμένο εργοστάσιο ελαστικών της Ρωσίας. Οι χώροι ήταν καθαροί, τα μηχανήματα σε καλή κατάσταση — μια πλήρως εξοπλισμένη σύγχρονη μονάδα. Στο βασικό χώρο εργασίας βρήκαμε τον επιστάτη, που είχε αυτήν τη θέση είκοσι πέντε χρόνια. Θα μας ξεναγούσε ο ίδιος, είπε. Έμοιαζε πολύ περήφανος για το εργοστάσιο, σαν να ήταν δικό του. Μου έκανε εντύπωση πόσο καλά λειτουργούσαν όλα. Αυτό οφείλεται, εξήγησε ο οδηγός, στο ότι σχεδόν όλο το παλιό προσωπικό έχει μείνει στη θέση του. Ήταν αποφασισμένοι ό,τι κι αν συνέβαινε να μην αφήσουν το εργοστάσιο να καταστραφεί. Όλα αυτά μου φάνηκαν αξιοθαύμαστα, σύντομα όμως άλλαξα γνώμη. Σε έναν από τους πάγκους που έκοβαν το ελαστικό, ήταν ένας εργάτης γέρος με ευγενικό, πνευματώδες πρόσωπο, αλλά θλιμμένο βλέμμα. Μου θύμισε τον προσκνητή Λουκά στο *Κατάλυμα για τη νύχτα* του Γκόρκι.* Ο οδηγός μας πρόσεχε ιδιαίτερα μην ξεμείνει κανείς πίσω, αλλά εγώ κατάφερα να ξεγλιστρήσω όσο εξηγούσε στα υπόλοιπα μέλη της ομάδας τη λειτουργία μιας μηχανής.

«Λοιπόν, *μπάτιουσκα*, πώς πάνε τα πράγματα;» χαιρέτισα τον γέρο εργάτη. «Χάλια, *μάτουςκα*», αποκρίθηκε. «δύσκολοι καιροί για μας τα γερόντια». Του είπα ότι μου έκανε εντύπωση η καλή κατάσταση του εργοστασίου. «Αυτό είναι αλήθεια», σχολίασε ο γερο-εργάτης. «Βλέπεις ο επιστάτης και οι δικοί του περιμένουν από μέρα σε μέρα να αλλάξουν τα πράγματα και το Τροϊγκόλνικ να επιστρέψει στους παλιούς ιδιοκτήτες. Τους ξέρω καλά. Είμαι από παλιά εδώ, πριν ο Γερμανός αφέντης φέρει τα καινούρια μηχανήματα».

* Σ.τ.Μ.: Από τα πιο διάσημα θεατρικά του Μαξίμ Γκόρκι το *Κατάλυμα για τη νύχτα* είναι πιο γνωστό με τον τίτλο *Στο βυθό* (1902).

Περνώντας από τις διάφορες αίθουσες του εργοστασίου έβλεπα γυναίκες και κορίτσια να σηκώνουν τα μάτια από τη δουλειά για να μας κοιτάζουν φοβισμένα. Παράξενο πράγμα για μια χώρα που οι προλετάριοι έχουν την εξουσία. Προφανώς, εκτός από τα μηχανήματα, έπρεπε να συνηθίζεται και η παλιά έννοια της πειθαρχίας: οι εργαζόμενοι νόμιζαν ότι ήμαστε Μπολσεβίκοι επιθεωρητές.

Ο μεγάλος αλευρόμυλος του Πέτρογκραντ, που επισκέφτηκα στη συνέχεια, έμοιαζε να βρίσκεται σε κατάσταση πολιορκίας. Παντού στρατιώτες, ακόμη και στους χώρους εργασίας. Η εξήγηση ήταν ότι κάθε τόσο εξαφανίζονται μεγάλες ποσότητες πολύτιμο αλεύρι. Οι στρατιώτες παρακολουθούσαν άγρυπνα τους εργάτες σαν να ήταν σκλάβοι σε γαλέρες, και όπως είναι φυσικό οι εργάτες δυσανασχετούσαν με αυτήν την ταπεινωτική μεταχείριση. Δεν τολμούσαν καλά καλά να μιλήσουν. Ένα παλικαράκι, όμορφο και καλοβαλμένο, μου παραπονέθηκε για τις συνθήκες. «Είμαστε σαν φυλακισμένοι», είπε· «δεν μπορείς να κάνεις ούτε βήμα δίχως άδεια. Δουλεύουμε χωρίς ανάσα οχτώ ώρες, με παύση δέκα λεπτά για το *κιπιάτοκ* [νεροζούμι]. Στο σχόλασμα μας ψάχνουν έναν έναν». «Ναι, αλλά δε χρειάζεται αυστηρή επίβλεψη για μην κλέβουν το αλεύρι;» ρώτησα. «Κάθε άλλο», αποκρίθηκε το αγόρι. «Ξέρουν πολύ καλά οι Κομισάριοι του μύλου και οι στρατιώτες πού πηγαίνει το αλεύρι». Εγώ πρότεινα να διαμαρτυρηθούν γι' αυτήν την κατάσταση. «Να διαμαρτυρηθούμε; Σε ποιον;» ξέσπασε το παιδί· «θα μας συλλάβουν αμέσως σαν μαυραγορίτες και αντεπαναστάτες». «Δε σου έχει προσφέρει τίποτε η Επανάσταση;» ρώτησα. «Α, η Επανάσταση! Πάει αυτή. Τέλειωσε», είπε με πίκρα.

Το επόμενο πρωί επισκεφτήκαμε το εργοστάσιο καπνού Λαφέρμ. Ήταν σε πλήρη λειτουργία. Μας έδειξαν τις εγκαταστάσεις και μας εξήγησαν τη διαδικασία, αρχίζοντας από την επιλογή πρώτων υλών ως την τελική μορφή, τα πακέτα με τα τσιγάρα έτοιμα για πούλημα ή για φόρτωμα στα πλοία. Ο αέρας στους χώρους εργασίας ήταν αποπνικτικός, σου έφερνε ναυτία. «Το έχουν συνηθίσει», είπε ο οδηγός· «δεν τις πειράζει». Ανάμεσα στις εργάτριες ήταν μερικές έγκυες και κορίτσια όχι πάνω από δεκατεσσάρων χρόνων. Ήταν κάτισχνες, με στήθος βουλιαγμένο, μαύρους κύκλους κάτω από τα μάτια. Μερικές έβηχαν συνέχεια και

τα πρόσωπά τους ήταν ξαναμμένα από τον πυρετό της φθίσης. «Υπάρχει εντευκτήριο ή κάποιος χώρος για να φάνε λίγο, να πιουν το τσάι τους και να πάρουν μια ανάσα φρέσκο αέρα;» Δεν υπήρχε τέτοιο πράγμα, με πληροφόρησαν. Οι γυναίκες δούλευαν οκτώ συνεχόμενες ώρες· έπιναν το τσάι τους και έτρωγαν το μαυρισμένο ψωμί στον πάγκο. Το σύστημα δούλευε με το κομμάτι· οι εργαζόμενοι έπαιρναν καθημερινά εκτός από το ημερομίσθιο, είκοσι πέντε τσιγάρα που επιτρεπόταν να τα πουλήσουν ή να τα ανταλλάξουν.

Μίλησα σε μερικές γυναίκες. Το μόνο παράπονο που έκαναν ήταν ότι έμεναν πολύ μακριά από το εργοστάσιο. Στις περισσότερες περιπτώσεις χρειάζονταν πάνω από δυο ώρες πήγαινε έλα στη δουλειά. Είχαν ζητήσει να τους βρουν καταλύματα πιο κοντά στο Λαφέρμ, αλλά το μόνο που πήραν ήταν υποσχέσεις.

Η ζωή μερικές φορές σκαρώνει παράξενα παιχνίδια. Αν μου μιλούσε κανείς για κοινωνική πρόνοια στην Αμερική, θα έβαζα τα γέλια: κάτι άθλια ημίμετρα. Μα στη Σοσιαλιστική Ρωσία, η θέα των εγκύων γυναικών που ανάσαιναν τον αποπνικτικό αέρα από τα καπνά, δηλητηριάζοντας το εαυτό τους και τα αγέννητα παιδιά τους, φάνταζε στα μάτια μου σαν έγκλημα. Μίλησα στη Λίζα Ζόριν, αν μπορούσε να γίνει κάτι για να μετριαστεί το κακό. Η Λίζα υποστήριξε ότι μόνο με την «κατ' αποκοπήν εργασία» στρώνονται τα κορίτσια στη δουλειά. Όσο για τα εντευκτήρια, οι γυναίκες είχαν δώσει μάχη, αλλά ως τότε δεν είχαν καταφέρει τίποτε, γιατί δεν υπήρχαν καθόλου ελεύθεροι χώροι στο εργοστάσιο. «Αν η Επανάσταση δεν κατάφερε ούτε τόσο ασήμαντες βελτιώσεις», είπα εγώ, «τότε γιατί έγινε;» «Οι εργάτες πήραν τον έλεγχο», απάντησε η Λίζα· «βρίσκονται τώρα στην εξουσία, κι έχουν πιο σημαντικά πράγματα να ασχοληθούν από τα εντευκτήρια — πρέπει να υπερασπιστούν την Επανάσταση». Η Λίζα Ζόριν δεν είχε απομακρυνθεί από το προλεταριάτο, ωστόσο η λογική της θύμιζε καλόγρια αφοσιωμένη στην υπηρεσία της Εκκλησίας.

Με κατέτρυχε η σκέψη ότι αυτό που αποκαλούσε «υπεράσπιση της Επανάστασης» δεν ήταν παρά η διατήρηση του κόμματος στην εξουσία. Όπως και να 'χει, η προσπάθειά μου για κοινωνική πρόνοια έπεσε στο κενό.

10.

Η Αποστολή των Βρετανών Εργατικών

Χάρηκα όταν έμαθα ότι η Αγγέλικα Μπαλαμπάνοβα είχε έρθει στο Πέτρογκραντ να ετοιμάσει καταλύματα για την Αποστολή των Βρετανών Εργατικών. Όσο έμεινα στη Μόσχα είχα την ευκαιρία να γνωρίσω και να εκτιμήσω τον έξοχο χαρακτήρα της. Με αγαπούσε πολύ, κι όταν αρρώστησα, αφιέρωσε πολύ χρόνο για να με φροντίσει, προμηθεύτηκε φάρμακα που βρίσκονταν μόνο στο φαρμακείο του Κρεμλίνου και μου εξασφάλισε τις ιδιαίτερες μερίδες φαγητού για αρρώστους. Η φιλία της ήταν γενναιόδωρη και συγκινητική, κι εγώ την αγαπούσα πάρα πολύ.

Η Αγγέλικα έπρεπε να προετοιμάσει για την Αποστολή το Ανάκτορο Ναρίσκιν, και με κάλεσε να τη συνοδέψω. Έμοιαζε περισσότερο κουρασμένη και στεναχωρημένη από τότε που την είχα δει στη Μόσχα. Συζητώντας κατάλαβα ότι η αντίθεση ανάμεσα στην πραγματικότητα και στα ιδανικά της ήταν γι' αυτήν μεγάλη δοκιμασία. Όμως επέμενε ότι αυτό που εγώ αποκαλούσα αποτυχία οφειλόταν στην ίδια τη ζωή· ή ίδια η ζωή ήταν η πιο μεγάλη αποτυχία.

Το Ανάκτορο Ναρίσκιν βρίσκεται στη νότια όχθη του Νέβα, σχεδόν αντικριστά στον Πύργο του Πέτρου και Παύλου. Ο χώρος ετοιμάστηκε για την υποδοχή των φιλοξενουμένων, ενώ αρκετοί μάγειροι και υπηρέτες εγκαταστάθηκαν εκεί για να τους περιποιηθούν. Σύντομα κατέφτασε η Αποστολή—οι περισσότεροι χαρακτηριστικοί τύποι συνδικαλιστών—μαζί τους μια ομάδα δημοσιογράφων και η κυρία Σνόουντεν. Ανάμεσά τους ξεχώριζε η φιγούρα του Μπέρτραντ Ράσελλ, ο οποίος αμέσως φάνηκε αποφασισμένος να κάνει ανεξάρτητη έρευνα χωρίς περιορισμούς, για να γνωρίσει τα πράγματα από πρώτο χέρι.

Προς τιμήν της Αποστολής οι Μπολσεβίκοι οργάνωσαν μεγάλη διαδήλωση στην Πλατεία Ουρίτσκι. Χιλιάδες άνθρωποι, ανάμεσά τους γυναίκες και παιδιά, συγκεντρώθηκαν εκεί για να εκφράσουν την ευγνωμοσύνη τους στους Άγγλους αντιπροσώπους των εργατών που έκαναν το παράτολμο ταξίδι ως την επαναστατική Ρωσία. Η τελετή ξεκίνησε με τη «Διεθνή», ακολούθησαν μουσική και ομιλίες, μεταφρασμένες εξαιρετα από την Μπαλαμπάνοβα. Έπειτα ήταν η σειρά των στρατιωτικών επιδείξεων. «Τόσος μιλιταρισμός!» άκουσα την κυρία Σνόουντεν να λέει αποδοκιμαστικά. Δεν άντεξα τον πειρασμό και της είπα: «Μην ξεχνάτε, κυρία μου, ότι βασικά η Ρωσία διατηρεί τόσο στρατό, εξαιτίας της χώρας σας. Αν η Αγγλία δε βοηθούσε οικονομικά τους εισβολείς, η Ρωσία θα χρησιμοποιούσε τους στρατιώτες σε χρήσιμες δουλειές».

Η βρετανική Αποστολή φιλοξενήθηκε βασιλικά, με θέατρα, όπερες, μπαλέτα και εκδρομές. Τους χόρτασαν με κάθε είδους πολυτέλεια, ενώ ο σκλαβωμένος λαός λιμοκτονούσε. Η Σοβιετική Κυβέρνηση προσπαθούσε με κάθε τρόπο να δημιουργήσει καλή εντύπωση απομακρύνοντας οτιδήποτε ενοχλητικό. Η Αγγέλικα, που μισούσε την επίδειξη και την υποκρισία, ανεχόταν μετά βίας την άγρυπνη παρακολούθηση όλων των κινήσεων της Αποστολής. «Γιατί δεν τους αφήνουν να δουν την πραγματική κατάσταση της Ρωσίας; Γιατί να μη μάθουν πώς ζει ο ρωσικός λαός;» θρηνούσε. «Ίσως από πρακτική άποψη όμως, είναι αυτό ακριβώς που πρέπει να γίνει» τα έβαζε έπειτα με τον εαυτό της. Στο τέλος των δύο εβδομάδων δόθηκε στους επισκέπτες αποχαιρετιστήριο συμπόσιο. Η Αγγέλικα επέμενε να παρευρεθώ. Ξανά ομιλίες και προπόσεις, όπως συνηθίζεται σε τέτοιες περιπτώσεις. Οι πιο ειλικρινείς ομιλίες ήταν της Μπαλαμπάνοβα και της κυρίας Ράβιτς. Η τελευταία ζήτησε να μεταφράσω την προσφώνησή της, κι εγώ το έκανα. Μίλησε εκ μέρους των Ρωσίδων εργατριών επαινώντας το κουράγιο και την αφοσίωσή τους στην Επανάσταση. «Εύχομαι οι Αγγλίδες εργάτριες να μάθουν για τον ηρωικό αγώνα των Ρωσίδων αδελφών τους», κατέληξε η κυρία Ράβιτς. Η κυρία Σνόουντεν, μέχρι πρότινος σουφραζέτα, δεν βρήκε λέξη να απαντήσει. Διατήρησε μια «αξιοπρεπή» απόσταση. Ωστόσο, μόλις τέλειωσαν οι ομιλίες, ξαναζωντάνεψε και βάλθηκε να μαζεύει αυτόγραφα.

11.

Επίσκεψη από την Ουκρανία

Αρχές Μαΐου, ήρθαν στο Πέτρογκραντ δύο νεαροί από την Ουκρανία. Είχαν ζήσει αρκετά χρόνια στην Αμερική, όπου συμμετείχαν στα κινήματα των Εβραίων Εργατών και των Αναρχικών. Ο ένας εξέδιδε και μια εβδομαδιαία αναρχική εφημερίδα, *The Alarm* [Συναγερμός], που έβγαινε στο Σικάγο. Το 1917, με το ξέσπασμα της Επανάστασης, έφυγαν για τη Ρωσία με άλλους εμιγκρέδες. Φτάνοντας στην πατρίδα τους, ενώθηκαν με το αναρχικό κίνημα που είχε φουντώσει εξαιτίας της Επανάστασης. Κύριο πεδίο δράσης ήταν η Ουκρανία. Το 1918 βοήθησαν στη συγκρότηση της Αναρχικής Ομοσπονδίας Ναμπάτ [Συναγερμός], και άρχισαν να εκδίδουν την ομώνυμη εφημερίδα. Παρά τις θεωρητικές διαφωνίες με τους Μπολσεβίκους, η Αναρχική Ομοσπονδία, όπως και οι Αναρχικοί σε όλην τη Ρωσία, συνεργάζονταν μαζί τους και πολεμούσαν σε όλα τα μέτωπα ενάντια στις αντεπαναστατικές δυνάμεις.

Όταν οι δύο Ουκρανοί σύντροφοι πληροφορήθηκαν την άφιξή μας στη Ρωσία, προσπάθησαν επανειλημμένα να μας συναντήσουν, αλλά, λόγω των πολιτικών συνθηκών και της δυσκολίας των μετακινήσεων, ήταν πρακτικά αδύνατον να έρθουν στο Βορρά. Στη συνέχεια, οι Μπολσεβίκοι τούς συνέλαβαν και τους φυλάκισαν. Μόλις ελευθερώθηκαν, ξεκίνησαν παράνομα το ταξίδι για το Πέτρογκραντ. Γνώριζαν τους κινδύνους — σύλληψη και ενδεχόμενη εκτέλεση για κατοχή και χρήση πλαστών εγγράφων. Όμως διακινδύνευσαν πρόθυμα για να μας πληροφορήσουν τα καθέκαστα για το κίνημα των *ποβστάντσι* [επαναστατημένοι αγρότες], υπό την καθοδήγηση του περίφημου Νέστορ Μάχνο. Ήθελαν να μας ενημερώσουν για τις δραστηριότητες των Αναρχικών στη Ρωσία και τη συντριβή τους από το σιδερένιο χέρι των Μπολσεβίκων.

Για δύο εβδομάδες, στη νυχτερινή ησυχία του Πέτρογκραντ, οι δύο Ουκρανοί Αναρχικοί ξετύλιγαν στα μάτια μας το πανόραμα του αγώνα στην Ουκρανία. Μιλούσαν χωρίς εμπάθεια, ήρεμα, με σχεδόν αταίριαστη αποστασιοποίηση.

Δεκατρείς διαφορετικές κυβερνήσεις είχαν επιβάλλει «τάξη» στην Ουκρανία. Όλες επιδόθηκαν σε ληστείες και φόνους αγροτών, έκαναν αποτρόπαια πογκρόμ, αφήνοντας πίσω τους καταστροφή και θάνατο. Οι Ουκρανοί αγρότες, φυλή πιο περήφανη και ανεξάρτητη από τα αδέρφια τους στο Βορρά, ένιωθαν μίσος για κάθε κυβέρνηση και νόμο που απειλούσε τη γη και την ελευθερία τους. Σε όλην τη διάρκεια της επαναστατικής περιόδου έφτιαχναν ομάδες που αντιστέκονταν στους καταπιεστές. Οι χωρικοί δεν ήξεραν από θεωρίες· δεν ανήκαν σε κανένα πολιτικό κόμμα. Έτρεφαν ενστικτώδες μίσος για κάθε μορφή τυραννίας. Γρήγορα η Ουκρανία εξεγέρθηκε από άκρη σε άκρη. Σε αυτό το καζάνι που έβραζε, ήρθε στα 1917 ο Νέστορ Μάχνο.

Ο Μάχνο γεννήθηκε στην Ουκρανία. Από φυσικού του επαναστάτης, ενδιαφέρθηκε για τον Αναρχισμό από μικρός. Στα δεκαεπτά αποπειράθηκε να δολοφονήσει έναν κατάσκοπο του Τσάρου και καταδικάστηκε σε θάνατο, όμως λόγω του νεαρού της ηλικίας μετέτρεψαν την ποινή σε ισόβια *κάτοργκα* [βαρύτατη κάθειρξη, με το ένα τρίτο της ποινής σε αλυσιδές]. Η Επανάσταση του Φλεβάρη άνοιξε τις πόρτες των φυλακών για τον Μάχνο και όλους τους πολιτικούς κρατούμενους. Είχε περάσει δέκα χρόνια στη φυλακή Μπουτίρκι της Μόσχας. Μολονότι δεν ήξερε πολλά γράμματα όταν τον έπιασαν, εκμεταλλεύτηκε τον ελεύθερο χρόνο στη φυλακή. Βγαίνοντας γνώριζε ήδη αρκετή ιστορία, λογοτεχνία και πολιτική οικονομία. Σύντομα γύρισε στο χωριό του, το Γκούλαϊ-Πόλεχ, όπου οργάνωσε εργατικό συνδικάτο και τοπικό σοβιέτ. Έπειτα ρίχτηκε στην επαναστατική δράση. Σε όλην τη διάρκεια του 1917 ήταν δάσκαλος και ηγέτης των επαναστατημένων αγροτών ενάντια στους γαιοκτήμονες.

Όταν, στα 1918, η συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ έθεσε την Ουκρανία υπό γερμανοαυστριακή κατοχή, ο Μάχνο οργάνωσε τις επαναστατικές ομάδες αγροτών ενάντια στα εχθρικά στρατεύματα. Πολέμησε τον Σκοροπάντσκι, τον Ουκρανό Αταμάνο, που τον υποστήριζαν οι γερμανικές ξιφολόγες. Ξεσήκωσε με επιτυχία ανταρτοπόλεμο ενάντια στον

Πετλούρα, τον Καλέντιν, τον Γκρηγκόριεφ και τον Ντενίκιν. Σαν συνειδητός Αναρχικός, πάσχιζε να δώσει στις αυθόρμητες εξεγέρσεις των χωρικών συγκεκριμένο στόχο και σκοπό. Πίστευε ότι πρέπει να υπερασπιστεί την κοινωνική επανάσταση απ' όλους τους εχθρούς, αντεπαναστάτες και αντιδραστικούς της δεξιάς ή της αριστεράς. Παράλληλα έκανε επιμορφωτική δουλειά με τους αγρότες, για να τους ευθυγραμμίσει με τους αναρχοκομμουνιστικούς στόχους και να οργανώσει ελεύθερες αγροτικές κομμούνες.

Το Φεβρουάριο του 1919, ο Μάχνο ήρθε σε συμφωνία με τον Κόκκινο Στρατό. Θα συνέχιζε να κρατάει το νότιο μέτωπο ενάντια στον Ντενίκιν, και οι Μπολσεβίκοι θα του έδιναν τα αναγκαία όπλα και πολεμοφόδια. Ο Μάχνο παρέμενε επικεφαλής των *ποβστάντσι*, οι οποίοι είχαν γίνει πλέον ολόκληρος στρατός. Θα διατηρούσαν την αυτονομία τους στις τοπικές οργανώσεις των αγροτών και στα επαναστατικά σοβιέτ της περιοχής, που κάλυπταν αρκετές επαρχίες. Συμφωνήθηκε ότι οι *ποβστάντσι* είχαν δικαίωμα να συγκαλούν συνέδρια, να συζητούν ελεύθερα τις υποθέσεις τους και να υλοποιούν τις αποφάσεις. Τρία τέτοια συνέδρια έγιναν το Φεβρουάριο, το Μάρτιο και τον Απρίλιο. Όμως οι Μπολσεβίκοι δεν τηρούσαν τη συμφωνία. Οι προμήθειες που είχαν υποσχεθεί στον Μάχνο, και που τις είχε απόλυτη ανάγκη, έφταναν με καθυστέρηση ή δεν έφταναν καθόλου. Η ευθύνη για τις διαταγές αποδόθηκε στον Τρότσκι, που μάλλον δεν έβλεπε με καλό μάτι αυτόν τον ανεξάρτητο επαναστατικό στρατό. Όπως και να 'χει, ο Μάχνο συναντούσε εμπόδια σε κάθε του βήμα, ενώ ο Ντενίκιν κέρδιζε σταθερά έδαφος. Τότε οι Μπολσεβίκοι άρχισαν να αμφισβητούν τα Σοβιέτ των ελεύθερων αγροτών. Το Μάιο του 1919, ο Κάμενεφ, Διοικητής της νότιας στρατιάς, συνοδευόμενος από μέλη της Κυβέρνησης του Χαρκόβου, έφτασε στο αρχηγείο του Μάχνο για να επιλύσει τις διαφορές. Τελικά οι στρατιωτικοί εκπρόσωποι των Μπολσεβίκων απαίτησαν να διαλυθούν οι *ποβστάντσι*. Αυτοί αρνήθηκαν, κατηγορώντας τους Μπολσεβίκους ότι αθετούν τις επαναστατικές συμφωνίες.

Στο μεταξύ, η προέλαση του Ντενίκιν γινόταν ολοένα πιο απειλητική, ενώ οι Μπολσεβίκοι άφηναν τον Μάχνο χωρίς υποστήριξη. Τότε ο στρατός των αγροτών αποφάσισε να συγκαλέσει έκτακτη συνεδρίαση του

Σοβιέτ, στις 15 Ιουνίου. Έπρεπε να καταστρωθεί συγκεκριμένο σχέδιο δράσης για να αποτραπεί ο αυξανόμενος κίνδυνος από τον Ντενίκιν. Όμως στις 4 Ιουνίου ο Τρότσκι εξέδωσε διαταγή που απαγόρευε τη σύγκληση Συνεδρίου και έθετε τον Μάχνο εκτός νόμου. Σε δημόσια συζήτηση στο Χάρκοβο ο Τρότσκι δήλωσε ότι ήταν καλύτερα να παραμείνουν οι Λευκοί στην Ουκρανία, παρά να ανέχονται τον Μάχνο. Η παρουσία των Λευκών, είπε, θα έστρεφε τους Ουκρανούς αγρότες προς τη Σοβιετική Κυβέρνηση, ενώ ο Μάχνο και οι *ποβστάντσι* του δεν θα έκαναν ποτέ ειρήνη με τους Μπολσεβίκους· θα ήθελαν πάντα να κατέχουν μια περιοχή για να εφαρμόζουν τις ιδέες τους, κάτι που θα ήταν διαρκής απειλή για την Κομμουνιστική Κυβέρνηση. Ουσιαστικά επρόκειτο για κήρυξη πολέμου ενάντια στον Μάχνο και το στρατό του. Σύντομα ο Μάχνο βρέθηκε ανάμεσα σε δύο πυρά — τους Μπολσεβίκους και τον Ντενίκιν. Ο εξοπλισμός των *ποβστάντσι* ήταν άθλιος, δεν είχαν ούτε τα στοιχειώδη εφόδια για διεξαγωγή πολέμου, κι όμως ο στρατός των αγροτών κατάφερε να διατηρήσει τις θέσεις του για πολύ καιρό, χάρη στην αδιамφισβήτητη στρατιωτική ιδιοφυΐα του αρχηγού του και το παράτολμο θάρρος των αφοσιωμένων επαναστατών.

Τον ίδιο καιρό οι Μπολσεβίκοι οργάνωναν εκστρατεία δυσφήμισης του Μάχνο και των *ποβστάντσι*. Ο κομμουνιστικός τύπος τον κατηγορούσε ότι παρέδωσε με προδοσία το νότιο μέτωπο στον Ντενίκιν· στιγμάτιζε το στρατό του Μάχνο σαν ληστοσυμμορία και τον αρχηγό σαν αντεπαναστάτη που έπρεπε να εκλείψει πάση θυσία. Όμως αυτός ο «αντεπαναστάτης» αντιλαμβανόταν πλήρως πόσο κινδύνευε η Επανάσταση από τον Ντενίκιν. Συγκέντρωσε καινούριες δυνάμεις, ανανέωσε την υποστήριξη των αγροτών, και με μια στρατιωτική επιχείρηση δύο μηνών, Σεπτέμβριο και Οκτώβριο του 1919, έδωσε το τελειωτικό χτύπημα στον Ντενίκιν στην Ουκρανία. Ο Μάχνο κατέλαβε τη βάση πυροβολικού του Ντενίκιν στη Μαριούπολη· εξολόθρευσε την οπισθοφυλακή του εχθρού και απομόνωσε το κύριο σώμα από τη βάση ανεφοδιασμού. Αυτή η λαμπρή κίνηση τακτικής του Μάχνο, και οι ηρωικές μάχες του επαναστατικού στρατού, εξομάλυναν τις σχέσεις με τους Μπολσεβίκους. Οι *ποβστάντσι* νομιμοποιήθηκαν πάλι και ο κομμουνιστικός τύπος άρχισε να εγκωμιάζει τον Μάχνο σαν κορυφαία στρατιωτική ιδιοφυΐα και γεν-

ναίο υπερασπιστή της Επανάστασης στην Ουκρανία. Όμως οι διαφορές ανάμεσα στον Μάχνο και τους Μπολσεβίκους είχαν βαθιές ρίζες: αυτός αγωνιζόταν να ιδρυθούν ελεύθερες κομμούνες αγροτών στην Ουκρανία, ενώ οι Κομμουνιστές ήταν αποφασισμένοι να επιβάλουν την εξουσία της Μόσχας. Στις αρχές Ιανουαρίου του 1920 η ρήξη έγινε αναπόφευκτη.

Εκείνην την περίοδο ένας καινούριος εχθρός απειλούσε την Επανάσταση. Ο Γκρηγκόριεφ, στον τσαρικό στρατό παλιά, και αργότερα φίλος των Μπολσεβίκων, στρεφόταν τώρα εναντίον τους. Έχοντας εξασφαλίσει σημαντική υποστήριξη στο Νότο με τα συνθήματά του για ελευθερία και ελεύθερα Σοβιέτ, ο Γκρηγκόριεφ πρότεινε στον Μάχνο να ενώσουν τις δυνάμεις τους ενάντια στο κομμουνιστικό καθεστώς. Ο Μάχνο κάλεσε συνέλευση των δύο στρατών. Εκεί κατηγόρησε δημόσια τον Γκρηγκόριεφ σαν αντεπαναστάτη, και απέδειξε με στοιχεία ότι είχε οργανώσει πολυάριθμα πογκρόμ Εβραίων. Ο Μάχνο και το επιτελείο του κήρυξαν τον Γκρηγκόριεφ και τους δικούς του εχθρούς του λαού και της Επανάστασης. Τους καταδίκασαν και τους εκτέλεσαν επί τόπου. Ένα μέρος από το στρατό του Γκρηγκόριεφ ακολούθησε τον Μάχνο.

Στο μεταξύ, ο Ντενίκιν συνέχιζε να πιέζει τον Μάχνο, εξαναγκάζοντάς τον τελικά σε οπισθοχώρηση, παρά τη σθεναρή αντίσταση. Το μέτωπο είχε μήκος εννιακόσια βέρστια [: περίπου 960 χιλιόμετρα] και η υποχώρηση κράτησε τέσσερις μήνες, καθώς ο Μάχνο κατευθυνόταν προς τη Γαλικία. Ο Ντενίκιν προέλασε ως το Χάρκοβο, έπειτα βορειότερα, κατέλαβε το Ορέλ και το Κουρσκ, φτάνοντας έξω από τις πύλες της Τούλας, στα περίχωρα της Μόσχας.

Ο Κόκκινος Στρατός έμοιαζε ανήμπορος να ανακόψει την προέλαση του Ντενίκιν, αλλά στο μεταξύ ο Μάχνο, έχοντας συγκεντρώσει νέες δυνάμεις επιτέθηκε στον Ντενίκιν από τα νότια. Η αιφνιδιαστική νέα τροπή και τα απίστευτα πολεμικά κατορθώματα του Μάχνο σ' αυτήν την εκστρατεία αποδιοργάνωσαν τα σχέδια του Ντενίκιν και έσπασαν το ηθικό του στρατού του. Ο Κόκκινος Στρατός βρήκε ευκαιρία να επιτεθεί στις δυνάμεις των αντεπαναστατών στα περίχωρα της Τούλας.

Όταν ο Κόκκινος Στρατός έφτασε στο Αλεξαντρόβσκ, έχοντας καταβάλει οριστικά τις δυνάμεις του Ντενίκιν, ο Τρότσκι απαίτησε ξανά από τον Μάχνο να αφοπλίσει τους άντρες του και να προσχωρήσει στις τάξεις

του Κόκκινου Στρατού. Οι *ποβστάντσι* αρνήθηκαν, οπότε άρχισε οργανωμένη πολεμική εκστρατεία ενάντια στους επαναστάτες. Οι Μπολσεβίκοι αιχμαλώτισαν πολλούς και δεκάδες άλλους σκότωσαν. Ο Μάχνο, που κατάφερε να ξεφύγει από τον κλοιό των Μπολσεβίκων, κηρύχτηκε πάλι εκτός νόμου σαν λήσταρχος. Από τότε έκανε αδιάκοπα ανταρτοπόλεμο ενάντια στο καθεστώς των Μπολσεβίκων.

Η ιστορία των Ουκρανών φίλων, γραμμένη εδώ σε πολύ συνοπτική μορφή, θύμιζε τα ρομαντικά κατορθώματα του Στένκα Ράζιν, του περίφημου Κοζάκου ηγέτη της αγροτικής εξέγερσης το 17. αιώνα. Καλός ο ρομαντισμός και οι όμορφες ιστορίες, αλλά πώς συνδέεται η δράση του Μάχνο και των αντρών του με τον Αναρχισμό, ρώτησα τους δυο συντρόφους μας. Ο Μάχνο, εξήγησαν αυτοί, ήταν Αναρχικός. Επεδίωκε την απελευθέρωση της Ουκρανίας από κάθε τυραννία και προσπαθούσε να φέρει στο φως και να οργανώσει τις λανθάνουσες αναρχικές τάξεις των αγροτών. Γι' αυτόν το σκοπό ζητούσε επανειλημμένα τη βοήθεια των Αναρχικών της Ουκρανίας και της Ρωσίας. Τους πρόσφερε τις μεγαλύτερες δυνατότητες για προπαγάνδα και επιμορφωτική δουλειά, τους παρείχε τα αναγκαία μέσα για να εκδίδουν έντυπα, και χώρους για να συγκεντρώνονται, με πλήρη ανεξαρτησία. Σε όποια πόλη κυριέυε ο Μάχνο επικρατούσε ελευθερία λόγου και τύπου για τους Αναρχικούς και τους Αριστερούς Σοσιαλεπαναστάτες. Συχνά έλεγε: «Εγώ είμαι στρατιωτικός και δεν έχω χρόνο για επιμορφωτική δουλειά. Αυτά είναι για εσάς, τους συγγραφείς και τους ομιλητές. Αν ενώσουμε τις δυνάμεις μας θα προετοιμάσουμε το έδαφος για ένα αυθεντικό αναρχικό πείραμα». Όμως, σύμφωνα με τους δυο συντρόφους μου, ο πιο σημαντικός παράγοντας στο κίνημα του Μάχνο ήταν οι ίδιοι οι αγρότες, η αυθόρμητη, ριζική αντίθεσή τους σε κάθε είδους εξουσία, αντίθεση που δεν ήταν αποτέλεσμα θεωριών, αλλά της ίδιας της πικρής εμπειρίας και της ενστικτώδους αγάπης για την ελευθερία. Ήταν γόνιμο έδαφος για αναρχικές ιδέες. Γι' αυτόν το λόγο, ένας αριθμός Αναρχικών ενώθηκε με τον Μάχνο. Τον ακολουθούσαν στις περισσότερες στρατιωτικές επιχειρήσεις, όπου προπαγάνδιζαν με ζήλο τις αναρχικές ιδέες.

Ο Ζόριν και άλλοι Κομμουνιστές μου είχαν πει ότι ο Μάχνο ήταν διώκτης των Εβραίων και οι *ποβστάντσι* υπόλογοι για πολυάριθμα κτηνώδη

πογκρόμ. Οι επισκέπτες μου απέρριψαν κατηγορηματικά αυτήν την εκδοχή. Ο Μάχνο έκανε ό,τι μπορούσε εναντίον των πογκρόμ· συχνά καταδίκαιε παρόμοια εγκλήματα με διαγγέλματα, και είχε τιμωρήσει με τα ίδια του τα χέρια ανθρώπους που κυνήγησαν Εβραίους. Βέβαια το μίσος για τους Εβραίους ήταν συνηθισμένο φαινόμενο στην Ουκρανία· δεν είχε εξαλειφθεί ούτε ανάμεσα στους Κόκκινους Στρατιώτες. Και αυτοί έκαναν επιθέσεις, λήστευαν και βασάνιζαν Εβραίους· όμως κανείς δεν θεωρούσε τους Μπολσεβίκους υπεύθυνους για τέτοια μεμονωμένα επεισόδια. Την Ουκρανία λυμαίνονται ένοπλες συμμορίες που κάνουν πογκρόμ και εσφαλμένα θεωρούνται οπαδοί του Μάχνο. Αυτό το εκμεταλλεύονται οι Μπολσεβίκοι για να δυσφημήσουν τον Μάχνο και τους οπαδούς του. Όμως οι Αναρχικοί της Ουκρανίας — όπως πληροφορήθηκα — δεν εξιδανίκευαν το κίνημα του Μάχνο. Ήξεραν ότι οι *ποβστάντσι* δεν ήταν συνειδητοί Αναρχικοί. Η εφημερίδα *Ναμπάτ* επανειλημμένα τόνιζε το γεγονός. Ωστόσο, οι Αναρχικοί δεν παρέβλεπαν τη σημασία ενός αυθόρμητου, επαναστατικού, λαϊκού κινήματος, με αναρχικές τάσεις, που απωθούσε τους εχθρούς της Επανάστασης με επιτυχία, πράγμα ακατόρθωτο για τον μπολσεβίκικο στρατό παρά την καλύτερη οργάνωσή του και τον ανώτερο εξοπλισμό του. Έτσι, πολλοί Αναρχικοί θεωρούσαν καθήκον τους να συνεργαστούν με τον Μάχνο. Όμως η πλειοψηφία κρατούσε αποστάσεις· τους απασχολούσε η ευρύτερη πολιτιστική, επιμορφωτική και οργανωτική δουλειά.

Όσο για τις επιτιθέμενες δυνάμεις των αντεπαναστατών, παρ' ότι διέφεραν στο χαρακτήρα και τους στόχους μεταξύ τους, όλοι συμφωνούσαν στις ανελέητες διώξεις των Αναρχικών. Κανένα καθεστώς δεν τους άφηνε σε ησυχία. Από αυτήν την άποψη, οι Μπολσεβίκοι δεν ήταν καλύτεροι από τον Ντενίκιν και τους άλλους Λευκούς. Οι φυλακές των Μπολσεβίκων ήταν γεμάτες Αναρχικούς· πολλοί είχαν εκτελεστεί, και κάθε είδους αναρχική δραστηριότητα θεωρούνταν παράνομη. Η Τσεκά πρωτοστατούσε με το αποτρόπαιο έργο της, έχοντας αναστήσει τις παλιές τσαρικές μεθόδους, ακόμη και τα βασανιστήρια. Οι νεαροί επισκέπτες μιλούσαν εκ πείρας: είχαν δοκιμάσει πολλές φορές τις φυλακές των Μπολσεβίκων.

Κάτω από την επιφάνεια

Για δύο εβδομάδες, η φοβερή ιστορία που άκουγα με χτυπούσε σαν καταιγίδα. Αυτή ήταν η Επανάσταση στην οποία πίστευα σε όλη μου τη ζωή, που την ονειρευόμουν και πάσχιζα να κινήσω το ενδιαφέρον των ανθρώπων, ή μια καρικατούρα — ένα αποκρουστικό τέρας που με χλεύαζε και με περιγελούσε; Οι Κομμουνιστές που συναντούσα καθημερινά επί έξι μήνες — ανιδοτελείς, με υψηλά ιδανικά, που μοχθούσαν τόσο σκληρά — ήταν ικανοί για τις προδοσίες και την τρομοκρατία που τους κατηγορούσαν; Ο Ζηνόβιεφ, ο Ράντεκ, ο Ζόριν, η Ράβιτς και τόσο άλλοι που είχα γνωρίσει — μπορούσαν στο όνομα μιας ιδεαλιστικής αυταπάτης να σπιλώνουν, να βασανίζουν και να σκοτώνουν; Και έπειτα — ο Ζόριν δεν έλεγε ότι στη Ρωσία είχε καταργηθεί η θανατική ποινή; Λίγο μετά την άφιξή μου έμαθα ότι εκατοντάδες άνθρωποι είχαν εκτελεστεί ακριβώς μια ημέρα πριν μπει σε ισχύ ο συγκεκριμένος νόμος και ότι ουσιαστικά οι εκτελέσεις της Τσεκά δεν είχαν ποτέ σταματήσει.

Οι φίλοι μου δεν υπερέβαλλαν όταν μιλούσαν για βασανιστήρια της Τσεκά· το διασταύρωσα κι από άλλες πηγές. Οι διαμαρτυρίες για παράδεκτες συνθήκες στις φυλακές του Πέτρογκραντ πλήθαιναν τόσο, που ακόμη και η Μόσχα θορυβήθηκε με την κατάσταση. Ένας επιθεωρητής της Τσεκά ήρθε να εξετάσει το θέμα. Επειδή οι φυλακισμένοι φοβόντουσαν να μιλήσουν τους υποσχέθηκε ασυλία. Μόλις έφυγε ο επιθεωρητής, έσυραν έξω από το κελί και ξυλοκόπησαν ανελέητα έναν νεαρό κρατούμενο που είχε μιλήσει έξω από τα δόντια για τις φρικαλεότητες της Τσεκά.

Γιατί ο Ζόριν προσπαθούσε να με εξαπατήσει; Ήταν δυνατόν να μείνω στο σκοτάδι για πολύ; Μήπως ο Λένιν δεν χρησιμοποιούσε την ίδια

μέθοδο; «Οι ιδεολόγοι Αναρχικοί [ιντέντι] δε φυλακίζονται», με είχε διαβεβαιώσει. Την ίδια στιγμή πολυάριθμοι Αναρχικοί γέμιζαν τις φυλακές της Μόσχας, του Πέτρογκραντ και πολλών άλλων πόλεων στη Ρωσία. Το Μάιο του 1920 δεκάδες είχαν συλληφθεί στο Πέτρογκραντ και ανάμεσά τους δυο κορίτσια δεκαεφτά και δεκαεννέα χρόνων. Κανείς δεν είχε κατηγορηθεί για αντεπαναστατική δράση: ήταν «Ιδεολόγοι Αναρχικοί» κατά την έκφραση του Λένιν. Μερικοί από αυτούς είχαν εκδώσει ένα μανιφέστο για την Πρωτομαγιά, με αφορμή τις φριχτές συνθήκες στα εργοστάσια της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας. Τα δυο κορίτσια είχαν κυκλοφορήσει μια μπροσούρα ενάντια στο «φυλλάδιο εργασίας», που μόλις είχε μπει σε ισχύ, και τα συνέλαβαν.

Το φυλλάδιο εργασίας χαιρετίστηκε από τους Μπολσεβίκους σαν ένα από τα μεγάλα επιτεύγματα του Κομμουνισμού. Ισχυρίζονταν ότι θεμελιώνει την ισότητα και εξολοθρεύει τον παρασιτισμό. Στην πραγματικότητα ήταν κάτι σαν την κίτρινη κάρτα για τις πόρνες στο τσαρικό καθεστώς. Κατέγραφε κάθε σου κίνηση, και χωρίς αυτό δεν έκανες βήμα. Πιστοποιούσε τη δουλειά του κατόχου, την πόλη που ζούσε και το δωμάτιο που έπιανε. Κατέγραφε τα πολιτικά πιστεύω και τις κομματικές του προτιμήσεις, και πόσες φορές είχε συλληφθεί. Με δυο λόγια, μια κίτρινη κάρτα. Ακόμη και μερικοί Κομμουνιστές έφεραν αντιρρήσεις γι' αυτόν τον ταπεινωτικό νεωτερισμό. Οι Αναρχικοί που διαμαρτύρονταν εναντίον του έπεφταν στα χέρια της Τσεκά. Αν ρωτούσες κάποιον από την ηγεσία των Μπολσεβίκων, άκουγες σε επανάληψη τα λόγια του Λένιν: «Οι ιδεολόγοι Αναρχικοί δε φυλακίζονται».

Το φωτοστέφανο των Κομμουνιστών ξεθώριαζε. Όλοι έμοιαζαν να πιστεύουν ότι ο σκοπός αγιάζει τα μέσα. Θυμήθηκα τις δηλώσεις τού Ράντεκ στην πρώτη επέτειο της Τρίτης Διεθνούς, όταν αφηγούνταν στο ακροατήριο τη «θαυμαστή εξάπλωση του Κομμουνισμού» στην Αμερική. «Πενήντα χιλιάδες Κομμουνιστές βρίσκονται στις αμερικάνικες φυλακές», έλεγε υψώνοντας τη φωνή. «Η δεκαοκτάχρονη Μόλλυ Στάιμμερ και οι σύντροφοί της, όλοι Κομμουνιστές, απελάθηκαν από την Αμερική για κομμουνιστική δράση». Τότε νόμιζα πως ο Ράντεκ είχε λάθος πληροφορίες. Ωστόσο ήταν απαράδεκτο να μιλάει τόσο κατηγορηματικά για άλλους ανθρώπους δίχως προηγουμένως να ελέγξει. Ήταν ανέ-

ντιμο, άδικο και προσβλητικό για τη Μόλλυ Στάιμμερ και τους Αναρχικούς συντρόφους της, που είχαν υποφέρει στα χέρια της αμερικάνικης πλουτοκρατίας.

Τόσους μήνες στη Ρωσία είχα δει και ακούσει αρκετά ώστε να σχηματίσω μια αντίληψη για την ψυχολογία των Κομμουνιστών, τις θεωρίες και τις μεθόδους των Μπολσεβίκων. Δεν μου έκανε πια εντύπωση το διπλό παιχνίδι με τον Μάχνο, οι αγριότητες της Τσεκά, τα ψέματα του Ζόριν. Οι Κομμουνιστές υιοθετούσαν απόλυτα τη συνταγή των Ιησουιτών ότι ο σκοπός αγιάζει όλα τα μέσα. Κυριολεκτικά μεγαλουργούσαν με αυτήν. Οποιαδήποτε νύξη για την αξία της ανθρώπινης ζωής, το χαρακτήρα, τη σημασία της επαναστατικής ακεραιότητας σαν βάση μιας νέας κοινωνίας, αποκρητύσσονταν σαν «μπουρζουαζιδικός συναισθηματισμός», που δεν είχε θέση στην επαναστατική τάξη πραγμάτων. Για τους Μπολσεβίκους υπέρτατος σκοπός ήταν η ίδρυση του Κομμουνιστικού Κράτους, η αποκαλούμενη Δικτατορία του Προλεταριάτου. Οτιδήποτε συντελούσε σ' αυτό ήταν δικαιολογημένο και επαναστατικό. Από αυτήν την άποψη οι διάφοροι Λένιν, Ράντεκ και Ζόριν ήταν απολύτως συνεπείς. Με βαθιά πίστη στο αλάνθαστο δόγμα, το υπηρετούσαν με τον καλύτερο εαυτό τους: ηρωικοί και χυδαίοι ταυτόχρονα. Ήταν ικανοί να δουλεύουν είκοσι ώρες την ημέρα, να τρέφονται με ρέγκες και τσάι, και να διατάζουν το σφαγιασμό αθώων ανθρώπων. Καμιά φορά προσπαθούσαν να μεταμφιέσουν τα εγκλήματά τους μιλώντας για «παρεξήγηση». Αλλά τι να κάνομε, αφού ο σκοπός αγιάζει τα μέσα; Χρησιμοποιούσαν βασανιστήρια, δεν έκαναν προανάκριση, κατέφευγαν στο ψέμα και τη συκοφαντία, παρ' όλα αυτά πίστευαν ότι είναι ιδεαλιστές. Κοντολογίς, πίστευαν οι ίδιοι, και έπειθαν τους άλλους, ότι οι πράξεις τους ήταν νόμιμες και δίκαιες από επαναστατική άποψη· οποιαδήποτε διαφορετική πολιτική ήταν ένδειξη αδυναμίας, συναισθηματισμού ή προδοσίας της Επανάστασης.

Όταν κάποτε σχολίασα το βάνουσο τρόπο που υποχρέωναν αδύναμες γυναίκες να φτυαρίζουν χιόνι στους παγωμένους δρόμους και επέμεναν πως ακόμη κι αν ανήκουν στην μπουρζουαζία δεν παύουν να είναι ανθρώπινα πλάσματα, κι ότι σωματικά δεν ήταν κατάλληλες για τόσο βαριά δουλειά, ένας Κομμουνιστής μου απάντησε: «Ντροπή· τόσα χρόνια επαναστάτρια κι έχεις ακόμη συναισθηματισμούς;» Παρόμοια άκουγε

από μερικούς Κομμουνιστές και η Αγγέλικα Μπαλαμπάνοβα, γιατί ήταν πάντα έτοιμη να βοηθήσει με όλες της τις δυνάμεις όπου χρειαζόταν. Με δυο λόγια, έβλεπα ότι οι Μπολσεβίκοι ήταν σαν τους πουριτανούς που πιστεύουν ειλικρινά ότι μόνο αυτοί προορίζονται να σώσουν την ανθρωπότητα. Οι σχέσεις μου με τους Μπολσεβίκους έγινε πιο τεταμένες, η στάση μου απέναντι στη Ρωσική Επανάσταση ακόμη πιο επιφυλακτική.

Ένα πράγμα ξεκαθάρισα απόλυτα: Ήταν αδύνατον να συνεργαστώ με τη Σοβιετική Κυβέρνηση· αδύνατον να δεχτώ δουλειά υπό τον έλεγχο του κομμουνιστικού μηχανισμού. Στο Κομισαριάτο της Εκπαίδευσης αυτός ο μηχανισμός κυριαρχούσε απόλυτα· το μόνο που είχε να περιμένει κανείς ήταν δουλειά ρουτίνας. Αν δεν ήσουν Κομμουνιστής, δεν κατάφερνες τίποτε. Θα δούλευα πρόθυμα με τον Λουνατσάρσκι, που θεωρούσα σαν έναν από τους πιο καλλιεργημένους και λιγότερο δογματικούς Κομμουνιστές σε ανώτερη θέση. Όμως κι αυτός ήταν ένα αδύναμο γρανάζι της μηχανής· ακόμη και οι καλύτερες προσπάθειές του ελέγχονταν διαρκώς και εμποδίζονταν. Έμαθα επίσης αρκετά για το καθεστώς ευνοιοκρατίας και καταχρήσεων που επικρατούσε στη διεύθυνση των σχολείων και τη μεταχείριση των παιδιών. Σε μερικά σχολεία οι συνθήκες ήταν εξαιρετες, τα παιδιά καλοταϊσμένα και καλοντυμένα, διασκεδάζαν με συναυλίες, θεατρικά έργα, χορούς και άλλα. Όμως τα περισσότερα σχολεία και οικοτροφεία ήταν βρώμικα και παραμελημένα. Οι υπεύθυνοι για τα «προνομιούχα» σχολεία προμηθεύονταν εύκολα τα αναγκαία για τις μεταρρυθμίσεις, πολλές φορές και με το παραπάνω. Όσοι όμως είχαν αναλάβει τα «συνηθισμένα» σχολεία σπαταλούσαν χρόνο και δυνάμεις για εβδομάδες σε ατέλειωτη αναμονή από γραφείο σε γραφείο, προκειμένου να εξασφαλίσουν τα στοιχειώδη.

Στην αρχή απέδωσα αυτήν την κατάσταση στην έλλειψη τροφίμων και υλικών. Όλοι έλεγαν ότι φταίει ο αποκλεισμός και η εισβολή των Συμμάχων. Σε μεγάλο βαθμό ήταν αλήθεια. Χωρίς την πείνα που σάρωνε τη Ρωσία, η κακοδιαχείριση και οι καταχρήσεις δεν θα είχαν τόσο καταστροφικά αποτελέσματα. Εκτός όμως από την έλλειψη αγαθών, υπήρχε η κυρίαρχη άποψη της κομμουνιστικής προπαγάνδας. Ακόμη και τα παιδιά έπρεπε να υπηρετούν αυτόν το σκοπό. Τα καλά σχολεία προορίζονταν για βιτρίνα, για τα μάτια των ξένων αποστολών και των εκπρο-

σώπων που επισκέπτονταν τη Ρωσία. Εκεί όλα ήταν τέλεια σε βάρος των άλλων σχολείων.

Θυμάμαι το ξάφνιασμα όλων στο Πέτρογκραντ, όταν ένα άρθρο στην *Πράβντα* του Μαΐου αποκάλυψε τις φριχτές συνθήκες στα σχολεία. Μια επιτροπή από κομμουνιστικές οργανώσεις νεολαίας έκανε έρευνα σε μερικά σχολεία. Βρήκαν τα παιδιά βρώμικα, γεμάτα ψείρες, να κοιμούνται σε λερωμένα στρώματα, να τρώνε φαγητά άθλια, να τα κλείνουν τη νύχτα σε σκοτεινά δωμάτια για τιμωρία. Μερικές φορές τα έστελναν για ύπνο νηστικά, και τα ξυλοκοπούσαν. Ο αριθμός των αξιωματούχων και των υπαλλήλων στα σχολεία ήταν χωρίς υπερβολή εγκληματικός. Σε ένα σχολείο, για παράδειγμα, υπηρετούσαν 138 για 125 παιδιά. Σε ένα άλλο 40, για 25 παιδιά. Αυτά τα παράσιτα άρπαζαν στην κυριολεξία το ψωμί από το στόμα των δύστυχων παιδιών.

Οι Ζόριν μού είχαν μιλήσει επανειλημμένα για τη Λιλλίνα, υπεύθυνη στο Τμήμα Εκπαίδευσης του Πέτρογκραντ. Ήταν πολύ ικανή και αφοσιωμένη στη δουλειά της, έλεγαν. Την είχα ακούσει μερικές φορές να μιλάει και δεν μπορώ να πω ότι εντυπωσιάστηκα: ατσαλάκωτη, αυτάρεσκη, τυπική πουριτανή δασκαλίτσα. Δεν ήθελα όμως να διαμορφώσω οριστική γνώμη πριν μιλήσω μαζί της. Μετά τις αποκαλύψεις του άρθρου για τα σχολεία αποφάσισα να τη συναντήσω. Συζητήσαμε πάνω από μια ώρα για τα σχολεία που ήταν στη δικαιοδοσία της, για την εκπαίδευση γενικά, το θέμα των προβληματικών παιδιών και τη μεταχείρισή τους. Παρέκαμψε εύκολα την κριτική λέγοντας: «Οι νεαροί σύντροφοι υπερβάλλουν για τις ελλείψεις». Εξάλλου, πρόσθεσε, οι ένοχοι είχαν ήδη απομακρυνθεί από τα σχολεία.

Όπως και άλλοι συνεπείς Κομμουνιστές, η Λιλλίνα αφιέρωνε όλον το χρόνο της και τις δυνάμεις της στη δουλειά. Φυσικά, δεν μπορούσε να επιβλέπει η ίδια τα πάντα· επειδή, κατά τη γνώμη της, μεγαλύτερη σημασία είχαν τα σχολεία-βιτρίνες, τους αφιέρωνε περισσότερο χρόνο. Τα άλλα σχολεία αφήνονταν στη φροντίδα πολυάριθμων βοηθών, που η καταλληλότητά τους για τη δουλειά κρινόταν λίγο πολύ από την πολιτική τους χρησιμότητα. Η συζήτηση ενίσχυσε την πεποίθησή μου ότι ήταν αδύνατον να παίξω κάποιον ρόλο στον Μπολσεβίκικο Τομέα της Εκπαίδευσης.

Στον Τομέα της Υγείας ήταν εξίσου μηδαμινές οι δυνατότητες για πραγματική προσφορά — προσφορά που δεν θα περιορίζονταν στα νοσοκομεία-βιτρίνες και δεν θα εξαρτιόταν από την πολιτική τοποθέτηση των ασθενών. Οι διακρίσεις επικρατούσαν δυστυχώς ακόμη και στους θαλάμους των αρρώστων. Όπως σε όλους τους κομμουνιστικούς θεσμούς, επικεφαλής στον Τομέα Υγείας ήταν ένας πολιτικός Κομισάριος, ο δόκτωρ Περβούκχιν. Ήθελε πάση θυσία να εξασφαλίσει τη συμμετοχή μου. Πρότεινε να μπω επικεφαλής σε έναν τομέα νοσηλείας, στα εργοστάσια, στη διανομή φαρμάκων ή τα τοπικά νοσοκομεία — προσφορά πολύ κολακευτική και δελεαστική, που με ενδιέφερε ιδιαίτερα. Όμως οι επανειλημμένες συναντήσεις με τον δόκτορα Περβούκχιν δεν οδήγησαν σε κανένα πρακτικό αποτέλεσμα.

Όποτε επισκεπτόμουν το τμήμα του, έβλεπα ομάδες αντρών και γυναικών να περιμένουν ατελείωτες ώρες. Ήταν γιατροί και νοσοκόμες, μέλη της *ιντελλιγκέντσιας* — όχι όμως Κομμουνιστές — που είχαν προσληφθεί στον ιατρικό κλάδο, αλλά σπαταλούσαν χρόνο και δυνάμεις στις αίθουσες αναμονής του πολιτικού Κομισαρίου Περβούκχιν. Αξιολύπητο θέαμα οι αποθαρρημένοι και σκυθρωποί άνθρωποι που ήταν κάποτε το άνθος της Ρωσίας. Θα γινόμουν κι εγώ μέλος αυτής της τραγικής πομπής, σκύβοντας το κεφάλι στον πολιτικό ζυγό; Όχι πριν πειστώ ότι ο ζυγός ήταν απολύτως αναγκαίος στο επαναστατικό προτσές. Σκεφτόμουν αρχικά να βρω μια εξωκομματική δουλειά, για να μελετήσω τις συνθήκες της Ρωσίας και να αποκτήσω άμεση επαφή με το λαό, τους εργάτες και τους αγρότες. Μόνο έτσι θα έβρισκα το δρόμο μου μέσα από το χάος των αμφιβολιών και την αγωνία που με κατέτρωγε.

Βοηθός στο Μουσείο της Επανάστασης

Το Μουσείο της Επανάστασης στεγάζεται στα Χειμερινά Ανάκτορα, στα διαμερίσματα που κοιμόντουσαν κάποτε τα παιδιά του Τσάρου. Η είσοδος σε εκείνο το μέρος του ανακτόρου είναι γνωστή σαν *ντέτσκι ποντιέζνι*. Μπροστά στα παράθυρα του ανακτόρου σίγουρα ο Τσάρος είχε σταθεί πολλές φορές για να κοιτάξει τον Νέβα και το Φρούριο Πέτρου και Παύλου, όπου έθαβε ζωντανούς τούς πολιτικούς του αντιπάλους. Πόσο διαφορετικά ήταν τα πράγματα τώρα! Η σκέψη αυτή πυρπολούσε τη φαντασία μου. Πλημμυρισμένη από το δέος και τη μαγεία τής μεγάλης αλλαγής, έκανα την πρώτη μου επίσκεψη στο Μουσείο.

Σε διάφορες αίθουσες βρήκα να δουλεύουν άνθρωποι που τουρτούριζαν από το κρύο μες στα κουρέλια. Με πρόσωπα πρησμένα και μελανά, και κρυοπαγήματά στα χέρια, έμοιαζαν περισσότερο σκιές παρά άνθρωποι. Χρειάζεται μεγάλη αφοσίωση, σκέφτηκα, να δουλεύεις σε τέτοιες συνθήκες. Ο γραμματέας του Μουσείου, Μ. Β. Κάπλαν, με υποδέχτηκε πολύ εγκάρδια και εξέφρασε την «ελπίδα ότι θα συμμετείχα στη δουλειά του Μουσείου». Μαζί με ένα άλλο μέλος από το προσωπικό του Μουσείου αφιέρωσε άφθονο χρόνο για να μου εξηγήσει τα σχέδια και τους σκοπού του Μουσείου. Μου ζήτησαν να πάρω μέρος στην Αποστολή που οργάνωνε τότε το Μουσείο για το Νότο, την Ουκρανία και τον Καύκασο. Θα συνέλεγαν, εξήγησαν, πολύτιμο υλικό από την επαναστατική εποχή. Η ιδέα με γοήτευσε. Εκτός από το γενικό ενδιαφέρον μου για το Μουσείο και τις προσπάθειές του, σήμαινε ειρηνική εργασία, μακριά από τους Επιτρόπους, και μια εξαιρετική ευκαιρία να δω και να μελετήσω τη Ρωσία.

Στην πορεία, έμαθα ότι ούτε ο κ. Κάπλαν ούτε ο φίλος του ήταν Κομμουνιστές. Αλλά ενώ ο κ. Κάπλαν ήταν υπέρ τους και προσπαθούσε να τους υπερασπίζεται και να διαλύει κάθε παρεξήγηση, ο άλλος ήταν επικριτικός, αν και όχι εναντίον τους. Κατά την παραμονή μου στο Πέτρογκραντ, τους είδα και τους δύο πολλές φορές, και έμαθα από τα χείλη τους πολλά για την Επανάσταση και τις μεθόδους των Μπολσεβίκων. Ο φίλος του Καπλάν, που για ευνόητους λόγους δεν μπορώ να αναφέρω το όνομά του, έλεγε συχνά για το πόσο δύσκολο ήταν να δουλέψει κανείς με δημιουργικό τρόπο μέσα στον κομμουνιστικό μηχανισμό. «Οι Μπολσεβίκοι», έλεγε, «παραπονιούνται διαρκώς ότι λείπουν τα έμπερα χέρια, όμως — αν δεν είσαι Κομμουνιστής — έχεις ελάχιστες ευκαιρίες». Αρχικά το Μουσείο ήταν ανεξάρτητο ίδρυμα, και η δουλειά πήγαινε αρκετά καλά. Έπειτα έστειλαν είκοσι νέους, άπειρα αγόρια ασυνήθιστα στη δουλειά. Επειδή ήταν Κομμουνιστές, τους τοποθέτησαν σε ευαίσθητες, διευθυντικές θέσεις δημιουργώντας προστριβές και σύγχυση. Όλοι ένιωθαν ότι παρακολουθούνται. «Οι Μπολσεβίκοι δεν ενδιαφέρονται καθόλου για αξιοκρατία» έλεγε. «Το μόνο που τους νοιάζει είναι να είσαι μέλος του Κόμματος». Δεν ήταν υπερβολικά αισιόδοξος για το μέλλον του Μουσείου, όμως πίστευε ότι η συνεργασία με τους «Αμερικάνους» θα διευκόλυνε τη σωστή ανάπτυξή του.

Αποφάσισα ότι η δουλειά στο Μουσείο ήταν η ενδεδειγμένη, κυρίως επειδή δεν ελεγχόταν απόλυτα από το Κόμμα. Χωρίς να υποτιμώ τη σημασία και την αναγκαιότητα αυτής της δουλειάς, είχα ελπίσει ότι θα μοιραζόμουν τη ζωή της Ρωσίας με πιο ενεργό τρόπο από το να συγκεντρώνω ιστορικό υλικό. Όταν τελικά συμφώνησα να γίνω μέλος της Αποστολής, επισκεπτόμουν καθημερινά το Μουσείο για να βοηθώ στις προετοιμασίες του μεγάλου ταξιδιού. Υπήρχε πολλή δουλειά. Δεν ήταν εύκολο να βρούμε ένα βαγόνι τρένου, να το ανεφοδιάσουμε για μια δύσκολη διαδρομή, και να εξασφαλίσουμε τα απαραίτητα έγγραφα για ελεύθερη πρόσβαση στο υλικό που σκοπεύαμε να συγκεντρώσουμε.

Ενόσω ήμουν απασχολημένη με αυτές τις προετοιμασίες, η Αγγέλικα Μπαλαμπάνοβα ήρθε στο Πέτρογκραντ να συναντήσει την Ιταλική Αποστολή. Έμοιαζε μεταμορφωμένη. Της είχαν λείψει πολύ οι Ιταλοί σύντροφοί της: έφερναν μαζί το άρωμα από την αγαπημένη της Ιταλία, την

αλλοτινή ζωή της και τη δουλειά εκεί. Παρ' ότι Ρωσίδα γέννημα-θρέμμα, με επαναστατική διαπαιδαγώγηση, η Αγγέλικα είχε ριζώσει στο έδαφος της Ιταλίας. Καταλάβαινα την αίσθηση αποξένωσης σε τούτην εδώ τη χώρα, που το τραχύ της χώμα θα γεννούσε τάχα μια καινούρια, ακτινοβόλα ζωή. Η Αγγέλικα δεν θα ομολογούσε ούτε στον εαυτό της πως η ελπιδοφόρα γέννα έφερε στον κόσμο κάτι νεκρό. Την ήξερα καλά, μάντευα τη μεγάλη της θλίψη γι' αυτό το άτυχο, δύσμορφο γέννημα της Ρωσίας. Να όμως που κατέφταναν οι λατρεμένοι της Ιταλοί! Κουβαλώντας τη ζεστασιά και το χρώμα της Ιταλίας μαζί τους.

Ήρθαν οι Ιταλοί και από κοντά καινούριες φιέστες, διαδηλώσεις, συγκεντρώσεις, ομιλίες. Πόσο διαφορετικά μού φαίνονταν από τις πρώτες αλησμόνητες ημέρες στο Μπιέλο-Οστρόβ. Σίγουρα οι Ιταλοί ένιωθαν, μπροστά στο υποτιθέμενο ρωσικό θαύμα, το ίδιο δέος, την ίδια έξαρση, όπως εγώ τότε. Έξι μήνες παραμονή και στενή επαφή με τα πράγματα είχαν αλλάξει ριζικά την εικόνα για μένα. Ο αυθόρμητος ενθουσιασμός και η ζωντάνια ξεθύμαναν. Απόμεινε μόνο μια χλωμή σκιά, ένα κοροϊδευτικό φάντασμα που μου έσφιγγε την καρδιά.

Στην Πλατεία Ουρίτσκι ο κόσμος είχε εξαντληθεί από τη μεγάλη αναμονή. Τους είχαν συγκεντρώσει ώρες πριν η Ιταλική Αποστολή έρθει από το Ανάκτορο της Ταυρίδας. Μόλις άρχισαν οι εκδηλώσεις, μια γυναίκα που ακουμπούσε στην εξέδρα, χλωμή και αδυνατισμένη, έβαλε τα κλάματα. Εγώ στεκόμουν εκεί κοντά. «Ωραία τα λένε εκεί πάνω», βόγκηξε, «εμείς όμως είμαστε νηστικοί όλη μέρα. Λάβαμε διαταγές να παρελάσουμε κατευθείαν μετά τη δουλειά, γιατί αλλιώς θα μας έκοβαν τη μερίδα ψωμί. Από τις πέντε το πρωί είμαι στο πόδι. Δεν άφησαν να πεταχτούμε σπίτι μετά τη δουλειά, να φάμε μια μπουκιά. Μας κουβάλησαν κατευθείαν εδώ. Δεκαεφτά ώρες μ' ένα κομμάτι ψωμί και λίγο *κιπιάτοκ* [νεροζούμι]. Τα ξέρουν αυτά οι επισκέπτες;» Επάνω οι ομιλίες συνεχίζονταν, η «Διεθνής» επαναλαμβάνονταν για δέκατη φορά, οι ναύτες εκτελούσαν αριστοτεχνικές ασκήσεις και οι κλακαδόροι στην εξέδρα των επισήμων ζητωκραύγαζαν. Το έβαλα στα πόδια. Κλαίγοντας κι εγώ, μολονότι τα μάτια μου ήταν στεγνά.

Η Ιταλική Αποστολή, όπως και η Αγγλική, είχε καταλύσει στο Ανάκτορο Ναρίσκιν. Μια ημέρα που επισκέφτηκα την Αγγέλικα, τη βρήκα ανά-

στατη. Ένας υπηρέτης είχε πει ότι η τέως πριγκίπισσα Ναρίσκιν, παλαιά κάτοχος του ανακτόρου, ήρθε παρακαλώντας να της δώσουν μια ασημένια εικόνα, παλιό οικογενειακό κειμήλιο. «Μόνο την εικόνα», ικέτευε. Όμως η εικόνα ήταν τώρα κρατική ιδιοκτησία, και η Μπαλαμπάνοβα δεν μπορούσε να κάνει τίποτε. «Το φαντάζεσαι», είπε η Αγγέλικα, «η Ναρίσκιν, γριά και έρημη, στέκεται τώρα στη γωνία και ζητιανεύει, κι εγώ μένω σ' αυτό το παλάτι. Τι τρομερή που είναι η ζωή! Όχι, δεν μπορώ να μένω άλλο εδώ· πρέπει να φύγω».

Όμως η Αγγέλικα δεσμευόταν από την κομματική πειθαρχία· έμεινε στο ανάκτορο ως την επιστροφή της στη Μόσχα. Ξέρω ότι ένιωθε σχεδόν το ίδιο δυστυχισμένη με τη ρακένδυτη τέως πριγκίπισσα που ζητιάνευε στη γωνιά του δρόμου.

Η Μπαλαμπάνοβα είχε αγωνία να βρω μια κατάλληλη δουλειά. Μια ημέρα μού είπε ότι ο Πετρόβσκι, γνωστός στην Αμερική σαν δόκτωρ Γκόλντφαρμπ, είχε έρθει στο Πέτρογκραντ. Ήταν επικεφαλής του Τομέα της Κεντρικής Στρατιωτικής Εκπαίδευσης, στον οποίο υπάγονταν οι Σχολές Εκπαίδευσης Νοσοκόμων. Δεν είχε τύχει να τον συναντήσω στην Αμερική, όμως ήξερα ότι ήταν συνδικαλιστής, εκδότης της νεοϋορκέζικης *Forward* [: Εμπρός] καθημερινής, σοσιαλιστικής εφημερίδας των Εβραίων. Μου πρόσφερε θέση αρχιπροϊσταμένης στη Σχολή Εκπαίδευσης Νοσοκόμων του Στρατού, για να εισαχθούν οι αμερικανικές μέθοδοι νοσηλείας, ή μια αποστολή με νοσηλευτικό τρένο στο Πολωνικό μέτωπο. Είχα προσφερθεί να υπηρετήσω εκεί, αμέσως μόλις μαθεύτηκαν τα νέα για την επίθεση των Πολωνών κατά της Ρωσίας: πίστευα ότι η Επανάσταση κινδυνεύει και έτρεξα στον Ζόριν για να με στείλουν σαν νοσοκόμα. Εκείνος υποσχέθηκε να εισηγηθεί στις αρμόδιες αρχές, όμως το θέμα έμεινε εκεί. Έτσι, αιφνιδιάστηκα με την πρόταση του Πετρόβσκι. Δυστυχώς, ερχόταν πολύ καθυστερημένα. Όσα είχα πληροφορηθεί στο μεταξύ για την κατάσταση στην Ουκρανία, τη στάση που τήρησαν οι Μπολσεβίκοι απέναντι στον Μάχνο και τους *ποβστάντσι*, τις διώξεις των Αναρχικών, και τις δραστηριότητες της Τσεκά, είχαν κλονίσει οριστικά την πίστη μου ότι οι Μπολσεβίκοι ήταν επαναστάτες. Η πρόταση έφτασε πολύ αργά. Ίσως όμως και η Μόσχα έκρινε πως δεν θα ήταν φρόνιμο να δω

την αληθινή κατάσταση στο μέτωπο· ο Πετρόβσκι ουδέποτε μου ανακοίνωσε την απόφαση της Μόσχας. Τόσο το καλύτερο.

Επιτέλους, έφτασαν καλά νέα ότι η μεγαλύτερη δυσκολία ξεπεράστηκε: η Αποστολή του Μουσείου εξασφάλισε ένα βαγόνι με έξι θέσεις, φρεσκοβαμμένο και καθαρό. Τώρα άρχιζε η δουλειά του ανεφοδιασμού. Κανονικά θα έπαιρνε άλλους δυο μήνες, όμως είχαμε τη βοήθεια ενός Κομμουνιστή, του προέδρου Γιατμάνοβ, επικεφαλής του Μουσείου. Ο ίδιος ήταν υπεύθυνος για όλα τα αντικείμενα των Χειμερινών Ανακτόρων όπου στεγάζεται το Μουσείο. Τα περισσότερα ασπρόρουχα, ασημικά και γυαλικά από τις αποθήκες του Τσάρου είχαν αφαιρεθεί, όμως απόμεναν αρκετά ακόμη. Με εντολή του διευθυντή, μπήκα στην ιερή επικράτεια των λακέδων του Ρωμανόφ. Δωμάτια γεμάτα ως το ταβάνι με σπάνιες, όμορφες πορσελάνες και ντουλάπες με τα πιο φίνα λινά. Στο υπόγειο, που εκτεινόταν σε όλο το μήκος των ανακτόρων, έβρισκες κουζινικά κάθε είδους και μεγέθους. Τενεκεδένια πιάτα και κατσαρόλια σίγουρα θα ήταν πιο πρακτικά για την Αποστολή μας, καθώς όμως δεν υπήρχε περίπτωση ένα ίδρυμα να δανειστεί από άλλο πράγματα που υποτίθεται ότι το πρώτο διέθετε και στη δική του περιουσία, αναγκαστικά διάλεξα ό,τι πιο εύχρηστο μπόρεσα να βρω στα Χειμερινά Ανάκτορα. Γυρίζοντας στο σπίτι αναλογιζόμουν πόσο παράξενη είναι η ζωή: οι επαναστάτες να τρώνε σε σερβίτσια με το οικόσημο των Ρωμανόφ. Όμως η σκέψη δεν μου προξενούσε καμία χαρά.

14.

Πετροπάβλοφσκ και Σλίσελμπουργκ

Επειδή μεσολαβούσαν λίγες ημέρες ως την αναχώρησή μας, βρήκα ευκαιρία να επισκεφτώ δύο ιστορικές φυλακές: το Φρούριο Πέτρου και Παύλου και το Σλίσελμπουργκ. Θυμήθηκα τον τρόπο και το δέος στο άκουσμα αυτών των ονομάτων, όταν παιδί στα δεκατρία είχα πρωτοέρθει στο Πέτρογκραντ. Στην πραγματικότητα, ο φόβος για το Φρούριο Πετροπάβλοφσκ χρονολογούνταν από πολύ νωρίτερα. Νομίζω θα ήμουν γύρω στα έξι, όταν μια είδηση συγκλόνησε την οικογένεια: μάθαμε ότι ο μεγαλύτερος αδελφός της μητέρας μου, ο Γέγκορ, σπουδαστής στο Πανεπιστήμιο της Πετρούπολης, είχε συλληφθεί και ήταν κρατούμενος στο Φρούριο. Η μητέρα έφυγε άμεσα για την πρωτεύουσα. Εμείς τα παιδιά μείναμε στο σπίτι μουδιασμένα από το φόβο ότι δεν θα έβρισκε τον θείο μας ζωντανό. Ακολούθησαν εβδομάδες και μήνες μεγάλης αγωνίας, ώσπου τελικά η μητέρα επέστρεψε. Η αγαλλίασή μας ήταν απερίγραπτη όταν μάθαμε πως γλίτωσε τον αδελφό της από τα μπουντρούμια των ζωντανών-νεκρών. Όμως η φριχτή ανάμνηση με ακολουθούσε για πολύ καιρό.

Επτά χρόνια αργότερα, όταν είχαμε πια εγκατασταθεί στην Πετρούπολη, έτυχε να με στείλουν για ένα θέλημα κι ο δρόμος περνούσε από το Φρούριο Πέτρου και Παύλου. Με παρέλυσε η ίδια τρομάρα που είχα νιώσει πριν από τόσα χρόνια. Ένας πέτρινος όγκος, σκοτεινός και απειλητικός. Πανικοβλήθηκα. Η πελώρια φυλακή φάνταζε ακόμη σαν στοιχειωμένο σπίτι, και η καρδιά μου σπαρταρούσε έντρομη όταν περνούσα από μπροστά. Χρόνια αργότερα, όταν άρχισε να με εμψυχώνει το ηρωικό παράδειγμα των σπουδαίων Ρώσων επαναστατών, το Φρούριο Πέτρου και Παύλου έγινε ακόμη πιο μισητό. Και τώρα ετοιμαζόμουν να διαβώ τα μυ-

στηριώδη τείχη, να αντικρύσω με τα ίδια μου τα μάτια το μέρος όπου είχαν θαφτεί ζωντανά τόσο πολλά και ξεχωριστά παιδιά της Ρωσίας.

Ο ξεναγός που μας γύριζε στους διάφορους πύργους είχε κάνει και ο ίδιος δέκα χρόνια σε αυτήν τη φυλακή. Ήξερε και το πιο μικρό πετραδάκι. Μα η σιωπή ήταν πιο εύλωτη απ' όλες τις πληροφορίες τού ξεναγού. Μπροστά μου ζωντάνευαν οι μάρτυρες που, χτυπώντας τις φτερούγες στην κρύα πέτρα, πάσχιζαν να ανυψωθούν ως το φως και τον καθαρό αέρα. Ο Ντέκαμπρίστι, ο Τσερνιτσέφσκι, ο Ντοστογιέφσκι, ο Μπακούνιν, ο Κροπότκιν και δεκάδες άλλοι, μιλούσαν με μυριόστομη κραυγή για τα κοινωνικά ιδανικά και τα προσωπικά τους μαρτύρια — για τις ευγενικές ελπίδες και τη φλογερή πίστη στην τελική απελευθέρωση της Ρωσίας. Τώρα τα φτερωτά πνεύματα των ηρωικών νεκρών μπορούν να αναπαυτούν: τα όνειρά τους βγήκαν αληθινά. Μα τι είναι αυτή η παράξενη φράση στον τοίχο; Είχα ξεχαστεί και με έφερε απότομα στην πραγματικότητα. «Απόψε θα με τουφεκίσουν, επειδή κάποτε έκανα το λάθος να μορφωθώ». «Τι σημαίνει αυτό;» ρώτησα τον ξεναγό. «Τα τελευταία λόγια ενός *ιντελλιγκέντ*», αποκρίθηκε. «Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση τούτη η φυλακή γέμισε *ιντελλιγκέντσια*. Από εδώ τους έπαιρναν και τους εκτελούσαν ή τους φόρτωναν στις μαούνες δίχως επιστροφή. Απαίσιες ημέρες, κι ακόμη πιο απαίσιες νύχτες». Όστε λοιπόν το όνειρο όσων έδωσαν τη ζωή τους για την απελευθέρωση της Ρωσίας δεν είχε βγει αληθινό, τελικά. Τάχα αλλάζει καθόλου ο κόσμος; Ή απλώς διαιώνίζεται η βαρβαρότητα του ανθρώπου πάνω στον άνθρωπο;

Φτάσαμε στο στενόμακρο διάδρομο όπου προαυλιζόνταν μισή ώρα την ημέρα οι φυλακισμένοι: ήταν η ψυχαγωγία τους. Ένας πίσω από τον άλλον περπατούσαν πέρα δώθε στο στενόμακρο προαύλιο, σε νεκρική σιγή, με τους φρουρούς στα τείχη έτοιμους να πυροβολήσουν στην παραμικρή παράβαση των κανόνων. Και ενώ οι έγκλειστοι με τις αλυσίδες βάδιζαν στο άδεντρο προαύλιο, οι πανίσχυροι Ρωμανόφ κοίταζαν από τα Χειμερινά Ανάκτορα το χρυσό οβελίσκο που στεφάνωνε το Φρούριο, σημάδι επιβεβαίωσης ότι οι μισητοί εχθροί δεν θα απειλήσουν ξανά την ασφάλειά τους. Όμως ούτε το Πετροπάβλοφσκ δεν μπόρεσε να σώσει τους Τσάρους από το φονικό χέρι του Χρόνου και της Επανάστασης. Ναι, *υπάρχει* αλλαγή: αργή και επώδυνη, αλλά υπάρχει.

Στο προαύλιο συναντήσαμε την Αγγέλικα Μπαλαμπάνοβα και τους Ιταλούς. Τριγυρίζαμε στην τεράστια φυλακή, καθένας απορροφημένος στις σκέψεις που προκαλούσαν όσα έβλεπε. Άραγε η Αγγέλικα θα πρόσεχε αυτό που ήταν γραμμένο στον τοίχο; «Απόψε θα με τουφεκίσουν, επειδή κάποτε έκανα το λάθος να μορφωθώ».

Λίγο αργότερα, μερικοί από την ομάδα πήγαμε στο Σλίσελμπουργκ, τάφο ακόμη πιο φριχτό για τους πολιτικούς αντιπάλους του Τσαρισμού. Η ανάβαση με τη βάρκα στον όμορφο ποταμό Νέβα κρατάει αρκετές ώρες. Η ημέρα ήταν κρύα και μουντή, όπως η διάθεσή μας· ότι έπρεπε για επίσκεψη στο Σλίσελμπουργκ. Το φρούριο φυλαγόταν αυστηρά, όμως εμείς περάσαμε αμέσως χάρη στην άδεια του Μουσείου. Ο συμπαγής, πέτρινος όγκος του Σλίσελμπουργκ κουνιάζει στην κορφή ενός ψηλού βράχου καταμεσής στη θάλασσα. Για πολλές δεκαετίες, μόνο τα θύματα βασιλικής δυσμένειας και μηχανορραφιών της αυλής φυλακίζονταν πίσω από τα αδιαπέραστα τείχη. Αργότερα έγινε γολγοθάς των πολιτικών εχθρών του τσαρικού καθεστώτος.

Για το Σλίσελμπουργκ είχα ακούσει όταν οι γονείς μου πρωτοήρθαν στην Πετρούπολη· όμως αντίθετα από το Φρούριο Πέτρου και Παύλου δεν μου προξενούσε ιδιαίτερα αισθήματα. Τη σημασία του Σλίσελμπουργκ τη γνώρισα από τη ρωσική επαναστατική λογοτεχνία. Κυρίως η ιστορία της Βόλκενσταϊν, μιας από τις δύο γυναίκες που πέρασαν πολλά χρόνια στη φοβερή φυλακή, χαραχτηκε ανεξίτηλα στο μυαλό μου. Όμως όταν ανέβηκα τα πέτρινα σκαλιά και στάθηκα μπροστά στις αδιαπέραστες απειλητικές πύλες, κατάλαβα ότι τίποτε απ' όσα είχα διαβάσει δεν συγκρίνονταν με την τρομερή πραγματικότητα. Η Επανάσταση είχε αφήσει ανέγγιχτο το Φρούριο Πέτρου και Παύλου, σαν να μην είχε γίνει τίποτε. Η φυλακή ανέπαφη, έτοιμη να χρησιμοποιηθεί από το νέο καθεστώς. Όχι όμως και το Σλίσελμπουργκ. Η οργή του προλεταριάτου ισοπέδωσε το σπίτι του θανάτου σχεδόν ως τα θεμέλια.

Πόσο άσπλαχνο και διεστραμμένο πρέπει να είναι ένα ανθρώπινο μυαλό για να δημιουργήσει το Σλίσελμπουργκ! Κανείς άγριος δεν θα είχε τη μοχθηρία να συλλάβει την κατασκευή ενός τόσο διαβολικού τάφου. Κελιά σαν τρύπες, χωρίς πόρτα ή παράθυρα, παρά μόνο ένα μικρό άνοιγμα για να κατεβάζουν τα θύματα ζωντανά στο μνήμα. Άλλα σαν

πέτρινα κλόουβιά για να τρελαίνουν το μυαλό και να ξεσκίζουν την καρδιά των δυστυχισμένων. Κι όμως υπήρξαν άντρες και γυναίκες που άντεξαν είκοσι χρόνια στο τρομερό αυτό μέρος. Πόσο σθένος, κουράγιο και πίστη χρειάζεται κανείς για να βγει ζωντανός! Εδώ ο Νετσάγεφ, ο Λοπάτιν, ο Μοροσόβ, η Βόλκενσταϊν, η Φίγκνερ και άλλοι σπουδαίοι επαναστάτες πέρασαν τη βασανισμένη τους ζωή. Εδώ είναι ο κοινός τάφος του Ουλιάνοφ, του Μίσκιν, του Καλάγεφ, του Μπαλμάσεφ και πολλών άλλων. Η μαύρη πλάκα χαραγμένη με τα ονόματα μιλάει πιο δυνατά από τις φωνές που σώπασαν για πάντα. Ούτε ο βρυχηθμός των κυμάτων που βροντούν στο βράχο του Σλίσελμπουργκ δεν πνίγει το κατηγορητήριο αυτής της φωνής.

Το Πετροπάβλοφσκ και το Σλίσελμπουργκ στέκουν χειροπιαστές αποδείξεις για τις μάταιες ελπίδες των ισχυρών να ξεφύγουν από τους Φρανκεστάιν που κατασκευάζουν με τα ίδια τους τα χέρια.

15.

Τα εργατικά συνδικάτα

Ήταν Ιούνιος και πλησίαζε ο καιρός της αναχώρησής μας. Το Πέτρογκραντ ωραίο όσο ποτέ άλλοτε με τις λευκές νύχτες — σχεδόν σαν ημέρα, αλλά δίχως εκτυφλωτική αντηλιά, οι μυστήριες, τρυφερές, λευκές νύχτες του Πέτρογκραντ. Κυκλοφορούσαν φήμες για αντεπαναστατικό χτύπημα και η πόλη ήταν σε επιφυλακή. Λόγω του στρατιωτικού νόμου απαγορευόταν να βγεις στους δρόμους μετά τη μία τη νύχτα, παρόλο που έφεγγε σαν ημέρα. Καμιά φορά, οι φίλοι μας προμηθεύονταν άδειες κυκλοφορίας, και τότε περπατούσαμε στους έρημους δρόμους ή στις όχθες του σκοτεινού Νέβα, συζητώντας ψιθυριστά για αυτήν την περίεργη κατάσταση. Προσπαθούσα να ξεχωρίσω τα βασικά χαρακτηριστικά μέσα από τη συγκεχυμένη εικόνα — η Ρωσική Επανάσταση, μια πελώρια φλόγα που έζωνε τον κόσμο, φωτίζοντας τους σκοτεινούς ορίζοντας των φτωχών και των καταπιεσμένων — η Επανάσταση, η νέα ελπίδα, η μεγάλη αφύπνιση του πνεύματος. Και να, στεκόμουν καταμεσής, μα δεν έβλεπα πουθενά να εκπληρώνονται οι υποσχέσεις και οι ελπίδες της μεγάλης εξέγερσης. Μήπως είχα παρανοήσει το νόημα και το χαρακτήρα της Επανάστασης; Ίσως η αδικία και το κακό που αντίκριζα για πέντε μήνες ήταν μέρος της Επανάστασης. Ή μήπως έφταιγε ο πολιτικός μηχανισμός που δημιούργησαν οι Μπολσεβίκοι — μήπως αυτός γίνεται αιτία να συντριβεί η Επανάσταση; Ίσως αν παρευρισκόμουν στη γένεσή της, θα μπορούσα τώρα να κρίνω καλύτερα. Αλλά προφανώς είχα φτάσει στο τέλος — το εναγώνιο τέλος ενός λαού. Έμοιαζαν όλα τόσο περίπλοκα, τόσο αδιαπέραστα, ένα *τουπίκ*, αδιέξοδο σοκάκι, όπως λένε οι Ρώσοι. Μόνο ο χρόνος, η βαθιά μελέτη, και η κατανόηση θα μου έδειχναν το δρόμο για την έξοδο. Στο μετα-

ξύ, *ας μη χάνω το κουράγιο και — εμπρός, να φύγω από το Πέτρογκραντ, να μπω μες στο λαό.*

Η πολυαναμενόμενη στιγμή δεν άργησε να φτάσει. Στις 30 Ιουνίου 1920, το βαγόνι μας προσκολλήθηκε σε μια αργοκίνητη αμαξοστοιχία που λεγόταν *Μαξίμ Γκόρκι* και γλίστρησε έξω από το σταθμό Νικολάγεβσκι με κατεύθυνση τη Μόσχα.

Εκεί, στη Μόσχα, μας περίμεναν ατελείωτες διατυπώσεις. Αντί για λίγες ημέρες που υπολογίζαμε, χρειάστηκαν δυο εβδομάδες. Ωστόσο, η παραμονή μας ήταν ενδιαφέρουσα. Η πόλη γεμάτη αντιπροσώπους για το Δεύτερο Συνέδριο της Τρίτης Διεθνούς· εργάτες από όλα τα μέρη του κόσμου είχαν στείλει συντρόφους στη γη της επαγγελίας, την επαναστατική Ρωσία, την πρώτη δημοκρατία των εργατών. Ανάμεσά τους Αναρχικοί και συνδικαλιστές που πίστευαν, όπως εγώ έξι μήνες πριν, ότι οι Μπολσεβίκοι ήταν σύμβολο της επανάστασης. Απαντούσαν με ενθουσιασμό στο κάλεσμα της Μόσχας. Μερικούς τους είχα συναντήσει στο Πέτρογκραντ και τώρα περίμεναν ανυπόμονα να ακούσουν για τις εμπειρίες μου και να μάθουν τη γνώμη μου. Όμως τι να τους έλεγα; Και μήπως θα με πίστευαν; Μήπως εγώ πριν έρθω στη Ρωσία, θα πίστευα οποιαδήποτε αρνητική κριτική; Εξάλλου, ένιωθα ότι οι απόψεις μου για τους Μπολσεβίκους ήταν ακόμη ασχημάτιστες, πολύ ασαφείς, ένα συνονθύλευμα εντυπώσεων. Οι παλιές μου αξίες είχαν γίνει θρύψαλα και μέχρι τώρα δεν έβρισκα τίποτε να τις αντικαταστήσω. Έτσι, δεν μπορούσα να μιλήσω για τα θεμελιώδη ζητήματα, όμως πληροφόρησα τους φίλους μου πως οι φυλακές της Μόσχας και του Πέτρογκραντ ήταν γεμάτες Αναρχικούς και άλλους επαναστάτες. Συμβούλεψα να μην εμπιστεύονται τυφλά τις επίσημες εξηγήσεις, αλλά να κάνουν έρευνα οι ίδιοι. Προειδοποίησα ότι θα τους φυλάνε διάφοροι ξεναγοί και μεταφραστές, οι περισσότεροι άντρες της Τσεκά, και ότι για να μάθουν την αλήθεια θα έπρεπε να προσπαθήσουν μόνοι τους, συστηματικά και ανεξάρτητα.

Τις ημέρες εκείνες η ατμόσφαιρα στη Μόσχα ήταν αρκετά ηλεκτρισμένη. Το Σωματείο Τυπογράφων βρισκόταν υπό διωγμόν και όλη η ηγεσία του ήταν στη φυλακή. Το Σωματείο έκανε δημόσια συγκέντρωση, προσκαλώντας και μέλη της Αποστολής των Βρετανών Εργατικών. Εκεί εμφανίστηκε απροσδόκητα ο γνωστός Σοσιαλεπαναστάτης Τσέρνοφ. Κα-

τέκρινε με οξύτητα το μπολσεβίκικο καθεστώς και, υπό τις επευφημίες τεράστιου πλήθους εργατών, εξαφανίστηκε με τον ίδιο μυστηριώδη τρόπο που είχε έρθει. Ο Μενσεβίκος Νταν δεν τα κατάφερε τόσο καλά. Μίλησε κι αυτός στη συγκέντρωση, όμως φεύγοντας έπεσε κατευθείαν στα χέρια της Τσεκά. Το επόμενο πρωί η μωσχοβίτικη *Πράβντα* και η *ζβέστια* στηλίτευαν σαν αντεπαναστατικές τις δραστηριότητες του Σωματείου Τυπογράφων και ωρύονταν που επιτράπηκε στον Τσέρνοφ να μιλήσει. Οι εφημερίδες ζητούσαν παραδειγματική τιμωρία των τυπογράφων, που τόλμησαν να αψηφήσουν τη Σοβιετική Κυβέρνηση.

Το Σωματείο Αρτεργατών, οργάνωση πολύ μαχητική, ήταν επίσης υπό διωγμό, και η ηγεσία του είχε αντικατασταθεί από Κομμουνιστές. Αρκετούς μήνες πριν, το Μάρτιο, είχα παρακολουθήσει μια συνέλευση αρτεργατών. Οι εκπρόσωποι μου έδωσαν την εντύπωση θαρραλέων ανθρώπων που δεν δίσταζαν να κάνουν κριτική στο καθεστώς των Μπολσεβίκων και να προβάλλουν τα εργατικά αιτήματα. Απώρησα πώς τους επέτρεψαν να συνεχίσουν τη συνέλευση, γιατί μιλούσαν απερίφραστα εναντίον των Κομμουνιστών. «Οι ψωμάδες είναι “Σκούρνικι” [γδάρτες, αγιογδύτες]», μου είπαν· «όλο απεργίες σκαρώνουν. Μόνο αντεπαναστάτες κάνουν απεργία στη Δημοκρατία των Εργατών». Όμως οι εργάτες δεν συμφωνούσαν με αυτήν τη λογική. Όχι μόνο έκαναν απεργία, αλλά διέπραξαν ένα ακόμη ειδεχθέστερο έγκλημα: αρνήθηκαν να ψηφίσουν τον Κομμουνιστή υποψήφιο, και εξέλεξαν κάποιον της αρεσκείας τους. Σαν συνέπεια, τα πιο δραστήρια μέλη των αρτεργατών συνελήφθησαν. Εκ φύσεως οι εργάτες απεχθάνονταν τις αυταρχικές μεθόδους της Κυβέρνησης.

Αργότερα συνάντησα μερικούς αρτεργάτες πολύ αγανακτισμένους με το Κομμουνιστικό Κόμμα και την Κυβέρνηση. Ρώτησα για τις συνθήκες στο συνδικάτο. Οι πληροφορίες μου έλεγαν ότι τα ρωσικά σωματεία είναι πολύ ισχυρά και ελέγχουν τη βιομηχανική παραγωγή της χώρας, συμπλήρωσα. Οι αρτεργάτες έβαλαν τα γέλια. «Τα σωματεία είναι λάκκες· δεν έχουν ανεξάρτητη λειτουργία, και ο λόγος του εργατή δεν μετράει καθόλου. Είναι χωροφύλακες της Κυβέρνησης». Ο Μελνιτσάνσκυ, πρόεδρος των Σοβιετικών Σωματείων της Μόσχας, τα είχε παρουσιάσει πολύ διαφορετικά, όταν τον συνάντησα στην πρώτη μου επίσκεψη εκεί.

Τότε με είχε ξεναγήσει στα κεντρικά γραφεία του σωματείου, γνωστού ως *Ντομ Σογιούσοφ*, [Σπίτι της Ένωσης] για να μου εξηγήσει τον τρόπο λειτουργίας της οργάνωσης. Έλεγε πως εφτά εκατομμύρια εργάτες ήταν γραμμένοι στα σωματεία· από όλα τα επαγγέλματα και επιτηδεύματα. Οι εργάτες ήταν ιδιοκτήτες και διευθυντές στις βιομηχανίες. «Κι αυτό εδώ το κτίριο είναι ιδιοκτησία των σωματείων», πρόσθεσε περήφανα· «παλιά ήταν η Βουλή των Ευγενών». Η αίθουσα όπου βρισκόμασταν χρησιμοποιούνταν για τις εορταστικές συνελεύσεις, όπου οι ευγενείς κάθονταν στις καρέκλες με τα οικόσημα γύρω από το τραπέζι στο κέντρο. Ο Μελνιτσάνσκυ μου έδειξε το μυστικό υπόγειο πέρασμα πίσω από ένα περιστρεφόμενο τραπεζάκι για να διαφεύγουν οι ευγενείς σε περίπτωση κινδύνου. Πού να φανταστούν ότι κάποια ημέρα οι εργάτες θα μαζεύονται γύρω από το ίδιο αυτό τραπέζι, καθισμένοι στην ωραία αίθουσα με τις μαρμάρινες κολόνες. Η εκπαιδευτική και πολιτιστική δουλειά που έκαναν τα σωματεία, εξήγησε επιπλέον ο πρόεδρος, είχε ευρύτερες προοπτικές. «Υπάρχουν ήδη εργατικά πανεπιστήμια και άλλοι πολιτιστικοί θεσμοί που δίνουν σεμινάρια και διαλέξεις πάνω σε διάφορα θέματα. Όλα τα διαχειρίζονται οι εργάτες. Τα σωματεία διαθέτουν δικά τους μέσα ψυχαγωγίας και πρόσβαση σε όλα τα θέατρα». Από τα λεγόμενά του, έβγαζε κανείς το συμπέρασμα ότι οι εργατικές οργανώσεις της Ευρώπης και της Αμερικής ωχριούσαν μπροστά στα εργατικά σωματεία της Ρωσίας.

Παρόμοιο απολογισμό είχα ακούσει από τον Τσιππέροβιτς, πρόεδρο των σωματείων του Πέτρογκραντ, με τον οποίον συνταξίδευα στο πρώτο μου ταξίδι στη Μόσχα. Με είχε ξεναγήσει και αυτός στο Ναό των Εργατών του Πέτρογκραντ, ένα ωραίο, ευρύχωρο κτίριο που στέγαζε τα γραφεία των σωματείων. Και από τη δική του παρουσίαση ήταν φανερό ότι τουλάχιστον στη Ρωσία οι εργάτες έπαιρναν τη θέση που τους αξίζει.

Όμως σιγά σιγά ανακάλυπτα την άλλη πλευρά του νομίσματος. Τα εργατικά σωματεία είχαν δύο πρόσωπα, όπως τα περισσότερα πράγματα στη Ρωσία: από τη μια το λούστρο και οι παρελάσεις για τους ξένους επισκέπτες και «παρατηρητές», και από την άλλη αυτό που ήξερε ο λαός. Τελευταία οι αρτεργάτες και τυπογράφοι έβλεπαν την άλλη όψη. Μάθαιναν για τα οφέλη των σωματείων στη Σοσιαλιστική Δημοκρατία.

Το Μάρτιο είχα παρακολουθήσει τις εκλογές των εργαζομένων σ' ένα από τα μεγαλύτερα εργοστάσια της Μόσχας. Ήταν η πιο ενδιαφέρουσα συγκέντρωση που είχα παρευρεθεί στη Ρωσία — η μισοσκότεινη αίθουσα στο εντευκτήριο του εργοστασίου, τα πρόσωπα των αντρών και των γυναικών τσακισμένα από τη στέρηση και τα βάσανα, η έντονη αίσθηση για την αδικία εις βάρος τους, όλα μου έκαναν βαθιά εντύπωση. Οι σοβιετικές αρχές δεν αναγνώριζαν τον εκλεγμένο αντιπρόσωπό τους, έναν Αναρχικό. Ήταν η τρίτη φορά που οι εργάτες μαζεύονταν να εκλέξουν αντιπρόσωπο για το Σοβιέτ της Μόσχας. Κάθε φορά ψήφιζαν τον ίδιον. Ο αντίπαλός του, Κομμουνιστής υποψήφιος, ήταν ο Σεμάσκο, Κομισάριος του Τμήματος Υγείας. Περίμενα να δω έναν μορφωμένο, καλλιεργημένο άνθρωπο. Όμως η γλώσσα και η συμπεριφορά του Κομισάριου στην εκλογική συνέλευση θα έκαναν και αραμπατζή να κοκκινίσει από ντροπή. Έξαλλος με τους εργάτες που δεν διάλεξαν Κομμουνιστή, τους καταριόταν και τους απειλούσε με την Τσεκά και με περικοπή μερίδων. Το μόνο που κατάφερε ήταν να οξύνει την αντίθεση των εργατών προς το πρόσωπό του και το κόμμα που εκπροσωπούσε. Η τελική νίκη, ωστόσο, ήταν του Σεμάσκο. Ο Αναρχικός που εξέλεξαν οι εργάτες δεν αναγνωρίστηκε από τις αρχές· αργότερα τον συνέλαβαν και τον φυλάκισαν. Αυτά έγιναν το Μάρτιο. Το Μάιο, κατά τη διάρκεια της επίσκεψης της Αποστολής των Βρετανών Εργατικών, ο εκλεγμένος υποψήφιος των εργατών μαζί με άλλους πολιτικούς κρατούμενους κήρυξαν απεργία πείνας, που οδήγησε στην απελευθέρωσή τους.

Η ιστορία που μου αφηγήθηκαν οι αρτεργάτες για την εκλογική τους εμπειρία θύμιζε την εποχή των πιονιέρων στη δική μας Άγρια Δύση. Οι οπλισμένοι άντρες της Τσεκά δεν έλειπαν ποτέ από τις συγκεντρώσεις των σωματείων, υπενθυμίζοντας με τον πιο σαφή τρόπο τις συνέπειες, αν οι εργάτες δεν εξέλεγαν Κομμουνιστή αντιπρόσωπο. Όμως το σωματείο των αρτεργατών, μαζικό και δυναμικό, δεν έκανε πίσω. Δήλωσαν ότι αν δεν τους άφηναν να εκλέξουν ελεύθερα αντιπρόσωπο, η Μόσχα θα έμενε χωρίς ψωμί. Η απειλή έπιασε τόπο. Μετά τη συγκέντρωση, η Τσεκά προσπάθησε να συλλάβει τον εκλεγμένο υποψήφιο, όμως οι αρτεργάτες τον περικύκλωσαν και τον συνόδεψαν με ασφάλεια στο σπίτι του. Την επομένη έστειλαν τελεσίγραφο στις αρχές, απαιτώντας αναγνώρι-

ση αυτού που ψήφισαν, ειδάλλως θα κατέβαιναν σε απεργία. Έτσι, οι αρτεργάτες πέτυχαν θριαμβευτική νίκη, και απέκτησαν ένα πλεονέκτημα από τα λιγότερο θαρραλέα αδέρφια τους στις άλλες, μικρότερες εργατικές ενώσεις. Στην πεινασμένη Ρωσία η δουλειά των αρτεργατών μετρούσε όσο και η ίδια η ζωή.

Τα Μουσεία υπάγονταν στο Κομισαριάτο της Εκπαίδευσης. Το Μουσείο Επανάστασης του Πέτρογκραντ είχε δυο προέδρους· ένας ήταν ο Λουνατσάρσκι, που έπρεπε να προσθέσει κι αυτός την υπογραφή του στα διαπιστευτήριά μας, κάτω από την υπογραφή του Ζηνόβιεφ, του δεύτερου προέδρου. Ανέλαβα να συναντήσω τον Λουνατσάρσκι.

Αισθανόμουν κάπως ένοχη απέναντί του. Όταν έφυγα από τη Μόσχα το Μάρτιο, είχα υποσχεθεί να επιστρέψω σε μια εβδομάδα για να βοηθήσω στο έργο του. Τώρα, τέσσερις μήνες αργότερα, ζητούσα συνεργασία σε έναν τελείως διαφορετικό τομέα. Πήγα στο Κρεμλίνο αποφασισμένη να ξεκαθαρίσω στον Λουνατσάρσκι πώς αισθανόμουν για την κατάσταση στη Ρωσία. Ωστόσο, με ανακούφιση το απέφυγα, επειδή στο γραφείο βρισκόταν κόσμος και δεν υπήρχε χρόνος για τέτοια συζήτηση. Απλώς τον πληροφόρησα για το σκοπό της εξόρμησης και ζήτησα συνδρομή. Έδωσε τη συγκατάθεσή του. Υπέγραψε τα πιστοποιητικά, εφοδιάζοντάς με επιπλέον με συστατικές επιστολές, ώστε να διευκολύνει τις προσπάθειες εξ ονόματος του Μουσείου.

Ενώσω η Αποστολή μας έκανε τις απαραίτητες ετοιμασίες για το ταξίδι στην Ουκρανία, βρήκα ευκαιρία να επισκεφτώ διάφορα ιδρύματα στη Μόσχα και να συναντήσω μερικούς ενδιαφέροντες ανθρώπους. Ανάμεσά τους ορισμένοι γνωστοί Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες που είχα συναντήσει και στην προηγούμενή μου επίσκεψη. Τους είπα ότι ήθελα πολύ να δω τη Μαρία Σπυριντώνοβα· είχα ακούσει αντιφατικές ιστορίες για την κατάστασή της. Όμως εκείνη την περίοδο μια συνάντηση με τη

Σπυριντώνοβα μπορεί να την έβαζε σε κίνδυνο, επειδή ζούσε παράνομα, μεταμφιεσμένη σε αγρότισσα. Η ιστορία όντως επαναλαμβάνεται. Στο τσαρικό καθεστώς, η Σπυριντώνοβα, μεταμφιεσμένη πάλι σε χωριατοπούλα, παρακολουθούσε τον Λουκανόβσκι, Κυβερνήτη του Ταμπόι, διαβόητο βασανιστή των αγροτών. Όταν τον πυροβόλησε, τη συνέλαβαν, τη βασάνισαν και αργότερα την καταδίκασαν σε θάνατο. Ο δυτικός κόσμος ξεσηκώθηκε. Χάρη στις διαμαρτυρίες, η ποινή μετατράπηκε σε ισόβια εξορία στη Σιβηρία. Πέρασε έντεκα χρόνια εκεί, ώσπου η Επανάσταση του Φλεβάρη της χάρισε την ελευθερία. Επιστρέφοντας στη Ρωσία, η Μαρία Σπυριντώνοβα ανέλαβε αμέσως επαναστατική δράση. Τώρα, στη Σοσιαλιστική Δημοκρατία, η Μαρία ζούσε πάλι μεταμφιεσμένη, έχοντας δραπετεύσει από τη φυλακή του Κρεμλίνου.

Τελικά έγιναν συνεννοήσεις για να επισκεφτώ τη Σπυριντώνοβα, έπρεπε όμως να προσέχω μήπως με ακολουθήσουν άντρες της Τσεκά. Συναντήθηκα σ' ένα μέρος με τους φίλους της Μαρίας κι από εκεί, κάνοντας ελιγμούς σε κάμποσους δρόμους, ανεβήκαμε στο τελευταίο πάτωμα ενός σπιτιού στο πίσω μέρος μιας αυλής. Με οδήγησαν σ' ένα μικρό δωμάτιο με ένα κρεβάτι, ένα γραφειάκι, βιβλιοθήκη και αρκετές καρέκλες. Στο γραφείο, γεμάτο ως επάνω με γράμματα και χαρτιά, καθόταν μια εύθραυστη, μικροκαμωμένη γυναίκα. Αυτή λοιπόν ήταν μια από τις μεγαλύτερες μάρτυρες της Ρωσίας. Η γυναίκα που υπέμεινε ατρόμητα τόσα βασανιστήρια από τους Τσαρικούς. Ο Ζόριν και ο Τζακ Ρηντ μού είχαν πει ότι η Σπυριντώνοβα έπαθε νευρική κατάρρευση και νοσηλεύτηκε σε σανατόριο. Η διάγνωση, έλεγαν, ήταν οξεία νευρασθένεια και υστερία. Αμέσως όμως μόλις είδα τη Μαρία, κατάλαβα ότι και οι δύο με είχαν παραπλανήσει. Δεν περίμενα πια κάτι διαφορετικό από τον Ζόριν: σιγά σιγά ανακάλυπτα ότι τα περισσότερα από όσα μου είχε πει ήταν τελείως ψέματα. Όσο για τον Ρηντ, μην καταλαβαίνοντας καλά τη γλώσσα, σαν ενθουσιώδης νεοφώτιστος, πίστευε ό,τι του έλεγαν. Όταν γύρισε από τη Μόσχα, έσπευσε να με πληροφορήσει ότι η ιστορία για τη μαζική εκτέλεση φυλακισμένων, παραμονή της κατάρρευσης της θανατικής ποινής, ήταν αληθινή· όμως, με διαβεβαίωσε, επρόκειτο αποκλειστικά για λάθος ενός αξιωματούχου της Τσεκά, που το είχε πληρώσει ήδη με τη ζωή του. Μου δόθηκε ευκαιρία να ερευνήσω την υπόθεση. Για μια ακόμη

φορά ο Τζακ είχε ξεγελαστεί. Δεν ήταν ευθύνη συγκεκριμένου ανθρώπου αυτή η περίπτωση μαζικής σφαγής. Η πράξη εναρμονιζόταν με την όλη δομή και νοοτροπία της Τσεκά.

Πέρασα ένα διήμερο με τη Μαρία Σπυριντώνοβα, ακούγοντας την εξιστόρησή της για τα γεγονότα από τον Οκτώβριο του 1917 κι έπειτα. Είπε πολλά για τον ενθουσιασμό και τη φλόγα των μαζών· τις ελπίδες που έφεραν οι Μπολσεβίκοι· για την αναρρίχσή τους στην εξουσία και τη σταδιακή εκτροπή προς τα δεξιά. Εξήγησε τη συνθήκη Μπρεστ-Λιτόφσκ, την οποία θεωρούσε πρώτο κρίκο της αλυσίδας που έδεσε χειροπόδαρα την Επανάσταση. Μίλησε διεξοδικά για τη *ραζβέρσκα*, το σύστημα των βίαιων επιτάξεων, που κατέστρεφε τη Ρωσία και δυσφημούσε τους σκοπούς της Επανάστασης· αναφέρθηκε στην τρομοκρατία των Μπολσεβίκων ενάντια σε οποιαδήποτε επαναστατική κριτική, στη νέα κομμουνιστική γραφειοκρατία και ανικανότητα, στο αδιέξοδο όλης της κατάστασης. Ήταν ένα συντριπτικό κατηγορητήριο ενάντια στους Μπολσεβίκους, τις θεωρίες και τις μεθόδους τους.

Αν, όπως με διαβεβαίωναν, η Σπυριντώνοβα είχε όντως υποστεί νευρική κατάρρευση, και ήταν υστερική και πνευματικά ανισόρροπη, θα πρέπει να διέθετε εξαιρετική αυτοκυριαρχία. Ήταν ήρεμη, συγκρατημένη, διαυγής. Είχε πλήρη έλεγχο του υλικού και των πληροφοριών της. Μερικές φορές, διακρίνοντας αμφιβολία στο πρόσωπό μου, σχολίαζε: «Αν δε με πιστεύετε, κοιτάξτε τι γράφουν οι ίδιοι οι αγρότες», και, απλώνοντας το χέρι προς το σωρό με τα γράμματα στο γραφείο, μου διάβαζε σπαρακτικά αποσπάσματα γεμάτα δυστυχία και οργή ενάντια στους Μπολσεβίκους. Με τραχύ, δυσανάγνωστο πολλές φορές γραφικό χαρακτήρα, οι αγρότες της Ουκρανίας και της Σιβηρίας έγραφαν για την τρομοκρατία της *ραζβέρσκα*, και τις συνέπειες γι' αυτούς και τη γη τους. «Πήραν τα πάντα, ακόμη και τα τελευταία γεννήματα για την επόμενη σπορά». «Οι Κομισάριοι μάς κατάκλεψαν». Τέτοιας λογής ήταν τα γράμματα. Συχνά οι αγρότες ρωτούσαν μήπως η Σπυριντώνοβα είχε πάει με τους Μπολσεβίκους. «Είσαι το τελευταίο μας αποκούμπι, *μάτουςκα*, μη μας ξεχάσεις κι εσύ», έγραφε ένας χωρικός.

Οι καταγγελίες έπαιρναν απίστευτες διαστάσεις. Μα επιτέλους, οι Μπολσεβίκοι ήταν επαναστάτες. Αδύνατον να είχαν κάνει τέτοια τρο-

μερά εγκλήματα. Ίσως δεν έφταιγαν αυτοί για την τροπή που πήραν τα πράγματα· όλος ο κόσμος ήταν εναντίον τους. Η ειρήνη του Μπρεστ, για παράδειγμα. Όταν έφτασαν τα νέα στην Αμερική, βρισκόμουν στη φυλακή. Σκέφτηκα πολύ, απ' όλες τις πλευρές, αν ήταν σωστό η Σοβιετική Ρωσία να διαπραγματεύεται με το γερμανικό ιμπεριαλισμό. Κατέληξα ότι δεν υπήρχε άλλη διέξοδος. Τάχθηκα υπέρ της ειρήνης του Μπρεστ. Όταν ήρθα όμως στη Ρωσία, βρέθηκα μπροστά σε αντιτιθέμενες απόψεις. Σχεδόν όλοι, εκτός από τους Κομμουνιστές, θεωρούσαν τη συμφωνία του Μπρεστ σαν προδοσία της Επανάστασης και τη στάση των Γερμανών Σοσιαλιστών στον πόλεμο εξίσου προδοτική απέναντι στο πνεύμα τού διεθνισμού. Οι Κομμουνιστές, από την άλλη, υπερασπίζονταν ομόφωνα την ειρήνη και κατήγγελλαν σαν αντεπαναστάτη όποιον αμφέβαλλε για την επαναστατική ορθότητα της συνθήκης. «Δεν υπήρχε άλλη επιλογή», έλεγαν οι Κομμουνιστές. «Η Γερμανία διέθετε πανίσχυρο στρατό, ενώ εμείς δεν είχαμε τίποτε. Αρνούμενοι τη συνθήκη του Μπρεστ, υπογράφαμε την καταδίκη της Επανάστασης. Ξέραμε ότι ήταν συμβιβασμός, όμως οι εργάτες στη Ρωσία και τον υπόλοιπο κόσμο θα καταλάβαιναν πως δεν είχαμε άλλη επιλογή. Έτσι συμβιβάζονται και οι εργάτες, όταν δέχονται τους όρους των αφεντικών ύστερα από μια αποτυχημένη απεργία».

Όμως η Σπυριντώνοβα δεν πείστηκε. «Δεν υπάρχει ίχνος αλήθειας στα επιχειρήματα των Μπολσεβίκων», είπε. «Έστω ότι η Ρωσία δεν είχε τακτικό στρατό για να αποτρέψει τη γερμανική προέλαση, όμως διέθετε κάτι απείρως πιο αποτελεσματικό: ένα λαό με επαναστατική συνείδηση, πρόθυμο να πολεμήσει ως την τελευταία σταγόνα αίματος για να αποκρούσει τους εισβολείς. Πραγματικά, ο λαός αναχαίτισε όλες τις στρατιωτικές επιχειρήσεις των αντεπαναστατών ενάντια στη Ρωσία. Ποιος έκανε αδύνατη την παραμονή Γερμανών και Αυστριακών στην Ουκρανία, αν όχι ο λαός, οι αγρότες και οι εργάτες; Ποιος νίκησε τον Ντενίκιν και τους άλλους αντεπαναστάτες στρατηγούς; Ποιος κατατρόπωσε τον Κολτσάκ και τον Γιούντενιτς; Ο Λένιν και ο Τρότσκι ισχυρίζονται ότι ήταν ο Κόκκινος Στρατός. Όμως η ιστορική αλήθεια είναι ότι οι εθελοντικές, στρατιωτικές ενώσεις εργατών και αγροτών — οι *ποβστάντσι* — στη Σιβηρία και στη Νότια Ρωσία — άντεξαν το κύριο βάρος της επίθεσης

σε όλα τα μέτωπα, ενώ ο Κόκκινος Στρατός συνήθως ερχόταν να επισφραγίσει τη δική τους νίκη. Ο Τρότσκι μπορεί να λέει τώρα ότι η συνθήκη του Μπρεστ ήταν αναγκαία, στην αρχή όμως ο ίδιος αρνήθηκε να υπογράψει. Ο Ράντεκ, ο Γιόφφε και άλλα ηγετικά στελέχη των Κομμουνιστών ήταν αντίθετοι. Τώρα λένε ότι δέχτηκαν τους εξευτελιστικούς όρους, επειδή κατάλαβαν πως δεν υπήρχε ελπίδα οι Γερμανοί εργάτες να εμποδίσουν την προέλαση των Γιούγκερ εναντίον της επαναστατημένης Ρωσίας. Δεν ήταν όμως αυτός ο αληθινός λόγος. Ήταν το μαστίγιο της κομματικής πειθαρχίας που ανάγκασε τον Τρότσκι και τους άλλους να υποκύψουν.

«Το κακό με τους Μπολσεβίκους», συνέχισε η Σπυριντόνοβα, «είναι ότι δεν πιστεύουν στις μάζες. Διακηρύσσουν ότι είναι κόμμα του προλεταριάτου, όμως δεν εμπιστεύονται τους εργάτες». Αυτή η έλλειψη πίστης, τόνισε η Μαρία, έκανε τους Κομμουνιστές να σκύψουν το κεφάλι στο γερμανικό ιμπεριαλισμό. Όσο για την Επανάσταση, η συνθήκη του Μπρεστ έδωσε τη χαριστική βολή. Εκτός από την προδοσία της Φινλανδίας, της Λευκορωσίας, της Λετονίας και της Ουκρανίας — που παραδόθηκαν στο έλεος των Γερμανών Γιούγκερ, με την ειρήνη του Μπρεστ — χιλιάδες αγρότες είδαν τα αδέρφια τους να σφαγιάζονται, να υφίστανται ληστείες και λεηλασίες. Το απλό χωριάτικο μυαλό δεν μπορούσε να καταλάβει ότι οι Μπολσεβίκοι ανέτρεψαν τελείως το παλιό τους σύνθημα «καμία αποζημίωση, καμία εδαφική παραχώρηση». Όμως και ο πιο απλοϊκός χωριάτης καταλάβαινε πως τα κόπια του και το αίμα του δίνονταν σε αποζημιώσεις που επέβαλαν οι όροι του Μπρεστ. Έτσι, οι αγρότες στράφηκαν πικραμένοι ενάντια στο σοβιετικό καθεστώς. Αποθαρρημένοι και απογοητευμένοι, γύρισαν την πλάτη στην Επανάσταση. Όσο για τους Γερμανούς εργάτες, πώς να μείνουν πιστοί στη Ρωσική Επανάσταση, βλέποντας ότι οι Μπολσεβίκοι διαπραγματεύονται και κλείνουν ειρήνη με τους δυνάστες του γερμανικού προλεταριάτου; Ιστορικά, η ειρήνη του Μπρεστ υπήρξε η αρχή του τέλους για τη Ρωσική Επανάσταση. Οποσδήποτε και άλλοι παράγοντες συνετέλεσαν στην αποτυχία, όμως το Μπρεστ ήταν ο πιο καθοριστικός.

Η Σπυριντόνοβα έλεγε πως οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες προειδοποίησαν τους Μπολσεβίκους για τις συνέπειες της συνθήκης. Την πο-

λέμησαν με κάθε τρόπο και αρνήθηκαν να τη δεχτούν ακόμη και μετά την υπογραφή. Η παρουσία του Μίρμπαχ στην επαναστατική Ρωσία θεωρήθηκε κραυγαλέα αδικία για τις ηρωικές θυσίες τόσων Ρώσων που είχαν υποφέρει πολεμώντας τον ιμπεριαλισμό και τον καπιταλισμό. Το κόμμα της Σπυριντόνοβα αποφάσισε ότι ο Μίρμπαχ έπρεπε να φύγει από τη μέση. Μετά την εκτέλεσή του, οι Μπολσεβίκοι πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους στον Γερμανό Κάιζερ με μαζικές διώξεις και συλλήψεις. Γέμισαν τις φυλακές με Ρώσους επαναστάτες.

Το δικό μου επιχείρημα στη συζήτηση ήταν ότι οι Μπολσεβίκοι αναγκάστηκαν να επιβάλουν τη *ραζβέρσκα* επειδή οι αγρότες δεν έδιναν τρόφιμα στις πόλεις. Η Σπυριντόνοβα εξήγησε ότι στην αρχή, όσο λειτουργούσαν τα αγροτικά Σοβιέτ, οι αγρότες πρόσφεραν τα πάντα με γενναιοδωρία και προθυμία. Όταν όμως η Κυβέρνηση των Μπολσεβίκων άρχισε να διαλύει αυτά τα Σοβιέτ και συνέλαβε 500 εκπροσώπους των αγροτών, η αγροτιά στράφηκε εναντίον τους. Επιπλέον, καθημερινά γίνονταν μάρτυρες της ανικανότητας του κομμουνιστικού καθεστώτος: έβλεπαν τα προϊόντα να σαπίζουν παρατημένα έξω από τους σταθμούς ή να τα εκμεταλλεύονται κερδοσκόποι στις αγορές. Κάτω από τέτοιες συνθήκες ήταν εύλογη η αντίδραση. Οι αγρότες ποτέ δεν είχαν αρνηθεί να προσφέρουν προμήθειες στον Κόκκινο Στρατό. Απλώς έπρεπε να χρησιμοποιηθεί άλλη μέθοδος. Η *ραζβέρσκα* μεγάλωσε το χάσμα ανάμεσα στην πόλη και το χωριό. Ο καταναγκασμός και οι τιμωρίες των Μπολσεβίκων έγιναν φόβος και τρόμος της υπαίθρου. Όπου περνούσαν σκόρπιζαν θάνατο και καταστροφή. Απελπισμένοι οι αγρότες ξεσηκώθηκαν ενάντια στο κομμουνιστικό καθεστώς. Σε διάφορα μέρη της Ρωσίας, στο Νότο, τα Ουράλια και τη Σιβηρία, έγιναν αγροτικές εξεγέρσεις, που τις κατέστειλε η δύναμη των όπλων κι η στυγνή καταπίεση.

Η Σπυριντόνοβα δεν μίλησε για τον δικό της κατατρεγμό, αφότου διαχώρισε τη θέση της από τους Μπολσεβίκους. Από άλλους έμαθα ότι τη συνέλαβαν δύο φορές και έμεινε στη φυλακή κάμποσο καιρό. Όταν ελευθερώθηκε ήταν υπό επιτήρηση, όπως τον καιρό του Τσάρου. Αρκετές φορές την είχαν σύρει έξω, νύχτα, εφαρμόζοντας το μαρτύριο της εικονικής εκτέλεσης, που ήταν αγαπημένη μέθοδος της Τσεκά. Όταν της μίλησα για αυτό, δεν αρνήθηκε τα γεγονότα, αν και δεν της άρεσε να μι-

λάει για τον εαυτό της. Ήταν ολοκληρωτικά δοσμένη στην Επανάσταση και στους αγαπημένους της αγρότες. Δεν την ένοιαζε ο εαυτός της, μόνο ήθελε να μάθει ο κόσμος και το διεθνές προλεταριάτο την αληθινή κατάσταση των πραγμάτων στη Ρωσία των Μπολσεβίκων.

Από όλους τους πολιτικούς αντιπάλους των Μπολσεβίκων που συνάντησα, η Μαρία Σπυριντόνοβα ήταν η πιο ειλικρινής, πειστική και συγκροτημένη. Το ηρωικό της παρελθόν και η άρνησή της να συμβιβαστεί κάτω από το καθεστώς του Τσάρου ή των Μπολσεβίκων δεν άφηνε την παραμικρή αμφιβολία για την επαναστατική της ακεραιότητα.

Δεύτερη επίσκεψη στον Πέτρο Κροπότκιν

Λίγες ημέρες πριν ξεκινήσει η Αποστολή μας για την Ουκρανία, βρήκα ευκαιρία να επισκεφτώ ξανά τον Πέτρο Κροπότκιν. Ενθουσιάστηκα, γιατί αυτήν τη φορά θα μπορούσα να δω τον αγαπητό μου γέροντα σε καλύτερες συνθήκες από ό,τι το Μάρτιο. Τουλάχιστον δίχως να μας εμποδίζει η παρουσία των δημοσιογράφων, όπως είχε γίνει στην προηγούμενη συνάντηση.

Στην πρώτη μου επίσκεψη, με τα χιόνια του Μαρτίου, είχα φτάσει στην αγροικία του Κροπότκιν αργά το βράδυ. Ο τόπος έμοιαζε έρημος και εγκαταλειμμένος. Όμως τώρα ήταν καλοκαίρι. Η εξοχή ολόδροση και ευδιασπής· ο κήπος πίσω από το σπίτι, ντυμένος στα πράσινα, χαμογελούσε πρόσχαρα, οι χρυσές ακτίνες του ήλιου σκόρπιζαν ζεστασιά και φως. Όταν φτάσαμε ο Πέτρος έπαιρνε τον απογευματινό του υπνάκο· μας υποδέχτηκε η γυναίκα του Σοφία Γρηγκόριεβνα. Είχαμε φέρι μαζί μερικές προμήθειες που έδινε ο κόσμος στη Σάσα Κροπότκιν για τον πατέρα της, και μερικά ακόμη καλάθια με διάφορα πράγματα που έστελνε μια αναρχική ομάδα. Ενώ ανοίγαμε τα δέματα με τους θησαυρούς, παρουσιάστηκε ξαφνικά ο Πιοτρ Αλεξέγεβιτς. Έμοιαζε άλλος άνθρωπος: το καλοκαίρι είχε κάνει το θαύμα του. Έδειχνε υγιέστερος, πιο δυνατός, και ζωηρός από την προηγούμενη φορά. Μας έδειξε αμέσως το λαχανόκηπο, που ήταν έργο της Σοφίας και τάιζε όλην την οικογένεια. «Κοιτάξτε!» φώναζε με καμάρι. «Όλα δουλειά της Σοφίας. Τούτο δω είναι καινούρια ποικιλία», συμπλήρωσε δείχνοντας ένα πελώριο μαρούλι. Έμοιαζε νέος, ευδιάθετος, τα λόγια του σπιθοβολούσαν. Η οξυδέρκεια, η οξύτατη αίσθηση χιούμορ, η γενναιοδωρία και η ανθρωπιά σε αναζωογονούσαν, ξεχνούσες προς στιγμή τη δυστυχία της Ρωσίας, τις προσω-

πικές σου συγκρούσεις, τις αμφιβολίες και τη σκληρή πραγματικότητα της ζωής.

Μετά το φαγητό μαζευτήκαμε στο δωματιάκι που ο Πέτρος χρησιμοποιούσε για γραφείο — με ένα συνηθισμένο τραπέζι, ένα στενό ράντζο, ένα λαβομάνο και ράφια με βιβλία. Άθελά μου έκανα σύγκριση ανάμεσα στο φτωχικό γραφειάκι του Κροπότκιν και τα μεγαλόπρεπα διαμερίσματα του Ράντεκ και του Ζηνόβιεφ. Ο Πέτρος ρώτησε για τις νεότερες εντυπώσεις μου, από την τελευταία συνάντηση και μετά. Του μίλησα για τον προβληματισμό και τη σύγχυση που με βασάνιζαν. Είπα ότι όλα γκρεμίζονταν κάτω από τα πόδια μου, ότι κατάντησα να αμφιβάλλω διαρκώς για τα πάντα, ακόμη και για την ίδια την Επανάσταση. Αδύνατον να συμβιβάσω τη φριχτή πραγματικότητα με αυτό που σήμαινε για μένα η Επανάσταση όταν ήρθα στη Ρωσία. Άραγε ήταν αναπόφευκτες οι καταστάσεις που αντίκριζα; Η σκληρότητα και αδιαφορία για την ανθρωπινή ζωή, η τρομοκρατία, όλη αυτή η ερήμωση και η καταστροφή; Ήξερα, φυσικά, ότι μια επανάσταση δεν γίνεται με το γάντι. Πρόκειται για μια αμείλικτη αναγκαιότητα που κυοφορεί βία και καταστροφή, μια επώδυνη και τρομακτική διαδικασία. Όμως οι συνθήκες που βρήκα στη Ρωσία δεν είχαν την παραμικρή σχέση με επανάσταση, διέφεραν τόσο ριζικά που μόνο σαν καρικατούρα μπορούσαν να περιγραφούν.

Ο Πέτρος άκουγε προσεκτικά· έπειτα είπε: « Δεν πρέπει να χάνει κανείς την πίστη του. Θεωρώ τη Ρωσική Επανάσταση πιο σπουδαία από τη Γαλλική, γιατί άγγιξε βαθύτερα την ψυχή της Ρωσίας, την καρδιά και το μυαλό του ρωσικού λαού. Το εύρος και η σημασία της μόνο σε βάθος χρόνου μπορούν να φανερωθούν. Σήμερα βλέπουμε μόνο την επιφάνεια, τις τεχνητές συνθήκες που δημιούργησε μια εξουσιαστική ομάδα. Βλέπεις, ένα μικρό πολιτικό κόμμα, που με τις λανθασμένες θεωρίες του, τα λάθη και την ανικανότητά του, μας δείχνει με ποιον τρόπο ακριβώς δεν πρέπει να γίνεται μια επανάσταση ». Ήταν θλιβερό, συνέχισε ο Κροπότκιν, που πολλοί Αναρχικοί στη Ρωσία και οι μάζες στο εξωτερικό παρασύρθηκαν από την υπερεπαναστατική υποκρισία των Μπολσεβίκων. Μέσα στη δίνη των γεγονότων ξεχάστηκε ότι οι Κομμουνιστές είναι ένα πολιτικό κόμμα προσκολλημένο στην ιδέα του συγκεντρωτικού Κράτους και επομένως νομοτελειακά θα οδηγούσαν την Επανάσταση σε λά-

θος κατεύθυνση. Οι Μπολσεβίκοι ήταν οι Ιησούιτες της Σοσιαλιστικής Εκκλησίας: πίστευαν στο απόφθεγμα ότι ο σκοπός αγιάζει τα μέσα. Για να πετύχουν το σκοπό τους, που είναι η πολιτική εξουσία, δεν διστάζουν μπροστά σε τίποτε. Όμως τα μέσα που χρησιμοποιούν βάζουν στο περιθώριο τις μάζες και τρομοκρατούν το λαό. Χωρίς το λαό, χωρίς την άμεση συμμετοχή των μαζών στην ανοικοδόμηση της χώρας, τίποτε ουσιαστικό δεν μπορεί να ολοκληρωθεί. Οι Μπολσεβίκοι βρέθηκαν στην κορυφή της επαναστατικής παλίρροιας. Παίρνοντας την εξουσία άρχισαν να υπαναχωρούν. Προσπάθησαν να υποτάξουν και να εκμηδενίσουν τις πολιτιστικές δυνάμεις της χώρας που δεν συμφωνούν απόλυτα με τις ιδέες και τις μεθόδους τους. Διέλυσαν τις κοοπερατίβες, αυτόν τον αναντικατάστατο δεσμό ανάμεσα στην ύπαιθρο και την πόλη, τόσο σημαντικό για τη ζωή της Ρωσίας. Δημιούργησαν ιεραρχία και γραφειοκρατία χειρότερη από αυτήν του παλιού καθεστώτος. Στο χωριουδάκι που έμενε, το μικρό Ντμητρόφ, υπήρχαν τώρα περισσότεροι αξιωματούχοι των Μπολσεβίκων απ' ό,τι στη βασιλεία των Ρωμανόφ. Όλοι ζούσαν σε βάρος του λαού, παράσιτα στο σώμα της κοινωνίας. Το Ντμητρόφ έδινε απλώς ένα μικρό παράδειγμα για ό,τι συνέβαινε σε ολόκληρη τη Ρωσία. Δεν ήταν σφάλμα συγκεκριμένων ατόμων, αλλά στη φύση του Κράτους που είχαν δημιουργήσει, να υπονομεύει τα ιδανικά της επανάστασης, να καταπνίγει την πρωτοβουλία, να επιβραβεύει την ανικανότητα και τη διαφθορά. Ας μην ξεχνάμε, τόνισε ο Κροπότκιν, ότι ο αποκλεισμός και οι συνεχείς επιθέσεις των εισβολέων κατά της Επανάστασης είχαν ενδυναμώσει το κομμουνιστικό καθεστώς. Οι ιμπεριαλιστές και ο αποκλεισμός στράγγιζαν το αίμα της Ρωσίας μέχρι θανάτου και εμπόδιζαν το λαό να καταλάβει την αληθινή φύση του μπολσεβίκικου καθεστώτος.

Συζητώντας για τη δράση και το ρόλο των Αναρχικών στην Επανάσταση, ο Κροπότκιν είπε: « Εμείς οι Αναρχικοί όλο μιλάμε για επαναστάσεις, όμως λίγοι από μας είναι έτοιμοι για αληθινή δράση. Έχω επισημάνει μερικά πράγματα σχετικά στην *Κατάκτηση του ψωμιού*.^{*} Ο Rouget με τον Pataud χαράζουν επίσης γενικές γραμμές δράσης στο έργο τους *Πώς θα*

^{*} Σ.τ.Μ.: Pierre Kropotkine (1860–1931), *La Conquête du pain*, Tresse & Stock, éditeurs, Παρίσι 1892.

κάνουμε την Επανάσταση».* Ο Κροπότκιν θεωρούσε ότι οι Αναρχικοί δεν έδιναν την απαιτούμενη σημασία στα θεμελιώδη στοιχεία της κοινωνικής επανάστασης. Το πιο σημαντικό στην επαναστατική διαδικασία δεν ήταν η ώρα της μάχης — αυτή είναι απλώς η αναγκαία περίοδος της καταστροφής του παλιού, προκειμένου να ανοίξει δρόμος για ανοικοδόμηση. Ο βασικός παράγοντας σε μια επανάσταση είναι η οργάνωση της οικονομικής ζωής της χώρας. Η Ρωσική Επανάσταση έχει αποδείξει περίτρανα ότι γι' αυτό πρέπει να είμαστε έτοιμοι από κάθε άποψη. Όλα τα άλλα είναι μικρότερης σημασίας. Τελικά πίστευε ότι ο συνδικαλισμός μπορούσε να προσφέρει αυτό που έλειπε από τη Ρωσία: το σημείο εκκίνησης για τη βιομηχανική και οικονομική ανοικοδόμηση. Αναφέρθηκε στον Αναρχοσυνδικαλισμό. Αυτός και οι κοοπερατίβες θα γλίτωναν άλλες χώρες από τα λάθη και τα βάσανα που υπέφερε η Ρωσία.

Φεύγοντας από το Ντμητρόφ πήρα μαζί την παρήγορη ζεστασιά και το φως που ακτινοβολούσε η ωραία προσωπικότητα του Πέτρου Κροπότκιν· τα λόγια του μου έδωσαν κουράγιο. Γύρισα στη Μόσχα να βοηθήσω στις προετοιμασίες του ταξιδιού. Επιτέλους, στις 15 Ιουλίου 1920, το βαγόνι συνδέθηκε με ένα τρένο που ξεκινούσε για την Ουκρανία.

* Σ.τ.Μ.: Émile Rouget και Émile Pataud, στελέχη της Γαλλικής Συνομοσπονδίας Εργατών, έγραψαν από κοινού το μυθιστόρημα πολιτικής φαντασίας *Comment nous ferons la Révolution*, J. Taillandier, Παρίσι 1909.

Το τρένο μας ήταν σχεδόν έτοιμο να εγκαταλείψει τη Μόσχα, όταν ήρθε ξαφνικά ένας ενδιαφέρων επισκέπτης — ο Κρασνοστσέκοβ, πρόεδρος της Δημοκρατίας της Άπω Ανατολής. Νεοφερμένος στην πρωτεύουσα από τη Σιβηρία, είχε ακούσει ότι βρισκόμαστε στην πόλη, αλλά για κάποιον λόγο δεν κατάφερε να μας βρει. Τελικά συναντήθηκε με τον Αλεξάντερ Μπέρκμαν, που τον κάλεσε στο βαγόνι του Μουσείου.

Το παρουσιαστικό του Κρασνοστσέκοβ είχε αλλάξει θεαματικά από τον καιρό του Σικάγο, όταν, με το όνομα Τόμπινσον, ήταν επόπτης στο Ινστιτούτο Εργατών της πόλης. Τότε ήταν ένας από τους πολυάριθμους Ρώσους εμικρέδες της Ουέστ Σάιντ, οργάνωνε εκδηλώσεις και έβγαζε λόγους για το σοσιαλιστικό κίνημα. Τώρα έμοιαζε άλλος άνθρωπος· σοβαρός, μ' έναν αέρα αυθεντίας, κάπως σαν να είχε ψηλώσει. Όμως μέσα του έμενε ο ίδιος, ο απλός, ευγενικός Τόμπινσον που γνωρίζαμε στο Σικάγο.

Το λίγο χρόνο που είχαμε στη διάθεσή μας, ο επισκέπτης προσπάθησε να μας κατατοπίσει για τις συνθήκες και τη μορφή διακυβέρνησης στη μακρινή Ανατολή. Υπήρχαν αντιπρόσωποι από διάφορους πολιτικούς χώρους «ακόμη και Αναρχικοί, όπως ο Σάτοβ, που ήταν Υπουργός Σιδηροδρόμων. Είμαστε ανεξάρτητοι στην Ανατολή και υπάρχει ελευθερία έκφρασης. Ελάτε και δείτε, θα βρείτε πεδίο δράσης». Κάλεσε εμένα και τον Αλεξάντερ Μπέρκμαν να τον επισκεφτούμε στην Τσίτα κι εμείς βεβαιώσαμε πως θα επωφεληθούμε από την πρόσκληση μελλοντικά. Ο ερχομός του δημιούργησε μια διαφορετική ατμόσφαιρα.

Σε όλην τη διαδρομή από το Πέτρογκραντ προς τη Μόσχα, η Αποστολή τακτοποιούσε το καινούριο κατάλυμα. Όπως είπαμε, το βαγόνι είχε

έξι χωρίσματα· τα δύο μετατράπηκαν σε τραπεζαρία και κουζίνα. Παρά τη στενότητα χώρου, η τραπεζαρία έγινε αξιοπρεπέστατη· όσο για την κουζίνα θα τη ζήλευαν πολλές νοικοκυρές. Είχαμε ένα μεγάλο ρωσικό σαμοβάρι και όλα τα χρειαζούμενα μπακιρένια τσουκάλια και τσίγκινα σερβίτσια, που δημιουργούσαν ένα εντυπωσιακό σύνολο. Πιο πολύ όμως καμαρώναμε για τα κουρτινάκια στα παράθυρα. Τα υπόλοιπα διαμερίσματα χρησιμοποιήθηκαν σαν γραφείο και κουκέτες ύπνου. Εγώ μοιράζομαι το δικό μου με τη γραμματέα μας, τη δεσποινίδα Α. Τ. Σακόλ.

Στην Αποστολή συμμετείχαν ο Αλεξάντερ Μπέρκμαν, που το Μουσείο τον διόρισε αρχηγό και γενικό διαχειριστή, η Σακόλ σαν γραμματέας, εγώ ταμίας και οικονόμος, και άλλα τρία μέλη, ανάμεσά τους ένας νεαρός Κομμουνιστής, σπουδαστής στο Πανεπιστήμιο του Πέτρογκραντ. Στη διαδρομή καταστρώσαμε πλάνο εργασίας. Κάθε μέλος ανέλαβε συγκεκριμένο τομέα. Εγώ θα συγκέντρωνα υλικό από τα Τμήματα Εκπαίδευσης και Υγείας, τα Γραφεία Κοινωνικής Πρόνοιας και Καταμερισμού Εργασίας, και από τον οργανισμό που ήταν γνωστός σαν Επιθεώρηση Εργατών και Αγροτών. Στο τέλος κάθε ημέρας, όλα τα μέλη θα συναντιόμασταν στο βαγόνι για να εξετάζουμε και να ταξινομούμε το υλικό.

Πρώτος σταθμός το Κουρσκ. Το μόνο ενδιαφέρον αντικείμενο που συλλέξαμε από εκεί ήταν ένα ζευγάρι *κανταλί* [σιδερένιες χειροπέδες], που τις είχε φορέσει ένας επαναστάτης στο Σλίσσελμπουργκ. Μας τις χάρισε όταν, περνώντας, έτυχε να δει την επιγραφή στο βαγόνι: «Ειδική Αποστολή του Μουσείου της Επανάστασης». Του κίνησε το ενδιαφέρον και ήρθε να μας επισκεφτεί. Ήταν διανοούμενος, Τολστοϊκός, διευθυντής μιας παιδικής κοινότητας. Η Σοβιετική Κυβέρνηση του επέτρεψε να τη διατηρήσει, με την προϋπόθεση να διδάσκει τρεις ημέρες την εβδομάδα στα σοβιετικά σχολεία του Κουρσκ. Τον υπόλοιπο χρόνο τον αφιέρωνε στη μικρή του κοινότητα, την «Παιδική Κομμούνια», όπως έλεγε στοργικά. Με τη βοήθεια των παιδιών και μερικών ενηλίκων, καλλιεργούσαν λαχανικά, αναγκαία για την επιβίωση της μικρής αποικίας, και έκαναν τις απαραίτητες επισκευές. Η Κυβέρνηση δεν επενέβαινε άμεσα, όμως η δουλειά εμποδιζόταν με διακρίσεις εις βάρος του, επειδή τον θεωρούσαν πασιφιστή και Τολστοϊκό. Φοβόταν ότι η κοινότητα δεν θα άντεχε για πολύ. Εκείνον τον καιρό δεν γινόταν κανενός είδους εμπόριο

στο Κουρσκ και για προμήθειες όλοι εξαρτιόνταν απόλυτα από τις τοπικές αρχές, στις οποίες δεν άρεσαν καθόλου οι ανεξάρτητες κινήσεις και η ατομική πρωτοβουλία. Μα ο Τολστοϊκός ήταν αποφασισμένος να δώσει τη μάχη του για την επιβίωση της κομμούνιας. Σκόπευε να πάει στο κέντρο, στη Μόσχα, με την ελπίδα να βρει εκεί υποστήριξη.

Η προσωπικότητα του ανθρώπου και η επιθυμία του να προσφέρει δεν συμφωνούσαν καθόλου με τις κατηγορίες των Κομμουνιστών για την *ιντελλιγκέντσια*, πως τα μέλη της ήταν αδιάφορα και απρόθυμα να βοηθήσουν την επαναστατική Ρωσία. Έθιξα το ζήτημα στον επισκέπτη μας. Ήξερε μόνο τον τόπο του, τους επαγγελματίες άντρες και γυναίκες του Κουρσκ. Διαβεβαίωσε ότι οι περισσότεροι, ιδιαίτερα οι δάσκαλοι, ήθελαν πάρα πολύ να βοηθήσουν, ακόμη και με προσωπικές θυσίες. Όμως ήταν η πιο εγκαταλειμμένη τάξη, στα πρόθυρα της λιμοκτονίας. Όπως και ο ίδιος, έπεφταν θύματα συκοφαντίας. Ακόμη και στα παιδιά, η προπαγάνδα κατά της *ιντελλιγκέντσιας* δηλητηρίαζε το μυαλό.

Το Κουρσκ είναι μεγάλο βιομηχανικό κέντρο και με ενδιέφερε η ζωή των εργατών εκεί. Ο επισκέπτης είπε ότι γίνονταν συχνές αψιμαχίες ανάμεσα στους εργάτες και τις σοβιετικές αρχές. Λίγο πριν από τον ερχομό μας, σε μια απεργία που ξέσπασε, έστειλαν στρατιώτες για να την καταστείλουν. Ακολούθησαν οι συνηθισμένες συλλήψεις. Αρκετούς εργάτες τους κρατούσαν ακόμη στην Τσεκά. Ο Τολστοϊκός είχε τη γνώμη ότι αυτή η κατάσταση οφειλόταν κυρίως στη ανικανότητα των Κομμουνιστών παρά σε οποιαδήποτε άλλη αιτία. Τοποθετούσαν ανθρώπους σε υπεύθυνες θέσεις, όχι επειδή ήταν κατάλληλοι, αλλά επειδή ήταν μέλη του κόμματος. Βασικό κριτήριο ήταν η πολιτική σκοπιμότητα κι αυτό οδηγούσε φυσικά σε κατάχρηση εξουσίας και γενική αποδιοργάνωση. Επίσης, το κομμουνιστικό δόγμα ότι ο σκοπός αγιάζει τα μέσα, είχε κάνει πολύ κακό. Άνοιξε διάπλατα την πόρτα στα χειρότερα ανθρώπινα πάθη, απαξιώνοντας τα ιδανικά της Επανάστασης. Ο Τολστοϊκός μιλούσε μελαγχολικά, σαν άνθρωπος που έβλεπε τις πολύτιμες ελπίδες του να καταρρέουν.

Το επόμενο πρωί, έφερε για τη συλλογή μας τις *κανταλί* που φορούσε πολλά χρόνια στη φυλακή. Αν στην επιστροφή περνούσαμε πάλι από το Κουρσκ, θα μπορούσαμε να επισκεφτούμε μερικές Τολστοϊκές κομμούνιες.

νες στα περίχωρα, είπε. Κοντά στη Γιάσναγια Πολιάνα έμενε ένας γεροχωρικός, φίλος του Τολστόι, πρόσθεσε. Αυτός είχε πολύ αξιόλογο υλικό να προσφέρει για το Μουσείο. Ο επισκέπτης μας έμεινε στο βαγόνι ως τη στιγμή της αναχώρησης· διψούσε για καλή συντροφιά και λυπήθηκε πολύ βλέποντάς μας να φεύγουμε.

19.

Στο Χάρκοβο

Φτάνοντας στο Χάρκοβο, επισκέφτηκα το βιβλιοπωλείο των Αναρχικών, του οποίου τη διεύθυνση την είχα πάρει από τη Μόσχα. Εκεί συνάντησα πολλούς φίλους που γνώριζα από την Αμερική. Ανάμεσά τους ο Τζόζεφ και η Λέα Γκούντμαν από το Ντιτρόιτ· η Φάννυ Μπάρον από το Σικάγο και ο Σαμ Φλέσιν, που δούλευε στο γραφείο τού *Mother Earth* στη Νέα Υόρκη το 1917, πριν φύγει για τη Ρωσία. Με χιλιάδες άλλους εξόριστους, είχαν επιστρέψει στην πατρίδα με την πρώτη είδηση της Επανάστασης. Από τότε ζούσαν στην καρδιά των γεγονότων. Σίγουρα ήξεραν πολλά να μου πουν· ίσως βοηθούσαν να λύσω μερικές απορίες.

Επειδή το Χάρκοβο βρισκόταν κάμποσα χιλιόμετρα από το σιδηροδρομικό σταθμό, δεν ήταν βολικό να κοιμόμαστε στο βαγόνι. Με τα διαπιστευτήρια του Μουσείου θα βρίσκαμε εύκολα κατάλυμα, όμως αρκετά μέλη της Αποστολής προτίμησαν να μείνουν στους Αμερικανούς φίλους τους. Εγώ, με τη βοήθεια ενός συντρόφου, που ήταν διαχειριστής σε ξενώνα, βρήκα δωμάτιο.

Είχε αρκετή ζέστη στη Μόσχα, αλλά το Χάρκοβο έμοιαζε όπως η Νέα Υόρκη τον Ιούλιο, αληθινό καμίνι. Επειδή τα υδραυλικά και οι αποχετεύσεις ήταν κατεστραμμένα, κουβαλούσαμε το νερό από κάμποσα τετράγωνα μακριά και το ανεβάζαμε στον τρίτο όροφο. Παρ' όλα αυτά απολάμβανα την πολυτέλεια να έχω δικό μου δωμάτιο.

Η πόλη έσφυζε από ζωή. Δρόμοι γεμάτοι κόσμο που έμοιαζε πιο καλοταϊσμένος και καλοντυμένος από τους κατοίκους του Πέτρογκραντ και της Μόσχας. Οι γυναίκες ωραιότερες απ' ό,τι στη βόρεια Ρωσία· οι άντρες με πιο λεπτά χαρακτηριστικά. Παραξενεύομουν που έβλεπα

όμορφες γυναίκες να κυκλοφορούν την ημέρα με βραδινές τουαλέτες ξυπόλυτες ή με τσόκαρα, δίχως κάλτσες. Τα πολύχρωμα μαντίλια που φορούσαν οι περισσότερες χάριζαν ζωή και χρώμα στους δρόμους, δίνοντας όψη χαρούμενη, σε αντίθεση με την γκριζάδα του Πέτρογκραντ.

Η πρώτη επίσημη επίσκεψη ήταν στο Επιτροπάτο Παιδείας. Βρήκα μια μακριά ουρά στην αναμονή, όμως τα χαρτιά του Μουσείου άνοιξαν αμέσως τις πόρτες και ο προϊστάμενος με υποδέχτηκε εγκάρδια. Άκουσε προσεκτικά την αναφορά για το σκοπό της Αποστολής και υποσχέθηκε ότι θα βοηθήσει να συγκεντρώσω όλο το διαθέσιμο υλικό τού τμήματος, μαζί με πρόσφατα πλάνα εργασίας. Πρόσεξα, πάνω στο γραφείο, το αντίγραφο ενός τέτοιου σχεδιαγράμματος, που έμοιαζε φουτουριστικός πίνακας, γεμάτος γραμμές και τελίτσες, κόκκινες, κίτρινες και μοβ. Ο πρόεδρος εξήγησε ότι το κόκκινο δήλωνε τις βαθμίδες τού εκπαιδευτικού συστήματος, ενώ τα άλλα χρώματα αντιστοιχούσαν στη λογοτεχνία, το θέατρο, τη μουσική και τις πλαστικές τέχνες. Κάθε τμήμα χωριζόταν σε γραφεία, που κάλυπταν όλους τους κλάδους εκπαιδευτικής και πολιτιστικής δραστηριότητας στη Σοσιαλιστική Δημοκρατία.

Για το εκπαιδευτικό σύστημα, ο προϊστάμενος είπε ότι τα παιδιά από τριών έως οκτώ ετών πήγαιναν στο νηπιαγωγείο ή σε παιδικό σταθμό. Δινόταν προτεραιότητα στα ορφανά πολέμου από το Νότο, παιδιά στρατιωτών του Κόκκινου Στρατού και εργατών. Αν υπήρχαν κενά, γίνονταν δεκτά και παιδιά μπουρζουάδων. Από τα οκτώ έως τα δεκατρία τα παιδιά φοιτούσαν στη μέση εκπαίδευση, όπου λάμβαναν στοιχειώδη μόρφωση και τα γαλουχούσαν με τις ιδέες της πολιτικής και οικονομικής δομής τής Ρ.Σ.Ο.Σ.Δ. Σύγχρονες εκπαιδευτικές μέθοδοι διδασκαλίας και τεχνικά μέσα χρησιμοποιούνταν κατά το δυνατόν. Τα παιδιά εξοικειώνονταν με την παραγωγική διαδικασία και τις φυσικές επιστήμες. Από τα δώδεκα ως τα δεκαεφτά ήταν περίοδος επαγγελματικής κατάρτισης. Υπήρχαν επίσης ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα, για νέους με ιδιαίτερες ικανότητες και κλίσεις. Εκτός από αυτά, λειτουργούσαν καλοκαιρινά σχολεία και κατασκηνώσεις, όπου η διδασκαλία γινόταν υπαίθρια. Όλα τα παιδιά στη Σοβιετική Δημοκρατία έτρωγαν, ντύνονταν και στεγάζονταν με έξοδα της Κυβέρνησης. Το εκπαιδευτικό σύστημα περιελάμβανε επίσης εργατικά κολλέγια και νυχτερινά σχολεία ενηλίκων και των δύο φύλων.

Εδώ παρέχονταν επίσης όλα δωρεάν στους σπουδαστές, καθώς και επιπλέον μερίδες φαγητού. Για πρόσθετες λεπτομέρειες ο πρόεδρος με παρέπεμψε στη βιβλιοθήκη του τμήματος και με συμβούλεψε να παρακολουθήσω την εφαρμογή του σχεδίου στην πράξη. Η εκπαιδευτική δουλειά έμενε πίσω εξαιτίας του αποκλεισμού και των αντεπαναστατών· αλλιώς η Ρωσία θα έδειχνε στον κόσμο τι μπορεί να κάνει μια Σοσιαλιστική Δημοκρατία για τη μόρφωση του λαού. Έλειπαν ως και τα πιο στοιχειώδη, χαρτιά, μολύβια, βιβλία. Το χειμώνα τα περισσότερα σχολεία έκλειναν γιατί δεν είχαν θέρμανση. Ιδιαίτερα οι άρρωστοι και τα παιδιά πλήρωναν την κραυγαλέα σκληρότητα και ανηθικότητα του αποκλεισμού. «Είναι το πιο στυγερό έγκλημα του αιώνα», κατέληξε ο προϊστάμενος. Συμφωνήσαμε να παραλάβω υλικό για τη συλλογή μας την επόμενη εβδομάδα. Στο Τμήμα Κοινωνικής Πρόνοιας βρήκα επίσης έναν πολύ ικανό άνθρωπο επικεφαλής. Έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για την Αποστολή μας και υποσχέθηκε να συγκεντρώσει το αναγκαίο υλικό, αν και δεν μπορούσε να προσφέρει πολλά, επειδή ο τομέας είχε συγκροτηθεί πρόσφατα. Δουλειά τους ήταν να φροντίζουν τους ανάπηρους και άρρωστους προλετάριους, καθώς και όσους δεν δούλευαν λόγω ηλικίας. Τους έδιναν φαγητό και ρούχα· οι εργαζόμενοι έπαιρναν επίσης ένα χρηματικό ποσό, περίπου μισό μισθό. Επιπλέον το Τμήμα διέθετε κοιτώνες και τραπεζαρίες για τους τροφίμους.

Σκιές κάτισχνες, σακατεμένοι άντρες και γυναίκες, στριμώχνονταν στο διάδρομο που οδηγούσε στα διάφορα γραφεία, περιμένοντας σειρά για βοήθεια. Έμοιαζαν με βετεράνους πολέμου που ζητιανεύουν κουπόνια φαγητού· θυμήθηκα τους ανέργους στην Αμερική, που περίμεναν μισολιπόθυμοι έξω από τα γραφεία του Στρατού της Σωτηρίας. Μια γυναίκα τράβηξε ιδιαίτερα την προσοχή μου. Φώναζε, ανήμπορη να συγκρατήσει το θυμό και το παράπονό της. Είχε πεθάνει ο άντρας της και προσπαθούσε να πάρει άδεια για φέρετρο. Δυο ημέρες περίμενε στην ουρά και δεν είχε προχωρήσει καθόλου. «Τι να κάνω επιτέλους;» φώναζε. «Δε γίνεται να τον κουβαλήσω στην πλάτη ούτε να τον θάψω δίχως φέρετρο. Να τον κρατάω στην κάμαρη με τέτοια ζέστη;» Δεν βρέθηκε κανείς να απαντήσει, όλοι απορροφημένοι στα δικά τους. Παντού στον κόσμο συναντάς άρρωστους ανθρώπους, ανίκανους για εργασία, παρατημένους

άσπλαχνα στη μοίρα τους — σκέφτηκα — όμως στη Ρωσία γίνεται προσπάθεια να διορθωθεί το κακό. Κρίνοντας από όσα έβλεπα στο Χάρκοβο, χρειαζόταν να γίνουν πολλά ακόμη. Πολύ θλιβερή εικόνα αυτή η ατελείωτη ουρά. Αισθάνθηκα ότι ήταν άδικη και προσβλητική.

Επισκέφτηκα ένα σπίτι για αστέγους. Ήταν σε καλή κατάσταση, έλειπε όμως η ζεστασιά, όπως γίνεται συνήθως στα άσυλα. Φυσικά, πολύ καλύτερο από το να κοιμάσαι στους δρόμους ή να κουλουριάζεσαι όλη νύχτα σε μια εξώπορτα, όπως αναγκάζονται να κάνουν συχνά οι άρρωστοι και οι φτωχοί στις καπιταλιστικές χώρες, στην Αμερική για παράδειγμα. Ίσως όμως θα περίμενε κανείς από τη Σοβιετική Ρωσία να προσφέρει περισσότερη χαρά και θαλπωρή σε όσους θυσίασαν την υγεία τους εργαζόμενοι για το κοινό καλό. Παρ' όλα αυτά, ήταν φανερό ότι το Τμήμα Κοινωνικής Πρόνοιας έκανε το καλύτερο δυνατό στις παρούσες συνθήκες.

Το βράδυ μάς επισκέφτηκαν οι Αμερικανοί φίλοι. Είχαν όλοι πλούσια εμπειρία από αγώνες, κακουχίες και διώξεις. Έκπληκτη διαπίστωσα ότι οι περισσότεροι είχαν επίσης φυλακιστεί και από τους Μπολσεβίκους. Είχαν υποφέρει πολλά για τις ιδέες τους και καταδιώχθηκαν από όλες τις κυβερνήσεις της Ουκρανίας. Σε μερικά μέρη του Νότου, το πολιτικό σκηνικό άλλαξε δεκατέσσερις φορές τα τελευταία δύο χρόνια. Οι Κομμουνιστές δεν αποτέλεσαν εξαίρεση: κυνήγησαν και αυτοί τους Αναρχικούς και τους άλλους επαναστάτες της Αριστεράς. Όμως οι Αναρχικοί συνέχιζαν τη δράση. Πιστοί στην Επανάσταση, με αξιοθαύμαστη επιμονή, ακόμη και στο καθεστώς της πιο σκληρής αντίδρασης. Συμφωνούσαν ότι οι συνθήκες για τις μάζες τους πρώτους μήνες μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση ήταν πολύ ευνοϊκές· όμως, κατά τη γνώμη τους, η επαναστατική πρόοδος βαθμιαία ανακόπηκε, ώσπου παρέλυσε τελείως, από την καταλυτική επίδραση του Κομμουνιστικού Κράτους. Στην Ουκρανία, έλεγαν, η κατάσταση ήταν διαφορετική από τη Ρωσία· οι αγρότες εκεί ζούσαν συγκριτικά σε καλύτερες υλικές συνθήκες. Είχαν εξασφαλίσει επίσης μεγαλύτερη ανεξαρτησία, και το επαναστατικό πνεύμα ήταν πιο δυναμικό. Γι' αυτούς τους λόγους οι Μπολσεβίκοι απέτυχαν να υποτάξουν το Νότο.

Οι επισκέπτες μας μιλούσαν για τον Μάχνο σαν να ήταν λαϊκός ήρωας. Αφηγήθηκαν τα τολμηρά κατορθώματα και τους μύθους που

έπλαθαν οι αγρότες για το πρόσωπό του. Όμως υπήρχαν σοβαρές διαφορίες στις τάξεις των Αναρχικών ως προς τη σημασία του μαχνοβίτικου κινήματος. Μερικοί το θεωρούσαν πολύ κοντά στον Αναρχισμό και πίστευαν ότι οι αναρχικές δυνάμεις έπρεπε να ενωθούν μαζί του. Άλλοι έλεγαν ότι οι *ποβστάντσι* εξέφραζαν το επαναστατικό πνεύμα των αγροτών του Νότου, όμως το κίνημα δεν ήταν αναρχικό, μολονότι παρουσίαζε στοιχεία Αναρχισμού. Δεν συμφωνούσαν να περιορίσουν τη δράση τους αποκλειστικά σε αυτό· πίστευαν ότι η δουλειά τους πρέπει να έχει ευρύτερο και πιο οικουμενικό χαρακτήρα. Αρκετοί φίλοι μας είχαν ριζικά διαφορετική άποψη, και αρνούσανταν κάθε σχέση του κινήματος του Μάχνο με τον Αναρχισμό.

Ο πιο θερμός υποστηρικτής του Μάχνο και της αναρχικής φύσης του κινήματός του ήταν ο Τζόζεφ, γνωστός σαν «Εμιγκρές» — ο τελευταίος άνθρωπος που θα περίμενες να ενθουσιαστεί με την ιδέα μιας στρατιωτικής οργάνωσης. Ο Τζόζεφ ήταν ήπιος και ευγενικός σαν κορίτσι. Στην Αμερική έπαιρνε μέρος στις αναρχικές και εργατικές κινήσεις με αθόρυβο τρόπο και μετριοφροσύνη· ελάχιστοι γνώριζαν την αληθινή αξία αυτού του ανθρώπου. Όταν γύρισε στη Ρωσία, μπήκε στην πρώτη γραμμή της μάχης. Έχοντας ζήσει αρκετά δίπλα στον Μάχνο, τον αγαπούσε και τον θαύμαζε για το θάρρος και την αφοσίωσή του στην Επανάσταση. Ο Τζόζεφ αφηγήθηκε μια ενδιαφέρουσα εμπειρία όταν επισκέφτηκε πρώτη φορά τον ηγέτη των αγροτών. Για κάποιο λόγο οι *ποβστάντσι* δεν τον πήραν με καλό μάτι. Ένας από τους πιο στενούς φίλους του Μάχνο υποστήριξε ότι ο Τζόζεφ ήταν Εβραίος, πράκτορας των Μπολσεβίκων, σταλμένος για να σκοτώσει τον Μάχνο. Βλέποντας ότι ο Μάχνο συμπάθησε τον Τζόζεφ, αποφάσισε να σκοτώσει τον «Εβραίο». Ευτυχώς το ανέφερε πρώτα στον αρχηγό του, οπότε ο Μάχνο μάζεψε τους άντρες και τους είπε: «Ο Τζόζεφ είναι Εβραίος ιδεολόγος· είναι Αναρχικός. Τον υπολογίζω για σύντροφο και φίλο, και σας καθιστώ υπεύθυνους για την ασφάλειά του». Ο λόγος του Μάχνο ήταν νόμος για τους στρατιώτες, που τον λάτρευαν σαν είδωλο. Ο Τζόζεφ έγινε έμπιστος φίλος των *ποβστάντσι*. Τον εμπιστεύτηκαν επειδή τον εμπιστευόταν ο *μπάτκα* [πατέρας]. Και ο Τζόζεφ με τη σειρά του αφοσιώθηκε ολόψυχα σε αυτούς. Τώρα ήθελε να γυρίσει στο στρατόπεδο των επαναστατών· ήταν άνθρωποι ηρωικοί, απλοί,

γενναίοι και αφοσιωμένοι στην υπόθεση της λευτεριάς. Σκόπευε να πάει με τον Μάχνο ξανά. Άθελά μου σκέφτηκα ότι, αν ο Τζόζεφ γύριζε πίσω, δεν θα τον ξανάβλεπα ζωντανό. Μου φαινόταν σαν ένας από εκείνους τους χαρακτήρες στο *Ζερμινάλ* του Ζολά, που αγαπούν και σέβονται το πιο μικρούτσικο ζωντανό πλάσμα, αλλά την ίδια στιγμή είναι ικανοί να βάλουν μπουρλότο στα πάντα για να υπερασπιστούν μια απεργία ανθρακωρύχων.

Είπα στους φίλους μας ότι κατά τη γνώμη μου, όσο σημαντικό κι αν ήταν το κίνημα του Μάχνο, ο καθαρά στρατιωτικός του χαρακτήρας δεν επέτρεπε να ταυτιστεί με το αναρχικό πνεύμα. Λυπόμουν που ο Τζόζεφ θα γύριζε στο στρατόπεδο του Μάχνο. Η δράση του μέσα από τις τάξεις του αναρχικού κινήματος στη Ρωσία θα ήταν πολύ πιο σημαντική. Αυτός όμως ήταν αμετάπειστος. Μια κίνηση απελπισίας απέναντι στην αντιδραστική προκατάληψη των Μπολσεβίκων, που οδηγούσε πολλούς συντρόφους μακριά από τους Κομμουνιστές, στις γραμμές του Μάχνο.

Κατά τη διάρκεια της παραμονής μας στο Χάρκοβο επισκέφτηκα το Τμήμα Καταμερισμού Εργασίας, που η ίδρυσή του ακολούθησε τη στρατιωτικοποίηση της εργασίας. Σύμφωνα με τους Μπολσεβίκους ήταν επιτακτική ανάγκη να επιστρέψουν οι εργάτες από τα χωριά, όπου είχαν καταφύγει ομαδικά, αφού οι πόλεις δεν είχαν να τους ταΐσουν. Τους έγραφαν σε καταλόγους κατά ειδικότητα, για να τους στείλουν όπου χρειαζόνταν περισσότερο. Για να γίνει πράξη αυτό το σχέδιο, μάζευαν καθημερινά στην τύχη πολλούς ανθρώπους από τους δρόμους και τις αγορές. Μαζί με όλους αυτούς που συλλαμβάνονταν σαν κερδοσκόποι ή επειδή είχαν στην κατοχή τους τσαρικά λεφτά, τους καταχωρίζαν στη λίστα του Τμήματος Καταμερισμού Εργασίας. Μερικούς τους έστελναν στην περιοχή του Ντόνμπας, ενώ τους πιο αδύναμους τους προωθούσαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Οι Κομμουνιστές δικαιολογούσαν αυτήν την πρακτική σαν αναγκαία για την ανόρθωση της βιομηχανίας σε επαναστατική περίοδο. Όλοι πρέπει να δουλεύουν στη Ρωσία, έλεγαν, έστω και διά της βίας. Ισχυρίζονταν ότι η βιομηχανική παραγωγή είχε αυξηθεί με την εφαρμογή του νόμου περί υποχρεωτικής εργασίας.

Συζήτησα αυτά τα θέματα με πολλούς Κομμουνιστές, αλλά δεν με έπεισαν για την αποτελεσματικότητα της νέας πολιτικής.

Ένα βράδυ ήρθε μια γυναίκα στο δωμάτιό μου και συστήθηκε σαν πρώην ιδιοκτήτρια του διαμερίσματος. Μετά την κρατικοποίηση όλων των σπιτιών, της επέτρεψαν να κρατήσει τρία δωμάτια, ενώ το υπόλοιπο σπίτι τέθηκε στη διάθεση του Γραφείου Στέγασης. Η οικογένειά της ήταν οκταμελής, ανάμεσά τους οι γονείς της και μια παντρεμένη κόρη με την οικογένειά της. Όσο δύσκολο κι αν ήταν να στριμώχνονται τόσοι άνθρωποι σε τρία δωμάτια, ιδιαίτερα με τη φοβερή καλοκαιριάτικη ζέστη του Χάρκοβου, εκείνοι κατάφερναν και τα έφερναν βόλτα. Όμως δυο εβδομάδες πριν έρθουμε επισκέφτηκε την πόλη ο Ζηνόβιεφ. Σε μια δημόσια συγκέντρωση δήλωσε ότι οι μπουρζουάδες της πόλης τού φάνηκαν πολύ θρεμμένοι και καλοντυμένοι. «Αυτό δείχνει», είπε, «ότι οι σύντροφοι, και ιδιαίτερα της Τσεκά, δεν κάνουν καλά τη δουλειά τους». Μόλις έφυγε ο Ζηνόβιεφ, άρχισαν ομαδικές συλλήψεις και νυχτερινές επιδρομές. Οι δημεύσεις έγιναν καθημερινή υπόθεση. Η γυναίκα αφηγήθηκε πως ήρθαν και στο δικό της σπίτι και σχεδόν το άδειασαν. Μα το χειρότερο ήταν ότι η Τσεκά διέταξε να εκκενώσουν το ένα δωμάτιο, και τώρα όλη η οικογένεια στριμωχνόταν σε δυο δωματιάκια. Φοβήθηκε μήπως εγκατασταθεί στο άδειο δωμάτιο κάποιος της Τσεκά ή του Κόκκινου Στρατού. «Αισθανθήκαμε μεγάλη ανακούφιση», μου είπε, «όταν μάθαμε ότι στο δωμάτιο θα μείνει κάποιος από την Αμερική. Μακάρι να μείνετε εδώ πολύ καιρό».

Μέχρι τότε δεν είχα έρθει σε προσωπική επαφή με τα μέλη της παραγκωνισμένης μπουρζουαζίας που υπέφεραν εξαιτίας της Επανάστασης. Οι λίγες μεσοαστικές οικογένειες που είχα γνωρίσει είδα με έκπληξη πως περνούσαν καλά. Στο Πέτρογκραντ, φέρ' ειπείν, ένας χημικός που συνάντησα στο σπίτι του Σάτοβ ζούσε με πολυτέλεια. Οι σοβιετικές αρχές τού επέτρεπαν να συνεχίσει τη λειτουργία του εργοστασίου του, και, έτσι, προμήθευε στην Κυβέρνηση χημικά προϊόντα σε πολύ χαμηλότερο κόστος απ' ό,τι θα μπορούσε να τα παραγάγει η ίδια. Έδινε στους εργάτες σχετικά ψηλό μισθό, καθώς και δελτία τροφίμων. Μια φορά η οικογένεια του χημικού με κάλεσε για βραδινό φαγητό. Έμεναν σε ένα πολυτελές διαμέρισμα, με ακριβά αντικείμενα και σπάνια έργα τέχνης. Η οικοδέσποινα φορούσε τουαλέτα και ακριβό κολιέ. Στο τραπέζι, στρωμένο με υπέροχα δαμασκηνά λινά, σερβιρίστηκαν διάφορα πιάτα με υπερβολική

χλιδή. Θα κόστισε κάμποσες εκατοντάδες χιλιάδες ρούβλια, που για τη Ρωσία του 1920 αποτελούσαν μια μικρή περιουσία. Με ξάφνιασε περισσότερο που όλοι στο Πέτρογκραντ ήξεραν τον χημικό και τον τρόπο ζωής του. Τον χρειαζόταν η Σοβιετική Κυβέρνηση και γι' αυτό του επέτρεπαν να ζει όπως ήθελε, με πληροφόρησαν. Κάποια στιγμή τού εξέφρασα απορία μου, πώς δεν είχαν δημεύσει την περιουσία του οι Μπολσεβίκοι. Με διαβεβαίωσε ότι δεν ήταν ο μόνος αστός που είχε διατηρήσει προνομιακή θέση. «Η αστική τάξη είναι ακόμη ολοζώντανη», είπε, «απλώς τη νάρκωσαν λίγο με χλωροφόρμιο, που λέει ο λόγος, για την επώδυνη εγχείρηση. Ήδη αρχίζει να συνέρχεται και όπου να 'ναι θα αναρρώσει τελείως. Λίγο χρόνο χρειάζεται ακόμη». Η γυναίκα που με επισκέφτηκε στο δωμάτιό μου στο Χάρκοβο δεν τα είχε καταφέρει τόσο καλά όσο ο χημικός τού Πέτρογκραντ. Παράδερνε μες στα συντρίμια της επαναστατικής καταγιάδας που σάρωσε τη Ρωσία.

Μένοντας στην πρωτεύουσα της Ουκρανίας, γνώρισα μερικούς ενδιαφέροντες επαγγελματίες. Ανάμεσά τους ένας μηχανικός, που μόλις είχε επιστρέψει από την περιοχή του Ντόνμπας, και μια γυναίκα που εργαζόταν στο Γραφείο του Σοβιέτ. Ήταν και οι δύο μορφωμένοι και νοιάζονταν πραγματικά για τη μοίρα της Ρωσίας. Αναφερθήκαμε στην επίσκεψη Ζηνόβιεφ. Επιβεβαίωσαν την ιστορία που είχα ήδη ακούσει. Ο Ζηνόβιεφ κατηγορήσε τους συντρόφους του για υπερβολική επιείκεια απέναντι στην μπουρζουαζία και τους επέκρινε επειδή επέτρεπαν το εμπόριο. Αμέσως μετά την αναχώρησή του, ακολούθησε γενική επιδρομή της Τσεκά, που απογύμνωσε την μπουρζουαζία από τα τελευταία της υπάρχοντα. Το τραγικότερο ήταν ότι οι εργάτες δεν αποκόμισαν το παραμικρό όφελος. Κανείς δεν ξέρει τι απέγιναν τα πράγματα που δήμευσαν — έγιναν απλώς άφαντα. Ο μηχανικός και η υπάλληλος του Σοβιέτ ανησυχούσαν πολύ για τη χρεοκοπία των αξιών. Κάποτε, είπε η γυναίκα, οι Ρώσοι πίστευαν πως οι τρώγλες και τα παλάτια είναι εξίσου απαράδεκτα και πρέπει να καταργηθούν. Δεν φαντάστηκαν ποτέ ότι σκοπός της επανάστασης ήταν να αλλάξουν χέρια τα πλούτη — να μετακομίσουν οι πλούσιοι στις τρώγλες κι οι φτωχοί στα παλάτια. Ήταν ψέμα πως οι εργάτες ζούσαν στα παλάτια. Προσπαθούσαν να τους πείσουν ότι αυτός είναι ο ρόλος μιας επανάστασης. Στην πραγματικότητα, η κατάσταση του λαού

δεν είχε αλλάξει καθόλου. Απλώς τώρα είχαν και συντροφιά: τις άλλες τάξεις που καταστράφηκαν.

Τον πολιτικό μηχανικό τον είχε στείλει η Σοβιετική Κυβέρνηση στην περιοχή του Ντόνμπας να χτίσει σπίτια για τους εργάτες. Χάρηκα που μου δινόταν η ευκαιρία να ακούσω από το στόμα του για τις συνθήκες που επικρατούσαν εκεί. Ο κομμουνιστικός τύπος δημοσίευε θριαμβευτικούς απολογισμούς για την εντατική παραγωγή άνθρακος στην περιοχή του Ντόνμπας. Η επίσημη πρόβλεψη ήταν πως η χώρα θα είχε όσο κάρβουνο χρειαζόταν για τον επερχόμενο χειμώνα. Στην πραγματικότητα, τα ορυχεία του Ντονέτσκ βρίσκονταν σε οικτρή κατάσταση, με πληροφόρησε ο μηχανικός. Στοίβαζαν τους ανθρακωρύχους σαν πρόβατα. Το συσσίτιο ήταν αηδιαστικό, τριγυρούσαν σχεδόν ξυπόλυτοι, αναγκασμένοι να δουλεύουν μέσα στο νερό ως τους αστραγάλους. Το κάρβουνο που παραγόταν υπό αυτές τις συνθήκες ήταν ελάχιστο. «Συμμετείχα σε μια επιτροπή που είχε σκοπό να ερευνήσει την κατάσταση», είπε ο μηχανικός. «Η αναφορά μας είναι κάθε άλλο παρά κολακευτική. Ξέρουμε ότι είναι επικίνδυνο να πούμε την αλήθεια: μπορεί να καταλήξουμε στα χέρια της Τσεκά. Όμως αποφασίσαμε ότι επιτέλους η Μόσχα πρέπει να αντιμετωπίσει την κατάσταση. Το σύστημα των πολιτικών Κομισάριων, η γενική ανικανότητα των Μπολσεβίκων, και η παραλυτική επίδραση του κρατικού μηχανισμού δεν μας άφησαν να δουλέψουμε στην περιοχή του Ντόνμπας. Ήταν μια φριχτή αποτυχία».

Θα μπορούσε άραγε να αποφευχτεί αυτή η κατάσταση σε επαναστατική περίοδο και σε μια χώρα τόσο υποανάπτυκτη βιομηχανικά όσο η Ρωσία; τον ρώτησα. Η Επανάσταση δεχόταν επίθεση της μπουρζουαζίας από εσωτερικό και εξωτερικό· βασική προτεραιότητα ήταν τα αμυντικά έργα και όχι οι οικοδομές. Ο μηχανικός γέλασε ειρωνικά. Η ρωσική μπουρζουαζία ήταν ανίσχυρη και δεν πρόβαλλε ουσιαστική αντίδραση, τόνισε. Ήταν αριθμητικά ελάχιστη και βασανιζόταν από τύψεις. Δεν υπήρχε καμιά δικαιολογία για την τρομοκρατία των Μπολσεβίκων, που εξαιτίας της παρέλυαν οι προσπάθειες ανοικοδόμησης. Για πολλά χρόνια οι διανοούμενοι μεσοαστοί συμμετείχαν ενεργά στα επαναστατικά κινήματα της Ρωσίας, και η μπουρζουαζία είχε πλησιάσει το λαό. Όταν έφτασε η μεγάλη ημέρα, οι αστοί αιφνιδιάστηκαν και προτίμησαν να πα-

ραδοθούν χωρίς αντίσταση. Έμειναν από την Επανάσταση εμβρόντητοι, πιο πολύ από οποιαδήποτε άλλη τάξη της Ρωσίας. Ήταν εντελώς απροετοίμαστοι και δεν έχουν συνέλθει μέχρι σήμερα. Είναι ψέματα αυτό που λένε οι Μπολσεβίκοι ότι η ρωσική μπουρζουαζία απειλεί άμεσα την Επανάσταση.

Με είχαν συμβουλέψει να πάω να δω την Επικεφαλής του Τμήματος Επιθεώρησης Εργατών και Αγροτών. Προερχόταν από την ηγεσία της Τσεκά και ήταν γνωστή για την αυστηρότητά της, που άγγιζε τα όρια της σκληρότητας, αλλά και την αποτελεσματικότητά της. Μου είχαν πει ότι θα μας έδινε αξιολογικό υλικό, καθώς και άδεια εισόδου για φυλακές και στρατόπεδα συγκέντρωσης. Η υποδοχή που μου επεφύλαξε, όταν πήγα στα γραφεία της Επιθεώρησης Εργατών και Αγροτών, δεν ήταν καθόλου θερμή στην αρχή. Δεν έδωσε σημασία στα διαπιστευτήριά μου, αγνοώντας επιδεικτικά την υπογραφή του Ζηνόβιεφ. Έπειτα μπήκε κάποιος από ένα άλλο γραφείο πιο μέσα. Ήταν ο Ντιμπένκο, υψηλόβαθμος αξιωματούχος του Κόκκινου Στρατού, και είπε ότι είχε ακούσει για μένα από την Αλεξάντρα Κολλοντάι, που την αποκάλεσε σύζυγό του. Υποσχέθηκε να μου δώσει ό,τι υλικό αξίας είχε και παρακάλεσε να ξαναπεράσω αργότερα την ίδια ημέρα. Όταν επέστρεψα, η επίτροπος ήταν πολύ πιο φιλική και πρόθυμη να με κατατοπίσει για τις δραστηριότητες του τμήματός της. Βασικός στόχος ήταν να καταπολεμηθεί η δολιοφθορά και η δωροδοκία. Αυτό αρχικά ανήκε στις αρμοδιότητες της Τσεκά, όμως κρίθηκε αναγκαίο να δημιουργηθεί καινούριος τομέας για να ελεγχτεί η κατάχρηση εξουσίας. «Μια επιτροπή όπου θα μπορεί κανείς να διεκδικεί τα δικαιώματά του», είπε η γυναίκα· «φέρ' ειπείν, αυτές τις ημέρες, ερευνούμε παράπονα φυλακισμένων για άδικες καταδικαστικές αποφάσεις ή για υπερβολικές ποινές». Υποσχέθηκε να μας δώσει άδεια εισόδου σε σωφρονιστήρια, πράγμα που έγινε μερικές ημέρες αργότερα.

Με μερικά ακόμη μέλη της Αποστολής, επισκεφτήκαμε πρώτα το μεγαλύτερο στρατόπεδο στο Χάρκοβο. Στο προαύλιο είδαμε μια ομάδα φυλακισμένων να σκάβει καινούριους υπονόμους. Δουλειά οπωσδήποτε αναγκαία, αφού δεν μπορούσες να σταθείς από την άσχημη μυρωδιά. Το κτίριο της φυλακής ήταν χωρισμένο σε κοιτώνες ασφυκτικά γεμάτους. Ένας από αυτούς ονομαζόταν «πτέρυγα των σπεκουλαδόρων», αν και

σχεδόν όλοι οι κρατούμενοι αρνιόντουσαν το χαρακτηρισμό. Έμοιαζαν φτωχοί και υποσιτισμένοι και όλοι ήθελαν να μας πουν τα βάσανα και τις δυστυχίες τους, νομίζοντας προφανώς ότι ήμαστε επίσημοι επιθεωρητές. Σε ένα διάδρομο βρήκαμε μερικούς Κομμουνιστές υπόδικους για σαμποτάζ. Προφανώς η Σοβιετική Κυβέρνηση δεν χαριζόταν ούτε στους δικούς της ανθρώπους.

Υπήρχαν ακόμη στο στρατόπεδο αξιωματούχοι των Λευκών που αιχμαλωτίστηκαν στο Πολωνικό μέτωπο και δεκάδες χωρικοί, άντρες και γυναίκες, που τους βάραιναν διάφορες κατηγορίες. Θέαμα αξιολύπητο, τόσο άνθρωποι καθισμένοι κατάχαμα, αφού δεν υπήρχαν πάγκοι, μια απαθής μάζα, σαστισμένοι, ανίκανοι να κατανοήσουν το πλέγμα των γεγονότων που τους είχε παγιδεύσει.

Περισσότεροι από χίλιοι ικανοί άντρες ήταν φυλακισμένοι στο στρατόπεδο συγκέντρωσης, χωρίς να προσφέρουν τίποτε στην κοινωνία, ενώ επιπλέον απασχολούσαν πολυάριθμους φύλακες για τη φρούρησή τους. Την ίδια στιγμή η Ρωσία είχε μεγάλη ανάγκη από εργατικά χέρια. Μου φάνηκε αδικαιολόγητη σπατάλη δυνάμεων.

Αργότερα επισκεφτήκαμε τη φυλακή. Στις πύλες ένα θυμωμένο πλήθος χειρονομούσε και φώναζε. Έμαθα ότι εκείνο το πρωί οι αρχές της φυλακής είχαν απαγορεύσει στους τροφίμους να παραλάβουν τα δέματα που έφερναν κάθε εβδομάδα οι συγγενείς τους. Μερικοί από αυτούς είχαν ταξιδέψει χιλιόμετρα, ξεδεύοντας και το τελευταίο τους ρούβλι, για να φέρουν φαγητό στους συζύγους και τα αδέρφια τους. Τώρα ήταν έξαλλοι από θυμό. Η συνοδός μας, υπεύθυνη του Γραφείου, υποσχέθηκε να ερευνήσει το θέμα. Έπειτα γυρίσαμε όλην τη μεγάλη φυλακή — μια καταθλιπτική παρέλαση ανθρώπινης μιζέριας και απελπισίας. Οι μελλοθάνατοι ήταν κλεισμένοι στην απομόνωση. Μέρες με κυνηγούσαν οι μορφές τους — τα γεμάτα τρόμο μάτια, με τη βασανιστική αβεβαιότητα, την αγωνία ότι από στιγμή σε στιγμή θα στηθούν μπρος στο θάνατο.

Οι φίλοι από το Χάρκοβο μας είχαν παρακαλέσει να βρούμε στη φυλακή μια νεαρή συντρόφισσά τους. Για να μην προκαλέσουμε την προσοχή, ψάχναμε με το βλέμμα σε όλην τη φυλακή, δίχως να ρωτήσουμε, ώσπου τελικά είδαμε μια γυναίκα που ταίριαζε στην περιγραφή. Ήταν Αναρχική, πολιτική κρατούμενος. Μας είπε ότι οι συνθήκες στη φυλα-

κή ήταν άθλιες. Χρειάστηκε πολυήμερη απεργία πείνας για να αναγκαστούν οι αρχές να φέρονται καλύτερα στους πολιτικούς κρατούμενους και να βγάλουν τους μελλοθάνατους από την απομόνωση κατά τη διάρκεια της ημέρας, για να βρίσκουν λίγη χαρά και παρηγοριά παρέα με τους υπόλοιπους φυλακισμένους. Είπε ακόμη ότι πολλές συλλήψεις ήταν αδικαιολόγητες. Έδειξε μια γριά με φανερή διανοητική καθυστέρηση, που την είχαν κλεισμένη στην απομόνωση σαν κατάσκοπο του Μάχνο, κατηγορία που οφειλόταν ολοφάνερα σε παρεξήγηση.

Το καθεστώς της φυλακής ήταν πολύ αυστηρό. Εκτός των άλλων, απαγορευόταν να σκαρφαλώνεις στα παράθυρα για να κοιτάξεις έξω. Μας είπαν για έναν φυλακισμένο που τον πυροβόλησαν επειδή παρέβη αυτόν τον κανονισμό. Είχε ακούσει κάποιο θόρυβο απ' έξω, και από περιέργεια να δει τι γίνεται, ανέβηκε στο περβάζι του παραθύρου στο κελί του. Χωρίς προειδοποίηση, η φρουρά στο προαύλιο τον πυροβόλησε και τον πλήγωσε σοβαρά. Οι φυλακισμένοι μάς αφηγήθηκαν αρκετές παρόμοιες ιστορίες σκληρότητας και κακοποίησης. Γυρίζοντας στην πόλη, δεν έκρυψα την έκπληξή μου για τις συνθήκες στις φυλακές. Είπα στη συνοδό μας ότι αν ο δυτικός κόσμος μάθαινε για τις συνθήκες που ζούσαν οι φυλακισμένοι και τον τρόπο που τους μεταχειρίζεται η Σοσιαλιστική Ρωσία, θα ξεσηκωνόταν γενική κατακραυγή. Κατά τη γνώμη μου, τίποτε δεν μπορεί να δικαιολογήσει τόση απανθρωπιά. Όμως η Επίτροπος της Επιθεώρησης Εργατών και Αγροτών δεν έδειξε να συγκινείται. «Βρισκόμαστε σε επαναστατική περίοδο», απάντησε· «τα μέτρα είναι αναγκαία». Πάντως, υποσχέθηκε να ερευνήσει μερικές ολοφάνερες αδικίες που της υποδείξαμε. Δεν μπορούσα να πιστέψω ότι ευθυνόταν η Επανάσταση για όλο αυτό το κακό. Αν πραγματικά χρειαζόταν η Επανάσταση όλην αυτήν την απανθρωπιά και τη θηριωδία, τότε για ποιο λόγο είχε γίνει;

Στο τέλος της πρώτης εβδομάδας στο Χάρκοβο, ξαναπήγα στο Τμήμα Εκπαίδευσης για το υλικό που είχαν υποσχεθεί. Με έκπληξη διαπίστωσα ότι δεν είχαν ετοιμάσει τίποτε. Είπαν ότι ο επίτροπος απουσίαζε και με διαβεβαίωσαν πως το υλικό που είχαν υποσχεθεί θα ήταν έτοιμο να μας το παραδώσουν πριν φύγουμε. Έπειτα πήγα στον υπεύθυνο για τις σύγχρονες, πειραματικές μεθόδους στην εκπαίδευση. Ο επίτρο-

πος μου είχε πει ότι ήδη εφάρμοζαν μερικές ενδιαφέρουσες μεθόδους, όμως ο υπεύθυνος δεν διακρινόταν για την εξυπνάδα ή την προθυμία του. Όντας ανίδεος για τις καινούριες μεθόδους, έστειλε να φωνάξουν έναν εκπαιδευτικό για να με κατατοπίσει. Ο αγγελιαφόρος επέστρεψε σχεδόν αμέσως, λέγοντας ότι ο δάσκαλος έκανε μάθημα και δεν μπορούσε να έρθει. Ο υπεύθυνος έγινε έξω φρενών. «Να έρθει αμέσως», φώναξε. «Αυτή η καταραμένη *ιντελλιγκέντσια* όλο σαμποτάζ έχει στο μυαλό, σαν τους μπουρζουάδες. Τουφέκι θέλουν όλοι. Τα καταφέρνουμε μια χαρά και χωρίς αυτούς». Ακόμη ένας από αυτούς τους στενόμυαλους και φανατικούς Κομμουνιστές, που καταδίωκαν όλον τον κόσμο και προκαλούσαν περισσότερο κακό στην Επανάσταση απ' ό,τι οι ίδιοι οι αντεπαναστάτες.

Όσο μείναμε στο Χάρκοβο επισκεφτήκαμε και μερικά εργοστάσια. Στο εργοστάσιο για αγροτικά μηχανήματα βρήκαμε μεγάλο αριθμό ετοιμοπαράδοτα αλέτρια. Έμεινα έκπληκτη, διαπιστώνοντας ότι κρατάνε τα αλέτρια στο εργοστάσιο αντί να τα έχουν παραλάβει οι αγρότες. «Περιμένουμε εντολές από τη Μόσχα», εξήγησε ο διαχειριστής· «ήταν επίγουσα παραγγελία και μας απειλήσαν ότι θα συλληφθούμε για σαμποτάζ, αν δεν είναι έτοιμα σε έξι εβδομάδες. Αυτό έγινε πριν από έξι μήνες, όπως βλέπετε, και τα αλέτρια είναι ακόμη εδώ. Οι αγρότες τα χρειάζονται πώς και πώς, κι εμείς χρειαζόμαστε το ψωμί τους. Αλλά δεν μπορούμε να ανταλλάξουμε τα προϊόντα μας. Πρέπει να περιμένουμε διαταγές από τη Μόσχα».

Θυμήθηκα ένα σχόλιο του Ζηνόβιεφ, όταν, στην πρώτη μας συνάντηση, είπε ότι το Πέτρογκραντ δεν έχει καύσιμα, μολοντί σε λιγότερο από εκατό βέρστια [περίπου 106 χιλιόμετρα] απόσταση υπήρχαν αρκετά καύσιμα για να εφοδιάσουν τη μισή χώρα. Όταν πρότεινα να πάνε εργάτες να φέρουν τα απαραίτητα καύσιμα, ο Ζηνόβιεφ είπε ότι η σκέψη μου ήταν αφελής. «Αν κάναμε αυτήν την παραχώρηση στο Πέτρογκραντ», είπε, «θα ζητούσαν όλες οι πόλεις το ίδιο. Θα καλλιεργούσαμε έτσι τον ανταγωνισμό που είναι μπουρζουαζίδικη αντίληψη. Αντιστρατεύεται το πλάνο μας για κεντρικό έλεγχο σε πανεθνική βάση». Αυτή ήταν η κυρίαρχη τάση. Αποτέλεσμα, οι εργάτες του Χάρκοβου στερούνταν το ψωμί, μέχρι να έρθει εντολή από τη Μόσχα να σταλούν τα αλέτρια στους

αγρότες. Η καταλυτική υπεροχή του κράτους ήταν ο θεμέλιος λίθος τού Μαρξισμού.

Αρκετές ημέρες πριν φύγουμε από το Χάρκοβο, επισκέφτηκα ακόμη μια φορά το Τμήμα Εκπαίδευσης, αλλά ο επίτροπος έλειπε πάλι. Προς μεγάλη μου έκπληξη πληροφορήθηκα ότι δεν θα μας έδιναν τίποτε, επειδή αποφάσισαν ότι η Ουκρανία θα αποκτούσε δικό της μουσείο και ο επίτροπος είχε πάει στο Κίεβο για να το οργανώσει. Ένωσα αγανάκτηση γι' αυτήν τη μικροπρέπεια από έναν υψηλόβαθμο Κομμουνιστή. Οπωσδήποτε η Ουκρανία είχε δικαίωμα να φτιάξει δικό της μουσείο, όμως δεν χρειαζόταν να χάσει η Αποστολή πολύτιμο χρόνο με τέτοιες κουτοπονηριές.

Η συνέχεια της ιστορίας εκτυλίχθηκε μερικές ημέρες αργότερα, όταν η γραμματέας μας ήρθε τρέχοντας να μας ειδοποιήσει πως πρέπει να φύγουμε από το Χάρκοβο αμέσως και όσο πιο αθόρυβα γίνεται, γιατί η Εκτελεστική Επιτροπή του κόμματος θα απαγόρευε να πάρουμε στατιστικό υλικό από την Ουκρανία. Έτσι, φύγαμε βιαστικά για να περισώσουμε ό,τι είχαμε μαζέψει μέχρι τότε. Σίγουρα το υλικό θα χανόταν, αν έμενε στο Χάρκοβο, όσο για το ανεξάρτητο Ουκρανικό μουσείο, θα έμενε στα χαρτιά για πολλά χρόνια ακόμη.

Πριν φύγουμε, κανονίσαμε μια τελευταία συνάντηση με τους φίλους μας εκεί. Ίσως να μην τους ξαναβλέπαμε ποτέ πια. Συζητήσαμε λεπτομερώς για την οργάνωση της Ομοσπονδίας Ναμπάτ. Οι Ρώσοι Αναρχικοί είχαν συσπειρωθεί σε ενιαίο φορέα στο Νότο για να κάνουν αποτελεσματική δουλειά, εκμεταλλεζόμενοι τη μέχρι τότε εμπειρία τους. Σκοπός δεν ήταν να πεθάνουν, αλλά να ζήσουν και να παλέψουν για την Επανάσταση. Οι Αναρχικοί στη Ρωσία είχαν διασπαστεί σε αρκετές φράξιες, επί το πλείστον μικρές και με ελάχιστη επίδραση στην εξέλιξη των γεγονότων. Δεν κατόρθωσαν να έχουν μόνιμη παρουσία στις τάξεις των εργατών. Γι' αυτό αποφασίστηκε να ενωθούν όλοι οι Αναρχικοί της Ουκρανίας σε μια ομοσπονδία, ώστε να συγκροτήσουν ενιαίο μέτωπο δράσης ενάντια στην αντεπανάσταση, τις δυνάμεις της Επέμβασης, αλλά και τις κομμουνιστικές διώξεις.

Χάρη σε αυτήν τη συντονισμένη προσπάθεια, η «Ναμπάτ» εξαπλώθηκε στο Νότο και ήρθε σε επαφή με τους εργάτες και τους αγρότες σε

καθημερινή βάση. Οι συχνές αλλαγές κυβερνήσεων στην Ουκρανία, τελικά ανάγκασαν τους Αναρχικούς να κρύβονται, γιατί οι ανελέητες διώξεις των Μπολσεβίκων στερούσαν τις γραμμές τους από τους πιο δραστήριους εργάτες. Ωστόσο η Ομοσπονδία είχε απλώσει ρίζες στο λαό. Η μικρή ομάδα βρισκόταν σε διαρκή κίνδυνο, όμως συνέχιζε δραστήρια την επιμορφωτική και προπαγανδιστική δουλειά.

Προφανώς οι Αναρχικοί του Χάρκοβου περίμεναν πολλά από τη δική μας παρουσία στη Ρωσία. Ήλπιζαν ότι ο Αλεξάντερ Μπέρκμαν και εγώ θα τους βοηθούσαμε στο έργο τους. Επτά μήνες βρισκόμασταν στη Ρωσία χωρίς να λάβουμε ενεργά μέρος στο αναρχικό κίνημα. Καταλάβαινα την απογοήτευση και την ανυπομονησία των συντρόφων. Περίμεναν τουλάχιστον να πληροφορήσουμε τους Ευρωπαίους και Αμερικανούς Αναρχικούς για την κατάσταση στη Ρωσία, και ιδιαίτερα για τις ανελέητες διώξεις των Αριστερών επαναστατικών στοιχείων. Κατανοούσα απόλυτα τα αισθήματα των Ουκρανών φίλων. Είχαν υποφέρει πολλά τα τελευταία χρόνια: είδαν τις ελπίδες της Επανάστασης να συνθλιβονται και τη Ρωσία να λυγίζει κάτω από το πέλμα του Κράτους των Μπολσεβίκων. Όμως είχα αντιρρήσεις. Πίστευα ακόμη στους Μπολσεβίκους, στην επαναστατική τους ειλικρίνεια και ακεραιότητα. Επιπλέον, όσο η Ρωσία δεχόταν επίθεση από το εξωτερικό, δεν γινόταν λόγος για κριτική. Δεν θα έριχνα λάδι στη φωτιά της αντεπανάστασης. Έτσι, προτιμούσα να σωμαίνω και να στέκομαι στο πλευρό των Μπολσεβίκων, των οργανωμένων υπερασπιστών της Επανάστασης. Οι Ρώσοι σύντροφοι με ειρωνεύτηκαν. Δεν έπρεπε να συγχέω το Κομμουνιστικό Κόμμα με την Επανάσταση, έλεγαν· δεν ήταν το ίδιο πράγμα· ίσα ίσα, ήταν αντίθετα και αλληλοσυγκρουόμενα. Το Κομμουνιστικό Κράτος, έλεγαν οι Αναρχικοί της Ναμπάτ, είχε αποδειχθεί μοιραίο για την Επανάσταση.

Λίγες ώρες πριν φύγουμε, ο Αλεξάντερ Μπέρκμαν κι εγώ λάβαμε εμπιστευτικό μήνυμα από τον Μάχνο να τον επισκεφτούμε. Ήθελε να μας εκθέσει την κατάσταση για να την κάνουμε γνωστή στους Αναρχικούς όλου του κόσμου, να μάθουν ότι δεν ήταν ληστής και αντεπαναστάτης, ούτε τυραννούσε τους Εβραίους, όπως τον κατηγορούσαν οι Μπολσεβίκοι. Ήταν άφοσιωμένος στην υπόθεση της Επανάστασης και υπηρετούσε τα συμφέροντα του λαού όπως εκείνος τα αντιλαμβανόταν.

Ήταν μεγάλος ο πειρασμός να δούμε από κοντά τον σύγχρονο Στέν-κα Ράζιν, όμως δεν μπορούσαμε να αγνοήσουμε τις υποχρεώσεις μας απέναντι στο Μουσείο και τα άλλα μέλη της Αποστολής.

20.

Πολτάβα

Μέσα στη γενική αποδιοργάνωση της ζωής στη Ρωσία και την κατάρρευση του οικονομικού μηχανισμού, το σιδηροδρομικό δίκτυο βρισκόταν σε οικτρή κατάσταση. Το θέμα ήταν στη ημερήσια διάταξη όλων των συνελεύσεων και στην καθημερινή αρθρογραφία των σοβιετικών εφημερίδων. Ωστόσο, ανάμεσα στο Πέτρογκραντ και τη Μόσχα τα πράγματα δεν ήταν τόσο ανυπόφορα. Μολονότι στους κυριότερους σταθμούς υπήρχε πάντα συνωστισμός κι ο κόσμος περίμενε μέρες για να βρει θέση, τα τρένα στη γραμμή Πέτρογκραντ Μόσχα εκτελούσαν τακτικά δρομολόγια. Αν εξασφάλιζε κανείς άδεια να ταξιδέψει, και εισιτήριο, μπορούσε να κάνει το ταξίδι χωρίς κίνδυνο για τη σωματική του ακεραιότητα. Όσο νοτιότερα όμως κατέβαινες τόσο εμφανέστερη γινόταν η αποδιοργάνωση. Κατά διαστήματα το τοπίο στιγματιζόταν από ένα παρατημένο βαγόνι, μια χαλασμένη μηχανή, ενώ σε πολλά σημεία έλειπαν οι ράγιες. Στους σταθμούς της Ουκρανίας συνωστίζονταν πλήθη ανθρώπων, έτοιμα να ορμήσουν μόλις έβλεπαν τρένο. Πολλοί περίμεναν εβδομάδες στις αποβάθρες, πριν καταφέρουν να τρυπώσουν σε μια αμαξοστοιχία. Τα σκαλοπάτια, ακόμη και οι στέγες των βαγονιών ήταν γεμάτα άντρες και γυναίκες με σάκους και μπόγους. Σε κάθε σταθμό γινόταν μάχη με νύχια και δόντια για μια σπιθαμή χώρο. Οι στρατιώτες προσπαθούσαν να τους απομακρύνουν από τα σκαλιά και τις οροφές, κάνοντας χρήση ακόμη και των όπλων. Όμως αυτοί, μέσα στην απελπισία τους, αποφασισμένοι να φτάσουν σε μέρος όπου θα εξασφάλιζαν λίγο φαγητό, αδιαφορούσαν για τη σύλληψη και τον κίνδυνο που έβαζαν τη ζωή τους ταξιδεύοντας με αυτόν τον τρόπο. Το αποτέλεσμα ήταν αναρίθμητα ατυχήματα. Δεκάδες σαρώνονταν και έβρισκαν το θάνατο κάτω από τις χαμηλές γέφυρες. Το θέαμα ήταν τόσο συνηθι-

σμένο, που σχεδόν κανείς δεν έδινε σημασία. Ταξιδεύοντας προς νότο, αλλά και όταν επιστρέψαμε, αντικρίζαμε συχνά τέτοιες σκηνές. Παντού οι *μεσότνικι* [άνθρωποι με σάκουσ] στριμώνονταν άγρια στα βαγόνια, πηγαίνοντας να βρουν φαγητό ή επέστρεφαν κουβαλώντας το πολύτιμο φορτίο τους από αλεύρι και πατάτες.

Τρομερές σκηνές επαναλαμβάνονταν σε όλους τους σταθμούς, μέρα νύχτα. Το ταξίδι στο άνετο, καλοεφοδιασμένο βαγόνι μας γινόταν μαρτυρικό. Ήμαστε έξι άτομα, και περίσσευε αρκετός χώρος· όμως απαγορευόταν να τον μοιραστούμε με άλλους. Όχι μόνο για τις λοιμώξεις και τα ζώφια, αλλά και επειδή ο εξοπλισμός του Μουσείου και το υλικό που είχαμε συγκεντρώσει σίγουρα θα εξαφανίζονταν, αν βάζαμε μέσα ξένους. Προσπαθώντας να περισώσουμε κάτι από τη συνειδησή μας, αφήναμε γυναίκες, παιδιά ή αναπήρους να κάθονται στη μικρή πλατφόρμα στο πίσω μέρος του βαγονιού, πάλι κατά παράβαση του κανονισμού.

Κάτι άλλο που μας έβαλε σε δοκιμασία ήταν η επιγραφή στο βαγόνι: Ειδική Αποστολή του Μουσείου της Επανάστασης. Οι φίλοι από το Μουσείο μάς είχαν διαβεβαιώσει ότι ο «τίτλος» θα μας βοηθούσε να τραβάμε την προσοχή των υπευθύνων στους σταθμούς και να συνδέουμε πιο εύκολα το βαγόνι με όποιο τρένο χρειαζόμασταν κάθε φορά. Από τις πρώτες ημέρες όμως διαπιστώσαμε ότι ήταν πρόκληση για το δημόσιο αίσθημα. Η φράση «Ειδική Αποστολή» παρέπεμπε στην Τσεκά. Τρομοκρατημένοι από τις δυο πρώτες λέξεις, οι άνθρωποι δεν διάβαζαν παρακάτω. Από την αρχή του ταξιδιού προσέξαμε τις εχθρικές ματιές που μας κάρφωναν στους σταθμούς και την απροθυμία του κόσμου να κουβεντιάσει μαζί μας. Όσπου καταλάβαμε τι δεν πήγαινε καλά· αλλά πάλι χρειαζόταν μεγάλη προσπάθεια για να διαλύουμε κάθε φορά την παρεξήγηση. Καθησυχασμένος τότε, ο απλός Ρώσος μάς άνοιγε την καρδιά του. Μια καλή κουβέντα, λίγο ενδιαφέρον, ένα τσιγάρο, αρκούσαν για να αλλάξει διαθέσεις. Ιδιαίτερα όταν άκουγαν ότι δεν είμαστε Κομμουνιστές, και ότι έχουμε έρθει από την Αμερική, όσοι συναντούσαμε στο ταξίδι μαλάκωναν και γίνονταν πιο ομιλητικοί, μερικές φορές πρόθυμοι για εξομολογήσεις. Ήταν ακατέργαστοι και αυθεντικοί, χωρίς επιτήδευση. Όμως παρά τον αναλφαβητισμό και την υπανάπτυξη, ο απλός λαός ήξερε πολύ καλά τι είχε ανάγκη. Άνθρωποι αγνοί, πίστευαν βαθιά

στις αρχές της δικαιοσύνης και της ισότητας. Αρκετές φορές βούρκωσα βλέποντας Ρώσους χωριάτες και χωριάτισσες, γαντζωμένους στα σκαλοπάτια του τρένου που προχωρούσε, να διακινδυνεύουν τη ζωή τους κάθε στιγμή, χωρίς να χάνουν την καλοπροαίρετη διάθεση και την ξενοιασιά τους. Έλεγε καθένας τις δικές του ιστορίες ή καμιά φορά τραγουδούσαν δυνατά τις λυπητερές μελωδίες του Νότου. Στους σταθμούς, όσο το βαγόνι καθυστερούσε ώσπου να προσκολληθεί σε άλλο τρένο, οι χωριάτες μαζευόντουσαν σε ομάδες, έφτιαχναν ένα μεγάλο κύκλο, κάποιος άρχιζε να παίζει ακορντεόν, και οι υπόλοιποι συνόδευαν με το τραγούδι τους. Παράξενο θέαμα αυτοί οι πεινασμένοι και ρακένδυτοι χωριάτες, με τους τεράστιους μπόγους στη ράχη, που αφήναν τον καημό της καρδιάς να ξεχειλίζει από τα λαϊκά τραγούδια, ξεχνώντας ολότελα πού βρίσκονται. Παράξενος λαός αυτοί οι Ρώσοι, αγαθοί και διαβολικοί συνάμα, εκδήλωναν τις πιο λεπτές και τις πιο χυδαίες παρορμήσεις, ικανοί για τα πάντα εκτός από τη συνέπεια και τη μεθοδικότητα. Έχω συχνά αναρωτηθεί μήπως αυτό το ελάττωμα ευθύνεται σ' ένα βαθμό για την αποδιοργάνωση της χώρας και την τραγική εξέλιξη της Επανάστασης.

Το πρωί φτάσαμε στην Πολτάβα. Η πόλη έμοιαζε χαρούμενη στο ζωηρό φως του ήλιου, με δέντρα κατά μήκος των δρόμων και μικρούς κήπους ενδιάμεσα. Εκεί καλλιεργούσαν όλων των ειδών τα λαχανικά, δίχως να τα κλέβει κανείς, μολονότι δεν είχαν φράχτες, πράγμα αδιανόητο για το Πέτρογκραντ ή τη Μόσχα. Προφανώς σε αυτήν την πόλη δεν υπήρχε τόση πείνα όση στο Βορρά.

Μαζί με τη γραμματέα της Αποστολής επισκεφτήκαμε τα κυβερνητικά γραφεία. Αντί για τη συνηθισμένη *Ισπολκόμ* [Εκτελεστική Επιτροπή του Σοβιέτ], στην Πολτάβα διοικούσε μια Επαναστατική Επιτροπή, η *Ρεβκόμ*. Αυτό σήμαινε ότι οι Μπολσεβίκοι δεν είχαν προλάβει να οργανώσουν Σοβιέτ στην πόλη. Καταφέραμε να προσελκύσουμε το ενδιαφέρον του προέδρου της *Ρεβκόμ* στο σκοπό του ταξιδιού. Μας υποσχέθηκε κάθε δυνατή βοήθεια και την έκδοση εντολής προς όλα τα γραφεία να συγκεντρώσουν υλικό. Η εγκάρδια υποδοχή ήταν καλό σημάδι για τη συνέχεια.

Στο Γραφείο για τη Φροντίδα της Μητέρας και των Βρεφών συνάντησα δυο πολύ ενδιαφέρουσες γυναίκες — η μια ήταν κόρη τού σπουδαί-

ου Ρώσου συγγραφέα Κορολένκο, η άλλη πρώην πρόεδρος του Συλλόγου για τη Σωτηρία των Παιδιών. Ακούγοντας για ποιο λόγο βρισκόμουν στην Πολτάβα, οι γυναίκες προσφέρθηκαν να βοηθήσουν και με κάλεσαν να επισκεφτώ το σχολείο τους και το σπίτι του Κορολένκο, που βρισκόταν εκεί κοντά.

Το σχολείο στεγαζόταν σε ένα σπιτάκι χωμένο στο βάθος ενός όμορφου κήπου, σχεδόν αθέατο από το δρόμο. Στο χολ βρισκόταν μια μεγάλη συλλογή από κούκλες κάθε λογής. Ωραία κορίτσια τής Ουκρανίας, με πολύχρωμες φορεσιές και μαντίλια δίπλα στις όμορφες αδελφές τους από τον Καύκασο· ορμητικοί Κοζάκοι από τον Ντον ατένιζαν περήφανοι τους ταπεινότερους αδελφούς από τον Βόλγα. Υπήρχαν κούκλες όλων των ειδών, με παραδοσιακές φορεσιές από όλα τα μέρη τής Ρωσίας. Η συλλογή περιλάμβανε επίσης διάφορα παιχνίδια, χειροτεχνίες από τα χωριά, και ωραία σχέδια από τη βιοτεχνία *Κουστάρνι*, που απεικόνιζαν ομάδες παιδιών με αγροτικές φορεσιές της Ρωσίας και της Σιβηρίας.

Οι κυρίες μου αφηγήθηκαν την ιστορία του Συλλόγου για τη Σωτηρία των Παιδιών. Η οργάνωση υπήρχε αρκετά χρόνια πριν από την Επανάσταση του Φλεβάρη, αλλά οι δραστηριότητές της ήταν πολύ περιορισμένες. Έπειτα εισχώρησαν εκεί αρκετά επαναστατικά στοιχεία. Ασχολήθηκαν όχι μόνο με τη σωματική υγεία των παιδιών, αλλά και με την καλλιέργειά τους. Τα μάθαιναν να αγαπούν τη δουλειά και να εκτιμούν την ομορφιά. Έφτιαχναν παιχνίδια και κούκλες από άχρηστα υλικά και προσάρμοζαν τη διδασκαλία στις ανάγκες των παιδιών. Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, όταν οι Μπολσεβίκοι κατέλαβαν την Πολτάβα, έκαναν επανειλημμένες εφοδους στο Σύλλογο και συνέλαβαν κάποιους δασκάλους με την υποψία ότι το ίδρυμα ήταν φωλιά αντεπαναστατών. Παρ' όλα αυτά, το λίγο προσωπικό που απέμεινε συνέχισε να εργάζεται για το καλό των παιδιών. Έστειλαν αντιπροσωπεία στον Λουνατσάρσκι, ζητώντας άδεια να συνεχίσουν τη δουλειά. Ο Λουνατσάρσκι έδειξε κατανόηση, έβγαλε άδεια και τους εφοδίασε με επιστολή προς τις τοπικές αρχές υπογραμμίζοντας τη σημασία των προσπαθειών τους.

Όμως οι ενοχλήσεις και διακρίσεις εις βάρος του συλλόγου δεν σταμάτησαν. Για να αποφύγουν την κατηγορία του σαμποτάζ, οι γυναίκες πρόσφεραν υπηρεσίες στον Εκπαιδευτικό Τομέα της Πολτάβα. Εκεί ερ-

γάζονταν από τις εννέα το πρωί έως τις τρεις το απόγευμα, αφιερώνοντας μόνο τον ελεύθερο χρόνο στο δικό τους σχολείο. Η δυσaréσκεια όμως των κομμουνιστικών αρχών δεν υποχώρησε: ο σύλλογος παρέμενε υπό δυσμένεια.

Οι γυναίκες διαμαρτύρονταν ότι η Σοβιετική Κυβέρνηση υπερασπίζεται στα λόγια την αυτοδιαχείριση, ενώ στην πράξη υπονομεύει κάθε ανεξάρτητη προσπάθεια και αποθαρρύνει κάθε πρωτοβουλία, όταν δεν τις απαγορεύει τελείως. Ούτε στους Ουκρανούς Κομμουνιστές δεν επιτρεπόταν η αυτοδιαχείριση. Στην πλειοψηφία τους, οι επικεφαλής των διευθυντών ήταν διορισμένοι από τη Μόσχα. Έτσι, στερούσαν από τους Ουκρανούς τη δυνατότητα για ανεξάρτητη δράση. Υπήρχε οξύτατη διαμάχη ανάμεσα στο Κομμουνιστικό Κόμμα Ουκρανίας και την κεντρική εξουσία της Μόσχας, που ήθελε να ελέγχει τα πάντα.

Αφοσιωμένες στη δουλειά τους οι γυναίκες δεν λογάριζαν δυσκολίες και διώξεις μπρος στο συμφέρον των παιδιών. Κατανοούσαν και συμπαθούσαν την Επανάσταση, μολονότι δεν μπορούσαν να δεχτούν τις μπολσεβίκικες μεθόδους εκφοβισμού. Ήταν έξυπνες και καλλιεργημένες. Στο σπίτι τους βρήκα μια όαση μέσα στην έρημο του κομμουνιστικού τρόπου σκέψης. Πριν φύγω, οι κυρίες μου χάρισαν μια συλλογή με έργα των παιδιών και μερικά θαυμάσια χρωματιστά σχέδια της δεσποινίδας Κορολένκο, με την παράκληση να τα στείλω στην Αμερική σαν δείγμα της δουλειάς τους. Ήθελαν πολύ να μάθουν οι άνθρωποι στην Αμερική για το σύλλογο και τις προσπάθειές τους.

Έπειτα μου δόθηκε ευκαιρία να συναντήσω τον Κορολένκο, που ήταν ακόμη πολύ αδύναμος, ύστερα από πρόσφατη ασθένεια. Είχε όψη βιβλική, σεβάσμια και αγαθή· η μελωδική του φωνή σου ζέσταινε αμέσως την καρδιά και το ωραίο του πρόσωπο φωτιζόταν όταν μιλούσε για το λαό. Αναφερόταν με αγάπη στην Αμερική και τους φίλους που είχε εκεί. Όμως τα μάτια του σκοτεινίαζαν και η φωνή του έτρεμε από λύπη όταν μιλούσε για τη μεγάλη τραγωδία της Ρωσίας και τα βάσανα του λαού.

«Θέλετε τη γνώμη μου για την παρούσα κατάσταση και τους Μπολσεβίκους;» ρώτησε. «Θα μας έπαιρνε πολλή ώρα. Ο Λουνατσάρσκι ζήτησε να γράψω μια σειρά επιστολών πάνω σε αυτό το θέμα και υποσχέθηκε να τις δημοσιεύσει. Ειλικρινά, δεν πιστεύω ότι υπάρχει τέτοια πι-

θανότητα, αλλά θα σας στείλω ένα αντίγραφο για το Μουσείο μόλις τελειώσω. Συνολικά είναι έξι. Αυτήν τη στιγμή μπορώ να σας δώσω τις δύο. Εν συντομία, η γνώμη μου συνοψίζεται σε μια παράγραφο ενός από τα γράμματα. Εκεί αναφέρω ότι αν οι χωροφύλακες του Τσάρου είχαν στο παρελθόν δικαίωμα όχι μόνο να συλλαμβάνουν αλλά και να μας εκτελούν, τότε δεν θα υπήρχε καμία διαφορά από την παρούσα κατάσταση. Διότι αυτό συμβαίνει μπροστά στα μάτια μου κάθε μέρα. Οι Μπολσεβίκοι ισχυρίζονται ότι αυτές οι μέθοδοι είναι αναγκαία συνθήκη της Επανάστασης. Όμως μου είναι αδύνατον να δεχτώ πως οι διώξεις και οι εκτελέσεις υπηρετούν το συμφέρον του λαού. Για μένα η Επανάσταση σημαίνει την υψηλότερη εκδήλωση ανθρωπισμού και δικαιοσύνης. Από τη σημερινή Ρωσία λείπουν και τα δύο. Μια συμμορία λυμαίνεται την εξουσία, τη στιγμή που για την ανοικοδόμηση της χώρας έχουμε απόλυτη ανάγκη την ελεύθερη έκφραση και συνεργασία όλων των διανοητικών και πνευματικών μας δυνάμεων. Οι ηγέτες του Κομμουνιστικού Κόμματος χαρακτηρίζουν έγκλημα κάθε αμφισβήτηση της αποκαλούμενης Δικτατορίας του Προλεταριάτου. Λείπουν οι στοιχειώδεις προϋποθέσεις για ουσιαστική, κοινωνική ανατροπή, ενώ συγχρόνως περιαυτολογούμε ότι μπήκαμε επικεφαλής του παγκόσμιου επαναστατικού κινήματος. Η δύστυχη Ρωσία θα το πληρώσει ακριβώς αυτό το πείραμα. Αλλά και στις άλλες χώρες μπορεί να καθυστερήσουν οι επαναστατικές διαδικασίες εξαιτίας του. Με πρόσχημα αυτά που γίνονται στη Ρωσία, οι μπουρζουάδες θα υπερασπίζονται τις αντιδραστικές τους θέσεις».

Με βαριά καρδιά αποχωρίστηκα τον διάσημο συγγραφέα, έναν από τους τελευταίους μεγάλους λογοτέχνες που έδωσαν φωνή στη συνείδηση της ρωσικής διανόησης. Ήταν η κραυγή της ρωσικής *ιντελλιγκέντσι-ας* που έπαιρνε το μέρος του λαού, που η ζωή και το έργο της εμπνέονταν μόνο από αγάπη για τη χώρα και ενδιαφέρον για την ευημερία της.

Το βράδυ επισκέφτηκα μια πολύ συμπαθητική ηλικιωμένη κυρία, συγγενή του Κορολένκο, την πρόεδρο του Πολιτικού Τμήματος του Ερυθρού Σταυρού στην Πολτάβα. Μου μίλησε για πράγματα που ο Κορολένκο δεν ανέφερε από μετριοφροσύνη. Παρ' ότι γέρος και αδύναμος, περνούσε τον περισσότερο χρόνο του στην Τσεκά, προσπαθώντας να σώσει όσους αθώους είχαν καταδικαστεί σε θάνατο. Έκανε συνέχεια

γραπτές εκκλήσεις στον Λένιν, τον Γκόρκι και τον Λουνατσάρσκι, παρακαλώντας να επέμβουν για να σταματήσουν οι άσκοπες εκτελέσεις. Στην Τσεκά της Πολτάβα εκείνον τον καιρό ήταν επικεφαλής ένας αδέστακτος και σκληρός άνθρωπος. Ο μόνος τρόπος που είχε για τη λύση ενός δύσκολου προβλήματος ήταν η εκτέλεση. Η κυρία χαμογέλασε μελαγχολικά, όταν της ανέφερα ότι είχε φερθεί πολύ ευγενικά στα μέλη της Αποστολής. «Αυτά είναι για το θεαθήναι», είπε, «αλλά εμείς τον ξέρουμε καλύτερα. Κάθε μέρα επιβεβαιώνουμε την ευγένεια του χαρακτήρα του, από τούτο δω το μπαλκόνι. Από κάτω περνάνε τα θύματα για το σφαγείο».

Η Πολτάβα είναι φημισμένο κέντρο ειδών λαϊκής τέχνης. Όμορφα ασπρόρουχα, κεντήματα, δαντέλες, πανέρια και καλάθια ήταν μερικά από τα προϊόντα της αγροτικής βιοτεχνίας. Επισκέφτηκα το Τμήμα Κοινωνικής Οικονομίας, το *σοβναρχκόζ*, όπου έμαθα ότι όλες αυτές οι βιοτεχνίες ήταν ουσιαστικά υπό κατάργηση. Μόνο μια μικρή συλλογή από αντικείμενα έχει απομείνει στο Τμήμα. «Όλον τον κόσμο προμηθεύαμε με τα προϊόντα *κουστάρνι*, ακόμη και την Αμερική», είπε η υπεύθυνη, που παλιότερα ήταν επικεφαλής του *Ζεμιστό*, οργανισμού που είχε στηρίξει με ενθουσιασμό τις προσπάθειες των χωρικών. «Τα κεντήματά μας ήταν ξακουστά σε όλην τη χώρα σαν έργα τέχνης. Τώρα έσβησαν όλα. Οι αγρότες έχασαν τη διάθεση για δημιουργία, τους αποκτήνωσαν και τους διέφθειραν». Θρηνούσε τον αφανισμό της λαϊκής τέχνης όπως η μάνα το θάνατο του παιδιού της.

Όσο μείναμε στην Πολτάβα, ήρθαμε σε επαφή με διάφορα άλλα κοινωνικά στρώματα. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ήταν η αντίδραση των Σιωνιστών προς το καθεστώς των Μπολσεβίκων. Στην αρχή αρνήθηκαν να μιλήσουν μαζί μας, επειδή προφανώς οι προηγούμενες εμπειρίες τους είχαν κάνει πολύ επιφυλακτικούς. Εξάλλου, η γραμματέας μας δεν ήταν Εβραία, και αυτό τους δημιουργούσε περισσότερη καχυποψία. Κανόνισα να βρεθώ κατ' ιδίαν με τους Σιωνιστές και σιγά σιγά κέρδισα την εμπιστοσύνη τους. Με αφορμή τις συλλήψεις Σιωνιστών στη Μόσχα, είχα μάθει ότι οι Μπολσεβίκοι τούς θεωρούσαν αντεπαναστάτες. Αλλά οι Σιωνιστές στην Πολτάβα ήταν απλώς ορθόδοξοι Εβραίοι και δεν έμοιαζαν καθόλου με συνωμότες ή επικίνδυνους εχθρούς. Παρ' όλην την αγανά-

κτησή τους ενάντια στο καθεστώς των Μπολσεβίκων, δεν αντιδρούσαν. Υποτίθεται πως οι Μπολσεβίκοι δεν κάνουν πογκρόμ και δεν καταδιώκουν τους Εβραίους, μου είπαν· όμως αυτό δεν ήταν εξ ολοκλήρου αλήθεια. Υπάρχουν δυο είδη πογκρόμ: τα θορυβώδη και βίαια, και τα σιωπηλά. Από αυτά τα δύο, οι Σιωνιστές προτιμούν το πρώτο. Το βίαιο πογκρόμ μπορεί να κρατήσει μια ημέρα ή μια εβδομάδα, με επιθέσεις, ληστείες, ακόμη και φόνους· έπειτα τελειώνει. Όμως τα σιωπηλά πογκρόμ δεν τελειώνουν ποτέ. Διαιωνίζουν τις διακρίσεις, τις διώξεις και τον κατατρεγμό. Οι Μπολσεβίκοι είχαν κλείσει τα εβραϊκά νοσοκομεία και τώρα οι άρρωστοι Εβραίοι αναγκάζονται να τρώνε *τράιφε* [: απαγορευμένα φαγητά] στα άλλα νοσοκομεία. Το ίδιο και τα Εβραϊόπουλα στα συσσίτια των Μπολσεβίκων. Όποτε συνελάμβαναν έναν Εβραίο και έναν μη Εβραίο με την ίδια κατηγορία, το σίγουρο ήταν πως ο Εβραίος θα φυλακίζοταν και ίσως να τον εκτελούσαν, ενώ ο άλλος αφηνόταν ελεύθερος. Ήταν διαρκώς εκτεθειμένοι σε προσβολές και ταπεινώσεις. Επιπλέον, με την απαγόρευση του εμπορίου, τους καταδίκάζαν σε αργή λιμοκτονία. Οι Εβραίοι της Ουκρανίας υπέφεραν ένα ατέλειωτο σιωπηλό πογκρόμ.

Η κριτική των Σιωνιστών για το καθεστώς των Μπολσεβίκων πήγαζε από τις στενόμυαλες θρησκευτικές και εθνικιστικές τους αντιλήψεις. Ήταν ορθόδοξοι Εβραίοι, έμποροι στην πλειοψηφία τους, από τους οποίους η Επανάσταση στερούσε τη σφαίρα δραστηριοτήτων. Εν τούτοις, το πρόβλημά τους ήταν αληθινό — ο ενεργός αντισημιτισμός δηλητηρίαζε την ατμόσφαιρα για οποιονδήποτε Εβραίο. Οι ηγέτες των Κομμουνιστών και των Μπολσεβίκων στην Πολτάβα ήταν αντισημίτες και δήλωναν ανοιχτά την απέχθειά τους για τους Εβραίους. Ο αντισημιτισμός στην Ουκρανία ήταν ακόμη πιο φαρμακερός απ' ό,τι στην προεπαναστατική περίοδο.

Φεύγοντας από την Πολτάβα συνεχίσαμε το ταξίδι προς νότο, αλλά δεν φτάσαμε πέρα από το Φάστοβ, γιατί δεν υπήρχαν τρένα. Η πόλη, άλλοτε ακμαία, είχε πια μαραζώσει και είχε συρρικνωθεί στο ένα τρίτο του πληθυσμού της. Σχεδόν όλες οι δραστηριότητες είχαν ατονήσει. Η αγορά στο κέντρο της πόλης ήταν μηδαμινή, λίγοι πάγκοι με άσπρο αλεύρι, ζάχαρη και βούτυρο. Συναντούσες περισσότερες γυναίκες παρά άντρες. Με παραξένεψε η έκφραση των ματιών τους. Δεν κοίταζαν καταπρόσω-

πο· αλλά λοξά, με μια βουβή έκφραση κυνηγημένου ζώου. Είπαμε στις γυναίκες ότι είχαμε ακούσει για τα τρομερά πογκρόμ που έγιναν στο Φάστοβ και θέλαμε να στείλουμε πληροφορίες στην Αμερική, να δια φωτίσουμε τον κόσμο για την κατάσταση των Εβραίων στην Ουκρανία. Όταν μαθεύτηκε ο ερχομός μας, μαζεύτηκε γύρω πλήθος γυναίκες και παιδιά. Όλες ανάστατες, καθεμιά ήθελε να πει τη δική της ιστορία για τα τρομερά γεγονότα του Φάστοβ. Έλεγαν πως είχαν γίνει στην πόλη φριχτά πογκρόμ, τα χειρότερα από τον Ντενίκιν, το Σεπτέμβριο του 1919. Τις οκτώ ημέρες που κράτησε, δολοφονήθηκαν 4.000 άνθρωποι και χιλιάδες άλλοι πέθαναν από τα τραύματα και το φόβο. Εφτά χιλιάδες αφανίστηκαν από πείνα και κακουχίες στο δρόμο για το Κίεβο, προσπαθώντας να ξεφύγουν από τις θηριωδίες του Ντενίκιν. Το μεγαλύτερο μέρος της πόλης λεηλατήθηκε και κάηκε· πολλοί γέροντες Εβραίοι παγιδεύτηκαν στη Συναγωγή, όπου δολοφονήθηκαν. Άλλους τους οδήγησαν στην κεντρική πλατεία και τους έσφαξαν εκεί. Δεν απόμεινε γυναίκα, νέα ή γριά, που να μην την ατιμάσουν, μπροστά στα μάτια πατεράδων, συζύγων και αδελφών. Οι στρατιώτες του Ντενίκιν βίαζαν επανειλημμένα μικρά κορίτσια, σχεδόν παιδιά. Τώρα καταλάβαινα τον τρόπο που φώλιαζε στα μάτια των γυναικών του Φάστοβ.

Άντρες και γυναίκες μάς παρακαλούσαν να πληροφορήσουμε τους συγγενείς τους στην Αμερική για την άθλια κατάστασή τους. Απ' ό,τι φαίνεται, όλοι είχαν κάποιον συγγενή εκεί. Στριμώχνονταν στο βαγόνι μας το βράδυ, με δεκάδες γράμματα για τις Ηνωμένες Πολιτείες. Μερικά δεν είχαν ούτε διεύθυνση, γιατί οι απλοί άνθρωποι του λαού νόμιζαν ότι το όνομα ήταν αρκετό. Άλλοι είχαν να μάθουν νέα από τους συγγενείς τους στην Αμερική πριν από την επανάσταση, αλλά ακόμη πίστευαν ότι βρίσκονται κάπου εκεί, πέρα από τον ωκεανό. Ήταν συγκινητικό να βλέπεις τη βαθιά τους πίστη πως οι συγγενείς τους στην Αμερική θα τους γλιτώσουν.

Κάθε βράδυ το βαγόνι γέμιζε δυστυχισμένους κατοίκους του Φάστοβ. Ήρθε και ένας ιδιαίτερα ενδιαφέρων επισκέπτης, πρώην δικηγόρος, που συχνά αψηφώντας τους υποκινητές του πογκρόμ είχε γλιτώσει από τα χέρια τους πολλούς Εβραίους. Κρατούσε ημερολόγιο με τα γεγονότα, κι ένα ολόκληρο βράδυ τον ακούγαμε να μάς διαβάσει το χει-

ρόγραφο. Απλή παράθεση γεγονότων και ημερομηνιών, που η ψυχρή αντικειμενικότητα την έκανε φρικιαστική. Κραυγή της ψυχής ενός τυραννισμένου λαού που ζούσε καθημερινά με το φόβο νέων προσβολών και διώξεων. Υπήρχε μόνο ένα φωτεινό σημείο μέσα σε αυτήν τη ζοφερή εικόνα: κανένα πογκρόμ δεν είχε γίνει από τους Μπολσεβίκους. Η ευγνωμοσύνη των Εβραίων του Φάστοβ ήταν συγκινητική. Αρπάζονταν από τους Κομμουνιστές σαν από άχυρο για να σωθούν. Αναθάρρησα. Το καθεστώς των Μπολσεβίκων δεν είχε μανθεί από τη χειρότερη κατάρα όλης της Ρωσίας, τα πογκρόμ εναντίον των Εβραίων.

21.

Κίεβο

Με πολλές δυσκολίες και καθυστερήσεις, το ταξίδι από το Φάστοβ ως το Κίεβο κράτησε έξι ημέρες και ήταν ατέλειωτος επιβάτης. Το σιδηροδρομικό δίκτυο ήταν σε φριχτή κατάσταση. Στους σταθμούς δεκάδες φορτηγά βαγόνια μπλόκαραν τις γραμμές, και δεν ήταν γεμάτα προμήθειες για να ταΐσουν τις πόλεις που λιμοκτονούσαν· αλλά με ανθρώπους στην πλειοψηφία άρρωστους. Ρακένδυτα πλήθη στριμώχονταν στις αποβάθρες και τις αίθουσες αναμονής, σε όλη τη διαδρομή. Τη νύχτα, το σκηνικό ήταν ακόμη πιο φρικιαστικό. Μια ατέλειωτη μάζα απελπισμένων πλασμάτων, που φώναζαν και πάλευαν να ανέβουν στο τρένο. Σαν τους καταραμένους στην Κόλαση του Δάντη, με πρόσωπα σταχτόγκριζα στο μισοσκοτάδο, πάλευαν λυσσαλέα να βρουν θέση. Κάθε τόσο μια κραυγή αγωνίας αντηχούσε μες στη νύχτα, και το τρένο, που είχε ήδη ξεκινήσει, σταματούσε: κάποιος είχε βρει το θάνατο κάτω από τις ρόδες.

Με ανακούφιση φτάσαμε στο Κίεβο. Περιμέναμε να βρούμε μια πόλη ερειπωμένη, αλλά με μεγάλη χαρά διαπιστώσαμε ότι κάναμε λάθος. Όταν φεύγαμε από το Πέτρογκραντ, οι σοβιετικές εφημερίδες έγραφαν για τους βανδαλισμούς που έκαναν οι Πολωνοί πριν εγκαταλείψουν το Κίεβο. Είχαν σχεδόν ισοπεδώσει τον περίφημο παλαιό καθεδρικό ναό της πόλης, έγραφαν οι εφημερίδες, κατέστρεψαν το σύστημα ύδρευσης και τους ηλεκτρικούς σταθμούς, και έβαλαν φωτιά σε πολλά μέρη της πόλης. Ο Τσιτσέριν και ο Λουνατσάρσκι έκαναν δραματική έκκληση στον πολιτισμένο κόσμο διαμαρτυρούμενοι για τις βαρβαρότητες. Εξομοίωναν το έγκλημα των Πολωνών εις βάρος της τέχνης με εκείνο των Γερμανών στη Ρεμς, όταν το πρωσικό πυροβολικό έβαλε εναντίον του καθεδρικού ναού. Έκπληκτοι διαπιστώσαμε ότι το Κίεβο ήταν σε καλύτερη κατάσταση

από το Πέτρογκραντ. Στην πραγματικότητα, η πόλη είχε υποφέρει ελάχιστα, αν αναλογιστεί κανείς τις πολυάριθμες εναλλαγές κυβερνήσεων και τις συνακόλουθες στρατιωτικές επιχειρήσεις. Βέβαια μερικές γέφυρες και σιδηροδρομικές γραμμές είχαν ανατιναχτεί στα περίχωρα της πόλης, όμως το ίδιο το Κίεβο ήταν σχεδόν ανέπαφο. Ο κόσμος μάς κοιτάζε ξαφνιασμένος όταν ρωτούσαμε για τον καθεδρικό ναό: δεν είχαν ιδέα γι' αυτά που έγραφαν οι εφημερίδες στη Μόσχα.

Σε αντίθεση με το Χάρκοβο και την Πολτάβα, η υποδοχή που μας επιφύλαξαν στο Κίεβο ήταν αποθαρρυντική. Ο Γραμματέας του *Ισπολκόμ* ελάχιστα φιλικός, δεν εντυπωσιάστηκε καθόλου από την υπογραφή τού Ζηνόβιεφ στα χαρτιά μας. Η γραμματέας μας κατάφερε να συναντήσει τον πρόεδρο της Εκτελεστικής Επιτροπής, όμως γύρισε απογοητευμένη: ο αξιωματούχος δεν είχε υπομονή να την ακούσει. Ήταν πολύ απασχολημένος, είπε, δεν ήθελε άλλους μπελάδες. Αποφάσισα να δοκιμάσω κι εγώ την τύχη μου σαν Αμερικανίδα, και τελικά ο πρόεδρος συμφώνησε να μας επιτρέψει την πρόσβαση στο διαθέσιμο υλικό. Μια ακόμη τραγική ειρωνεία της ζωής. Η Αμερική συμμετείχε στον ιμπεριαλιστικό συνασπισμό που προσπαθούσε να συντρίψει τη Ρωσία, κι όμως αρκούσε να αναφέρεις ότι είσαι από την Αμερική για να ανοίξουν όλες οι ρωσικές πόρτες. Προκαλούσε θλίψη, σχεδόν αποστροφή να χρησιμοποιείς τέτοιου είδους κλειδί.

Υπήρχε έντονη αντιπαλότητα ανάμεσα στο Κίεβο και τους Κομμουνιστές, ακόμη και οι ντόπιοι Μπολσεβίκοι έκαναν καυστική κριτική στη Μόσχα. Ήταν αδύνατον για κάποιον που ερχόταν από «το κέντρο» να εξασφαλίσει τη συνεργασία τους, εκτός αν ήταν επίσημος απεσταλμένος της Κυβέρνησης. Το μόνο που ενδιέφερε τους κυβερνητικούς υπαλλήλους στα Σοβιέτ ήταν οι μερίδες φαγητού. Η γραφειοκρατική αδιαφορία και ανευθυνότητα στην Ουκρανία ήταν μεγαλύτερη απ' ό,τι στη Μόσχα. Η κατάσταση χειρότερη εξαιτίας της εθνικιστικής δυσφορίας ενάντια στους «Ρώσους». Αυτό ίσχυε και για το Χάρκοβο και την Πολτάβα, αν και σε μικρότερο βαθμό. Εδώ τα πάντα ήταν διαποτισμένα με δυσπιστία και μίσος απέναντι σε καθετί μοσχοβίτικο. Ο τρόπος που μας εξαπάτησε ο πρόεδρος του Τμήματος Εκπαίδευσης στο Χάρκοβο φανέρωνε την απέχθεια που έτρεφαν σχεδόν όλοι οι Ουκρανοί αξιωματούχοι απέναντι στη Μόσχα.

Ο πρόεδρος ήταν Ουκρανός ως το κόκαλο, ωστόσο δεν μπορούσε να αγνοήσει ανοιχτά την υπογραφή του Ζηνόβιεφ και του Λουνατσάρσκι. Υποσχέθηκε να συνδράμει την προσπάθειά μας, όμως δεν του άρεσε καθόλου η ιδέα να «απορροφηθεί» ιστορικό υλικό τής Ουκρανίας από το Πέτρογκραντ. Στο Κίεβο η αντίθεση με τη Μόσχα ήταν ολοφάνερη. Την αισθανόσουν παντού. Μόλις όμως οι άνθρωποι άκουγαν τη μαγική λέξη «Αμερική» και καταλάβαιναν ότι δεν είσαι Κομμουνιστής, έδειχναν αμέσως ενδιαφέρον, γίνονταν ευγενείς και ομιλητικοί. Ακόμη και οι Ουκρανοί Κομμουνιστές δεν αποτελούσαν εξαίρεση.

Οι πληροφορίες και τα τεκμήρια που συγκεντρώσαμε στο Κίεβο ήταν παρόμοια με αυτά που μαζεύαμε στις προηγούμενες πόλεις. Εκπαιδευτικό σύστημα, νοσηλεία ασθενών, καταμερισμός εργασίας και τα λοιπά, όλα σύμφωνα με το γενικό πλάνο των Μπολσεβίκων. «Ακολουθούμε τη γραμμή της Μόσχας», είπε ένας Ουκρανός δάσκαλος, «με μόνη διαφορά ότι στα δικά μας σχολεία διδάσκουμε και την ουκρανική γλώσσα μαζί με τη ρωσική». Οι άνθρωποι, και ιδίως τα παιδιά, έμοιαζαν πιο καλοταϊσμένα και καλοντυμένα από αυτά της υπόλοιπης Ρωσίας: το φαγητό ήταν συγκριτικά πιο άφθονο και φτηνό. Υπήρχαν σχολεία-βιτρίνες, όπως στο Πέτρογκραντ και τη Μόσχα, αλλά κανείς δεν έδειχνε να αντιλαμβάνεται τη διαβρωτική επίδραση τέτοιων διακρίσεων για τους δασκάλους και τα παιδιά. Τα τελευταία λοξοκοιτούσαν με φθόνο τους μαθητές των προνομιούχων σχολείων και πίστευαν ότι ήταν αποκλειστικά παιδιά Κομμουνιστών, πράγμα που δεν ήταν αλήθεια. Οι δάσκαλοι, από την άλλη, βλέποντας ότι κανείς δεν έδινε σημασία στα συνηθισμένα σχολεία, παραμελούσαν τα καθήκοντά τους. Όλοι προσπαθούσαν να βρουν θέση στα προνομιούχα σχολεία, όπου θα απολάμβαναν περισσότερες και καλύτερες μερίδες φαγητού.

Πρόεδρος του Τομέα Υγείας ήταν ένας έξυπνος και ικανός άνθρωπος, από τους ελάχιστους αξιωματούχους στο Κίεβο που ενδιαφέρθηκαν για την Αποστολή και το έργο της. Αφιέρωσε πολύ χρόνο για να μας εξηγήσει τις μεθόδους του οργανισμού του και υπέδειξε ενδιαφέροντα μέρη για επίσκεψη, όπου θα μπορούσαμε να συγκεντρώσουμε υλικό για το Μουσείο. Μας επέστησε ιδιαίτερα την προσοχή στο Εβραϊκό νοσοκομείο για ανάπηρα παιδιά.

Υπεύθυνος εκεί ήταν ένας καλλιεργημένος και ευχάριστος άνθρωπος, ο γιατρός Ν. Είκοσι χρόνια είχε την ευθύνη του νοσοκομείου και δέχτηκε με ενθουσιασμό να μας μιλήσει για το ίδρυμα και την ιστορία του.

Παλιά το νοσοκομείο ήταν από τα πιο ονομαστά στη Ρωσία, καμάρι των ντόπιων Εβραίων που το είχαν χτίσει και το συντηρούσαν. Όμως τα τελευταία χρόνια εξαιτίας των κυβερνητικών αλλαγών δεν λειτουργούσε τόσο αποδοτικά. Οι ασθενείς έπεφταν κι αυτοί θύματα διώξεων και επανειλημμένων πογκρόμ. Πολύ συχνά, βαριά άρρωστοι Εβραίοι εκδιώκονταν από τα κρεβάτια, για να τα καταλάβουν ευνοούμενοι της μιας ή της άλλης κυβέρνησης. Οι αξιωματικοί του Ντενίκιν ήταν οι χειρότεροι. Έβγαζαν τους Εβραίους ασθενείς στο δρόμο, τους υπέβαλαν σε κάθε είδους ταπεινώσεις, και σίγουρα θα τους σκότωναν, αν δεν μεσολαβούσε το προσωπικό του νοσοκομείου, που προστάτευε τους αρρώστους με κίνδυνο της ζωής του. Η σωτηρία του νοσοκομείου και των τροφίμων οφειλόταν αποκλειστικά στο γεγονός ότι η πλειοψηφία του προσωπικού δεν ήταν Εβραίοι. Όμως πολλοί ασθενείς πέθαναν από το σοκ τής κακοποίησης, ενώ άλλοι έπαθαν νευρικό κλονισμό.

Ο γιατρός μάς αφηγήθηκε επίσης την ιστορία μερικών ασθενών, που ήταν κυρίως θύματα των πογκρόμ στο Φάστοβ. Ανάμεσά τους υπήρχαν και παιδάκια έξι με οχτώ χρόνων, κοκαλιάρικα και ασθενικά, με τον τρόπο αποτυπωμένο στα πρόσωπά τους. Ήταν μόνα στον κόσμο, σε μερικές περιπτώσεις όλη η οικογένεια είχε δολοφονηθεί μπροστά στα μάτια τους. Αυτά τα παιδιά, συνέχισε ο γιατρός, ξυπνούσαν συχνά τη νύχτα με φοβερούς εφιάλτες. Το προσωπικό έκανε ό,τι μπορούσε, αλλά ήταν πολύ δύσκολο για τα άμοιρα να ξεχάσουν τις τρομερές εμπειρίες τού Φάστοβ. Ο γιατρός μάς έδειξε μια ομάδα κοριτσιών δεκατεσσάρων ως δεκαοκτώ ετών, από τα πιο άτυχα θύματα των πογκρόμ του Ντενίκιν. Όλα είχαν υποστεί αλλεπάλληλους βιασμούς και μπήκαν στο νοσοκομείο με φοβερές κακώσεις· θα χρειαζόνταν χρόνια για την πλήρη αποκατάσταση της υγείας τους. Ο γιατρός τόνισε ότι κατά τη διάρκεια του μπολσεβίκικου καθεστώτος δεν έγιναν καθόλου πογκρόμ. Ήταν μεγάλη ανακούφιση για τον ίδιο και το προσωπικό ότι οι ασθενείς είχαν απαλλαχτεί από αυτόν τον κίνδυνο. Όμως το νοσοκομείο αντιμετώπιζε τώρα άλλου είδους δυσκολίες: τη διαρκή παρέμβαση των Κομισάριων και τον καθη-

μερινό αγώνα για προμήθειες. «Ξοδεύω περισσότερο χρόνο στα διάφορα γραφεία», είπε, «αντί στο προσκεφάλι των ασθενών. Αδαιείς αξιωματούχοι έχουν λόγο σε ιατρικά θέματα, παρεμβαίνοντας διαρκώς στη δουλειά των γιατρών». Ο ίδιος είχε συλληφθεί κάμποσες φορές για σαμποτάζ, επειδή δεν ήταν εύκολο να συμμορφωθεί με τόσο πολλές και αντιφατικές εντολές και διατάγματα. Αυτό συμβαίνει όταν τον πρώτο λόγο έχει η πολιτική σκοπιμότητα ενός συστήματος σε βάρος της αξιοκρατίας. Συχνά ένας εξαιρετος έμπειρος γιατρός, αναγνωρισμένης αξίας, έπαιρνε ξαφνικά μετάθεση για κάποια μακρινή επαρχία ώστε να βολευτεί στη θέση του ένας Κομμουνιστής γιατρός. Κάτω από τέτοιες συνθήκες και οι πιο φιλότιμες προσπάθειες ματαιώνονταν. Ένας πρόσθετος παράγοντας υπονόμευσης ήταν η γενικευμένη καχυποψία απέναντι στην *ιντελλιγκέντσια*. Πράγματι, πολλοί από αυτήν την τάξη σαμποτάριζαν το καθεστώς, υπήρχαν όμως κι άλλοι που δούλευαν με ηρωισμό και αυτοθυσία. Οι Μπολσεβίκοι, μην κάνοντας διάκριση, καταδίκαιζαν σύσσωμη την *ιντελλιγκέντσια* σαν τάξη, και δημιουργούσαν προκαταλήψεις και μίσος που δηλητηρίαζαν την κύρια πηγή της πολιτιστικής ζωής τής χώρας. Η ρωσική *ιντελλιγκέντσια* είχε ποτίσει με αίμα το έδαφος της Επανάστασης, όμως δεν της δόθηκε ευκαιρία να δρέψει τους καρπούς τού πολύχρονου μόχθου. «Τραγική μοίρα», κατέληξε ο γιατρός· «μόνο η δουλειά βοηθάει να ξεχνάει κανείς και να κρατιέται στη ζωή».

Το ίδρυμα για ανάπηρα παιδιά ήταν ένα πρότυπο σύγχρονο νοσοκομείο, χτισμένο καταμεσής ενός μεγάλου πάρκου. Υπηρετούσε τα άμοιρα παιδιά με στρεβλά άκρα και δύσμορφο σώμα, θύματα του φοβερού πολέμου, της αρρώστιας και του λοιμού. Ζαρωμένα και ανήμπορα, τα παιδιά έμοιαζαν με τον παππού Χρόνο, που γεννιέται γερασμένος. Ξαπλωμένα στη σειρά, πάνω σε καθαρά άσπρα κρεβάτια, που τα ζέσταινε ο λαμπερός ήλιος του ουκρανικού καλοκαιριού. Ο επικεφαλής γιατρός, που μας ξεναγούσε στο ίδρυμα, ήταν πολύ αγαπητός στους μικρούς ασθενείς. Τον περίμεναν με χαρά και ανυπομονησία να πλησιάσει στο κάθε ανήμπορο πλασματάκι, να γείρει πάνω του και να εξετάσει πώς πάει η υγεία του. Το νοσοκομείο λειτουργούσε πολλά χρόνια και εθεωρείτο πρώτο του είδους στη Ρωσία. Ο εξοπλισμός για τη νοσηλεία παιδιών με δυσμορφία ή αναπηρία ήταν κάποτε από τους πιο σύγχρονους. «Ο πόλεμος και

η Επανάσταση μας έφεραν πίσω», είπε ο γιατρός: «τα τελευταία χρόνια έχουμε χάσει τελείως την επαφή με τον πολιτισμένο κόσμο. Εμείς όμως, παρά τη διαρκή αλλαγή κυβερνήσεων, προσπαθούμε να κρατήσουμε ψηλά το επίπεδο, και να υπηρετούμε όσο καλύτερα γίνεται τα αθώα θύματα του πολέμου και της αρρώστιας». Τις προμήθειες του νοσοκομείου τις παρείχε η Κυβέρνηση, χωρίς να επεμβαίνει στο έργο του προσωπικού, αν και από τα λόγια του γιατρού κατάλαβα ότι, λόγω της πολιτικής του ουδετερότητας, οι Μπολσεβίκοι τον κατέτασσαν στους συνοδοιπόρους της αντεπανάστασης.

Ο αριθμός των παιδιών στο νοσοκομείο ήταν μεγάλος: μερικά που μπορούσαν να περπατήσουν μελετούσαν μουσική και ζωγραφική. Με χαρά παρακολουθήσαμε μια ανεπίσημη συναυλία που έδωσαν προς τιμή μας τα παιδιά και οι δάσκαλοί τους. Μερικά έπαιζαν *μπαλαλάικα* πολύ επιδέξια, και ήταν παρήγορο να βλέπεις αυτά τα βασανισμένα παιδιά να βρίσκουν λησμονιά στο ρυθμό και τις λαϊκές μελωδίες της Ουκρανίας.

Από τις πρώτες ημέρες της παραμονής στο Κίεβο μάθαμε ότι το πιο αξιόλογο υλικό για το Μουσείο δεν βρισκόταν στα σοβιετικά ιδρύματα, αλλά στην κατοχή άλλων πολιτικών ομάδων και ιδιωτών. Τις εγκυρότερες στατιστικές πληροφορίες για τα πογκρόμ, φέρ' ειπείν, τις είχε ο πρώην Πρωθυπουργός του καθεστώτος Ράντα στην Ουκρανία. Έψαξα και τον βρήκα. Όταν έμαθε ποια είμαι, μου έδειξε, προς μεγάλη μου έκπληξη, διάφορα τεύχη του περιοδικού *Mother Earth* που εξέδιδε στην Αμερική. Ο πρώην Πρωθυπουργός οργάνωσε μια μικρή συνεστίαση για να συναντήσουμε συγγραφείς, ποιητές και άλλα δραστήρια μέλη της εβραϊκής Κουλτούρ-λίγκας. Στη μικρή αυτή συγκέντρωση παρευρέθηκαν οι σπουδαιότεροι εκπρόσωποι της τοπικής εβραϊκής *ιντελλιγκέντσιας*. Μιλήσαμε για την Επανάσταση, τις μεθόδους των Μπολσεβίκων και τα προβλήματα των Εβραίων. Οι περισσότεροι από τους παρόντες, αν και διαφωνούσαν με τις κομμουνιστικές θεωρίες, στήριζαν τη Σοβιετική Κυβέρνηση. Πίστευαν ότι οι Μπολσεβίκοι, παρά τα σοβαρά τους λάθη, πάλευαν για το συμφέρον της Ρωσίας και της Επανάστασης. Όπως και να 'χει, το κομμουνιστικό καθεστώς ήταν το μόνο που δεν έκανε πογκρόμ εναντίον των Εβραίων στην Ουκρανία. Έτσι, οι Εβραίοι έπρεπε να στηρίζουν τους

Μπολσεβίκοις, αφού τουλάχιστον τους επέτρεπαν να ζουν, σε αντίθεση με όλες τις άλλες κυβερνήσεις. Φοβόντουσαν για την αύξηση του αντισημιτισμού στη Ρωσία και έτρεμαν στην ιδέα της ανατροπής των Μπολσεβίκων. Αυτό, έλεγαν, θα είχε σαν αναπόφευκτο επακόλουθο τη μαζική σφαγή των Εβραίων.

Όμως μερικοί από τους νεότερους είχαν διαφορετική άποψη. Ισχυρίζονταν ότι το μπολσεβίκο καθεστώς είχε σαν αποτέλεσμα να αυξηθεί το μίσος εναντίον των Εβραίων, επειδή οι μάζες είχαν την εντύπωση ότι οι περισσότεροι Κομμουνιστές είναι Εβραίοι. Κομμουνισμός σήμαινε βίαιη επιβολή φόρων, συλλογικές τιμωρίες και Τσεκά. Έτσι η λαϊκή αντίθεση στον Κομμουνισμό εκδηλωνόταν με το μίσος για ολόκληρη την ιουδαϊκή φυλή. Η μπολσεβίκο τυραννία είχε ενισχύσει το λανθάνοντα αντισημιτισμό στην Ουκρανία. Επιπλέον, θέλοντας να αποδείξουν ότι δεν μεταχειρίζονται ευνοϊκά τους Εβραίους, οι Μπολσεβίκοι έφταναν στο άλλο άκρο. Συχνά συνελάμβαναν και τιμωρούσαν Εβραίους για πράγματα που οι υπόλοιποι Ρώσοι δεν είχαν κυρώσεις. Οι Μπολσεβίκοι επίσης ευνοούσαν και ενθάρρυναν τη χρήση της ουκρανικής γλώσσας στα πολιτιστικά δρώμενα του Νότου, ενώ δεν έκαναν το ίδιο για την εβραϊκή γλώσσα. Ήταν αλήθεια ότι δεν είχε απαγορευτεί η λειτουργία της Κουλτούρ-λίγκας, όμως έμπαιναν συνέχεια εμπόδια στο έργο της. Με δυο λόγια, οι Μπολσεβίκοι επέτρεπαν στους Εβραίους να ζουν, μόνο με τη βιολογική έννοια όμως. Πολιτιστικά, ήταν καταδικασμένοι σε θάνατο. Το Γεβκόμ (Εβραϊκό Κομμουνιστικό Τμήμα) είχε, φυσικά, όλην την εύνοια και στήριξη της Κυβέρνησης, αλλά με μοναδική αποστολή να διαδώσει το ευαγγέλιο της δικτατορίας του προλεταριάτου στους Εβραίους της Ουκρανίας. Χαρακτηριστικό ήταν ότι το Γεβκόμ έδειχνε μεγαλύτερο αντισημιτισμό από ό,τι οι ίδιοι οι Ουκρανοί. Αν είχε δύναμη, θα εξαπέλυε πογκρόμ ενάντια σε κάθε μη κομμουνιστικό εβραϊκό οργανισμό και θα απαγόρευε κάθε εκδήλωση εβραϊκής παιδείας. Οι νεαροί αυτοί τόνισαν ότι δεν τάσσονταν υπέρ της ανατροπής της μπολσεβίκικης Κυβέρνησης: αλλά ούτε την υποστήριζαν.

Δική μου αίσθηση ήταν ότι και οι δυο εβραϊκές ομάδες υιοθετούσαν καθαρά εθνικιστική άποψη για την κατάσταση στη Ρωσία. Η προσωπική τους στάση ήταν απόλυτα κατανοητή, σαν αποτέλεσμα των βασά-

νων και των διώξεων των Εβραίων. Ωστόσο, το σημαντικό για μένα ήταν η Επανάσταση και η επίδρασή της στη Ρωσία *συνολικά*. Το να υποστηρίζει κανείς τους Μπολσεβίκους, ή το αντίθετο, δεν έπρεπε να εξαρτάται απλώς από τη στάση τους απέναντι στους Εβραίους και το Εβραϊκό ζήτημα. Επρόκειτο βέβαια για πολύ ζωτικό και επείγον θέμα, ιδιαίτερα στην Ουκρανία· ωστόσο, δεν έπαυε να είναι μέρος ενός ευρύτερου προβλήματος πολύ πιο σημαντικού. Αφορούσε την πλήρη οικονομική και κοινωνική χειραφέτηση ολόκληρου του ρωσικού λαού, συμπεριλαμβανομένων των Εβραίων. Αν οι μέθοδοι και η πρακτική των Μπολσεβίκων δεν ήταν πρόσκαιρο φαινόμενο που το επέβαλλαν οι συνθήκες, αλλά στοιχείο συνυφασμένο με τη θεωρία και τις αρχές τους, και μοναδικός τους στόχος ήταν η κατοχή της εξουσίας, τότε δεν έπρεπε να τους υποστηρίζω. Μπορεί να μην έκαναν πογκρόμ εναντίον των Εβραίων, αν όμως καταδίωκαν ολόκληρον το ρωσικό λαό, είχαν προφανώς αποτύχει σαν επαναστατικό κόμμα. Δεν ισχυρίζομαι ότι κατανοώ πλήρως το σύνολο των προβλημάτων, όμως η εμπειρία μου ως εκείνην τη στιγμή με οδηγούσε σε σκέψεις πως η θεμελιώδης αντίληψη των Μπολσεβίκων για την Επανάσταση ήταν λανθασμένη, και η πρακτική της εφαρμογή είχε αναγκαστικά σαν αποτέλεσμα την ολοκληρωτική καταστροφή της Ρωσίας, όπου συγκαταλεγόταν και η τραγωδία των Εβραίων.

Ο οικοδεσπότης και οι φίλοι του δεν συμφώνησαν με την άποψή μου: εκπροσωπούσαμε αντίθετα στρατόπεδα. Παρ' όλα αυτά, η συζήτηση ήταν πολύ ενδιαφέρουσα. Κανονίσαμε να ξαναβρεθούμε πριν φύγουμε από την πόλη.

Μια ημέρα, επιστρέφοντας στο βαγόνι, είδα στο σταθμό του τρένου ένα απόσπασμα στρατιωτών του Κόκκινου Στρατού. Όταν ρώτησα, μου είπαν ότι περίμεναν από τη Μόσχα μια ξένη αντιπροσωπεία και οι στρατιώτες είχαν εντολή να συμμετάσχουν σε τιμητική παρέλαση. Ένστολοι άντρες έστεκαν εκεί συζητώντας για την άφιξη της Αποστολής. Πολλοί εκδήλωναν ανοιχτά τη δυσαρέσκειά τους για την πολύωρη αναμονή. «Όλοι αυτοί έρχονται στη Ρωσία για να μας κάνουν χάζι», είπε ένας από τους στρατιώτες. «Μήπως ξέρουν τίποτε για μας ή νοιάζονται πώς περνάμε; Ιδέα δεν έχουν. Διακοπές κάνουν εδώ. Η Κυβέρνηση τους ταΐζει και τους ποτίζει, αλλά ποτέ δε μιλάνε μαζί μας. Μόνο βλέπουν πώς κά-

νουμε παρέλαση. Τόσες ώρες ψηνόμαστε στον ήλιο κι ελόγου τους ξεφάντωνουν σε κανέναν άλλο σταθμό. Ωραία αλληλεγγύη και ισότητα!»

Είχα ακούσει τέτοια ξεσπάσματα και πριν, αλλά πρώτη φορά από στρατιώτες. Θυμήθηκα την Αγγέλικα Μπαλαμπάνοβα, που είχε συνοδέψει την Ιταλική Αποστολή, και αναρωτήθηκα τι θα σκεφτόταν αν άκουγε τους στρατιώτες να μιλάνε έτσι. Ίσως δεν είχε ποτέ διανοηθεί ότι αυτοί οι «αμόρφωτοι Ρώσοι αγρότες» με τη στρατιωτική στολή καταλάβαιναν πολύ καλά την υποκρισία των επίσημων εκδηλώσεων.

Την επόμενη ημέρα λάβαμε από την Μπαλαμπάνοβα πρόσκληση σε δείπνο προς τιμήν των Ιταλών αντιπροσώπων. Αρκετά μέλη τής Αποστολής, που ήθελαν να συναντήσουν τους ξένους καλεσμένους, δέχτηκαν με χαρά την πρόσκληση.

Το δείπνο ήταν στο κτίριο όπου στεγαζόταν παλιά το Εμπορικό Επιμελητήριο. Τώρα το είχαν διακοσμήσει με κάθε πολυτέλεια για την περίπτωση· στη μεγάλη τραπεζαρία υπήρχαν μακρόστενα τραπέζια γεμάτα φρεσκοκομμένα λουλούδια, διάφορα φρούτα από το Νότο και μπουκάλια κρασί. Το θέαμα έφερνε στο νου δεξιώσεις της παλιάς μπουρζουαζίας και απ' ό,τι έβλεπα, η Αγγέλικα ένιωθε μάλλον άβολα με όλην αυτήν την επίδειξη ασημικών και πλούτου. Το δείπνο άρχισε με τις συνηθισμένες προπώσεις στο όνομα του Λένιν, του Τρότσκι, του Κόκκινου Στρατού, και της Τρίτης Διεθνούς, και όλη η συντροφιά σηκωνόταν όρθια στο άκουσμα του επαναστατικού ύμνου ύστερα από κάθε πρόποση, ενώ οι στρατιώτες και οι αξιωματικοί έστεκαν προσοχή με τον παλιό καλό μιλιταριστικό τρόπο.

Ανάμεσα στους ξένους ήταν και δύο νεαροί Γάλλοι Αναρχοσυνδικαλιστές. Είχαν μάθει ότι ήμαστε στο Κίεβο και όλη μέρα μάς έψαχναν δίχως επιτυχία. Είχαμε πολύ λίγο χρόνο στη διάθεσή μας, γιατί αμέσως μετά τη δεξίωση αναχωρούσαν για Πέτρογκραντ. Στο δρόμο για το σταθμό, μας είπαν ότι είχαν συγκεντρώσει πολύ υλικό για την Επανάσταση, που σκόπευαν να δημοσιεύσουν στη Γαλλία. Είχαν πειστεί ότι τα πράγματα δεν πήγαιναν καλά με το μπολσεβίκικο καθεστώς: η δικτατορία τού προλεταριάτου ελεγχόταν απόλυτα από το Κομμουνιστικό Κόμμα, ενώ ο απλός εργάτης δεν είχε ελευθερωθεί στο ελάχιστο από τα δεσμά του. Θα μιλούσαν για όλα αυτά χωρίς να κρύβουν τίποτε, είπαν,

στους συντρόφους τους, στην πατρίδα, τεκμηριώνοντας την άποψή τους με το υλικό που είχαν μαζέψει. « Δηλαδή θα τα βγάλετε έξω από τη χώρα; » ρώτησα τον La Petit, τον έναν από τους αντιπροσώπους. « Δεν πιστεύω να μην επιτρέψουν να πάρω τα γραπτά μου », απάντησε. « Δε θα τολμούσαν οι Μπολσεβίκοι να φτάσουν ως εκεί — τουλάχιστον όχι με ξένους αντιπροσώπους ». Έδειχνε τόσο σίγουρος, που δεν το θεώρησα σκόπιμο να συνεχίσω. Εκείνο το βράδυ οι αντιπρόσωποι έφυγαν από το Κίεβο και λίγο αργότερα αναχώρησαν από τη Ρωσία. Κανείς δεν τους ξαναείδε ζωντανούς. Δίχως να σχολιάσω την εξαφάνισή τους, απλώς θα ήθελα να αναφέρω ότι, επιστρέφοντας στη Μόσχα μερικούς μήνες αργότερα, έμαθα πως οι δύο Αναρχοσυνδικαλιστές μαζί με μερικούς άλλους έπεσαν σε καταγίδα κάπου έξω από τις ακτές της Φινλανδίας και πνίγηκαν όλοι. Κάποιοι μίλησαν για σκοτεινή υπόθεση. Δεν θα ήθελα να δώσω βάση σε αυτές τις φήμες, ιδιαίτερα επειδή μαζί με τους Αναρχοσυνδικαλιστές χάθηκε κι ένας υψηλόβαθμος Μοσχοβίτης Κομμουνιστής. Ωστόσο ποτέ δεν δόθηκε ικανοποιητική εξήγηση για την εξαφάνισή τους, μαζί με όλα τα στοιχεία που είχαν συλλέξει.

Τα δωμάτια που είχαν παραχωρηθεί για τα μέλη της Αποστολής μας βρίσκονταν σ' ένα δρομάκι που οδηγούσε στην Κρεσάτικ, κεντρικό δρόμο του Κιέβου. Εδώ βρισκόταν παλιά η συνοικία των πλουσίων της πόλης. Τα ωραία της σπίτια, μολονότι παραμελημένα, διατηρούσαν ακόμη τη μεγαλοπρέπειά τους. Στο δρομάκι υπήρχαν ακόμη αρκετά μαγαζιά, απομεινάρια της παλιάς δόξας, για να ψωνίζουν οι ευκατάστατοι της γειτονιάς. Εκεί έβρισκε κανείς ικανοποιητικές ποσότητες λαχανικών, φρούτα, γάλα και βούτυρο. Ιδιοκτήτες ήταν κυρίως γέροι Εβραίοι που η δραστηριότητά τους δεν μπορούσε να στραφεί σε κανέναν άλλο τομέα — Ορθόδοξοι Εβραίοι, για τους οποίους η Επανάσταση και οι Μπολσεβίκοι ήταν *bête noire* [: το μαύρο τέρας, ο μπαμπούλας] επειδή είχε « καταστρέψει το εμπόριο ». Τα μαγαζάκια μετά βίας συντηρούσαν τους ιδιοκτήτες τους· επιπλέον, υπήρχε πάντα ο κίνδυνος των επιδρομών της Τσεκά, που έκανε κατάσχεση σε όλα τα εμπορεύματα. Μα δεν ήταν δυνατόν η Κυβέρνηση να κάνει επιδρομές σε τόσο ασήμαντα μαγαζάκια. « Γιατί η Τσεκά δεν επιτάσσει τα εμπορεύματα από τα μεγάλα ντελικατέσεν και οπωροπωλεία στην Κρεσάτικ; » ρώτησα τον γερο-Εβραίο εμπο-

ράκο. « Δί'τι », μου απάντησε, « αυτά τα μαγαζιά δεν τα πειράζει κανείς. Πληρώνουν μεγάλους φόρους ».

Την επόμενη ημέρα από τη δεξίωση κατέβηκα στο μικρό μπακάλικο για να ψωνίσω. Το μαγαζί ήταν κλειστό, όπως και όλα τα άλλα στη γειτονιά. Δυο ημέρες αργότερα έμαθα ότι τους έκαναν επίταξη την παραμονή της δεξίωσης για να ταΐσουν τους ξένους εκπροσώπους. Ορκίστηκα να μην ξαναπατήσω σε δεξίωση Μπολσεβίκων.

Ανάμεσα στα μέλη της Κουλτούρ-λίγκας υπήρχε κι ένας άνθρωπος που είχε ζήσει στην Αμερική, αλλά ήταν τώρα εγκατεστημένος αρκετά χρόνια στο Κίεβο με την οικογένειά του. Όσο έμενα εκεί με καλούσε συχνά στο φιλόξενο σπίτι του, όπου συναντούσα επισκέπτες από διάφορες κοινωνικές τάξεις και μάζεψα πολλές πληροφορίες για την πρόσφατη ιστορία της Ουκρανίας. Ο οικοδεσπότης δεν ήταν Κομμουνιστής αλλά ούτε και αντίπαλος του καθεστώτος, μολονότι ασκούσε κριτική στους Μπολσεβίκους. Έλεγε ότι βασικό μειονέκτημα των Μπολσεβίκων ήταν η έλλειψη ψυχολογικής ευαισθησίας. Με διαβεβαίωνε ότι καμία κυβέρνηση μέχρι τώρα δεν είχε συναντήσει τόσο ευνοϊκές προϋποθέσεις στην Ουκρανία όσο οι Κομμουνιστές. Ο λαός είχε υποφέρει τόσο πολύ από διάφορους κατακτητές και είχε υποστεί τόσο μεγάλη καταπίεση από τα διάφορα καθεστώτα, ώστε υποδέχτηκε με ενθουσιασμό τους Μπολσεβίκους όταν μπήκαν στο Κίεβο. Όλοι πίστευαν ότι τα πράγματα θα καλύτερεύουν. Όμως οι Κομμουνιστές σύντομα διέλυσαν όλες τις αυταπάτες. Μέσα σε λίγους μήνες αποδείχτηκαν ολότελα ανίκανοι να διαχειριστούν τις υποθέσεις της πόλης· οι μέθοδοί τους έστρεψαν το λαό εναντίον τους, και η τρομοκρατία της Τσεκά έκανε άσπονδους εχθρούς ακόμη και τους πρώην φίλους των Κομμουνιστών. Κανείς δεν είχε αντίρρηση για την κρατικοποίηση της βιομηχανίας και το θεωρούσαν εύλογο ότι οι Μπολσεβίκοι θα έκαναν απαλλοτριώσεις. Μα όταν οι μπουρζουάδες έχασαν τις περιουσίες τους, οι μόνοι που ωφελήθηκαν ήταν τα όργανα του καθεστώτος. Ούτε ο λαός ούτε καν η εργατική τάξη κέρδισε τίποτε. Πολύτιμα κοσμήματα, ασημικά, γούνες, όλος ο πλούτος του Κιέβου έγινε άφαντος. Αργότερα, τα μέλη της Τσεκά βολτάριζαν στους δρόμους με τις κυράδες τους στολισμένες με τουαλέτες της μπουρζουαζίας. Όταν έκλεισαν τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, οι πόρτες σφραγίστηκαν και απ' έξω

μπήκαν φρουροί. Όμως μέσα σε λίγες εβδομάδες τα μαγαζιά βρέθηκαν αδειανά. Αυτού του είδους η «διαχείριση», οι αμέτρητοι νόμοι και τα αντιφατικά διατάγματα βοηθούσαν την Τσεκά στο έργο του εκφοβισμού των πολιτών και προκαλούσαν μίσος εναντίον των Μπολσεβίκων. Ο λαός είχε επαναστατήσει ενάντια στον Πετλούρα, τον Ντενίκιν και τους Πολωνούς. Καλωσόρισαν τους Μπολσεβίκους με ανοιχτή αγκαλιά. Αλλά και αυτοί τους απογοήτευσαν.

«Τώρα πια συνηθίσαμε την κατάσταση», είπε ο οικοδεσπότης μου. «Κάπως τα φέρνουμε βόλτα». Μα το θεωρούσε κρίμα που οι Μπολσεβίκοι έχασαν τέτοια μεγάλη ευκαιρία. Στάθηκαν ανίκανοι να διατηρήσουν την εμπιστοσύνη του λαού και να τη χρησιμοποιήσουν δημιουργικά. Όχι μόνο δεν μπόρεσαν να διαχειριστούν τις μεγάλες βιομηχανίες, αλλά κατέστρεψαν και το έργο των μικρών *κουστάρναγια*. Στην επαρχία τού Κιέβου, για παράδειγμα, υπήρχαν χιλιάδες τεχνίτες· οι περισσότεροι ήταν αυτοαπασχολούμενοι και δεν εκμεταλλεύονταν κανένα. Ήταν ανεξάρτητοι παραγωγοί που κάλυπταν συγκεκριμένες ανάγκες της κοινότητας. Με τον κακό σχεδιασμό των κρατικοποιήσεων, οι Μπολσεβίκοι στέρησαν από τους ανθρώπους αυτούς τις δυνατότητες να δουλέψουν. Δεν μπόρεσαν να προσφέρουν απασχόληση ούτε στους βιομηχανικούς εργάτες ούτε στους αγρότες. Η μόνη λύση που είχαν οι προλετάριοι των πόλεων για να μην πεθάνουν από την πείνα ήταν να επιστρέψουν στην επαρχία. Όσοι δεν είχαν τέτοια δυνατότητα καταπιάστηκαν με το εμπόριο, πουλώντας και αγοράζοντας κοσμήματα για παράδειγμα. Όλοι οι Ρώσοι καταπιάστηκαν με το εμπόριο, ακόμη και η ίδια η Κυβέρνηση των Μπολσεβίκων είχε καταντήσει μια ομάδα σπεκουλαδόρων. «Δεν έχετε ιδέα πόσες παράνομες συναλλαγές κάνουν οι αξιωματούχοι των Σοβιέτ», συνέχισε ο οικοδεσπότης μου· «το ίδιο και ο στρατός. Ο ανιψιός μου, που είναι Κομμουνιστής, αξιωματικός του Κόκκινου Στρατού, μόλις επέστρεψε από το Πολωνικό μέτωπο. Μπορεί να σας πει τι γίνεται στο στρατό».

Περίμενα με μεγάλο ενδιαφέρον τον νεαρό αξιωματικό. Ταξιδεύοντας στη Ρωσία είχα συναντήσει πολλούς στρατιώτες. Οι περισσότεροι δεν είχαν απαλλαχτεί από τη νοοτροπία του υποτακτικού και την πλήρη αποδοχή της στρατιωτικής πειθαρχίας. Μερικοί, ωστόσο, είχαν συνειδη-

τοποιηθεί σε μεγάλο βαθμό και καταλάβαιναν πολύ καλά τι γινόταν γύρω τους. Βέβαια αντιπροσώπευαν μικρό ποσοστό στον Κόκκινο Στρατό, ωστόσο είχαν μεταμορφωθεί εντελώς από την Επανάσταση, αποδεικνύοντας την κυοφορία μιας καινούριας ζωής και μιας διαφορετικής κοινωνίας, που ξεχώρισε τη Ρωσία από τον υπόλοιπο κόσμο, παρά την τυραννία και την καταπίεση των Μπολσεβίκων. Η Επανάσταση γι' αυτούς ήταν κάτι πολύ ουσιαστικό και ζωντανό· κανένα διάταγμα δεν μπορούσε να την περιορίσει στα στενά, κομμουνιστικά καλούπια. Είχαν την άποψη ότι οι Μπολσεβίκοι πρόδιναν την εμπιστοσύνη του λαού. Έβλεπαν το Κομμουνιστικό Κράτος να γιγαντώνεται εις βάρος της Επανάστασης και μερικοί έφταναν στο σημείο να λένε ανοιχτά ότι οι Μπολσεβίκοι είχαν γίνει εχθροί της Επανάστασης. Όλοι όμως συμφωνούσαν ότι προς το παρόν δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτε. Πρώτα έπρεπε να διώξουν τους ξένους εχθρούς. «Έπειτα», έλεγαν, «θα αντιμετωπίσουμε τον εσωτερικό εχθρό».

Ο αξιωματικός του Κόκκινου Στρατού ήταν ένα ωραίο και πολύ σοβαρό παλικάρι. Στην αρχή ήταν συγκρατημένος, αλλά όσο περνούσε η βραδιά ξεπέρασε τη συστολή του και άρχισε να εκφράζεται ελεύθερα. Είπε ότι στο μέτωπο συνάντησε μεγάλη διαφθορά. Όμως ήταν ακόμη χειρότερα στη βάση ανεφοδιασμού, όπου υπηρέτησε για λίγο καιρό. Οι άντρες στο μέτωπο είχαν μείνει σχεδόν γυμνοί και ξυπόλυτοι. Φαγητό δεν υπήρχε κι ο στρατός αποδεκατιζόταν από τύφο και χολέρα. Κι όμως το ηθικό των αντρών ήταν αξιοθαύμαστο. Πολεμούσαν γενναία, γεμάτοι ενθουσιασμό επειδή πίστευαν στην ιδέα της ελεύθερης Ρωσίας. Όμως την ώρα που αυτοί πολεμούσαν και πέθαιναν για το μεγάλο σκοπό, οι υψηλόβαθμοι αξιωματικοί, οι αποκαλούμενοι *ταβάριτσι*, μεθούσαν και χαρτόπαιζαν ασφαλείς στα μετόπισθεν και πλούτιζαν από την κερδοσκοπία. Πουλούσαν στους σπεκουλαδόρους, σε μυθικές τιμές, τις προμήθειες που τόση ανάγκη είχε το μέτωπο.

Αποκαρδιωμένος από την κατάσταση ο νεαρός αξιωματικός σκέφτηκε να αυτοκτονήσει. Όμως τώρα ήταν αποφασισμένος να ξαναπάει στο μέτωπο. «Θα γυρίσω για να πω στους συντρόφους μου αυτά που είδα. Η αληθινή δουλειά θα ξεκινήσει μόλις αποκρούσουμε την ξένη επέμβαση. Τότε θα κυνηγήσουμε όσους ξεπουλάνε την επανάσταση», είπε.

Ένωσα ότι η απελπισία μου ήταν αδικαιολόγητη, αφού υπήρχαν Ρώσοι με τέτοια ιδανικά.

Μόλις γύρισα στο δωμάτιο, η γραμματέας μου είπε ότι είχε ανακαλύψει σπάνιο υλικό για τον Ντενίκιν, παραπεταμένο στη βιβλιοθήκη της πόλης. Ο βιβλιοθηκάριος, ένας φανατικός Ουκρανός εθνικιστής, δεν επέτρεπε στο «Ρωσικό» Μουσείο να πάρει το υλικό, και ας ήταν άχρηστο για το Κίεβο, κυριολεκτικά θαμμένο σε μια σκοτεινή γωνιά, όπου κινδύνευε να καταστραφεί. Αποφασίσαμε να κάνουμε αίτηση στο Τμήμα Εκπαίδευσης, χρησιμοποιώντας το «Αμερικάνικο ξόρκι». Είχε γίνει ανέκδοτο ανάμεσα στα μέλη της Αποστολής να καταφεύγουμε στο «ξόρκι» στις δύσκολες περιστάσεις. Αυτές τις υποθέσεις ο Αλεξάντερ Μπέρκμαν κι εγώ τις λέγαμε «Αμερικάνικες».

Επιστρατεύσαμε όλη μας την πειθώ για να κινήσουμε το ενδιαφέρον του προέδρου. Επέμενε στην άρνησή του ώσπου τελικά του είπα: «Το Μουσείο Πέτρογκραντ θα γίνει παγκόσμιο κέντρο σπουδών για τη μελέτη της Ρωσικής Επανάστασης, και η Ουκρανία θα παίζει σε αυτό πολύ σημαντικό ρόλο. Θα προτιμούσατε να γίνει γνωστό στην Αμερική ότι αφήνετε πολύτιμο ιστορικό υλικό να σαπίζει στο Κίεβο;» Με τα πολλά ο πρόεδρος έδωσε την εντολή και η Αποστολή πήρε στην κατοχή της το υλικό, προς μεγάλη αγάλλιαση της γραμματέως, για την οποία η υπόθεση του Μουσείου ήταν το πιο σημαντικό πράγμα στη ζωή της.

Το απόγευμα της ίδιας ημέρας με επισκέφτηκε μια Αναρχική, συνοδευόμενη από ένα χωριατοκόριτσο που μου το σύστησε εμπιστευτικά σαν γυναίκα του Μάχνο. Για μια στιγμή η καρδιά μου σταμάτησε: η παρουσία της στο Κίεβο σήμαινε βέβαιο θάνατο, αν την ανακάλυπταν οι Μπολσεβίκοι. Ο κίνδυνος ήταν επίσης μεγάλος για τον σπιτονοικοκύρη μου και την οικογένειά του. Στην κομμουνιστική Ρωσία, αν φιλοξενούσες, ακόμη και εν αγνοία σου, μέλος των *ποβστάντσι* του Μάχνο αντιμετώπιζες σοβαρότατες συνέπειες. Έδειξα την έκπληξή μου για την απρονοησία της νεαρής γυναίκας να μπει στο στόμα του θηρίου. Όμως εκείνη εξήγησε ότι ο Μάχνο ήταν αποφασισμένος να έρθει σε επαφή μαζί μας· δεν μπορούσε να εμπιστευτεί το μήνυμα σε κανέναν άλλον, γι' αυτό προσφέρθηκε να έρθει η ίδια. Φανερό πως κανένας κίνδυνος δεν την τρόμαζε πια. «Έτσι ζούμε συνέχεια, χρόνια τώρα», είπε απλά.

Όταν έβγαλε τη μεταμφίεσή της, αποκαλύφθηκε ότι ήταν πολύ ωραία κοπέλα. Γύρω στα είκοσι πέντε, με πλούσια, κατάμαυρα λαμπερά μαλλιά. «Ο Νέστορ σάς περίμενε πώς και πώς να έρθετε με τον Αλεξάντερ Μπέρκμαν», άρχισε να λέει. «Τώρα με έστειλε να σας μιλήσω εγώ για τον αγώνα που κάνει, και ελπίζει να διαδώσετε στον έξω κόσμο ποιες είναι οι αληθινές του προθέσεις». Ως αργά τη νύχτα, μου αφηγήθηκε την ιστορία του Μάχνο, που ταίριαζε σε όλα τα βασικά σημεία με όσα μου είχαν πει οι δυο Ουκρανοί επισκέπτες στο Πέτρογκραντ. Μίλησε με λεπτομέρειες για τις μεθόδους που χρησιμοποιούσαν οι Μπολσεβίκοι, προκειμένου να εξοντώσουν τον Μάχνο, για τις συχνές συμφωνίες που έκαναν μαζί του, και πώς τις καταπατούσαν κάθε φορά, μόλις απομακρύνονταν ο κίνδυνος από τους εισβολείς. Αναφέρθηκε στις άγριες διώξεις των στρατιωτών του Μάχνο και τις πολυάριθμες απόπειρες των Μπολσεβίκων να παγιδέψουν και να σκοτώσουν με οποιονδήποτε τρόπο τον Νέστορ. Επειδή δεν τα κατάφεραν, οι Μπολσεβίκοι δολοφόνησαν τον αδελφό του και ξεκλήρισαν και τη δική της οικογένεια, μαζί με τον πατέρα της και τον αδελφό της. Μιλούσε γεμάτη θαυμασμό για τους *ποβστάντσι*, την αφοσίωσή τους στην επανάσταση, τον ηρωισμό τους, την αυταπάρηση και την καρτερία τους στις αφάνταστες δυσκολίες. Μας αφηγήθηκε διασκεδαστικούς μύθους, με τους οποίους οι αγρότες είχαν περιβάλει την προσωπικότητα του Μάχνο. Για παράδειγμα, ανάμεσα στους χωρικούς ήταν διαδεδομένη η πεποίθηση ότι ο Μάχνο ήταν άτρωτος, αφού δεν είχε πληγωθεί ούτε μια φορά, παρόλο που έμπαινε πάντα πρώτος στη μάχη.

Χειριζόταν καλά το λόγο, και ήξερε να απαλύνει τα τραγικά σημεία με καλό χιούμορ. Είπε πολλά ανέκδοτα για τα κατορθώματα του Μάχνο. Μια φορά έστησε γαμήλιο γλέντι σ' ένα χωριό που το είχαν καταλάβει οι εχθροί. Μαζεύτηκαν όλοι στη γιορτή. Καθώς ο κόσμος διασκεδάζε στην αγορά και οι στρατιώτες δεν μπόρεσαν να αντισταθούν στο πιστό, ο Μάχνο με τους άντρες του περικύκλωσε το χωριό και κατατρόπωσε τον εχθρό, που διέθετε πολύ μεγαλύτερες δυνάμεις. Όταν ο Μάχνο κυριεύε μια πόλη, ανάγκαζε τους πλούσιους αγρότες, τους *κουλάκους*, να μοιράζουν τα πλούτη τους στους φτωχούς, ενώ ο ίδιος κρατούσε ένα μερίδιο για το στρατό του. Έπειτα, καλούσε σε συνέλευση τους χωρι-

κούς, τους μιλούσε για το σκοπό του κινήματος των *ποβστάντσι* και τους έδινε να διαβάζουν φυλλάδια.

Η νύχτα κυλούσε και η νεαρή γυναίκα συνέχιζε να αφηγείται την ιστορία του Μάχνο και της *μαχνόβτσινα*. Η φωνή της, συγκρατημένη, επειδή φοβόταν μήπως την ακούσουν, ήταν ωστόσο πλούσια και μελωδική, τα μάτια της έλαμπαν από συγκίνηση. «Ο Νέστορ», κατέληξε, «θέλει να πληροφορήσετε στους συντρόφους στην Αμερική και την Ευρώπη ότι είναι κι αυτός Αναρχικός, που υπερασπίζεται την Επανάσταση εναντίον όλων των εχθρών. Προσπαθεί να οργανώσει με αναρχικό τρόπο την έμφυτη επαναστατικότητα των Ουκρανών αγροτών. Χρειάζεται όμως και τη βοήθεια των Αναρχικών της Ρωσίας. Επειδή ο ίδιος καταγίνεται αποκλειστικά με στρατιωτικές υποθέσεις, προσκαλεί τους συντρόφους απ' όλην τη χώρα να αναλάβουν την επιμορφωτική δουλειά. Απώτερος στόχος του είναι να καταλάβει μια μικρή περιοχή της Ουκρανίας και να ιδρύσει εκεί μια ελεύθερη κομμούνια. Προς το παρόν, αγωνίζεται εναντίον όλων των αντιδραστικών δυνάμεων».

Ο Μάχνο ήθελε πολύ να συναντηθεί με τον Αλεξάντερ Μπέρκμαν κι εμένα. Είχε προτείνει το εξής σχέδιο: Με αιφνιδιαστική κίνηση, θα κατάλαμβανε εξ απήνης, για να μην υπάρξουν θύματα, κάποια μικρή πόλη ή χωριό ανάμεσα στο Κίεβο και το Χάρκοβο, όπου θα είχε σταθμεύσει το βαγόνι μας. Υποτίθεται ότι εμάς τους δυο θα μας έπιαναν αιχμαλώτους, χωρίς φυσικά να μπουν στον ελάχιστο κίνδυνο τα υπόλοιπα μέλη της Αποστολής. Μετά τη συνάντηση θα μας επέστρεφαν με ασφάλεια στο βαγόνι. Για να μη δοθεί λαβή στους Μπολσεβίκους εναντίον μας, όλο το εγχείρημα θα γινόταν με το στρατιωτικό τρόπο των επιδρομών του Μάχνο. Θέλαμε πολύ να συναντήσουμε τον Μάχνο κι όλα αυτά υπόσχονταν μια ενδιαφέρουσα περιπέτεια, όμως δεν μπορούσαμε να εκθέσουμε σε κίνδυνο τα υπόλοιπα μέλη της Αποστολής. Έτσι, αποφασίσαμε να μη δεχτούμε, ελπίζοντας να τύχει άλλη ευκαιρία για να συναντήσουμε τον αρχηγό των *ποβστάντσι*.

Η γυναίκα του Μάχνο ήταν δασκάλα στην επαρχία· είχε πολλές γνώσεις και έδειχνε μεγάλο ενδιαφέρον για όλα τα πολιτιστικά θέματα. Με ρώτησε χίλια δυο πράγματα για τη θέση της γυναίκας στην Αμερική, αν ήταν στ' αλήθεια χειραφετημένη και αν είχε κατακτήσει ίσα δικαιώματα

με τον άντρα. Παρ' ότι συνδεόταν χρόνια με τον Μάχνο και το στρατό του, δεν μπορούσε να αποδεχτεί τις πρωτόγονες αντιλήψεις των χωρικών για τη γυναίκα. Στην Ουκρανία, είπε, θεωρούσαν τη γυναίκα αντικείμενο ηδονής, με μοναδικό προορισμό τη μητρότητα. Και ο ίδιος ο Νέστορ Μάχνο δεν αποτελούσε εξαίρεση. Στην Αμερική πώς ήταν; Πίστευαν οι γυναίκες εκεί στην ελεύθερη μητρότητα, τις απασχολούσε ο έλεγχος των γεννήσεων;

Ξαφνιάστηκα ακούγοντας τέτοιες ερωτήσεις από ένα χωριατοκόριτσο. Ήταν αξιοθαύμαστο για μια κοπέλα, που γεννήθηκε και ανατράφηκε τόσο μακριά από τις χώρες όπου δινόταν η μάχη της γυναικείας χειραφέτησης, να είναι τόσο κοντά στα προβλήματα. Είπα στην κοπέλα για τις δραστηριότητες των συνειδητοποιημένων γυναικών στην Αμερική, για τις επιτυχίες τους και για τον αγώνα που χρειάζεται ακόμη ως την πλήρη χειραφέτηση. Της ανέφερα μερικά βιβλία πάνω στο θέμα. Ήταν όλο αυτιά. «Κάτι πρέπει να κάνουμε», είπε. «Οι γυναίκες στην Ουκρανία είναι ακόμη στο ζυγό σαν τα βόδια».

Νωρίς νωρίς το επόμενο πρωί έφυγε δίχως απρόοπτα από το σπίτι. Την ίδια ημέρα, ενώ βρισκόμουν στη Λέσχη των Αναρχικών, έγινα μάρτυρας ενός παράξενου θεάματος. Η Λέσχη είχε ξανανοίξει πρόσφατα, ύστερα από μια επιδρομή της Τσεκά. Οι ντόπιοι Αναρχικοί πήγαιναν εκεί για μελέτη και διαλέξεις· έβρισκες επίσης αρκετή αναρχική βιβλιογραφία. Εκεί που συζητούσα με κάποιους φίλους, πρόσεξα μια ομάδα κρατουμένων να πλησιάζει από το βάθος του δρόμου. Πλησιάζοντας στο αρχηγείο των Αναρχικών, μερικοί από αυτούς κοίταξαν ψηλά, τη μεγάλη επιγραφή πάνω από την είσοδο. Ξαφνικά τότε στάθηκαν προσοχή, έβγαλαν τους σκούφους, υποκλίθηκαν και έπειτα συνέχισαν το δρόμο τους. Κοίταξα με απορία τους φίλους μου. «Αγρότες *μαχνόβτσι* μάλλον», μου απάντησαν· «το επιτελείο των Αναρχικών είναι ιερός τόπος γι' αυτούς». Αναρωτήθηκα αν μια ομάδα Αμερικανών εργατών ή αγροτών, θα μπορούσε να εκφράσει ποτέ την πίστη της σε μια ιδέα με τον απλό και βαθύ τρόπο των *μαχνόβτσι*. Πόσο ιδιαίτερη είναι η ρωσική ψυχή, η πίστη την εμπνέει για τους αγώνες της.

Η παραμονή μας στο Κίεβο ήταν πλούσια σε εμπειρίες και εντυπώσεις. Βρισκόμασταν διαρκώς σε κίνηση, συναντούσαμε ανθρώπους από

διάφορα κοινωνικά στρώματα και συλλέγαμε αξιόλογες πληροφορίες και υλικό. Αφήσαμε για το τέλος μια μικρή εκδρομή στον ποταμό Δνείπερο για να δούμε μερικά παλιά μοναστήρια και καθεδρικούς ναούς, όπως το φημισμένο Σοφιέβσκι και το Βλαντίμηρ. Κτίρια επιβλητικά, που παρέμειναν ανέπαφα από όλες τις επαναστατικές αλλαγές, και η εσωτερική τους ζωή συνεχιζόταν όπως παλιά. Σ' ένα μοναστήρι απολαύσαμε τη φιλοξενία των καλογριών, που μας φίλεψαν αυθεντικό ρωσικό τσάι, μαύρο ψωμί και μέλι. Ζούσαν σαν να μην είχε αλλάξει τίποτε στη Ρωσία από το 1914, ξεκομμένες τελείως από τον έξω κόσμο τα τελευταία χρόνια. Οι μοναχοί συνέχιζαν να δείχνουν στους περιέργους επισκέπτες τα ιερά σπήλαια του Καθεδρικού του Βλαντίμηρ, τα σημεία όπου εντοιχίστηκαν οι άγιοι, και τα λείψανά τους. Καθημερινά ξεναγούσαν τους επισκέπτες στα κελιά των μαρτύρων που αγίασαν, και αφηγούνταν τις αξιοθαύμαστες βιογραφίες τους. Μερικές από αυτές τις ιστορίες ξεπερνούσαν κάθε φαντασία, διαποτισμένες ως την τελευταία λέξη με θρησκευτικές προλήψεις και δεισιδαιμονίες. Οι στρατιώτες του Κόκκινου Στρατού που ήταν μαζί μας έμοιαζαν να δυσπιστούν στις εξωφρενικές ιστορίες των κληρικών. Προφανώς η Επανάσταση είχε αποδυναμώσει το θρησκευτικό αίσθημα, καλλιεργώντας κριτική διάθεση απέναντι στους θαυματοργούς αγίους.

Οδησός

Στους πολυάριθμους σταθμούς ανάμεσα στο Κίεβο και την Οδησό συχνά αναγκαζόμαστε να περιμένουμε ημέρες ώσπου να βρεθεί τρένο για το νότο. Εκμεταλλευόμαστε τον ελεύθερο χρόνο με επισκέψεις σε μικρές πόλεις και χωριά, όπου κάναμε πολλές γνωριμίες, συχνάζοντας κυρίως στις αγορές.

Στην επαρχία του Κιέβου, το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος τού πληθυσμού είναι Εβραίοι. Είχαν υποστεί πολλά πογκρόμ και τώρα ζούσαν με το διαρκή φόβο μήπως επαναληφθούν. Όμως η θέληση για ζωή είναι ακατάβλητη, ιδιαίτερα στον Εβραίο· ειδάλλως, αιώνες διώξεων και σφαγών θα είχαν αφανίσει προ πολλού τη φυλή τους. Ήταν προφανές ότι δεν το έβαζαν ποτέ κάτω: συνέχιζαν να ασχολούνται με το εμπόριο σαν να μην είχε αλλάξει τίποτε. Μόλις μαθευόταν ότι ήρθαν Αμερικανοί στην πόλη, μας κύκλωναν άνθρωποι που ανυπομονούσαν να ακούσουν για το Νέο Κόσμο. Γι' αυτούς ήταν ακόμη ένας « νέος » κόσμος, για τον οποίο είχαν τόση άγνοια όση και πριν από πενήντα χρόνια. Όχι μόνο η Αμερική — και η Ρωσία ήταν γι' αυτούς σφραγισμένο βιβλίο. Ήξεραν μόνο ότι ήταν χώρα των πογκρόμ, ότι είχε γίνει ένα ακαταλαβίστικο πράγμα που το έλεγαν επανάσταση, κι ότι οι Μπολσεβίκοι δεν τους άφηναν να ασκούν το εμπόριό τους. Ακόμη και οι νέοι στη μακρινή επαρχία δεν ήξεραν κάτι παραπάνω.

Η διαφορά μεταξύ ενός πληθυσμού που λιμοκτονούσε και ενός άλλου που είχε τα απαραίτητα τρόφιμα ήταν ολοφάνερη. Ανάμεσα στο Κίεβο και την Οδησό τα προϊόντα ήταν πολύ πιο φτηνά απ' ό,τι στη βόρεια Ρωσία. Το βούτυρο, για παράδειγμα, κόστιζε 250 ρούβλια το μισό κιλό αντί για 3.000 στο Πέτρογκραντ· η ζάχαρη 350 ρούβλια, ενώ στη Μό-

σχα 5.000. Το άσπρο αλεύρι, ήταν σχεδόν αδύνατον να βρεις στις μεγαλουπόλεις, εδώ πουλιόταν 80 ρούβλια το μισό κιλό. Παρ' όλα αυτά, σε όποιον σταθμό κατεβαίναμε μας πολιορκούσαν πεινασμένοι άνθρωποι που ζητιάνευαν φαγητό. Η χώρα διέθετε αρκετά τρόφιμα, αλλά προφανώς ο απλός άνθρωπος δεν είχε μέσα να τα αγοράσει. Πιο τρομερό απ' όλα ήταν το θέαμα αποσκελετωμένων και ρακένδυτων παιδιών, που ικέτευαν για ένα κομμάτι ψωμί κάτω από τα παράθυρα του βαγονιού μας.

Βρισκόμασταν στα περίχωρα της Ζμερένκα όταν λάβαμε τα τρομερά νέα για την υποχώρηση της 12ης Στρατιάς και τη γρήγορη επέλαση των πολωνικών δυνάμεων. Ήταν μια πραγματική πανωλεθρία, όπου οι Μπολσεβίκοι έχασαν μεγάλες ποσότητες τρόφιμα και ιατρικές προμήθειες, που τόσο πολύ ανάγκη είχε η Ρωσία. Οι πολωνικές επιχειρήσεις και οι επιθέσεις του Βράνγκελ απειλούσαν να βάλουν πρόωρο τέλος στο ταξίδι μας. Αρχικός σκοπός ήταν να φτάσουμε ως τον Καύκασο, αλλά με τις νέες εξελίξεις θα ήταν αδύνατον να προχωρήσουμε πέρα από την Οδησό. Ωστόσο ελπίζαμε ακόμη να συνεχίσουμε το ταξίδι ως την ημερομηνία που έληγε η άδεια για το βαγόνι, δηλαδή την 1η Οκτωβρίου.

Φτάσαμε στην Οδησό αμέσως μετά την εκδήλωση μιας μεγάλης πυρκαγιάς που κατέστρεψε τελείως το τηλεγραφικό δίκτυο και τους ηλεκτρικούς σταθμούς, βυθίζοντας την πόλη στο απόλυτο σκοτάδι. Καθώς χρειαζόταν αρκετός χρόνος για να αποκατασταθούν οι βλάβες, η νευρική κατάσταση στην πόλη έφτασε στο κατακόρυφο, επειδή το σκοτάδι ευνοούσε τις αντεπαναστατικές συνωμοσίες. Κυκλοφορούσαν φήμες ότι οι Πολωνοί είχαν καταλάβει το Κίεβο και ότι ο Βράνγκελ βρισκόταν πολύ κοντά.

Σε κάθε καινούρια πόλη που πηγαίναμε η πρώτη μας επίσημη επίσκεψη ήταν στην *Ισπολκόμ* (Εκτελεστική Επιτροπή) με σκοπό να πάρουμε μια πρώτη γεύση για την κατάσταση και να εξοικειωθούμε με τον τρόπο δουλειάς των τοπικών ιδρυμάτων. Στην Οδησό δεν είχε οργανωθεί ακόμη Σοβιέτ με Εκτελεστική Επιτροπή, έτσι η ανώτατη αρχή ήταν το *Ρεβκόμ*, με πρόεδρο έναν νεαρό άντρα, λιγότερο από τριάντα χρόνων, με σκληρά χαρακτηριστικά. Αφού εξέτασε σχολαστικά τα χαρτιά μας και έμαθε το αντικείμενο της Αποστολής μας, δήλωσε ότι δεν μπορούσε να βοηθήσει. Η κατάσταση στην Οδησό ήταν πολύ αβέβαιη, ο ίδιος διαρ-

κώς απασχολημένος με επείγοντα θέματα, και η Αποστολή έπρεπε να τα βγάλει πέρα μόνη της. Ωστόσο, μας έδωσε την άδεια να επισκεφτούμε τις διάφορες σοβιετικές υπηρεσίες και να πάρουμε ό,τι υλικό μας έδιναν. Έδειξε αδιαφορία για το Μουσείο του Πέτρογκραντ και τις εργασίες του. Ήταν ένας συνηθισμένος υπάλληλος, τοποθετημένος σε υψηλή κυβερνητική θέση, δεν διακρινόταν για την ευφυΐα του και ήταν φανερά εχθρικός απέναντι σε καθετί «διανοουμενίστικο».

Οι προοπτικές δεν έμοιαζαν ευοίωνες· όμως, φυσικά, δεν σκοπεύαμε να φύγουμε από την Οδησό χωρίς να κάνουμε ό,τι περνούσε από το χέρι μας για να συγκεντρώσουμε το πλούσιο ιστορικό υλικό που ξέραμε ότι υπήρχε στην πόλη. Γυρίζοντας από τη *Ρεβκόμ*, πέρασαμε πάνω σε μια ομάδα νεαρών, που μας ήξεραν από την Αμερική. Μας διαβεβαίωσαν ότι θα ήταν μάταιο να περιμένουμε την παραμικρή βοήθεια από τον Πρόεδρο, που ήταν γνωστός για τη στενομυαλιά του και τη φανατική του αντιπάθεια προς την *ιντελλιγκέντσια*. Μερικοί από τους νέους προθυμοποιήθηκαν να μας συστήσουν σε άλλους αξιωματούχους, που σίγουρα θα ήθελαν και μπορούσαν να μας βοηθήσουν. Μας είπαν ότι ο Πρόεδρος των Οικονομικών Υποθέσεων στην Οδησό και ο επικεφαλής των Συνδικάτων Μετάλλου ήταν και οι δυο Αναρχικοί. Οι πληροφορίες μάς έδωσαν ελπίδες ότι ίσως τελικά να καταφέρναμε κάτι στην Οδησό.

Δίχως καθυστέρηση επισκεφτήκαμε τους δύο άντρες, όμως το αποτέλεσμα δεν ήταν ενθαρρυντικό. Και οι δύο υποσχέθηκαν να κάνουν ό,τι περνούσε από το χέρι τους, όμως προειδοποίησαν να μην περιμένουμε πολλά, επειδή η Οδησός ήταν η Πόλη του Σαμποτάζ, όπως είπαν.

Δυστυχώς οι εμπειρίες μας δικαιολόγησαν απόλυτα το χαρακτηρισμό. Σε όλες τις πόλεις που επισκέφτηκα συνάντησα φαινόμενα δολιοφθοράς σε διάφορες σοβιετικές υπηρεσίες. Στρατιές υπαλλήλων σπαταλούσαν άσκοπα το χρόνο τους, ενώ χιλιάδες άνθρωποι με διάφορα αιτήματα περνούσαν ημέρες και εβδομάδες στους διαδρόμους χωρίς να τους δίνει κανείς προσοχή. Οι περισσότεροι Ρώσοι περνούσαν τη ζωή τους περιμένοντας στην ουρά, μήπως καταδεχτούν οι γραφειοκράτες, μεγάλοι και μικροί, να τους δεχτούν στο άδυτο των γραφείων τους. Όσο άσχημα όμως κι αν ήταν τα πράγματα στις άλλες πόλεις, πουθενά δεν συνάντησα το συστηματικό σαμποτάρισμα της Οδησού. Από τον ανώτατο ως

τον κατώτατο υπάλληλο του Σοβιέτ, άπαντες ήταν διαρκώς απασχολημένοι με άλλη δουλειά από αυτήν που τους είχαν αναθέσει. Τα γραφεία υποτίθεται ότι άνοιγαν στις δέκα, κανέναν όμως δεν έβρισκες στο τμήμα του πριν από το μεσημέρι. Στις τρεις το απόγευμα οι υπηρεσίες έκλειναν, οπότε η δουλειά που διεκπεραίωναν ήταν ελάχιστη.

Μείναμε στην Οδησό δύο εβδομάδες, και ό,τι υλικό καταφέραμε να συγκεντρώσουμε το χρωστούσαμε όχι στις επίσημες αρχές, αλλά στη βοήθεια μεμονωμένων ατόμων και μελών παράνομων πολιτικών ομάδων. Αυτοί μας έδωσαν σημαντικά ντοκουμέντα για τις διώξεις των Μενσεβίκων και των εργατικών οργανώσεων, στις οποίες είχαν μεγάλη επιρροή οι Μενσεβίκοι. Η λειτουργία αρκετών συνδικάτων είχε ανασταλεί εκείνον τον καιρό στην Οδησό, και οι Κομμουνιστές είχαν αρχίσει ριζική αναδιοργάνωση για να απομακρύνουν εντελώς όλα τα αντιπολιτευτικά στοιχεία.

Ανάμεσα σε άλλους ενδιαφέροντες ανθρώπους που συναντήσαμε στην Οδησό υπήρχαν ορισμένοι γνωστοί λόγιοι και διανοούμενοι Σιωνιστές. Τους συναντήσαμε στο σπίτι του γιατρού Ν. Ο γιατρός είχε ένα σανατόριο, το καλύτερο στο Νότο, χτισμένο σε ένα όμορφο σημείο με θέα τη Μαύρη Θάλασσα. Το ίδρυμα είχε εθνικοποιηθεί από τους Μπολσεβίκους, όμως ο γιατρός Ν. παρέμεινε διευθυντής και επιτρεπόταν να δέχεται δικούς του πελάτες. Σε αντάλλαγμα για αυτό το προνόμιο, ήταν υποχρεωμένος να νοσηλεύει ασθενείς του Κόμματος στο ένα τρίτο τής κανονικής τιμής.

Ως αργά τη νύχτα συζητούσαμε για την κατάσταση στη Ρωσία με τους καλεσμένους στο σπίτι του γιατρού. Οι περισσότεροι ήταν αντίθετοι με το καθεστώς των Μπολσεβίκων. «Εδώ στην Ουκρανία πάντως», είπε ο γιατρός, «οι οπαδοί του Λένιν πήραν το σύνθημα "Ληστέψτε τους ληστές" και το εφάρμοσαν κατά γράμμα». Κοινή πεποίθηση της συντροφιάς ήταν πως αυτή η πολιτική προκάλεσε σύγχυση και καταστροφή. Λήστεψαν την παλιά μπουρζουαζία, χωρίς να επωφεληθούν οι εργαζόμενοι. Ο γιατρός ανέφερε σαν παράδειγμα το σανατόριό του. Όταν το πήραν στα χέρια τους οι Μπολσεβίκοι, διακήρυξαν ότι ανήκε πλέον στο προλεταριάτο για να το απολαμβάνει. Όμως από τότε, ούτε ένας εργάτης ούτε ένας Κομμουνιστής προλετάριος δεν είχε εισαχθεί σαν ασθε-

νης. Το Σοβιέτ έστελνε στο σανατόριο μέλη της καινούριας γραφειοκρατίας, κυρίως ανώτερους αξιωματούχους. Ο πρόεδρος της Τσεκά, για παράδειγμα, που υπέφερε από νευρική κατάρρευση, είχε νοσηλευτεί αρκετές φορές. «Δουλεύει δεκαέξι ώρες τη μέρα, στέλνοντας ανθρώπους στο θάνατο», σχολίασε ο γιατρός. «Φαντάζεστε πώς νιώθει κανείς φροντίζοντας έναν τέτοιο άνθρωπο».

Ένας συγγραφέας, μέλος της Μποουντ, είπε ότι οι Μπολσεβίκοι προσπαθούσαν να αντιγράψουν τη Γαλλική Επανάσταση. Ωστόσο και τα χειρότερα εγκλήματα των Ιακωβίνων χωριόσαν μπροστά στη δική τους αχαλίνωτη διαφθορά. Κάθε μέρα συλλαμβάνονταν άνθρωποι, επειδή χρησιμοποιούσαν το νόμισμα του Τσάρου ή του Κερένσκι· ενώ ήταν κοινό μυστικό πως ο ίδιος ο Πρόεδρος της Τσεκά κερδοσκοπούσε με τις βαλούτα [: ισοτιμίες]. Όλοι ήξεραν για τις αθλιότητες της Τσεκά. Εκτελούσαν ανθρώπους για το πιο μικρό παράπτωμα, ενώ αν κανείς είχε χρήματα για δωροδοκίες, αφηνόταν ελεύθερος ακόμη και ύστερα από θανατική καταδίκη. Πολλές φορές η Τσεκά γνωστοποιούσε γραπτώς στους πλούσιους συγγενείς ενός κρατούμενου την εκτέλεσή του. Ύστερα από μερικές εβδομάδες, όταν είχαν συνέλθει κάπως από το σοκ και τη λύπη, ειδοποιούσαν ότι είχε γίνει λάθος αναφορά, ο άνθρωπός τους ήταν ζωντανός και μπορούσε να αφεθεί ελεύθερος αν πλήρωναν πρόστιμο, συνήθως ένα υπέρογκο χρηματικό ποσό. Οι συγγενείς έκαναν, φυσικά, ό,τι μπορούσαν για να μαζέψουν τα χρήματα. Όταν πήγαιναν να τα δώσουν, τους συνελάμβαναν για απόπειρα δωροδοκίας, έκαναν κατάσχεση στα χρήματα, και ο φυλακισμένος εκτελείτο.

Ένας από τους καλεσμένους του γιατρού, που έμενε στο «Δρόμο τής Τσεκά» αναφέρθηκε στις τελειοποιημένες μεθόδους τρομοκρατίας για εκφοβισμό του πληθυσμού. Σχεδόν καθημερινά παρακολουθούσε το ίδιο σκηνικό: μόλις χάραζε, ο δρόμος γέμιζε έφιππους άντρες της Τσεκά που κάλπαζαν πυροβολώντας στον αέρα — σινιάλο να κλείσουν όλα τα παράθυρα. Ακολουθούσαν τα φορτηγά με τους ετοιμοθάνατους στην καρότσα. Πεσμένοι μπρούμυτα, ο ένας δίπλα στον άλλο με τα χέρια δεμένα, οι στρατιώτες όρθιοι από πάνω με τις καραμπίνες. Τους πήγαιναν για εκτέλεση έξω από την πόλη. Λίγες ώρες αργότερα τα φορτηγά επέστρεφαν αδειανά, μόνο με λίγους στρατιώτες. Το αίμα που έσταζε από τις κα-

ρότσες χάραζε κατακόκκινη γραμμή σε όλον το δρόμο έως το αρχηγείο της Τσεκά.

Δεν υπήρχε περίπτωση να μην ξέρουν στη Μόσχα γι' αυτά τα πράγματα, έλεγαν οι Σιωνιστές. Η τοπική Τσεκά φοβόταν την κεντρική εξουσία και ποτέ δεν θα έκανε κάτι χωρίς την έγκρισή της. Εξάλλου ήταν εύλογο να καταφεύγουν σε τέτοιες μεθόδους οι Μπολσεβίκοι. Ένα μικρό πολιτικό κόμμα που προσπαθούσε να ελέγξει 150.000.000 ανθρώπους, που μισούσαν θανάσιμα τους Κομμουνιστές, δεν μπορούσε να διατηρηθεί στην εξουσία χωρίς ένα θεσμό σαν την Τσεκά. Η Τσεκά ήταν χαρακτηριστική περίπτωση της βασιικής μπολσεβίκικης αντίληψης: το Κομμουνιστικό Κόμμα έπρεπε *διά της βίας να σώσει* τη χώρα, έστω και παρά τη θέλησή της. Η δικαιολογία ότι οι Μπολσεβίκοι υπερασπίζονταν την Επανάσταση ήταν καθαρή κοροϊδία. Ουσιαστικά την είχαν ολότελα καταστρέψει.

Η νύχτα είχε προχωρήσει και τα μέλη της Αποστολής ήταν δύσκολο να βρουν το βαγόνι μέσα στο πηχτό σκοτάδι. Έτσι, μείναμε φιλοξενούμενοι στο σπίτι του γιατρού, και την επόμενη ημέρα συναντήσαμε μια ομάδα από προσωπικότητες εθνικής εμβέλειας, ανάμεσά τους ο Μπιάλεκ, ο μεγαλύτερος εν ζωή Εβραίος ποιητής, γνωστός στους Εβραίους όλου τού κόσμου. Επίσης, ένας ερευνητής, που είχε κάνει ειδικά μελέτη για το ζήτημα των πογκρόμ. Είχε επισκεφτεί εβδομήντα δύο πόλεις, συγκεντρώνοντας πλουσιότερο υλικό από οποιονδήποτε άλλον για το θέμα. Κατά τη γνώμη του, παρά την κρατούσα άποψη, το κύμα πογκρόμ τού Εμφυλίου πολέμου, από το 1918 έως το 1921, κάτω από τις διαδοχικές ουκρανικές κυβερνήσεις, ήταν χειρότερο από τις φοβερές σφαγές των Εβραίων την εποχή των Τσάρων. Με το καθεστώς των Μπολσεβίκων δεν είχαν γίνει πογκρόμ, όμως εκείνος πίστευε ότι οι Μπολσεβίκοι δημιουργούσαν μια ατμόσφαιρα που ενίσχυε το αντιεβραϊκό πνεύμα, και που αργά ή γρήγορα θα κορυφώνονταν με το μαζικό σφαγιασμό τους. Είχε τη γνώμη πως οι Μπολσεβίκοι δεν ενδιαφέρονταν για την προστασία των Εβραίων. Σε ορισμένες περιοχές του Νότου οι Εβραίοι, εκτεθειμένοι διαρκώς σε επιθέσεις και λεηλασίες από συμμορίες ληστών, μερικές φορές και από μεμονωμένους Κόκκινους στρατιώτες, είχαν ζητήσει από τη Σοβιετική Κυβέρνηση άδεια να οπλιστούν και να οργανώσουν αυτοάμυνα.

Όμως η Κυβέρνηση αρνήθηκε σε όλες τις περιπτώσεις να ικανοποιήσει το αίτημά τους.

Ήταν γενική πεποίθηση των Σιωνιστών ότι η διατήρηση των Μπολσεβίκων στην εξουσία θα σήμαινε την καταστροφή των Εβραίων. Κατά κανόνα, οι Ρώσοι Εβραίοι δεν ήταν εργάτες. Από αμνημόνευτους χρόνους καταγίνονταν με το εμπόριο· όμως τώρα οι Κομμουνιστές είχαν καταστρέψει τις επιχειρήσεις και, για να μεταμορφωθούν οι Εβραίοι σε εργάτες, θα έπρεπε να φθαρούν και να εκλείψουν σαν φυλή. Η ιδιαιτερότητα της ιουδαϊκής κουλτούρας, ό,τι πολυτιμότερο για τους Σιωνιστές, δεν άρεσε καθόλου στους Μπολσεβίκους. Μια τέτοια εξέλιξη τους φόβιζε περισσότερο και από τα πογκρόμ.

Αυτοί οι διανοούμενοι Εβραίοι δεν ανήκαν στην εργατική τάξη. Ήταν μπουρζουάδες, τελείως ξένοι προς την ιδέα της επανάστασης. Η κριτική τους για τους Μπολσεβίκους με άφηνε αδιάφορη, γιατί ήταν κριτική από τα δεξιά. Αν πίστευα ακόμη στους Κομμουνιστές σαν αληθινούς πρωτοπόρους της Επανάστασης, θα τους υπερασπιζόμουν απέναντι στις κατηγορίες των Σιωνιστών. Όμως εγώ είχα χάσει την πίστη μου στην επαναστατική ακεραιότητα των Μπολσεβίκων.

Σε μια χώρα όπως η Ρωσία, όπου δεν υπάρχει καθόλου ελευθερία του λόγου και του τύπου, δεν είναι παράξενο το ανθρώπινο μυαλό να τρέφεται με φαντασιώσεις και από αυτές να υφαίνει τις πιο απίστευτες ιστορίες. Από τους πρώτους κιόλας μήνες στο Πέτρογκραντ, άκουγα να κυκλοφορούν στην πόλη τερατώδεις φήμες, που τις πίστευαν ακόμη και έξυπνοι άνθρωποι. Ο σοβιετικός τύπος δεν ήταν προσίτος στο μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού και δεν υπήρχε άλλο μέσο ενημέρωσης. Κάθε πρωί τα δελτία ειδήσεων και οι εφημερίδες των Μπολσεβίκων τοιχοκολλούνταν στις γωνιές των δρόμων, όμως ελάχιστοι σταματούσαν μέσα στην παγωνιά για να διαβάσουν. Εξάλλου, δεν είχαν εμπιστοσύνη στα έντυπα των Κομμουνιστών. Έτσι, το Πέτρογκραντ ήταν εντελώς ξεκομμένο, όχι μόνο από το δυτικό κόσμο αλλά ακόμη και από την υπόλοιπη Ρωσία. Ένας γέρος επαναστάτης μου είπε κάποτε: «Όχι μόνο δεν ξέρουμε τι συμβαίνει στον κόσμο ή στη Μόσχα, αλλά ούτε τι γίνεται στο διπλανό δρόμο». Όμως το ανθρώπινο πνεύμα δεν μπορεί να το κρατάς παντοτινά κλεισμένο στην μποτίλια. Θα βρει τρόπο να ξεφύγει. Κυκλοφορούσαν φήμες για λεηλασίες στο Πέτρογκραντ, ιστορίες ότι οι εργάτες περιλούσαν τον Ζηνόβιεφ με σούπα «Σοβιέτσκι» και ότι οι Λευκοί είχαν καταλάβει τη Μόσχα.

Για την Οδησσό έλεγαν ότι ο εχθρικός στόλος είχε φανεί στα ανοιχτά, έτοιμος για επίθεση. Μά όταν φτάσαμε στην πόλη, όλα κυλούσαν ήρεμα στην καθημερινή ρουτίνα. Εκτός από τις μεγάλες αγορές, η Οδησσός με εντυπωσίασε επίσης σαν πρότυπο σοβιετικής διοίκησης. Μια ημέρα αφότου φύγαμε, γυρίζοντας στη Μόσχα, ακούσαμε ξανά τις ίδιες φημολογίες. Οι επιτυχίες των πολωνικών δυνάμεων και η βιαστική υποχώρηση

του Κόκκινου Στρατού τροφοδοτούσαν τη ζωηρή λαϊκή φαντασία. Η διαδρομή παντού ήταν μπλοκαρισμένη από τρένα του στρατού και οι σταθμοί γεμάτοι στρατιώτες που δημιουργούσαν σύγχυση και οχλαγωγία.

Σε πολλά μέρη οι σοβιετικές αρχές ήταν έτοιμες να εγκαταλείψουν τη θέση τους μόλις παρουσιαζόταν κίνδυνος. Όμως ο λαός δεν μπορούσε να σηκωθεί και να φύγει. Στους σταθμούς του τρένου, κατά μήκος της διαδρομής, ομάδες ανθρώπων συζητούσαν για την επικείμενη επίθεση. Συμπλοκές στο Ροστόβ, άλλες πόλεις ήταν κιόλας στα χέρια του Βράνγκελ, συμμορίες που λήστευαν τρένα και ανατίναζαν γέφυρες. Τέτοιες ιστορίες σκόρπιζαν τον πανικό. Φυσικά οι φήμες ήταν αδύνατον να επαληθευτούν. Πάντως μας πληροφόρησαν πως ήταν αδύνατον να συνεχίσουμε το ταξίδι για το Ροστόβ, στις όχθες του Δον, επειδή η πόλη βρισκόταν ήδη στη ζώνη των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Μας συμβούλεψαν να κατευθυνθούμε προς το Κίεβο και από εκεί να επιστρέψουμε στη Μόσχα. Με λύπη εγκαταλείψαμε τα σχέδια να φτάσουμε ως το Μπακού· όμως δεν είχαμε άλλη επιλογή. Δεν τολμούσαμε να απομακρυνθούμε τόσο, ιδιαίτερα τη στιγμή που η άδεια για το βαγόνι μας θα έληγε σύντομα. Αποφασίσαμε να επιστρέψουμε στη Μόσχα μέσω Κιέβου.

Φεύγοντας από το Πέτρογκραντ, είχαμε υποσχεθεί να φέρουμε από το Νότο λίγη ζάχαρη, άσπρο αλεύρι και δημητριακά για τους φίλους μας που λιμοκτονούσαν και στερούνταν τα αναγκαία, τρία χρόνια τώρα. Καθ' οδόν προς το Κίεβο και την Οδησσό βρίσκαμε σχετικά φτηνές προμήθειες, όμως τώρα οι τιμές ήταν εκατονταπλάσιες. Από έναν φίλο στην Οδησσό μάθαμε πως είκοσι βέρστια [περίπου 21 χιλιόμετρα] από το Ράκνο, σε ένα χωριουδάκι κοντά στη Ζμερένκα, πουλούσαν ζάχαρη, μέλι και μαρμελάδα μήλο σχετικά φτηνά. Βέβαια σκοπός της Αποστολής δεν ήταν να μεταφέρουμε προμήθειες στο Πέτρογκραντ, παρόλο που το βαγόνι μας περνούσε χωρίς έλεγχο από την Τσεκά. Όμως εμείς δεν είχαμε σκοπό να κάνουμε εμπόριο, απλώς θέλαμε να φέρουμε λίγα τρόφιμα σε ανθρώπους που λιμοκτονούσαν για χρόνια. Αποδεσμεύσαμε το βαγόνι στη Ζμερένκα, κι εγώ, μαζί με δύο άντρες της Αποστολής, ξεκινήσαμε για το Ράκνο.

Δεν ήταν εύκολο να πείσουμε τους χωρικούς της Ζμερένκα να μας πάνε ως το επόμενο χωριό. Θα τους δίναμε αλάτι, καρφιά, ή κάτι άλλο; Αλ-

λιώς δεν μας πήγαιναν. Έτσι σπαταλήσαμε το καλύτερο διάστημα της ημέρας ψάχνοντας δίχως αποτέλεσμα, ώσπου τελικά βρήκαμε κάποιον που δέχτηκε να μας πάει ως εκεί με αντάλλαγμα μερικά ρούβλια τού Κερένσκι. Το ταξίδι μου υπενθύμισε ότι ο δρόμος της αρετής είναι δύσκολος: σαν τα ζάρια χοροπηδούσαμε όλοι μαζί πάνω κάτω, τινάζομασταν πίσω μπρος. Ύστερα από ένα ταξίδι που μας φάνηκε ατελείωτο, με πόνο σε όλο μας το σώμα, φτάσαμε στο χωριό. Ήταν φτωχικό και βρώμικο, οι περισσότεροι κάτοικοι Εβραίοι. Οι χωριάτες έμεναν μακριά από το κέντρο του χωριού, κατά μήκος του δρόμου για το Ράκνο και επισκέπτονταν την πλατεία τις ημέρες που είχε παζάρι. Οι αξιωματούχοι του Σοβιέτ δεν ήταν Εβραίοι.

Είχαμε συστατική επιστολή για μια γιατρίνα, αδελφή του φίλου από την Οδησό που ήταν μέλος της Μπουντ. Αυτή θα μας βοηθούσε να βρούμε προμήθειες. Έμενε σε ένα σπίτι με δυο δωματιάκια, ακατάστατα και σκονισμένα, με ένα λερωμένο μωρό να μπουσουλάει τριγύρω. Την ώρα που πήγαμε, έφτιαχνε μαρμελάδα μήλο. Ήταν από εκείνες τις απογοητευμένες διανοούμενες που συναντούσες τόσο συχνά στη Ρωσία. Μαζί με τον άντρα της, επίσης γιατρό, τους είχαν στείλει σε αυτό το απομονωμένο χωριό. Τελείως ξεκομμένοι από την πνευματική ζωή, δεν είχαν εφημερίδες, βιβλία, ούτε συναναστροφές. Ο άντρας της ξεκινούσε τις επισκέψεις στους ασθενείς νωρίς το πρωί και επέστρεφε αργά το βράδυ, ενώ η ίδια, πέρα από τους δικούς της αρρώστους, πρόσεχε το μωρό, και βαστούσε το νοικοκυριό του σπιτιού. Μόλις είχε αναρρώσει από τύφο, και δυσκολευόταν να κόβει ξύλα, να κουβαλάει νερό, να πλένει, να μαγειρεύει, και να φροντίζει τους ασθενείς της. Αλλά εκείνο που έκανε τη ζωή της αφόρητη ήταν η γενικευμένη εχθρότητα απέναντι στην *ιντελλιγκέντσια*. Τους κατηγορούσαν συνέχεια πως είναι μπουρζουάδες, αντεπαναστάτες και σαμποτέρ. Μόνο για χάρη του παιδιού άντεχε ακόμη αυτήν τη σιχαμερή ζωή. «Ειδάλλως, προτιμότερο κανείς να πεθάνει», είπε η γυναίκα.

Έπειτα ήρθε στο σπίτι μια νεαρή γυναίκα, με φτωχικά αλλά καθαρά και περιποιημένα ρούχα. Συστήθηκε σαν δασκάλα του χωριού και άνοιξε αμέσως κουβέντα μαζί μου, δηλώνοντας ότι είναι Κομμουνίστρια, αλλά «με ανεξάρτητο μυαλό». «Όσο αυταρχική και αν είναι η Μόσχα», εί-

πε, «οι τοπικές αρχές εδώ στις πόλεις και τα χωριά την ξεπερνάνε. Κάνουν ό,τι τους καπνίσει». Οι αξιωματούχοι της επαρχίας ήταν σαν τα ξεβράσματα που βγάζει η θύελλα στην παραλία. Δεν είχαν επαναστατικό παρελθόν — δεν είχαν υποφέρει για τις ιδέες τους. Σκλάβοι που γίνθηκαν ξαφνικά αφεντικά. Αν δεν ήταν Κομμουνίστρια, θα την είχαν βγάλει από τη μέση προ πολλού, εκείνη όμως πολεμούσε με όλες της τις δυνάμεις τη διαφθορά στην περιοχή της. Όσο για τα σχολεία, έκαναν ό,τι μπορούσαν, αλλά δεν ήταν αρκετό. Υπήρχαν τρομερές ελλείψεις. Το καλοκαίρι κάτι γινόταν. Όμως το χειμώνα τα παιδιά έμεναν αναγκαστικά σπίτι, αφού οι αίθουσες διδασκαλίας δεν είχαν θέρμανση. Αλήθεια, η Μόσχα δημοσίευε θριαμβευτικούς απολογισμούς για τη μεγάλη μείωση του αναλφαβητισμού; Ε, υπήρχε βέβαια κάποια υπερβολή. Στο χωριό της η πρόοδος ήταν πολύ αργή. Συχνά αναρωτιόσουν αν αυτό το πράγμα άξιζε να αποκαλείται εκπαίδευση. Ας υποθέσουμε ότι οι χωρικοί μαθαίνουν ανάγνωση και γραφή. Θα τους έκανε αυτό πιο καλούς και ευγενικούς ανθρώπους; Αν ήταν έτσι, γιατί υπάρχει τόση σκληρότητα, αδικία και συγκρούσεις στις χώρες όπου δεν υπάρχει αναλφαβητισμός; Ο Ρώσος χωρικός δεν ξέρει ανάγνωση και γραφή, έχει όμως βαθιά αίσθηση της δικαιοσύνης και της ομορφιάς. Μπορεί να κάνει θαυμάσια πράγματα με τα χέρια του και δεν είναι πιο βάρβαρος από τον υπόλοιπο κόσμο.

Ήταν ενδιαφέρον να ακούς μια τέτοια ασυνήθιστη άποψη από μια τόσο νέα κοπέλα — όχι πάνω από είκοσι πέντε χρόνων — στην άκρη τού κόσμου. Παρότρυνα τη δασκαλίτσα να μου πει πώς έβλεπε την πολιτική και τις μεθόδους του κόμματός της. Τις αποδεχόταν; Πίστευε ότι ήταν επιβεβλημένες από την επαναστατική διαδικασία; Δεν ήταν πολιτικός, είπε· δεν ήξερε. Μπορούσε να κρίνει μόνο από τα αποτελέσματα — που οπωσδήποτε δεν ήταν ικανοποιητικά. Όμως εκείνη πίστευε στην Επανάσταση, που είχε ανασκάψει ως και το χώμα, είχε δώσει καινούριο νόημα στη ζωή. Ακόμη και οι αγρότες είχαν αλλάξει — κανείς δεν ήταν όπως παλιά. Σίγουρα όλη αυτή η αναστάτωση εγκυμονούσε κάτι μεγάλο.

Η άφιξη του γιατρού γύρισε την κουβέντα αλλού. Όταν άκουσε το λόγο για τον οποίο βρισκόμαστε εκεί, πήγε να βρει μερικούς εμπόρους, αλλά γύρισε σχεδόν αμέσως άπρακτος: ήταν παραμονή του Γιομ Κιπούρ, της Ημέρας της εξιλέωσης, και όλοι οι Εβραίοι βρίσκονταν στη συναγωγή

γή. Κι εγώ η άθρησκη, πού να ξέρω ότι είχαμε έρθει την παραμονή τής μεγαλύτερης γιορτής των Εβραίων. Επειδή δεν γινόταν να μείνουμε ως την άλλη ημέρα, αποφασίσαμε να γυρίσουμε με άδεια χέρια.

Προέκυψε όμως νέα δυσκολία. Ο οδηγός μας δεν έκανε βήμα, παρεκτός με ένοπλο συνοδό. Φοβόταν τις συμμορίες: πριν από δυο νύχτες, έλεγε, χτύπησαν ταξιδιώτες στο δάσος. Αναγκαστήκαμε να απευθυνθούμε στον Πρόεδρο της Πολιτοφυλακής. Δεν είχε αντίρρηση να βοηθήσει, όμως όλοι οι άντρες ήταν στη συναγωγή, προσεύχονταν. Έπρεπε να περιμένουμε ώσπου να τελειώσει η λειτουργία.

Όταν επιτέλους βγήκε ο κόσμος από τη συναγωγή, μας έδωσαν δυο οπλισμένους πολιτοφύλακες. Βαρύ καθήκον για τα Εβραιόπουλα, επειδή ήταν αμαρτία να καβαλήσεις άλογο την ημέρα του Γιουμ Κιπούρ. Όμως ο χωρικός δεν έστεργε να περάσει τα δάση χωρίς στρατιωτική συνοδεία. Με κανέναν τρόπο. Τι αλλόκοτα γυρίσματα που έχει η ζωή. Ο χωριάτης, γνήσιος Ουκρανός, δεν θα δίσταζε στιγμή να ξυλοκοπήσει και να ληστέψει Εβραίους σε ένα πογκρόμ· τώρα όμως αισθανόταν ασφαλής επειδή τον προστάτευαν οι Εβραίοι από πιθανή επίθεση των ομοθρήσκων του.

Τα άλογα προχωρούσαν μέσα στη λαμπερή φθινοπωριάτικη νύχτα, ο ουρανός κατάστικτος από άστρα. Μέσα στην κοιμισμένη φύση η καρδιά μας γαλήνευε. Ο οδηγός και οι συνοδοί μας συναγωνίζονταν ποιος θα πει την πιο ανατριχιαστική ιστορία για τα εγκλήματα των ληστών. Καθώς μπαίναμε στο δάσος, σκέφτηκα πως οι δυνατές φωνές τους θα προειδοποιούσαν οποιαδήποτε συμμορία είχε στημένη ενέδρα στο σκοτάδι. Οι στρατιώτες στάθηκαν όρθιοι μέσα στο κάρο, με τα τουφέκια έτοιμα· ο χωριάτης σταυροκοπήθηκε και μαστίγωσε τα άλογα, που άρχισαν να καλπάζουν σαν τρελά χωρίς σταματημό, ώσπου βγήκαμε ξανά στον ανοιχτό δρόμο. Πολύ συναρπαστικό, αλλά ληστές δεν συναντήσαμε. Εκείνην τη νύχτα μάς σαμποτάρισαν κι αυτοί.

Όταν φτάσαμε στο σταθμό, ήταν πολύ αργά για να συνδέσουμε το βαγόνι και υποχρεωθήκαμε να περιμένουμε ως το πρωί. Πέρασα τη νύχτα παρέα με μια νεαρή Κομμουνίστρια που φορούσε στρατιωτική στολή. Έλεγε πως είχε πολεμήσει σε όλα τα μέτωπα, και ενάντια σε πολλούς ληστές. Ήταν κάτι σαν παιδί φάντασμα της Ανατολής, που διηγούνταν με τις ώρες φανταστικές ψευτιές. Αγαπημένο της θέμα οι εκτελέσεις.

«Μια κλίκα αντεπαναστάτες, Λευκοφρουροί και σπεκουλαδόροι», έλεγε· «να τους στήσουνε όλους στον τοίχο». Σκέφτηκα τη μικρή δασκάλα, το αγαθό πνεύμα του χωριού, με όλες τις δυνάμεις της αφοσιωμένη στα παιδιά, στην ομορφιά της ζωής, παρά τις δυσκολίες· κι εδώ, η συντροφισιά της, εξίσου νέα, αλλά σκληρή και ανελέητη, δίχως την παραμικρή αίσθηση των επαναστατικών αξιών — ήταν και οι δυο παιδιά από το ίδιο σχολείο, κι όμως δεν έμοιαζαν καθόλου μεταξύ τους.

Το πρωί συναντήσαμε στη Ζμερένκα τα υπόλοιπα μέλη τής Αποστολής και συνεχίσαμε προς το Κίεβο, όπου φτάσαμε στα τέλη τού Σεπτέμβρη. Βρήκαμε την πόλη τελείως αλλαγμένη. Ο πανικός της 12ης Στρατιάς πλανιόταν στον αέρα· υποτίθεται ότι ο εχθρός βρισκόταν 150 βέρστια [περίπου 160 χιλιόμετρα] μακριά. Πολλές σοβιετικές υπηρεσίες εγκατέλειπαν τα γραφεία τους, επιτείνοντας τη γενική ανησυχία και το φόβο. Επισκέφτηκα τον Βετόσκιν, Πρόεδρο της *Ρεβκόμ*, και τον γραμματέα του. Ο γραμματέας ανυπομονούσε να μάθει πώς πήγαιναν τα πράγματα στην Οδησό, αν υπήρχε ελεύθερο εμπόριο, και πώς δούλευαν εκεί οι σοβιετικές υπηρεσίες. Του μίλησα για το σαμποτάρισμα στη δουλειά, την κερδοσκοπία και την τρομοκρατία της Τσεκά. Όσο για το εμπόριο, τα μαγαζιά ήταν κλειστά και όλες οι πινακίδες κατεβασμένες, μα οι αγορές έκαναν χρυσές δουλειές. «Αλήθεια; Αυτά να τα πείτε στο σύντροφο Βετόσκιν», είπε ο Γραμματέας εύθυμα. «Όταν ήρθε από εκεί ο Ρακόβσκι, μας έλεγε πως στην Οδησό γίνονται θαύματα. Μας κατηγορήσε ότι εδώ έχουμε μείνει πολύ πίσω. Να τα πείτε όλα στο Βετόσκιν για την Οδησό· θα γελάσει κι αυτός με τα ανέκδοτα του Ρακόβσκι».

Συνάντησα τον Βετόσκιν στις σκάλες, φεύγοντας από το γραφείο. Ήταν πιο αδυνατισμένος από την τελευταία φορά που τον είχα δει και πολύ ανήσυχος. Όταν τον ρώτησα για τον επερχόμενο κίνδυνο, προσπάθησε να τον υποβαθμίσει. «Εμείς δεν πάμε πουθενά», είπε, «θα μείνουμε εδώ. Είναι ο μόνος τρόπος για να καθησυχάσουμε τον κόσμο». Με ρώτησε και αυτός για την Οδησό. Υποσχέθηκα να τον επισκεφτώ αργότερα, αλλά τελικά δεν κατάφερα να τον ξαναδώ, για να του πω εκείνο το ανέκδοτο του Ρακόβσκι. Σε δυο ημέρες φύγαμε από το Κίεβο.

Στο Μπριάνσκ, ένα βιομηχανικό κέντρο κοντά στη Μόσχα, είδαμε μεγάλες αφίσες να αναγγέλλουν ότι ο Μάχνο βρισκόταν ξανά στο πλευρό

των Μπολσεβίκων και πραγματοποιούσε σπουδαίες νίκες ενάντια στον Βράνγκελ. Το νέο ήταν απίστευτο, αφού ως τότε οι σοβιετικές εφημερίδες παρουσίαζαν τον Μάχνο σαν λήσταρχο, αντεπαναστάτη και προδότη. Τι μεσολάβησε και άλλαξαν στάση; Εκείνη η συναρπαστική περιπέτεια, όπου οι Μαχνόβτσι λήστευαν το τρένο και μας έπιαναν αιχμάλωτους δεν έγινε πραγματικότητα. Όταν φτάσαμε στην περιοχή που έκανε επιχειρήσεις ο Μάχνο το Σεπτέμβριο, εκείνος βρισκόταν μακριά. Θα ήταν πολύ ενδιαφέρον να συναντούσαμε τον ηγέτη των αγροτών αυτοπροσώπως και να ακούγαμε από πρώτο χέρι τα σχέδιά του. Αναμφισβήτητα ήταν η πιο γοητευτική και ρωμαλέα μορφή από τους ηγέτες που αναδείχθηκαν από την Επανάσταση στο Νότο — και τώρα βρισκόταν ξανά στο πλευρό των Μπολσεβίκων. Τι είχε συμβεί; Δεν υπήρχε τρόπος να μάθουμε πριν φτάσουμε στη Μόσχα.

Από ένα φύλλο της *Ιζβέστια* που έπεσε στα χέρια μας καθ' οδόν, μάθαμε τα θλιβερά νέα για το θάνατο του Τζων Ρηντ. Το πλήγμα για όσους γνωρίζαμε τον Τζακ ήταν μεγάλο. Τελευταία φορά τον είχα δει στον ξενώνα, στο Ξενοδοχείο International του Πέτρογκραντ. Μόλις είχε επιστρέψει από τις φυλακές της Φινλανδίας, και ήταν άρρωστος στο κρεβάτι. Έμαθα πως ο Τζακ ήταν μόνος και δεν είχε άνθρωπο να τον φροντίσει, και έτρεξα κοντά του. Τον βρήκα σε άθλια κατάσταση, πρησμένο από την κορφή ως τα νύχια, με εξανθήματα στα μπράτσα από τον υποσιτισμό. Στη Φινλανδία τρεφόταν σχεδόν αποκλειστικά με παστά ψάρια και τον είχαν μεταχειριστεί πολύ άσχημα. Παρ' όλην την αρρώστια, διατηρούσε το λαμπερό του πνεύμα. Όσο ριζικά κι αν διαφωνούσε κανείς με τον Τζακ, δεν μπορούσε παρά να αγαπήσει το γενναιόδωρο πνεύμα του. Τώρα ήταν νεκρός. Είχε προσφέρει τη ζωή του στην υπηρεσία της Επανάστασης, όπως εκείνος έκρινε σωστό.

Φτάνοντας στη Μόσχα έτρεξα αμέσως στον ξενώνα του Ντελοβόι Ντβορ, όπου έμενε η Λουίζ Μπράιαντ, η γυναίκα του. Τη βρήκα σε πολύ άσχημη κατάσταση, αλλά χάρηκε που συναντούσε έναν κοντινό άνθρωπο του Τζακ. Μιλήσαμε για την αρρώστια του, τα βάσανα και τον πρόωρο θάνατό του. Ήταν πολύ πικραμένη, γιατί, όπως έλεγε, διέταξαν τον Τζακ να φύγει για το Μπακού, όπου θα παρακολουθούσε το Συνέδριο των λαών της Ανατολής, ενώ ήταν ήδη πολύ άρρωστος. Γύρισε ετοιμο-

θάνατος. Ακόμη και τότε θα μπορούσε να σωθεί με κατάλληλη ιατρική φροντίδα. Μια εβδομάδα τον είχαν στο δωμάτιο οι γιατροί, ανίκανοι να κάνουν διάγνωση. Έπειτα ήταν πολύ αργά. Καταλάβαινα τον πόνο της Λουίζ, αν και ήμουν σίγουρη πως είχαν κάνει ό,τι περνούσε από το χέρι τους για να σωθεί ο Ρηντ. Αν μη τι άλλο, οι Μπολσεβίκοι φρόντιζαν όσους τους υπηρετούσαν. Και γενναιόδωρα μάλιστα. Όμως η Λουίζ είχε χάσει ό,τι πολυτιμότερο είχε.

Στις συζητήσεις μας με ρώτησε για τις δικές μου εμπειρίες, κι εγώ της μίλησα για την εσωτερική σύγκρουση και την απελπισμένη προσπάθεια που έκανα να βρω δρόμο μέσα στο χάος. Της είπα ότι τώρα η ομίχλη διαλυόταν και είχα πάψει να ταυτίζω τους Μπολσεβίκους με την Επανάσταση. Αφότου ήρθα στη Ρωσία, είχα την αίσθηση ότι κάτι δεν πήγαινε καλά στο καθεστώς των Μπολσεβίκων. Ένωθα σαν παγιδευμένη. «Τρομερό!» Με αγριεμένο βλέμμα η Λουίζ άδραξε το μπράτσο μου. «“Παγιδεύτηκα!” έτσι ακριβώς έλεγε ο Τζακ στο παραμιλητό του». Ο καημένος ο Τζακ, είχε αρχίσει να βλέπει πιο βαθιά. Το ελεύθερο και αδέσμευτο πνεύμα του πολεμούσε πάντα για τις αληθινές αξίες της ζωής. Τον πλήγωναν τα δεσμά ενός ακλόνητου δόγματος. Αν ζούσε ο Τζακ, σίγουρα θα διατηρούσε την ηρωική του προσκόλληση σε εκείνο το πράγμα που τον είχε πιασμένο στην παγίδα. Όμως μπροστά στο θάνατο το μυαλό του ανθρώπου καμιά φορά φωτίζεται: βλέπει αστραπιαία όσα παρέμεναν κρυμμένα και δυσδιάκριτα υπό κανονικές συνθήκες. Δεν μου φαινόταν καθόλου παράξενο που ο Τζακ αισθανόταν όπως κι εγώ, όπως όλοι οι μη φανατισμένοι άνθρωποι στη Ρωσία — παγιδευμένη.

Πίσω στο Πέτρογκραντ

Η Αποστολή θα συνέχιζε για το Πέτρογκραντ την επόμενη ημέρα, αλλά η Λουίζ με παρακάλεσε να μείνω για την κηδεία. Κυριακή 23 Οκτωβρίου, αρκετοί φίλοι τη συνόδευσαν στο Σπίτι των Συνδικάτων, όπου η σορός του Ρηντ ήταν αποθεθειμένη για προσκύνημα. Στεκόμουν πλάι της όταν η πομπή ξεκίνησε για την Κόκκινη Πλατεία. Έβγαλαν λόγους — μακροσκελείς στερεότυπες διακηρύξεις για την προσφορά του Τζακ Ρηντ στην Επανάσταση και στο Κομμουνιστικό Κόμμα. Όλα αντηχούσαν μηχανικά, ξέμακρα από το πνεύμα του νεκρού ανθρώπου στο φρέσκο μνήμα. Μόνο μία ομιλήτρια αναφέρθηκε στον αληθινό Τζακ Ρηντ — η Αλεξάντρα Κολλοντάι. Η κυρία Κολλοντάι συνέλαβε την ψυχή του καλλιτέχνη, απείρως πιο σημαντική, βαθιά και ωραία από οποιοδήποτε δόγμα. Άδραξε την ευκαιρία για νουθεσίες προς τους συντρόφους της. «Λέμε πως είμαστε Κομμουνιστές», είπε, «έχουμε όμως το δικαίωμα; Μήπως παίρνουμε τη ζωή από όποιους μας πλησιάζουν, κι όταν πια είναι άχρηστοι, τους πετάμε στην άκρη ξεχασμένους; Ο Κομμουνισμός μας, η συντροφικότητα, είναι νεκρά γράμματα, αν δεν προσφέρουμε τον εαυτό μας σε όποιους μας χρειάζονται. Μακριά από τέτοιας λογής Κομμουνισμός. Γιατί αφανίζει τους καλύτερους ανάμεσά μας. Ο Τζακ Ρηντ ήταν ένας από τους καλύτερους».

Τα ειλικρινή λόγια της Κολλοντάι δυσaráστησαν τα υψηλόβαθμα στελέχη του Κόμματος. Ο Μπουχάριν έσμιξε τα φρύδια, ο Ράινσταϊν έκανε νευρικές κινήσεις, άλλοι μουρμούριζαν μέσα από τα δόντια. Εγώ όμως χάρηκα, όχι μόνο επειδή μίλησε για τον αληθινό Τζακ Ρηντ καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον, αλλά και επειδή έτσι την ένιωσα πιο κο-

ντά μου. Στην Αμερική πολλές φορές θελήσαμε να συναντηθούμε, αλλά δεν τα καταφέραμε. Όταν έφτασα στη Μόσχα, το Μάρτιο του 1920, η Κολλοντάι ήταν άρρωστη. Την είδα για λίγο, πριν επιστρέψω στο Πέτρογκραντ. Μίλησαμε για τα πράγματα που με προβλημάτιζαν. Είπε σε μια στιγμή: «Ναι, υπάρχουν ακόμη ασάφειες σε πολλά ζητήματα». «Ασάφειες;» τη ρώτησα. «μόνο αυτό;» Δυσάρεστήθηκα, γιατί η άποψή της μου φάνηκε μάλλον επιπόλαια. Σκέφτηκα όμως ότι σίγουρα έφταιγαν τα αγγλικά της, για να χαρακτηρίσει «ασάφεια» αυτό που για μένα ήταν η πλήρης κατάρρευση όλων των ιδανικών.

Μεταξύ των άλλων η Κολλοντάι μου είχε προτείνει τότε να ασχοληθώ με τις γυναίκες, για τις οποίες ελάχιστη πρόοδος είχε γίνει προς το διαφωτισμό και την εκπαίδευσή τους. Χωρίσαμε φιλικά, αλλά δεν είχα νιώσει μαζί της ζεστασιά και βαθιά επικοινωνία όπως με την Αγγέλικα Μπαλαμπάνοβα. Τώρα, όσα είπε μπροστά στον ανοιχτό τάφο του Ρηντ, με έφεραν πιο κοντά της. Έχει κι αυτή βαθιά αισθήματα, αναλογίστηκα.

Η Λουίζ Μπράιαντ είχε σωριαστεί λιπόθυμη, με το πρόσωπο στο νοτισμένο χώμα. Με δυσκολία τη σηκώσαμε στα πόδια της. Σε κατάσταση υστερίας, τη βάλαμε σ' ένα αυτοκίνητο που περίμενε, την πήγαμε στο ξενοδοχείο και βοηθήσαμε να ξαπλώσει. Έξω, ο ουρανός ντυμένος στα γκριζα, δάκρυζε πάνω από το φρέσκο τάφο του Τζακ Ρηντ. Όλη η Ρωσία έμοιαζε με φρεσκοσκαμμένο τάφο.

Στη Μόσχα ανακαλύψαμε γιατί άλλαξαν απότομα τόνο οι κομμουνιστικές εφημερίδες για τον Μάχνο. Οι Μπολσεβίκοι, πιεζόμενοι από τον Βράνγκελ, χρειάζονταν τη βοήθεια των Ουκρανών *ποβστάντσι*. Θα γινόταν πολιτική και στρατιωτική συμφωνία ανάμεσα στη Σοβιετική Κυβέρνηση και τον Νέστορ Μάχνο για να συνεργαστεί με τον Κόκκινο Στρατό ενάντια στους αντεπαναστάτες. Με τη σειρά τους οι Μπολσεβίκοι έκαναν δεκτά τα ακόλουθα αιτήματα:

1. Άμεση απελευθέρωση και τερματισμό των διώξεων όλων των Μαχνόβτσι και Αναρχικών, με εξαίρεση τις περιπτώσεις ένοπλης εξέγερσης ενάντια στη Σοβιετική Κυβέρνηση.
2. Πλήρη ελευθερία λόγου, τύπου και προπαγάνδας για τους Μαχνόβτσι και τους Αναρχικούς. Όμως δεν επιτρεπόταν να καλούν το

λαό σε ένοπλη εξέγερση ενάντια στη Σοβιετική Κυβέρνηση και θα δέχονταν τη στρατιωτική λογοκρισία.

3. Ελεύθερη συμμετοχή στις εκλογές των Σοβιέτ· δικαίωμα των Μαχνόβτσι και των Αναρχικών να είναι υποψήφιοι, και να συγκαλέσουν το Πέμπτο Πανουκρανικό Συνέδριο των Σοβιέτ.

Η συμφωνία έδινε επίσης δικαίωμα στους Αναρχικούς να συγκαλέσουν συνέδριο στο Χάρκοβο, και έκαναν τη σχετική προπαρασκευή για τον Οκτώβριο. Πολλοί Αναρχικοί ετοιμάζονταν να συμμετάσχουν ενθουσιασμένοι με την προοπτική. Όμως η δική μου εμπιστοσύνη στους Μπολσεβίκους είχε κλονιστεί ανεπανόρθωτα. Όχι μόνο δεν πίστευα ότι θα πραγματοποιηθεί συνέδριο, αλλά υποψιαζόμουν επίσης ότι οι Μπολσεβίκοι θα συγκέντρωναν όλους τους Αναρχικούς σε ένα μέρος για να τους εξολοθρεύσουν. Εν τούτοις, ήταν γεγονός ότι αρκετοί Αναρχικοί, και ανάμεσά τους ο γνωστός συγγραφέας και ρήτορας Βολίν, είχαν ήδη ελευθερωθεί και κυκλοφορούσαν στη Μόσχα.

Φύγαμε για το Πέτρογκραντ, να παραδώσουμε στο Μουσείο το φορτίο με το πολύτιμο υλικό που συλλέξαμε στο Νότο. Ακόμη πολυτιμότερη ήταν η πλούσια εμπειρία που αποκόμισαν τα μέλη της Αποστολής, συναντώντας ανθρώπους με διαφορετικές απόψεις ή δίχως απόψεις, καθώς και οι εντυπώσεις από το κοινωνικό πανόραμα, έτσι όπως ξετυλιγόταν μέρα με τη μέρα μπρος στα μάτια μας. Αυτός ο θησαυρός ήταν πολυτιμότερος από οποιαδήποτε ντοκουμέντα. Δυστυχώς, η πιο ξεκάθαρη επίγνωση της κατάστασης έκανε την εσωτερική σύγκρουση ακόμη πιο έντονη. Ήθελα να κλείσω τα μάτια και τα αυτιά — να μη βλέπω εκείνο το χέρι να καταγγέλλει τα μοιραία σφάλματα και τα συνειδητά εγκλήματα που στραγγάλιζαν την Επανάσταση. Να μην ακούω την πιεστική φωνή των γεγονότων, που ήταν αδύνατον πια να φιμώνω, επικαλούμενη προσωπικές συμπάθειες. Έβλεπα ότι η Επανάσταση και οι Μπολσεβίκοι, μολονότι παρουσιάζονταν ως ένα και το αυτό πράγμα, ήταν ανταγωνιστικοί ως προς τους στόχους και το σκοπό. Η Επανάσταση είχε ρίζες βαθιά

μέσα στη ζωή του λαού, ενώ το Κομμουνιστικό Κράτος βασιζόταν στο σχέδιο ενός πολιτικού κόμματος που έπρεπε να επιβληθεί διά της βίας. Μέσα από αυτήν τη σύγκρουση η Επανάσταση σφαιριζόταν, αλλά και ο φονιάς πνιγόταν από ασφυξία. Όσο ήμουν στην Αμερική ήξερα ότι οι η Επέμβαση, ο αποκλεισμός και η συνωμοσία των ιμπεριαλιστών υπονόμειναν την Επανάσταση. Τώρα όμως συνειδητοποιούσα το ρόλο που έπαιζαν οι Μπολσεβίκοι σε αυτό το έγκλημα. Το ρόλο του νεκροθάφτη.

Δεν με άφηνε να ησυχάσω η υποχρέωση που ένιωθα απέναντι στους εργάτες της Ευρώπης και της Αμερικής: έπρεπε να πω την αλήθεια για τη Ρωσία. Αλλά πώς να μιλήσω, τη στιγμή που η χώρα πολιορκούνταν από τόσα μέτωπα; Θα ήταν σαν να έπαιζα το παιχνίδι της Πολωνίας και του Βράνγκελ. Πρώτη φορά στη ζωή μου ένιωθα να συγκαλύπτω σοβαρές κοινωνικές αδικίες. Σαν να πρόδιδα την πολύτιμη για μένα εμπιστοσύνη των μαζών, ιδιαίτερα των Αμερικανών εργατών, που την πίστη τους τόσο εκτιμούσα.

Φτάνοντας στο Πέτρογκραντ, έμεινα προσωρινά στο Ξενοδοχείο International. Ήθελα να βρω δωμάτιο κάπου αλλού, αποφασισμένη να μη δεχτώ προνομιακή μεταχείριση εκ μέρους της Κυβέρνησης. Το International ήταν γεμάτο ξένους επισκέπτες. Πολλοί από αυτούς δεν είχαν ιδέα για ποιο λόγο βρίσκονταν στη Ρωσία. Συνέρρεαν κατά κοπάδια στη χώρα που πίστευαν ότι είναι ο παράδεισος των εργατών. Θυμάμαι τη συνάντησή με κάποιον κύριο από τους Βιομηχανικούς Εργάτες του Κόσμου. Είχε έρθει στη Ρωσία κουβαλώντας μαζί του μερικές προμήθειες από βελόνες, κλωστές και άλλα αναγκαία. Επέμενε να τα μοιραστεί μαζί μου. «Μα θα τα χρειαστείτε για τον εαυτό σας», του είπα. Φυσικά, ήξερε ότι υπήρχαν μεγάλες ελλείψεις στη Ρωσία. Όμως το προλεταριάτο βρισκόταν στην εξουσία και σαν εργάτης θα έπαιρνε ό,τι ήθελε. Ή μπορεί «να του έδιναν ένα κομμάτι γη να χτίσει υποστατικό». Δεκαπέντε χρόνια στο κίνημα των Βιομηχανικών Εργατών, «δικαιούταν τώρα λίγη ξεκούραση». Τι να πω σ' αυτόν τον αθώο άνθρωπο; Δεν μου έκανε καρδιά να τον απογοητεύσω. Εξάλλου, σύντομα θα το ανακάλυπτε μόνος του. Θλιβερό το θέαμα τέτοιων ανθρώπων να κατακλύζουν την πεινασμένη Ρωσία. Όμως τουλάχιστον αυτοί δεν έκαναν τη ζημιά που έκαναν τα παράσιτα από τις τέσσερις γωνίες της γης, για τους οποίους η Επανάσταση ήταν χρυσω-

ρυχείο. Είχε πολλούς τέτοιους στο International. Έλεγαν ιστορίες για τη φοβερή ανάπτυξη του κομμουνιστικού κινήματος στην Αμερική, την Ιρλανδία, την Κίνα και την Παλαιστίνη. Τέτοια παραμύθια ήταν βάλσαμο για τις πεινασμένες ψυχές των ανθρώπων της εξουσίας. Τα καλοδέχονταν σαν τις κολακείες που ακούει μιά γεροντοκόρη από τον πρώτο υποψήφιο μνηστήρα. Έστειλαν τους απατεώνες στην πατρίδα τους με πλούσια οικονομική ενίσχυση για να πλέξουν το εγκώμιο στη Δημοκρατία των Εργατών και Αγροτών. Ήταν τραγικό και κωμικό συνάμα να βλέπεις πώς κορδώνονταν όλοι για τις «σπουδαίες συνωμοτικές αποστολές».

Δεχόμουν πολλούς επισκέπτες στο δωμάτιό μου, ανάμεσά τους τη μικρή μου γειτόνισσα από το Astoria με τα δυο της παιδιά, έναν Γάλλο Κομμουνιστή και άλλους ξένους. Η γειτόνισσά μου έμοιαζε άρρωστη και εξασθενημένη από τότε που την είχα δει τελευταία, τον Ιούνιο του 1920. «Είσαι άρρωστη;» τη ρώτησα μια φορά που δόθηκε ευκαιρία. «Όχι ακριβώς», είπε· «είναι εξάντληση από την πείνα. Το καλοκαίρι ήταν πολύ δύσκολο: Κάνω επιθεώρηση σε παιδικούς ξενώνες και χρειάζεται πολύ περπάτημα. Όταν γυρίζω σπίτι, είμαι τελείως εξαντλημένη. Το κορίτσι μου, εννιά χρόνων, το στέλνω σε παιδοκομείο, όμως το αγοράκι, που είναι μωρό ακόμη, και το έστειλα πέρσι εκεί, δεν το φρόντιζαν καθόλου και κόντεψε να πεθάνει. Φοβάμαι να το ξαναστείλω και αναγκαστικά το κρατάω όλο το καλοκαίρι στην πόλη μαζί μου, μόλο που δυσκολεύομαι πολύ. Αλλά και πάλι θα τα έβγαζα πέρα, αν δεν είχαμε τα *σουμπότνικι* και *βοσκρέσνικι* [κομμουνιστικά Σαββατοκύριακα εθελοντικής εργασίας]. Μου παίρνουν και τις τελευταίες δυνάμεις. Ξέρεις πώς ήταν στην αρχή — σαν εκδρομή, με όργανα και τραγούδια, παράτες και γιορτές. Ήμαστε όλοι ενθουσιασμένοι, κυρίως όταν βλέπαμε τον καθοδηγητή σύντροφο να ανασκουμπώνεται και να πιάνει το φτυάρι και το σφυρί. Τώρα όμως πάνε αυτά. Τα *σουμπότνικι* έγιναν γκριζα και άχαρα, καταναγκαστικά. Δεν λαβάνουν υπόψη την κλίση του καθενός, τις φυσικές του δυνάμεις, πόσο είναι επιβαρυνμένος με άλλην εργασία. Τίποτε δεν πάει καλά στη φτώχη μας Ρωσία. Μακάρι να 'φευγα μακριά απ' όλα αυτά, στη Σουηδία, τη Γερμανία, οπουδήποτε». Φτωχή κοπέλα, δεν ήταν η μόνη που ήθελε να φύγει από τη χώρα. Από αγάπη για τη Ρωσία και από πίκρα και απογοήτευση, οι πιο πολλοί λαχταρούσαν να φύγουν μακριά.

Μερικοί άλλοι Κομμουνιστές που γνώρισα στο Πέτρογκραντ ήταν ακόμη πιο πικραμένοι. Κάθε φορά που τους συναντούσα δήλωναν αποφασισμένοι να φύγουν από το Κόμμα. Έλεγαν ότι ασφυκτιούν μέσα στην ατμόσφαιρα της ίντριγκας, του τυφλού μίσους και των άσκοπων διώξεων. Όμως χρειάζεται πολύ ισχυρή θέληση για να εγκαταλείψεις ένα Κόμμα που ελέγχει απόλυτα τη μοίρα τουλάχιστον εκατό εκατομμυρίων ανθρώπων. Οι Κομμουνιστές επισκέπτες μου δεν είχαν τη δύναμη. Αυτό βέβαια δεν μετρίαζε τη δυστυχία τους, που επηρέαζε ακόμη και τη σωματική τους κατάσταση, μολοντί έπαιρναν τις καλύτερες μερίδες και γευμάτιζαν αποκλειστικά στην τραπεζαρία του Σμόλνυ. Θυμάμαι την έκπληξή μου όταν ανακάλυψα για πρώτη φορά ότι υπήρχαν δύο τραπεζαρίες στο Σμόλνυ· στη μία σέρβιραν προσεγμένο και χορταστικό φαγητό για τα σημαντικά στελέχη του Σοβιέτ του Πέτρογκραντ και της Τρίτης Διεθνούς, ενώ η άλλη ήταν για τα απλά μέλη του Κόμματος. Κάποια στιγμή μάλιστα υπήρχαν τρία εστιατόρια. Όσπου έφτασε στα αυτιά των ναυτών της Κρονστάνδης. Πήγαν αμέσως εκεί και έκλεισαν τις δύο τραπεζαρίες. «Κάναμε την Επανάσταση για να μοιράζονται όλοι το ίδιο», είπαν. Για κάμποσο διάστημα λειτουργούσε μόνο το ένα εστιατόριο. Αργότερα άνοιξε πάλι και το δεύτερο. Όμως ακόμη και σε αυτό, τα φαγητά που σέρβιραν στις τραπεζαρίες Σοβιέτσκι ήταν πολύ καλύτερα από το φαγητό των «απλών ανθρώπων».

Σε μερικούς Κομμουνιστές δεν άρεσαν καθόλου αυτές οι διακρίσεις. Έβλεπαν τα λάθη, τις σκευωρίες, την καταστροφή της ανθρώπινης ζωής στο όνομα του Κομμουνισμού, αλλά δεν είχαν δύναμη και κουράγιο να εναντιωθούν ανοιχτά ή να διαχωρίσουν τη θέση τους από το Κόμμα που ήταν υπεύθυνο για την αδικία και τη βαρβαρότητα. Συχνά μου εμπιστεύονταν πράγματα που δεν τολμούσαν να θίξουν στον κύκλο τους. Έτσι, έμαθα πολλά για την εσωτερική λειτουργία του Κόμματος και της Τρίτης Διεθνούς, πράγματα που έκρυβαν επιμελώς από τον έξω κόσμο. Όπως, για παράδειγμα, την ιστορία της υποτιθέμενης συνομοσίας Φινλανδών και Λευκών, που είχε κατάληξη να δολοφονηθούν στο Πέτρογκραντ επτά ανώτερα στελέχη των Φινλανδών Κομμουνιστών. Είχα διαβάσει γι' αυτό στις σοβιετικές εφημερίδες όταν ήμουν στην Ουκρανία. Θυμάμαι ότι πάλι κατηγορούσα τον εαυτό μου για ανυπομονησία, επει-

δή έκανα κριτική στο μπολσεβίκικο καθεστώς, τη στιγμή που εξυφαινόταν τόσες αντεπαναστατικές συνωμοσίες εναντίον του. Τώρα μάθαινα από τους Κομμουνιστές επισκέπτες ότι το άρθρο ήταν χαλκευμένο από την αρχή ως τέλος. Αντί για συνωμοσία των Λευκών, γινόταν πόλεμος ανάμεσα σε δυο φράξίες Μπολσεβίκων: τους μετριοπαθείς Φινλανδούς Κομμουνιστές, που ήταν υπεύθυνοι προπαγάνδας στο Πέτρογκραντ, και της αριστερής πτέρυγας, που δρούσε στη Φινλανδία. Οι μετριοπαθείς ήταν αφοσιωμένοι στον Ζηνόβιεφ, και τους είχε τοποθετήσει στην ηγεσία ο ίδιος. Οι αριστεροί είχαν διαμαρτυρηθεί επανειλημμένα στην Τρίτη Διεθνή για το συντηρητισμό και τους συμβιβασμούς των συντρόφων στο Πέτρογκραντ και τη ζημιά που προξενούσαν στο φινλανδικό κίνημα. Ζήτησαν την απομάκρυνσή τους. Δεν εισακούστηκαν. Στις 31 Αυγούστου 1920, οι αριστεροί ήρθαν στο Πέτρογκραντ και πήγαν στα γραφεία των μετριοπαθών. Στη συνεδρίαση των μετριοπαθών απαίτησαν από την Εκτελεστική Επιτροπή να τους παραδώσει όλα τα αρχεία και να παραιτηθεί. Το αίτημα απορρίφθηκε, και οι νεαροί Φινλανδοί Κομμουνιστές άνοιξαν πυρ σκοτώνοντας εφτά συντρόφους τους. Η επίσημη εκδοχή προς τα έξω ήταν ότι επρόκειτο για συνωμοσία των Λευκών Φινλανδών.

Η τρίτη επέτειος της Οκτωβριανής Επανάστασης γιορτάστηκε στις 7 Νοεμβρίου (25 Οκτωβρίου με το παλιό ημερολόγιο), στην Πλατεία Ουρίτσκι. Είχα δει τόσες επίσημες εκδηλώσεις, που δεν με συγκινούσαν πια. Ωστόσο πήγα στην πλατεία με την ελπίδα να ακούσω κάτι καινούριο. Αποδείχτηκε μια φτηνή αναπαραγωγή χιλιοειπωμένων πραγμάτων. Ιδιαίτερα η σκηνική αναπαράσταση ήταν μια κραυγαλέα επίδειξη της φτώχειας των Κομμουνιστών σε ιδέες. Ο Κερένσκι και οι υπουργοί του, ο Τσερνόβ και η Συντακτική Συνέλευση, η θυελλώδης κατάληψη των Χειμερινών Ανακτόρων, όλα χρησιμοποιούνταν σαν μαριονέτες για να τονιστεί ο καίριος ρόλος των Μπολσεβίκων σαν «σωτήρων της Επανάστασης». Βαρετή παράσταση, με κακή ηθοποιία και αξιοθρήνητη σκηνοθεσία. Στα μάτια μου, η επέτειος έμοιαζε περισσότερο με κηδεία παρά με τη γέννηση της Επανάστασης.

Όλον το Νοέμβριο το Πέτρογκραντ βρισκόταν σε αναστάτωση. Κυκλοφορούσαν συνέχεια φήμες για απεργίες, συλλήψεις και συγκρούσεις

μεταξύ εργατών και στρατιωτών. Δύσκολο να ξεχωρίσεις την αλήθεια. Ωστόσο η έκτακτη συνεδρίαση που συγκάλεσε το Κόμμα στο Πρώτο Σπίτι του Σοβιέτ έδειχνε ότι η κατάσταση ήταν σοβαρή.

Από το μεσημέρι όλο το τετράγωνο στο Astoria είχε γεμίσει με παρκαρισμένα αυτοκίνητα των ισχυρών Κομμουνιστών που μαζεύονταν για την έκτακτη συνεδρία. Το άλλο πρωί μάθαμε ότι η συνέλευση του Πέτρογκραντ, κατ' εντολήν της Μόσχας, αποφάσισε να επιστρατεύσει έναν αριθμό επιφανών Μπολσεβίκων για να τους στείλει στα εργοστάσια και τα καταστήματα. Τριάκόσια μέλη του Κόμματος, ανάμεσά τους μερικοί υψηλόβαθμοι κυβερνητικοί αξιωματούχοι και άλλοι που είχαν υπεύθυνες θέσεις στο Σοβιέτ του Πέτρογκραντ, διατάχτηκαν να παρουσιάσουν αμέσως στις θέσεις εργασίας, για να αποδείξουν στο προλεταριάτο ότι η Ρωσία διέθετε όντως Κυβέρνηση Εργατών. Με το μέτρο αυτό ήθελαν να κατευνάσουν την αυξανόμενη δυσαρέσκεια των εργατών και να μειώσουν την επιρροή των άλλων πολιτικών κομμάτων. Ο Ζόριν ήταν ένας από τους τριακόσιους.

Ωστόσο, η εργατιά δεν εξαπατήθηκε. Ήξερε ότι οι περισσότεροι από τους επιστρατευμένους έμεναν στο Astoria και πήγαιναν στη δουλειά με αυτοκίνητο. Τους έβλεπαν με ζεστά ρούχα και γερά παπούτσια, ενώ οι ίδιοι φορούσαν κουρέλια και έμεναν σε άθλια δωμάτια χωρίς φως ή θέρμανση. Οι εργάτες θύμωναν με αυτό το υποκριτικό παιχνίδι. Έγινε μόνιμο θέμα συζήτησης στους τόπους δουλειάς και συνοδευόταν από δυσάρεστες σκηνές. Μια υψηλόβαθμη Κομμουνίστρια δεν άντεξε στις συνεχείς επιθέσεις, την έπιασε υστερία και αναγκάστηκε να την πάρουν από εκεί. Μερικοί από τους επιστρατευμένους Μπολσεβίκους, ανάμεσά τους ο Ζόριν και άλλοι, είχαν πράγματι ανιδιοτελή κίνητρα, όμως δεν άντεχαν όπως οι εργάτες τις σκληρές συνθήκες στα εργοστάσια. Ύστερα από μερικές εβδομάδες ο Ζόριν κατέρρευσε και τον πήγαν σε ένα αναρρωτήριο. Παρ' ότι οι εργάτες τον συμπαθούσαν, η κατάρρευσή του ερμηνεύτηκε σαν κόλπο για να δραπετεύσει από τη άθλια ζωή του προλεταριάτου. Το χάσμα ανάμεσα στις μάζες και την καινούρια μπολσεβίκικη γραφειοκρατία είχε βαθύνει πολύ. Αδύνατον να γεφυρωθεί.

25.

Αρχάγγελος και επιστροφή

Στις 28 Νοεμβρίου η Αποστολή ξεκίνησε πάλι, αυτήν τη φορά με τρία μέλη μόνο: τον Αλεξάντερ Μπέρκμαν, τη γραμματέα κι εμένα. Ταξιδέψαμε από τη Μόσχα στον Αρχάγγελο, με στάσεις στη Βόλογκντα και τη Γιαροσλάβλ. Η Βόλογκντα ήταν έδρα ξένων πρεσβειών, που συνωμοτούσαν σε κάθε ευκαιρία με τους εχθρούς της Επανάστασης. Περιμέναμε να βρούμε αρκετό ιστορικό υλικό, όμως μας είπαν ότι τα περισσότερα στοιχεία είχαν καταστραφεί ή είχαν χαθεί. Η λειτουργία των Σοβιέτ δεν παρουσίαζε κανένα ενδιαφέρον: επρόκειτο για μια νωχελική κοιμισμένη επαρχιακή πόλη. Στη Γιαροσλάβλ, όπου πριν από δύο χρόνια είχε γίνει η αποκαλούμενη εξέγερση Σάβνικοφ, δεν βρήκαμε αξιόλογα στοιχεία.

Συνεχίσαμε για τον Αρχάγγελο. Οι ιστορίες που είχαμε ακούσει για τον παγωμένο Βορρά μας είχαν φοβίσει κάπως, αλλά προς μεγάλη μας ανακούφιση, το κρύο στην πόλη δεν ήταν χειρότερο απ' ό,τι στο Πέτρογκραντ, και το κλίμα πολύ πιο ξηρό.

Πρόεδρος της *Ισπολκόμ* στον Αρχάγγελο ήταν ένας ευχάριστος τύπος Κομμουνιστή, χωρίς σοβαροφάνεια και πολλές τυπικότητες. Μόλις εξηγήσαμε το σκοπό της Αποστολής, άρχισε τα τηλέφωνα. Με όποιον αξιωματούχο μιλούσε στην άλληνη άκρη της γραμμής τον αποκαλούσε «αγαπητέ *ταβάριτς*» και τον πληροφορούσε ότι έχουν έρθει μερικοί «αγαπητοί *ταβαρίτσι* από το κέντρο» που πρέπει να τους παράσχουμε κάθε δυνατή βοήθεια. Πίστευε ότι η παραμονή εκεί θα είχε πολλά να μας προσφέρει, επειδή παρέμεναν πολλά σημαντικά ντοκουμέντα μετά την αποχώρηση των Συμμάχων. Υπήρχαν αρχεία παλιών εφημερίδων που εξέδιδε η Κυβέρνηση Τσαϊκόφσκι και φωτογραφίες από τις βαρβα-

ρότητες των Λευκών εις βάρος των Κομμουνιστών. Ο ίδιος είχε χάσει όλην την οικογένειά του, δεν λυπήθηκαν ούτε τη δωδεκάχρονη αδελφή του. Καθώς έπρεπε να φύγει την επομένη για να παρευρεθεί στο Συνέδριο των Σοβιέτ στη Μόσχα, υποσχέθηκε να μας δώσει εντολή για πρόσβαση στα αρχεία.

Βγαίνοντας από τα γραφεία της *Ισπολκόμ* για να αρχίσουμε τις αναζητήσεις, έκπληκτοι βρήκαμε τρία έλκηθρα να περιμένουν, χάρη στις φροντίδες του Προέδρου. Χωμένοι μέσα σε γούνες, και με τις καμπανούλες να κουδουνίζουν, τράβηξε καθένας μας προς διαφορετική κατεύθυνση, για τους τομείς που είχε αναλάβει. Οι αξιωματούχοι του τοπικού Σοβιέτ έτρεφαν μεγάλο σεβασμό για το «Κέντρο»: όλες οι πόρτες άνοιγαν στη μαγική λέξη.

Επικεφαλής του Επιτροπάτου της Εκπαίδευσης ήταν ένας φιλόξενος και ευγενικός άνθρωπος. Αφού μου εξήγησε αναλυτικά τη δουλειά που έκανε η υπηρεσία του, κάλεσε στο γραφείο μερικούς υπαλλήλους, τους ενημέρωσε για το σκοπό της Αποστολής και ζήτησε να συγκεντρώσουν ό,τι υλικό μπορούσαν για το Μουσείο. Ανάμεσά τους μια νεαρή καλόγρια με ευχάριστο πρόσωπο. Τι παράξενο, σκέφτηκα, μια μοναχή που εργαζόταν για το Σοβιέτ! Ο Πρόεδρος πρόσεξε την έκπληξή μου. Είχε κι άλλες καλόγριες στην υπηρεσία του, είπε. Μετά την κρατικοποίηση των μοναστηριών αυτές οι άμοιρες έμειναν στο δρόμο. Τότε εκείνος σκέφτηκε πως χρειαζόνταν ευκαιρία να φανούν χρήσιμες στην καινούρια κοινωνία. Δεν μετάνιωνε καθόλου ως τώρα γι' αυτό: δεν είχε προσηλυτίσει βέβαια τις μοναχές στον Κομμουνισμό, ήταν όμως πολύ συνεπείς και εργατικές, οι νεότερες μάλιστα σιγά σιγά γίνονταν πιο προοδευτικές. Με κάλεσε να δω το μικρό καλλιτεχνικό εργαστήριο όπου δούλευαν αρκετές καλόγριες.

Το εργαστήριο ήταν κάπως ασυνήθιστο — όχι τόσο από καλλιτεχνική άποψη όσο για το είδος των ανθρώπων που απασχολούνταν εκεί: δυο γριές καλόγριες, που η μια είχε περάσει πενήντα χρόνια σε μοναστήρι και η άλλη είκοσι πέντε· ένας νεαρός αξιωματούχος των Λευκών και ένας ηλικιωμένος τεχνίτης. Οι δυο τελευταίοι είχαν συλληφθεί σαν αντεπαναστάτες και καταδικάστηκαν σε θάνατο, αλλά ο Πρόεδρος τους έσωσε για να προσφέρουν χρήσιμο έργο. Έδινε ευκαιρία σε όσους από άγνοια

ή από τυχαία συγκυρία είχαν γίνει εχθροί της Επανάστασης. Σε επαναστατική περίοδο, είπε, χρειάζονται αυστηρά μέτρα, ακόμη και βία· αλλά πρέπει πρώτα να εξαντλεί κανείς τις άλλες μεθόδους. Στην υπηρεσία του υπήρχαν πολλοί που είχαν θεωρηθεί αντεπαναστάτες, αλλά τώρα πρόσφεραν με τη δουλειά τους. Πολύ ασυνήθιστος Κομμουνιστής. «Δε σας κατηγορούν για μπουρζουαζιδικό συναισθηματισμό;» ρώτησα. «Φυσικά», απάντησε χαμογελώντας. «Αλλά δεν πειράζει. Αποδείχτηκε ότι ο συναισθηματισμός φέρνει αποτελέσματα, όπως βλέπετε και η ίδια».

Ο μαραγκός ήταν ο καλλιτέχνης του εργαστηρίου. Αν και αυτοδίδακτος, δούλευε με μαστοριά το ξύλο κι έκανε ωραιότατα ξυλόγλυπτα. Οι καλόγριες έφτιαχναν χρωματιστά σχέδια λουλουδιών και λαχανικών, που χρησίμευαν για εποπτικές διδασκαλίες. Ζωγράφιζαν επίσης αφίσες, κυρίως για τις παιδικές γιορτές.

Πήγα αρκετές φορές μόνη στο εργαστήριο, για να συζητήσω πιο ελεύθερα με τον μαραγκό και τις καλόγριες. Είχαν ελάχιστη επίγνωση από τα συνταρακτικά γεγονότα που έφεραν τη ζωή τους άνω κάτω. Ο μαραγκός παραπονιόταν ότι οι καιροί είναι δύσκολοι, γιατί δεν του επέτρεπαν να πουλάει αυτά που έφτιαχνε. «Παλιά έβγαζα κάμποσα λεφτουδάκια, μα τώρα ούτε να χορτάσω δεν μπορώ», έλεγε. Οι μοναχές δεν παραπονιόντουσαν· δέχονταν τη μοίρα τους σαν θέλημα Θεού. Όμως ακόμη κι αυτές είχαν αλλάξει κάπως. Αντί να μένουν κλεισμένες σε ένα μοναστήρι, έρχονταν σε επαφή με την αληθινή ζωή κι έτσι είχαν γίνει πιο ανθρώπινες. Το βλέμμα τους λιγότερο αυστηρό, η δουλειά τους φανέρωνε κάποια αποδοχή του γύρω κόσμου. Αυτό φαινόταν κυρίως στα σχέδια που έφτιαχναν για παιδιά και για τα παιχνίδια τους. Αποπνέανε μια τρυφερότητα, μαρτυρούσαν το καταπιεσμένο μητρικό ένστικτο που έβρισκε διέξοδο εκεί. Ο πρώην αξιωματικός των Λευκών ήταν ο πιο έξυπνος από τους τέσσερις — είχε δοκιμαστεί σκληρά στη ζωή. Κατάλαβε πόσο ανόητη και εγκληματική ήταν η Επέμβαση, και δεν θα πήγαινε με το μέρος τους ποτέ πια, μας είπε. Ποιος κατάφερε να τον πείσει; Οι ίδιοι. Όταν μπήκαν στον Αρχάγγελο συμπεριφέρονταν σαν να ήταν η πόλη ιδιοκτησία τους. Οι Σύμμαχοι έδιναν πολλές υποσχέσεις, αλλά το μόνο που κατάφερναν ήταν να πλουτίσουν μερικούς σπεκουλαδόρους με τις προμήθειες που προορίζονταν για τους κατοίκους. Σιγά σιγά όλοι στράφηκαν

εναντίον τους. Αναρωτήθηκα πόσοι από τους αμέτρητους που εκτελέστηκαν σαν αντεπαναστάτες θα μπορούσαν να προσχωρήσουν στο νέο καθεστώς και να φανούν χρήσιμοι με τη δουλειά τους, αν βρισκόταν κάποιος να τους σώσει τη ζωή.

Είχα δει τόσα σχολεία-βιτρίνες, ώστε αποφάσισα να μην πω τίποτε για επισκέψεις σε εκπαιδευτικά ιδρύματα, αλλά να περιμένω κάποια απροσδόκητη στιγμή για να τους αιφνιδιάσω. Το πρώτο Σάββατο στον Αρχάγγελο δόθηκε προς τιμή μας μια παράσταση του «Σάββα» του Λεωνίντ Αντρέγεφ. Για επαρχιακό θέατρο, συνυπολογίζοντας την έλλειψη προετοιμασίας, η παράσταση ήταν αρκετά καλή.

Όταν τελείωσε, είπα στον Πρόεδρο Χ. ότι θα ήθελα να επισκεφτώ μερικά σχολεία νωρίς το επόμενο πρωί. Συμφώνησε χωρίς δισταγμό, προσκαλώντας επιπλέον και τα υπόλοιπα μέλη της Αποστολής. Επισκεφτήκαμε αρκετά σχολεία: η καθαριότητα, οι εγκαταστάσεις, η χαρούμενη ατμόσφαιρα σε όλα, ήταν μια αποκάλυψη για μένα. Εξίσου ωραίο να βλέπεις την τρυφερή σχέση ανάμεσα στα παιδιά και τον Χ. Η χαρά τους μόλις τον έβλεπαν ήταν αυθόρμητη και ειλικρινής. Τον περικύκλωναν με χαρούμενες φωνές· σκαρφάλωναν πάνω του και κρέμονταν από το λαιμό του. Κι εκείνος; Σε κανένα σχολείο του Πέτρογκραντ ή της Μόσχας δεν είδα παρόμοιες σκηνές. Κυλιόταν στο πάτωμα, χαιρόταν και έπαιζε με τα παιδιά σαν να ήταν δικά του. Ήταν κι εκείνος παιδί· το καταλάβαιναν και ένιωθαν άνετα μαζί του.

Παρόμοιες όμορφες σχέσεις βρήκαμε σε κάθε σχολείο και παιδικό ξενώνα που επισκεφτήκαμε. Τα παιδιά έλαμπαν μόλις τον έβλεπαν. Ήταν τα πρώτα χαρούμενα παιδιά που έβλεπα στη Ρωσία. Αυτό ενίσχυσε την πεποίθησή μου για το πόση σημασία έχει η προσωπικότητα και πόσο βασική είναι η αμοιβαία εμπιστοσύνη και αγάπη ανάμεσα στον δάσκαλο και τον μαθητή. Επισκεφτήκαμε αρκετά σχολεία εκείνην την ημέρα. Δεν συνάντησα πουθενά διακρίσεις· παντού τα παιδιά είχαν άνετους κοιτώνες για τον ύπνο, πεντακάθαρα δωμάτια και κρεβάτια, καλό φαγητό και ρούχα. Η ατμόσφαιρα σε όλα τα σχολεία ήταν ζεστή και εγκάρδια.

Βρήκαμε στον Αρχάγγελο πολλά ιστορικά ντοκουμέντα, ανάμεσά τους την αλληλογραφία μεταξύ του Τσαϊκόφσκι, από τη μεριά της Προσωρινής Κυβέρνησης, και του στρατηγού Μίλλερ, αντιπροσώπου

των Συμμάχων. Σου προξενούσε θλίψη να διαβάζεις τις απολογητικές, σχεδόν φοβισμένες φράσεις του παλιού βετεράνου της επανάστασης στη Ρωσία, θεμελιωτή των κύκλων Τσαϊκόφσκι. Τον γνώριζα από χρόνια και είχε σταθεί πηγή έμπνευσης για μένα. Οι επιστολές φανέρωναν την αδυναμία του καθεστώτος Τσαϊκόφσκι και την αυταρχική διακυβέρνηση των Συμμαχικών στρατευμάτων. Ιδιαίτερα σημαντικό ήταν το αποχαιρετιστήριο μήνυμα ενός ναύτη που επρόκειτο να εκτελεστεί από τους Λευκούς. Περιέγραφε τη σύλληψη, την ανάκριση τρίτου βαθμού και τα σατανικά βασανιστήρια που εφάρμοζε ένας Άγγλος αξιωματικός με προτεταμένο όπλο. Ανάμεσα στο υλικό που συλλέξαμε ήταν επίσης αντίτυπα από διάφορα επαναστατικά και αναρχικά έντυπα που είχαν εκδοθεί *sub rosa* [: κρυφά]. Από τον τομέα της Εκπαίδευσης μάς έδωσαν πολλά σχέδια και αφίσες, φυλλάδια, βιβλία και επιλογή από τα έργα των παιδιών. Ανάμεσά τους, ένα βελούδινο τραπεζομάντιλο, που το είχαν ζωγραφίσει οι καλόγριες και απεικόνιζε με ζωηρά χρώματα τα παιδάκια του Αρχαγγέλου να χαιρετούν τα παιδάκια της Αμερικής.

Τα σχολεία και ο εξαιρετος διευθυντής τους δεν ήταν οι μόνοι αξιοπρόσεκτοι θεσμοί στον Αρχάγγελο. Εξίσου αξιόλογα ήταν και τα υπόλοιπα Σοβιέτ. Οι υπάλληλοι δεν σαμποτάριζαν τη δουλειά, τα διάφορα γραφεία λειτουργούσαν αποδοτικά, και γενικά επικρατούσε πνεύμα ειλικρίνειας και ανανέωσης.

Η διανομή φαγητού ήταν οργανωμένη άψογα. Δεν έχαναν χρόνο και ενέργεια στη διανομή των συσσιτίων όπως στα περισσότερα άλλα μέρη. Ο Αρχάγγελος δεν εφοδιαζόταν με τόσες προμήθειες όσες η Μόσχα, κι όμως υπήρχε αυτή η μεγάλη αντίθεση. Προφανώς ο Αρχάγγελος είχε πάρει μαθήματα οργάνωσης από την επαφή με τους Αμερικανούς — πράγμα που φυσικά δεν ήταν στις προθέσεις των Συμμάχων.

Η επίσκεψη στον Αρχάγγελο ήταν τόσο ενδιαφέρουσα και ωφέλιμη, που η Αποστολή έμεινε εκεί πολύ περισσότερο από ό,τι είχαμε σχεδιάσει. Πριν φύγουμε, επισκέφτηκα τον Χ. και τον ρώτησα, αν μπορούσαμε να του στείλουμε κάτι από «το Κέντρο», τι θα ήθελε. «Μερικές μπιγές και μουσαμάδες για το εργαστήριό μας», αποκρίθηκε. «Άμα δείτε τον Λουνατσάρσκι, πείτε του να μας στείλει». Εξαιρετική, θαυμάσια προσωπικότητα!

Ξεκινήσαμε από τον Αρχάγγελο για το Μούρμανσκ, αλλά δεν προλάβαμε να ξεμακρύνουμε πολύ, όταν πέσαμε σε μεγάλη χιονοθύελλα. Μας πληροφόρησαν ότι θα κάναμε δεκαπέντε ημέρες τουλάχιστον για να φτάσουμε στο Μούρμανσκ, ενώ το ταξίδι υπό κανονικές συνθήκες διαρκούσε τρεις ημέρες. Υπήρχε επίσης κίνδυνος να αποκλειστούμε από το χιόνι για εβδομάδες κι έτσι δεν θα μπορούσαμε να γυρίσουμε στο Πέτρογκραντ. Γι' αυτό αποφασίσαμε να πάρουμε το δρόμο της επιστροφής. Εβδομήντα πέντε βέρστια [περίπου 80 χιλιόμετρα] έξω από την πόλη έπιασε η χιονοθύελλα. Θα χρειαζόντουσαν ημέρες ώσπου να καθαρίσουν τις γραμμές για να προχωρήσουμε. Τα νέα δεν ήταν ευχάριστα, αλλά ευτυχώς είχαμε καύσιμα και προμήθειες για κάμποσο καιρό.

Ήταν τέλη Δεκεμβρίου, και γιορτάσαμε την παραμονή των Χριστουγέννων μέσα στο βαγόνι. Η νύχτα ήταν υπέροχη, ο ουρανός λαμποκοπούσε με άστρα, η γη ντυμένη στα λευκά. Ένα μικρό πευκάκι, που το είχε διακοσμήσει με πολλή τέχνη η γραμματέας, στήθηκε στην τραπεζαρία μας, δίνοντας γιορταστική νότα. Τα αναμμένα κεράκια έκαναν τη σκηνή ακόμη πιο ρομαντική. Τα δώρα για τους συνταξιδιώτες τα είχαμε φέρει από την Αμερική· μας τα έδωσαν οι φίλοι μας το Δεκέμβριο του 1919, όταν περιμέναμε στο Έλλις Άιλαντ μετά την απέλασή μας. Ένας χρόνος είχε περάσει από τότε, ένας πολύ δύσκολος χρόνος.

Στο Πέτρογκραντ βρήκαμε την πόλη ανάστατη, όλοι συζητούσαν για το ρόλο των εργατικών συνδικάτων. Η κατάσταση είχε προκαλέσει τόση δυσαρέσκεια στη βάση, ώστε το Κομμουνιστικό Κόμμα αναγκάστηκε να ασχοληθεί με το θέμα. Ήδη από τον Οκτώβριο, το θέμα των εργατικών συνδικάτων έμπαινε στις συνεδρίες του Κομμουνιστικού Κόμματος. Οι συζητήσεις κράτησαν όλον το Νοέμβριο και το Δεκέμβριο, με κορύφωση το Όγδοο Πανρωσικό Συνέδριο των Σοβιέτ. Όλοι οι ηγέτες των Κομμουνιστών έλαβαν μέρος στη μεγάλη αντιπαράθεση που θα έκρινε την τύχη των εργατικών οργανώσεων. Τέσσερις απόψεις τέθηκαν αντιμέτωπες. Πρώτη εκείνη της φράξιας Λένιν-Ζηνόβιεφ, που θεωρούσε ότι «στη δικτατορία του προλεταριάτου, κύρια αποστολή των συνδικάτων είναι η διδασκαλία του Κομμουνισμού». Δεύτερη, η ομάδα του παλαίμαχου Κομμουνιστή Ριασάνοβ, που επέμενε ότι τα συνδικάτα πρέπει να είναι η φωνή των εργατών και ο υπερασπιστής των συμφερόντων τους. Η τρίτη

φράξια είχε ηγέτη της τον Τρότσκι. Αυτός πίστευε ότι στην πορεία του χρόνου τα συνδικάτα θα αναλάμβαναν τη διαχείριση και τον έλεγχο των εργοστασίων, αλλά προς το παρόν έπρεπε να λειτουργούν σε καθεστώς αυστηρής στρατιωτικής πειθαρχίας και να υπηρετούν αποκλειστικά τις ανάγκες του Κράτους. Η τέταρτη και πιο ενδιαφέρουσα τάση ήταν αυτή της Εργατικής Αντιπολίτευσης, με επικεφαλής την κυρία Κολλοντάι και τον Σλιάπνικοβ, που εξέφραζαν τις θέσεις των εργατών, και είχαν την υποστήριξή τους. Αυτοί έλεγαν ότι η κυβερνητική πολιτική απέναντι στα συνδικάτα ανάγκασε τους εργάτες να αδιαφορήσουν πλήρως για την οικονομική ανοικοδόμηση της χώρας και παρέλυε την παραγωγική τους ικανότητα. Τόνιζαν ότι η Οκτωβριανή Επανάσταση είχε γίνει για να αποκτήσει το προλεταριάτο τον έλεγχο της βιομηχανικής ζωής της χώρας. Απαιτούσαν να απελευθερωθούν οι μάζες από το ζυγό του γραφειοκρατικού κράτους και των διεφθαρμένων αξιωματούχων, και να δοθεί στους εργάτες η δυνατότητα να ξεδιπλώσουν τη δημιουργικότητά τους. Η Εργατική Αντιπολίτευση απηχούσε τη δυσαρέσκεια και τις προσδοκίες της βάσης.

Ήταν μια μεγαλοπρεπής σύγκρουση. Ο Τρότσκι και ο Ζηνόβιεφ περιτρέχανε σε όλην τη χώρα, καθένας με δικό του ιδιαίτερο τρένο, για να ανατρέψει ο ένας τα επιχειρήματα του άλλου. Στο Πέτρογκραντ, για παράδειγμα, όπου η επιρροή του Ζηνόβιεφ ήταν πολύ μεγάλη, ο Τρότσκι έδωσε πραγματική μάχη για να του επιτρέψουν να μιλήσει. Η διάσταση που γεννήθηκε από το συμβάν ήταν τόσο μεγάλη, που για ένα διάστημα απειλήθηκε η ενότητα του Κόμματος.

Στο Συνέδριο, ο Λένιν αποκήρυξε την Εργατική Αντιπολίτευση σαν «αναρχοσυνδικαλιστές με μικροαστική ιδεολογία» και ζήτησε να διαλυθούν. Χαρακτήρισε τον Σλιάπνικοφ, έναν από τους ηγέτες της Αντιπολίτευσης, «οργισμένο Κομισάριο» και στη συνέχεια του έκλεισε το στόμα, κάνοντάς τον μέλος της Εκτελεστικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος. Στην κυρία Κολλοντάι είπαν να μαζέψει τη γλώσσα της ή να φύγει από το Κόμμα· το φυλλάδιό της με τις θέσεις της Αντιπολίτευσης απαγορεύτηκε. Η Τσεκά ανέλαβε για κάποιο διάστημα να στείλει σε διακοπές μερικά από τα κατώτερα στελέχη της Εργατικής Αντιπολίτευσης, ενώ ακόμη και ο Ριασάνοβ, παλιός και δοκιμασμένος Κομ-

μουνιστής, αναγκάστηκε να απέχει για έξι μήνες από κάθε συνδικαλιστική δραστηριότητα.

Λίγο μετά την επιστροφή μας στο Πέτρογκραντ, η Γραμματέας του Μουσείου μάς είπε ότι στη Μόσχα είχε δημιουργηθεί ένα νέο ίδρυμα με το όνομα *Ισπάρτ*, που θα συνέλεγε υλικό για την ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος. Επίσης ο οργανισμός θα επιστατούσε στις μελλοντικές αποστολές του Μουσείου της Επανάστασης, και θα μας έβαζε διευθυντή έναν πολιτικό Κομισάριο. Αποφασίσαμε ότι έπρεπε να πάω στη Μόσχα για να επιβεβαιώσω τα γεγονότα από κοντά. Ξέραμε ήδη καλά τι σημαίνει δικτατορία πολιτικού Κομισάριου: κατασκοπία, χειραγώγηση και περιστολή κάθε ανεξάρτητης προσπάθειας. Δεν ήμαστε διατεθειμένοι να συμβιβαστούμε με την αλλαγή στο χαρακτήρα της Αποστολής μας.

26.

Θάνατος και κηδεία του Πέτρου Κροπότκιν

Όταν έφτασα στη Μόσχα, τον Ιανουάριο του 1921, έμαθα ότι ο Πέτρος Κροπότκιν είχε πάθει πνευμονία. Προσφέρθηκα αμέσως να τον φροντίσω, επειδή όμως υπήρχε ήδη μια νοσοκόμα, και το σπίτι του Κροπότκιν ήταν πολύ μικρό για χωρέσουν επιπλέον επισκέπτες, συμφώνησα με τη Σάσα Κροπότκιν, που ήταν τότε στη Μόσχα, να πάει πρώτα εκείνη στο Ντιμητρόφ για να δει αν υπήρχε ανάγκη. Την επόμενη ημέρα είχα κανονίσει να φύγω για το Πέτρογκραντ. Ως την τελευταία στιγμή πριν φύγω, δεν έλαβα μήνυμα από το χωριό· υπέθεσα ότι ο Κροπότκιν πήγαινε καλύτερα. Δυο ημέρες αργότερα, στο Πέτρογκραντ, έμαθα από τη Ράβιτς ότι η υγεία του Κροπότκιν χειροτέρευε και έπρεπε να φύγω αμέσως για Μόσχα. Πήρα αμέσως το τρένο, δυστυχώς όμως είχαμε δέκα ώρες καθυστέρηση. Όταν έφτασα στη Μόσχα είχα χάσει την ανταπόκριση με το Ντιμητρόφ. Εκείνον τον καιρό δεν υπήρχαν πρωινά τρένα για το χωριό και χρειάστηκε να περιμένω ως το βράδυ της 7ης Φεβρουαρίου για να επιβιβαστώ επιτέλους σ' ένα τρένο που θα πήγαινε προς τα εκεί. Όμως η μηχανή έφυγε για ανεφοδιασμό και επέστρεψε στη 1 μ.μ. την επόμενη ημέρα. Όταν έφτασα στο σπίτι του Κροπότκιν, στις 8 Φεβρουαρίου, έμαθα το τρομερό νέο: ο Πέτρος είχε πεθάνει πριν από μια ώρα. Με αναζήτησε πολλές φορές, όμως εγώ δεν ήμουν εκεί να περιποιηθώ για τελευταία φορά τον αγαπημένο μου δάσκαλο και σύντροφο, μια από τις σπουδαιότερες και ευγενέστερες προσωπικότητες παγκοσμίως. Αφού δεν ήταν γραφτό να βρεθώ πλάι του τις τελευταίες ώρες, έμεινα τουλάχιστον ώσπου να τον μεταφέρουν στην τελευταία του κατοικία.

Στις δυο προηγούμενες επισκέψεις στον Κροπότκιν είχα προσέξει ιδιαίτερα δύο πράγματα: την απουσία μνησικακίας εναντίον των Μπολσε-

βίκων και το γεγονός ότι δεν αναφέρθηκε ούτε μια φορά στα δικά του βάσανα και κακουχίες. Μόνο τώρα, όσο η οικογένεια έκανε ετοιμασίες για την κηδεία, έμαθα μερικές λεπτομέρειες για τη ζωή του στο μπολσεβίκικο καθεστώς. Αρχές του 1918, ο Κροπότκιν σχημάτισε μια ομάδα από ικανούς επιστήμονες, ειδικευμένους στην πολιτική οικονομία. Σκοπός ήταν να μελετήσουν προσεκτικά τους φυσικούς πόρους της Ρωσίας και να συντάξουν μονογραφίες που θα είχαν πρακτική εφαρμογή στη βιομηχανική ανοικοδόμηση της χώρας. Ο Κροπότκιν ήταν ο γενικός επιμελητής αυτού του εγχειρήματος. Ένας τόμος είχε ολοκληρωθεί, αλλά δεν εκδόθηκε ποτέ. Η Φεντεραλιστική Ένωση, όπως ήταν το όνομα της επιστημονικής ομάδας, διαλύθηκε από την Κυβέρνηση και όλο το υλικό κατασχέθηκε.

Δυο φορές οι κατοικίες του Κροπότκιν στη Μόσχα επιτάχτηκαν, και η οικογένεια αναγκάστηκε να ψάξει για στέγη. Ύστερα από αυτές τις εμπειρίες, οι Κροπότκιν μετακόμισαν στο Ντιμητρόφ, τόπο αναγκαστικής εξορίας για τον γερο-Πέτρο. Ο Κροπότκιν, που στο σπίτι του πάντα μαζευόταν η πρωτοπορία της σκέψης και της διανόησης, υποχρεώθηκε να ζήσει σαν ερημίτης. Μόνοι επισκέπτες εδώ ήταν χωρικοί και εργάτες από το χωριό, και κάποια μέλη της *ιντελλιγκέντσιας*, που συνήθως έρχονταν να του φορτώσουν τα προβλήματα και τα βάσανά τους. Ανέκαθεν ενημερωνόταν τι γίνεται στον κόσμο μέσα από εφημερίδες, και άλλα έντυπα, αλλά στο Ντιμητρόφ δεν έφτανε τίποτε απ' όλα αυτά. Μοναδικές πηγές πληροφόρησης ήταν οι δυο κυβερνητικές εφημερίδες, *Πράβντα* και *Κζέβστια*. Η ζωή στο χωριό ήταν επίσης μεγάλο εμπόδιο για τη δουλειά του σχετικά με τη νέα Ηθική. Λιμοκτονούσε πνευματικά, χειρότερο μαρτύριο γι' αυτόν από το φυσικό υποσιτισμό. Είναι αλήθεια ότι του έδιναν καλύτερο *παγιόκ* από το μέσο όρο, αλλά και πάλι δεν ήταν αρκετό για τις κλονισμένες δυνάμεις του. Ευτυχώς λάβαινε κατά καιρούς προμήθειες από διάφορες πηγές. Οι σύντροφοί του από το εξωτερικό και οι Αναρχικοί από την Ουκρανία του έστελναν συχνά δέματα με τρόφιμα. Μια φορά έστειλε διάφορα πράγματα και ο Μάχνο, που εκείνον τον καιρό οι Μπολσεβίκοι εξυμνούσαν σαν το φόβο και τον τρόπο των αντεπαναστατών στη Βόρεια Ρωσία. Οι Κροπότκιν υπέφεραν ιδιαίτερα από την έλλειψη ηλεκτρικού ρεύματος. Όταν τους επισκέφτηκα,

το 1920, ήταν πολύ ευχαριστημένοι αν μπορούσαν να διατηρήσουν έστω και ένα δωμάτιο φωτισμένο. Τον περισσότερο καιρό ο Κροπότκιν δούλευε με την αδύναμη φλόγα μιας λάμπας πετρελαίου που τον οδηγούσε σχεδόν στην τύφλωση. Τις λίγες ώρες που κρατούσε η ημέρα μετέφερε τις σημειώσεις του σε μια γραφομηχανή, πληκτρολογώντας με κόπο ένα ένα τα γράμματα.

Όσο που δεν ήταν οι προσωπικές δυσκολίες που απομυζούσαν τις δυνάμεις του. Ήταν η σκέψη για την αποτυχία της Επανάστασης, τα βάσανα της Ρωσίας, τις διώξεις, τα ατελείωτα *ραζτρέλ*, που μετέτρεψαν τα δυο τελευταία χρόνια της ζωής του σε τραγωδία. Σε δυο περιπτώσεις προσπάθησε να συνενώσει τους κυβερνήτες της Ρωσίας: την πρώτη με ανοιχτή διαμαρτυρία για την απαγόρευση όλων των μη κομμουνιστικών εκδόσεων· και τη δεύτερη ενάντια στην τακτική της σύλληψης ομήρων. Αφότου ανέλαβε δράση η Τσεκά, η μπολσεβίκικη Κυβέρνηση της επέτρεπε να κρατάει ομήρους. Γέροι και νέοι, μανάδες, πατεράδες, αδελφές, αδελφοί, ακόμη και παιδιά, κρατούνταν όμηροι για το υποτιθέμενο παράπτωμα κάποιου συγγενή, για το οποίο συχνά δεν είχαν ιδέα. Ο Κροπότκιν θεωρούσε τις μεθόδους αυτές αδικαιολόγητες κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες.

Στα τέλη του 1920, μέλη του Σοσιαλεπαναστατικού Κόμματος που είχαν διαφύγει στο εξωτερικό απειλούσαν με αντίποινα αν συνεχίζονταν η δίωξη των συντρόφων τους. Η μπολσεβίκικη Κυβέρνηση ανακοίνωσε επίσημα στον τύπο ότι για κάθε θύμα Κομμουνιστή θα εκτελούσε δέκα Σοσιαλεπαναστάτες. Τότε η γνωστή επαναστάτρια Βέρα Φίγκνερ και ο Πέτρος Κροπότκιν έστειλαν έγγραφη διαμαρτυρία σε αυτούς που ήταν στην εξουσία. Επεσήμαιναν ότι τέτοιες πρακτικές είναι η χειρότερη δυσφήμιση για τη Ρωσική Επανάσταση και ήδη έχει προκαλέσει τρομερά δεινά: η ιστορία δεν θα συγχωρούσε ποτέ τέτοιες μεθοδεύσεις.

Η δεύτερη διαμαρτυρία αφορούσε το σχέδιο της Κυβέρνησης να «εκαθαρίσει» όλες τις ιδιωτικές εκδοτικές εγκαταστάσεις, ακόμη και όσες ανήκαν σε κοοπερατίβες. Η διαμαρτυρία απευθυνόταν στο Προεδρείο του Πανρωσικού Συνεδρίου των Σοβιέτ, που είχε συγκληθεί εκείνον τον καιρό. Σημειωτέον ότι και ο ίδιος ο Γκόρκι, αξιωματούχος του Επιτροπάτου Εκπαίδευσης, είχε αποστείλει παρόμοια διαμαρτυρία. Στη δήλωσή

του, ο Κροπότκιν επεσήμαινε πως μια τέτοια πολιτική υπονόμει όχι μόνο κάθε πρόοδο, αλλά και την ίδια την ύπαρξη της σκέψης. Τόνιζε πως ένα τέτοιο κρατικό μονοπώλιο καθιστούσε τελείως αδύνατη τη δημιουργική δουλειά. Όμως οι διαμαρτυρίες δεν έφεραν αποτέλεσμα. Έκτοτε ο Κροπότκιν πείστηκε ότι δεν είχε νόημα να απευθύνεται σε μια Κυβέρνηση μανιακή με την εξουσία.

Τις δυο ημέρες που πέρασα στο σπίτι του Κροπότκιν έμαθα περισσότερα για την προσωπική του ζωή απ' ό,τι όλα τα προηγούμενα χρόνια που τον γνώριζα. Ακόμη και οι πιο στενοί του φίλοι δεν ήξεραν ότι ο Πέτρος Κροπότκιν ήταν καλλιτέχνης και ταλαντούχος μουσικός. Ανάμεσα στα πράγματά του ανακάλυψα μια συλλογή από ωραιότατα σχέδια. Αγαπούσε με πάθος τη μουσική και έπαιζε ο ίδιος με μεγάλη δεξιοτεχνία. Περνούσε πολύ από τον ελεύθερο χρόνο του στο πιάνο.

Και τώρα πλάγιαζε στον καναπέ, στο μικρό του γραφειάκι, σαν να κοιμόταν ήρεμα, το πρόσωπό του ευγενικό στο θάνατο, όπως ήταν και στη ζωή. Χιλιάδες άνθρωποι πέρασαν από το καλυβάκι των Κροπότκιν να αποδώσουν φόρο τιμής σε αυτό το μεγάλο τέκνο της Ρωσίας. Όταν η σορός του μεταφέρθηκε στο σταθμό του τρένου για να την πάνε στη Μόσχα, όλο το χωριό σχημάτισε μια εντυπωσιακή νεκρώσιμη ακολουθία σε ύστατο τρυφερό αποχαιρετισμό για τον άνθρωπο που είχε ζήσει ανάμεσά τους σαν φίλος και σύντροφος.

Οι σύντροφοι του Κροπότκιν έκριναν πως όλην την ευθύνη για την κηδεία όφειλαν να την αναλάβουν οι αναρχικές οργανώσεις και, έτσι, δημιουργήθηκε στη Μόσχα μια Επιτροπή για την κηδεία του Πέτρου Κροπότκιν, από αντιπροσώπους διάφορων αναρχικών ομάδων. Η Επιτροπή ζήτησε με τηλεγράφημα από τον Λένιν να δοθεί άδεια σε όλους τους Αναρχικούς από τις φυλακές της πρωτεύουσας, προκειμένου να παραστούν στην κηδεία.

Λόγω της κρατικοποίησης των μεταφορικών μέσων, των τυπογραφείων κτλ., η Αναρχική Επιτροπή αναγκάστηκε να ζητήσει εξουσιοδότηση από το Σοβιέτ της Μόσχας για να διεκπεραιώσει τον προγραμματισμό της κηδείας. Έχοντας στερηθεί τα δικά τους πιεστήρια, οι Αναρχικοί της Επιτροπής έπρεπε να απευθυνθούν στις αρχές προκειμένου να τυπώσουν το αναγκαίο υλικό για την κηδεία. Ύστερα από πολλές συζητήσεις

εξασφαλίστηκε άδεια για εκτύπωση δύο φυλλαδίων και ενός τετρασέλιδου δελτίου προς τιμήν του Πέτρου Κροπότκιν. Η Επιτροπή ζητούσε να μην περάσουν τα έντυπα από λογοκρισία, υποσχόμενη ότι θα αποτιούν φόρο τιμής στον νεκρό σύντροφό μας αποκλείοντας κάθε αντιπολιτευτική αιχμή. Το αίτημα απορρίφθηκε κατηγορηματικά. Μην έχοντας άλλη επιλογή, η Επιτροπή έστειλε τα χειρόγραφα για λογοκρισία. Προβλέποντας τον κίνδυνο να μην τυπωθεί τίποτε λόγω της παρελκυστικής τακτικής της Κυβέρνησης, η Επιτροπή αποφάσισε να ανοίξει, με δική της ευθύνη, ένα τυπογραφείο των Αναρχικών που είχε σφραγίσει η Κυβέρνηση. Εκεί τυπώθηκαν τα δύο φυλλάδια και το δελτίο.

Απαντώντας στο τηλεγράφημα που είχαν σταλεί στον Λένιν, η Κεντρική Επιτροπή του Πανρωσικού Εκτελεστικού Γραφείου των Σοβιέτ αποφάσισε «να προτείνει στην Πανρωσική Ειδική Επιτροπή (Βε-Τσεκά) να επιτρέψει, κρίνοντας κατά περίπτωση, στους φυλακισμένους Αναρχικούς να παρευρεθούν στην κηδεία του Πιοτρ Α. Κροπότκιν». Η Τσεκά ρώτησε τους απεσταλμένους της Επιτροπής αν εγγυώνται την επιστροφή των φυλακισμένων. Εκείνοι απάντησαν ότι δεν είχε συζητηθεί το θέμα. Τότε η Τσεκά αρνήθηκε να προχωρήσει σε αποφυλακίσεις. Αμέσως μόλις η Επιτροπή για την κηδεία έμαθε τις εξελίξεις, εγγυήθηκε την επιστροφή των φυλακισμένων μετά την κηδεία. Στη συνέχεια η Τσεκά απάντησε ότι «κατά την κρίση του Προέδρου της Ειδικής Επιτροπής δεν υπήρχαν στις φυλακές Αναρχικοί που μπορούσαν να βγουν για την κηδεία».

Η σορός του νεκρού βρισκόταν στην Αίθουσα των Κιόνων τού μοσχοβίτικου Ναού της Εργατιάς. Το πρωί της κηδείας του Κροπότκιν η Επιτροπή ανακοίνωσε στους συγκεντρωμένους την αθέτηση των συμφωνηθέντων εκ μέρους των αρχών και αποφάσισε να αποσύρει από το Ναό, σε ένδειξη διαμαρτυρίας, όλα τα στεφάνια που είχαν σταλεί από επίσημες κομμουνιστικές οργανώσεις. Για να αποφύγουν τη γενική κατακραυγή, οι εκπρόσωποι του Σοβιέτ της Μόσχας υποσχέθηκαν ότι όλοι οι φυλακισμένοι Αναρχικοί στη Μόσχα θα ελευθερώνονταν αμέσως για να παρευρεθούν στην κηδεία. Όμως κι αυτή η υπόσχεση έμεινε στα λόγια, μόνο εφτά Αναρχικοί ελευθερώθηκαν από την «φυλακή ασφαλείας» της Έκτακτης Επιτροπής. Κανείς από τους φυλακισμένους Αναρχικούς τού

Μπουτίρκι δεν παρευρέθηκε στην κηδεία. Η επίσημη εξήγηση ήταν ότι οι είκοσι Αναρχικοί που ήταν έγκλειστοι εκεί απέρριψαν την προσφορά των αρχών. Όταν αργότερα επισκέφτηκα τους φυλακισμένους για να επιβεβαιώσω τα γεγονότα, μου είπαν ότι ο εντεταλμένος της Έκτακτης Επιτροπής επέμενε να δώσει άδεια *κατά περίπτωση*, θέλοντας να κάνει εξαιρέσεις. Οι Αναρχικοί, που ήξεραν ότι η υπόσχεση αναφερόταν στο *σύνολο* των κρατουμένων, απαίτησαν την υλοποίησή της. Ο εντεταλμένος της Τσεκά πήγε να συμβουλευτεί τηλεφωνικά τους ανωτέρους του, όπως είπε. Δεν επέστρεψε.

Η τελετή της κηδείας ήταν πολύ επιβλητική, μια ανεπανάληπτη διαδήλωση που σε καμιά άλλη χώρα δεν είχα δει. Περισσότερο από δύο ώρες ατελείωτες σειρές από μέλη αναρχικών οργανώσεων, συνδικάτων, επιστημονικών και λογοτεχνικών συλλόγων, και σπουδαστικών οργανώσεων, προχωρούσαν από το Ναό της Εργατιάς ως τον τόπο της ταφής, σε απόσταση επτά βέρστια [σχεδόν 7½ χιλιόμετρα]. Προπορεύονταν μαθητές και παιδιά, που κουβαλούσαν στεφάνια από διάφορες οργανώσεις. Οι μαύρες σημαίες των Αναρχικών και τα κόκκινα λάβαρα των Σοσιαλιστών κυμάτιζαν πάνω από το πλήθος. Η πομπή, που έφτανε σε μήκος το ενάμισι χιλιόμετρο, δεν χρειάστηκε καθόλου τις υπηρεσίες τής αστυνομίας. Το τεράστιο πλήθος οργανώθηκε αυθόρμητα σε σειρές με απόλυτη τάξη, ενώ σπουδαστές και εργάτες σχημάτιζαν ζωντανή αλυσίδα και από τις δυο πλευρές της πορείας. Καθώς περνούσε μπροστά από το Μουσείο Τολστόι, η πομπή σταματούσε, και τα λάβαρα χαμηλώναν, αποδίδοντας τιμή στη μνήμη ενός άλλου μεγάλου τέκνου της Ρωσίας. Μια ομάδα Τολστοϊκοί στα σκαλοπάτια του Μουσείου έπαιζαν το «Πένθιμο εμβατήριο» του Σοπέν, εκφράζοντας έτσι την αγάπη και το σεβασμό τους για τον Κροπότκιν.

Ο λαμπερός χειμωνιάτικος ήλιος βυθιζόταν στη γραμμή του ορίζοντα την ίδια στιγμή που η σορός του Κροπότκιν χαμήλωνε στο μνήμα, αφού πρώτα ομιλητές διαφόρων πολιτικών τάσεων είχαν αποδώσει τον ύστατο φόρο τιμής στον σπουδαίο δάσκαλο και σύντροφο.

Το Φεβρουάριο του 1921 οι εργάτες αρκετών εργοστασίων στο Πέτρογκραντ κατέβηκαν σε απεργία. Ο χειμώνας ήταν ιδιαίτερα δύσκολος, και οι άνθρωποι στην πρωτεύουσα υπέφεραν πολύ από το κρύο, την πείνα και την εξάντληση. Ζητούσαν αύξηση στις μερίδες φαγητού, στοιχειώδη θέρμανση και ρουχισμό. Τα αιτήματα των απεργών, που αγνοήθηκαν από την Κυβέρνηση, πήραν σύντομα πολιτικό χαρακτήρα. Σποραδικά ακούγονταν φωνές για Συντακτική Συνέλευση και ελεύθερο εμπόριο. Η Κυβέρνηση κατέβασε τους στρατιωτικούς *κουρσάντι* στους δρόμους για να διαλύσει τη διαδήλωση που επιχειρήσαν οι απεργοί. Η Λίζα Ζόριν, η οποία, από όλους τους Κομμουνιστές που είχα γνωρίσει, διατηρούσε στενότερη επαφή με το λαό, ήταν παρούσα στην καταστολή της διαδήλωσης. Μια γυναίκα εξοργισμένη από τη βαναυσότητα των στρατιωτικών επιτέθηκε στη Λίζα. Εκείνη, υπακούοντας στο προλεταριακό της ένστικτο, απέτρεψε τη σύλληψη και συνόδευσε τη γυναίκα στο σπίτι. Οι συνθήκες που αντίκρισε ήταν φριχτές. Σε ένα σκοτεινό και υγρό δωμάτιο έμενε η οικογένεια ενός εργάτη με έξι παιδιά μισόγυμνα να τουρτουρίζουν από το κρύο. «Αρρώστησα στη σκέψη ότι εγώ μένω στο Astoria», μου είπε η Λίζα. Αργότερα μετακόμισε από εκεί.

Όταν οι ναύτες της Κρονστάνδης έμαθαν τα γεγονότα στο Πέτρογκραντ, τάχθηκαν αλληλέγγυοι με τα οικονομικά και επαναστατικά αιτήματα των απεργών, όχι όμως και με αυτούς που ήθελαν Συντακτική Συνέλευση. Την 1η Μαρτίου, οι ναύτες οργάνωσαν μαζική συγκέντρωση στην Κρονστάνδη, παρουσία του Καλίνιν, Προέδρου της Πανρωσικής Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής, (προεδρεύοντα της Δημοκρατίας της Ρωσίας), του Κούζμιν, Διοικητή του Οχυρού της Κρονστάνδης,

και του Βασίλιεφ, Προέδρου του Σοβιέτ της Κρονστάνδης. Στη συγκέντρωση, που έγινε εν γνώσει της Εκτελεστικής Επιτροπής του Σοβιέτ της Κρονστάνδης, οι ναύτες, η φρουρά και η συνέλευση 16.000 πολιτών, κατέληξαν σε ένα ψήφισμα. Ο Καλίνιν, ο Κούζμιν και ο Βασίλιεφ δήλωσαν την αντίθεσή τους προς το ψήφισμα, το οποίο αργότερα πυροδότησε τη σύγκρουση ανάμεσα στην Κρονστάνδη και την Κυβέρνηση. Απηχούσε το λαϊκό αίτημα για Σοβιέτ εκλεγμένα ελεύθερα από το λαό. Αξίζει να παραθέσει κανείς το πλήρες κείμενο, για να κρίνει ο αναγνώστης τον αληθινό χαρακτήρα των αιτημάτων της Κρονστάνδης. Το ψήφισμα έλεγε:

Έχοντας ακούσει την Αναφορά των Αντιπροσώπων που στάλθηκαν στο Πέτρογκραντ από τη Γενική Συνέλευση Πληρωμάτων του Στόλου, προκειμένου να ερευνηθούν την κατάσταση εκεί,

Αποφασίζεται:

1. Δεδομένου ότι τα τωρινά Σοβιέτ δεν εκφράζουν τη θέληση των εργατών και αγροτών, να διεξαχθεί αμέσως νέα μυστική ψηφοφορία, και η προεκλογική προπαγάνδα εργατών και αγροτών να είναι τελείως ελεύθερη·
2. Να κατοχυρωθεί ελευθερία λόγου και τύπου για τους εργάτες και τους αγρότες, τους Αναρχικούς και τα κόμματα των αριστερών Σοσιαλιστών·
3. Να εξασφαλιστεί η ελευθερία των συγκεντρώσεων για τα εργατικά συνδικάτα και τις αγροτικές οργανώσεις·
4. Να συγκληθεί, εκτός κομμάτων, Συνέδριο εργατών, στρατιωτών Κόκκινου Στρατού και ναυτών, Πέτρογκραντ, Κρονστάνδης και επαρχίας Πέτρογκραντ, το αργότερο ίσαμε τις 10 Μαρτίου 1921·
5. Να ελευθερωθούν όλοι οι πολιτικοί κρατούμενοι των Σοσιαλιστικών κομμάτων, καθώς και όλοι οι εργάτες, αγρότες, στρατιώτες και ναύτες που έχουν φυλακιστεί λόγω συμμετοχής σε εργατικά και αγροτικά κινήματα·
6. Να εκλεγεί Επιτροπή που θα επανεξετάσει τις περιπτώσεις κρατούμενων σε φυλακές και στρατόπεδα συγκέντρωσης·

7. Να καταργηθούν όλα τα *πολιτόντελι*,* επειδή κανένα κόμμα δεν πρέπει να έχει ιδιαίτερα προνόμια για να προπαγανδίζει τις ιδέες του ή να λαμβάνει οικονομική ενίσχυση από την Κυβέρνηση για το σκοπό αυτόν. Στη θέση τους, να ιδρυθούν μορφωτικές και πολιτιστικές επιτροπές, τοπικά εκλεγμένες, με χρηματοδότηση της Κυβέρνησης.
8. Να καταργηθούν αμέσως όλες οι *ζαγκριαντιτέλνιγε οτριάντι*†
9. Να εξισωθούν οι μερίδες φαγητού για όλους τους εργαζόμενους, με εξαίρεση όσους απασχολούνται στον τομέα της υγείας.
10. Να καταργηθούν τα κομμουνιστικά ένοπλα αποσπάσματα σε όλα τα σώματα του Στρατού, καθώς και οι Κομμουνιστές φρουροί που απασχολούνται σε αλευρόμυλους και εργοστάσια. Σε περίπτωση που κριθεί αναγκαία η ύπαρξη παρόμοιας φρουράς ή ενόπλου αποσπάσματος, η επιλογή θα γίνεται στο Στρατό από τους ίδιους τους στρατιώτες και στα εργοστάσια, κατά την κρίση των εργατών.
11. Να δοθεί στους αγρότες πλήρης ελευθερία διαχείρισης της γης τους, καθώς επίσης και δικαίωμα να εκτρέφουν ζώα, εφόσον όλα αυτά γίνονται με δικά τους έξοδα και χωρίς να προσλαμβάνουν εργαζόμενους.
12. Να ζητηθεί από όλα τα σώματα του στρατού και τους συντρόφους στρατιωτικούς *κουρσάντι*, να εγκρίνουν τις αποφάσεις μας.
13. Να απαιτηθεί εκτενής δημοσίευση των αιτημάτων στις εφημερίδες.
14. Να οριστεί Επιτροπή Ελέγχου που θα περιοδεύει στην περιοχή.
15. Να επιτραπεί η ελεύθερη *κουστάρνογε*‡ παραγωγή με ιδιωτικά μέσα.

Στις 4 Μαρτίου ήταν να συγκληθεί το Σοβιέτ του Πέτρογκραντ, όπου όλοι ένιωθαν πως κρινόταν η τύχη της Κρονστάνδης. Στη συγκέντρωση

* Πολιτικά γραφεία.

† Ενοπλες ομάδες που οργανώθηκαν από τους Μπολσεβίκους για την επίταξη σιτηρών από τους αγρότες.

‡ Ατομική, μικρής κλίμακας.

θα μιλούσε ο Τρότσκι, και επειδή δεν είχε τύχει να τον ακούσω όσον καιρό ήμουν στη Ρωσία, περίμενα με ανυπομονησία. Η στάση μου στο θέμα της Κρονστάνδης ήταν ακόμη αμφίροπη. Δεν πίστευα πως οι Μπολσεβίκοι διέδιδαν σκόπιμα ότι ο Στρατηγός Κοζλόφσκι ήταν αρχηγός των ναυτών. Περίμενα η συνέλευση του Σοβιέτ να διαλευκάνει το θέμα.

Το Ανάκτορο της Ταυρίδας ήταν γεμάτο κόσμο, και ένα ειδικό σώμα *κουρσάντι* περικύκλωνε την εξέδρα. Η ατμόσφαιρα ήταν πολύ τεταμένη. Όλοι περίμεναν τον Τρότσκι. Όταν όμως πήγε δέκα η ώρα και δεν είχε φανεί ακόμη, ο Ζηνόβιεφ κήρυξε την έναρξη των εργασιών. Από τα πρώτα δεκαπέντε λεπτά της ομιλίας, πείστηκα πως ούτε εκείνος πίστευε την ιστορία για τον Κοζλόφσκι. «Φυσικά ο Κοζλόφσκι είναι γέρος και δεν μπορεί να κάνει τίποτε», είπε, «αλλά πίσω από αυτόν βρίσκονται οι Λευκοί αξιωματικοί που αποπροσανατολίζουν τους ναύτες». Εν τούτοις για μέρες οι σοβιετικές εφημερίδες διατυμπάνιζαν ότι ο στρατηγός Κοζλόφσκι ήταν ο εμψυχωτής της «εξέγερσης». Ο Καλίνιν, τον οποίον οι ναύτες είχαν αφήσει να φύγει από την Κρονστάνδη ανενόχλητος, ωρυόταν σαν να βρίσκεται στην ψαραγορά, πως το αντεπαναστατικό κίνημα των ναυτών έπρεπε αμέσως να κατασταλεί. Τα ίδια έλεγαν και άλλοι Κομμουνιστές. Όταν άρχισε η συζήτηση, ένας εργάτης από το Οπλοστάσιο του Πέτρογκραντ ζήτησε το λόγο. Μίλησε βαθιά συγκινημένος, αγνοώντας τις συνεχείς παρεμβάσεις. Δήλωσε άφοβα πως οι εργάτες κατέβηκαν σε απεργία, επειδή η Κυβέρνηση αδιαφορούσε για τα παράπονά τους: οι ναύτες της Κρονστάνδης δεν είναι αντεπαναστάτες αλλά αφοσιωμένοι στην Επανάσταση. Στρεφόμενος προς τον Ζηνόβιεφ, του θύμισε πως η εξουσία των Μπολσεβίκων αντιμετωπίζει τώρα τους εργάτες και τους ναύτες με τον ίδιο τρόπο που η Κυβέρνηση Κερένσκι είχε μεταχειριστεί τους Μπολσεβίκους. «Τότε κατηγορούσαν εσάς για αντεπαναστάτες και πράκτορες των Γερμανών», είπε, «εμείς, οι εργάτες και οι ναύτες, σας προστατέψαμε και σας ανεβάσαμε στην εξουσία. Τώρα μας εγκαταλείπετε, πάτε να σηκώσετε όπλα εναντίον μας. Αλλά να ξέρετε ότι παίζετε με τη φωτιά».

Έπειτα μίλησε ένας ναύτης. Αναφέρθηκε στο δοξασμένο επαναστατικό παρελθόν της Κρονστάνδης, ζήτησε από τους Κομμουνιστές να μη χτυπήσουν τα αδέρφια τους και διάβασε το ψήφισμα της Κρονστάνδης

για να αποδείξει τις ειρηνικές προθέσεις των ναυτών. Μα η φωνή των παιδιών του λαού δεν εισακούστηκε. Το Σοβιέτ του Πέτρογκραντ, παρասυρμένο από τη δημαγωγία των Μπολσεβίκων, αποδέχτηκε την πρόταση Ζηνόβιεφ, που με την απειλή των όπλων απαιτούσε παράδοση της Κρονστάνδης.

Οι ναύτες της Κρονστάνδης ήταν από τους πρώτους που υπηρέτησαν την Επανάσταση. Επαιξαν σημαντικό ρόλο στην επανάσταση του 1905· ήταν στην πρώτη γραμμή το 1917. Στο καθεστώς του Κερένσκι είχαν ιδρύσει την Κομμούνα της Κρονστάνδης ενάντια στη Συντακτική Συνέλευση. Ήταν η εμπροσθοφυλακή της Οκτωβριανής Επανάστασης. Στη μεγάλη μάχη ενάντια στον Γιούντενιτς, οι ναύτες ατσάλωσαν την άμυνα του Πέτρογκραντ, και ο Τρότσκι τούς αποκάλεσε «περηφάνια και δόξα της Επανάστασης». Όμως τώρα τολμούσαν να υψώσουν φωνή διαμαρτυρίας ενάντια στη νέα ηγεσία της Ρωσίας. Για τους Μπολσεβίκους αυτό συνιστούσε εσχάτη προδοσία. Οι ναύτες της Κρονστάνδης ήταν καταδικασμένοι.

Το Πέτρογκραντ αναστατώθηκε με την απόφαση του Σοβιέτ· ακόμη και μερικοί Κομμουνιστές, ειδικά αυτοί του Γαλλικού Τομέα, αγανάκτησαν. Όμως κανείς δεν τολμούσε να διαμαρτυρηθεί, έστω και στους κομματικούς κύκλους, ενάντια στο σχέδιο εξόντωσης των ναυτών. Μόλις ανακοινώθηκε η απόφαση του Σοβιέτ, μια ομάδα γνωστοί διανοούμενοι του Πέτρογκραντ συναντήθηκαν, γυρεύοντας τρόπο να αποτρέψουν τη σφαγή. Κάποιος πρότεινε να ηγηθεί ο Γκόρκι μιας επιτροπής διαμαρτυρίας προς τις σοβιετικές αρχές. Ήλπιζαν ότι θα μιμηθεί το παράδειγμα του επιφανούς συμπατριώτη του Τολστόι, που με το περίφημο γράμμα του προς τον Τσάρο ύψωσε τη φωνή του ενάντια στην αποτρόπαια σφαγή των εργατών. Μια τέτοια φωνή χρειαζόταν και τώρα. Πίστευαν πως ο Γκόρκι ήταν ο κατάλληλος άνθρωπος για να μεταπέσει τους τωρινούς Τσάρους. Ωστόσο οι πιο πολλοί απέρριψαν την ιδέα. Ο Γκόρκι ήταν με τους Μπολσεβίκους, είπαν· δεν θα έκανε τίποτε. Σε αρκετές περιπτώσεις προηγουμένως είχε αρνηθεί να μεσολαβήσει. Η συγκέντρωση έληξε χωρίς αποτέλεσμα. Όμως υπήρχαν ακόμη στο Πέτρογκραντ μερικοί άνθρωποι που δεν μπορούσαν να σωπάσουν. Έστειλαν στο Σοβιέτ της Άμυνας το ακόλουθο μήνυμα:

ΠΡΟΣ ΤΟ ΣΟΒΙΕΤ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΑΜΥΝΑΣ
ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΓΚΡΑΝΤ,

ΠΡΟΕΔΡΟ ΖΗΝΟΒΙΕΦ:

Η σιωπή είναι πια αδύνατη, και επιπλέον εγκληματική. Τα πρόσφατα γεγονότα μάς αναγκάζουν σαν Αναρχικούς να ξεκαθαρίσουμε τη θέση μας στην παρούσα κατάσταση.

Οι ζυμώσεις και η δυσαρέσκεια που εκδηλώνεται ανάμεσα στους εργάτες και τους ναύτες οφείλονται σε αίτια που δεν μπορούν να αγνοηθούν. Η δυσαρέσκεια προκλήθηκε από την πείνα και το κρύο. Χωρίς οποιαδήποτε δυνατότητα για συζήτηση και κριτική, εργάτες και ναύτες αναγκάζονται να υψώσουν φωνή διαμαρτυρίας.

Οι συμμορίες των Λευκοφρουρών επιδιώκουν να εκμεταλλευτούν αυτήν τη δυσαρέσκεια για τα ταξικά τους συμφέροντα. Κρυμμένοι πίσω από τους εργάτες και τους ναύτες ρίχνουν συνθήματα για Συντακτική Συνέλευση, ελεύθερο εμπόριο, και άλλα παρόμοια αιτήματα.

Εμείς οι Αναρχικοί έχουμε προ πολλού αποκαλύψει την προέλευση αυτών των συνθημάτων και δηλώνουμε σε ολόκληρο τον κόσμο ότι διεξάγουμε ένοπλο αγώνα ενάντια στην αντεπανάσταση, μαζί με όλους τους συντρόφους Σοσιαλεπαναστάτες, και στο πλευρό των Μπολσεβίκων.

Πιστεύουμε ότι η σύγκρουση ανάμεσα στη Σοβιετική Κυβέρνηση και τους εργάτες και τους ναύτες πρέπει να διευθετηθεί με αδελφικό πνεύμα συντροφικότητας και επαναστατικής αλληλεγγύης. Προσφεύγοντας η Σοβιετική Κυβέρνηση στην αιματοχυσία, δεν πρόκειται — στη συγκεκριμένη περίπτωση — να κάνει τους εργάτες να πτοηθούν ή να σιωπήσουν. Αντίθετα, τα πράγματα θα χειροτερέψουν, ενισχύοντας τις συμμορίες της Αντάντ και των αντεπαναστατών τού εσωτερικού.

Επιπλέον, η χρησιμοποίηση βίας από μια Κυβέρνηση Εργατών και Αγροτών ενάντια σε εργάτες και ναύτες θα έχει αρνητικές επιπτώσεις στο διεθνές επαναστατικό κίνημα, προκαλώντας ανυπολόγιστη ζημιά στην υπόθεση της Σοσιαλιστικής Επανάστασης.

Σύντροφοι Μπολσεβίκοι, σκεφτείτε πριν να είναι αργά. Μην παίξετε με τη φωτιά: βρισκόσαστε στο κατώφλι μιας πολύ σοβαρής απόφασης.

Με την παρούσα επιστολή, υποβάλλουμε την ακόλουθη πρόταση: Να συσταθεί πενταμελής Επιτροπή, στην οποία θα συμμετέχουν και δύο Αναρχικοί, προκειμένου να πάει στην Κρονστάνδη και να διευθετήσει το θέμα με ειρηνικά μέσα. Υπό τις δεδομένες συνθήκες αυτή κρίνεται ως η πλέον ριζοσπαστική μεθόδευση. Θα έχει βαρύνουσες συνέπειες για το διεθνές επαναστατικό κίνημα.

Πέτρογκραντ,
5 Μαρτίου, 1921

ΑΛΕΞΑΝΤΕΡ ΜΠΕΡΚΜΑΝ
ΕΜΜΑ ΓΚΟΛΝΤΜΑΝ
ΠΕΡΚΟΥΣ ΠΕΤΡΟΒΕΚΙ

Όμως η πρόταση αυτή αγνοήθηκε.

Στις 7 Μαρτίου ο Τρότσκι άρχισε το βομβαρδισμό της Κρονστάνδης. Στις 17 του μήνα το οχυρό και η πόλη έπεσαν, ύστερα από πολυάριθμες επιθέσεις και τεράστιες απώλειες σε ανθρώπους. Έτσι, η Κρονστάνδη «εκκαθαρίστηκε». Η «αντεπαναστατική συνωμοσία» καταπνίγηκε στο αίμα. Η «κατάκτηση» της πόλης χαρακτηρίστηκε από ανελέητη σκληρότητα, μολονότι οι ναύτες της Κρονστάνδης δεν κακοποίησαν ούτε σκότωσαν κανέναν από τους Κομμουνιστές που είχαν συλλάβει. Ακόμη, πριν από την αρχή της επίθεσης ενάντια στο οχυρό, οι Μπολσεβίκοι είχαν εκτελέσει με συνοπτικές διαδικασίες αρκετούς στρατιώτες του Κόκκινου Στρατού, που η επαναστατική τους συνείδηση και το αίσθημα της αλληλεγγύης δεν τους επέτρεπαν να πάρουν μέρος στην αιματοχυσία.

Κάμποσες ημέρες μετά τη «μεγαλειώδη νίκη» ενάντια στην Κρονστάνδη, ο Λένιν είπε στο Δέκατο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ρωσίας: «Οι ναύτες δεν πήγαν με τους αντεπαναστάτες, όμως ούτε μαζί μας ήθελαν να έρθουν». Η ειρωνεία του Μπολσεβικισμού! — στο ίδιο Συνέδριο ο Λένιν υποστήριξε θερμά το ελεύθερο εμπόριο — μέτρο πολύ πιο αντιδραστικό από αυτά για τα οποία κατηγορήθηκαν οι ναύτες της Κρονστάνδης.

Ανάμεσα στη 1 και τις 17 Μαρτίου αρκετές ταξιαρχίες της φρουράς του Πέτρογκραντ και όλοι οι ναύτες στο λιμάνι αφοπλίστηκαν και στάλθηκαν στην Ουκρανία και τον Καύκασο. Οι Μπολσεβίκοι δεν τους εμπιστεύονταν με την κατάσταση που επικρατούσε στην Κρονστάνδη: κάθε στιγμή υπήρχε ο κίνδυνος να κάνουν κοινό μέτωπο με τους εξεγερμένους. Πραγματικά, πολλοί Κόκκινοι στρατιώτες από την Κράσναγια Γκόρκα και από τις γύρω φρουρές συμπαθούσαν τους ναύτες και επιτέθηκαν μόνο υπό την απειλή της εκτέλεσης.

Στις 17 Μαρτίου η κομμουνιστική Κυβέρνηση ολοκλήρωσε τη «νίκη» της εναντίον του προλεταριάτου της Κρονστάνδης και στις 18 Μαρτίου γιόρταζε την επέτειο των μαρτύρων της Παρισινής Κομμούννας. Ήταν φανερό σε όλους όσοι υπήρξαν σιωπηλοί μάρτυρες ότι το ανοσιούργημα των Μπολσεβίκων στην Κρονστάνδη ήταν πιο τερατώδες από τη σφαγή των Κομμουνάρων το 1871, γιατί έγινε στο όνομα της Σοσιαλιστικής Επανάστασης και της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας. Την ιστορία όμως δεν την ξεγελάς. Στα χρονικά της Ρωσικής Επανάστασης, τα ονόματα του Τρότσκι, του Ζηνόβιεφ και του Ντιμπένκο θα γραφτούν πλάι στα ονόματα του Θιέρσου και του Γκαλλιφέ.

Δεκαεφτά φριχτές ημέρες, οι πιο φριχτές από όσες είχα ζήσει έως τότε στη Ρωσία. Με κυρίεψε αγωνία, βλέποντας πόσο ανήμπορη ήμουν να αντιδράσω στα τρομερά γεγονότα που διαδραματιζόνταν μπρος στα μάτια μου. Έτυχε εκείνες τις ημέρες να επισκεφτώ έναν φίλο που νοσηλευόταν μήνες στο νοσοκομείο. Ήταν πολύ στεναχωρημένος. Μεγάλος αριθμός τραυματιών από την Κρονστάνδη είχαν μεταφερθεί στο ίδιο νοσοκομείο, οι περισσότεροι *κουρσάντι*. Έπιασα κουβέντα με έναν από αυτούς. Μου είπε ότι ο σωματικός πόνος δεν ήταν τίποτε μπροστά στην ψυχική αγωνία. Πολύ αργά κατάλαβε ότι εξαπατήθηκε από τις φωνές για δήθεν «αντεπαναστάτες». Δεν υπήρχαν στρατηγοί του Τσάρου στην Κρονστάνδη ούτε Λευκοφρουροί — οι μόνοι που βρήκε εκεί ήταν οι σύντροφοί του: ναύτες και στρατιώτες που είχαν πολεμήσει ηρωικά για την Επανάσταση.

Οι μερίδες φαγητού για τους απλούς ασθενείς στο νοσοκομείο ήταν κάθε άλλο παρά ικανοποιητικές, όμως στους τραυματίες *κουρσάντι* έδιναν ό,τι καλύτερο υπήρχε. Είχε συσταθεί και μια Επιτροπή από Κομμου-

νιστές για να μην τους λείπει τίποτε. Μερικοί από τους *κουρσάντι*, ανάμεσά τους ο συνομιλητής μου, δεν δέχτηκαν αυτήν την προνομιακή μεταχείριση. «Θέλουν να μας εξαγοράσουν για το έγκλημα», έλεγαν. Για να μην επηρεάζουν τους άλλους αυτά τα αφυπνισμένα θύματα, η διεύθυνση του νοσοκομείου τους απομόνωσε σε ξεχωριστό θάλαμο, «τον κομμουνιστικό θάλαμο», όπως τον βάφτισαν οι ασθενείς.

Η Κρονστάνδη έσπασε και το τελευταίο νήμα που με συνέδεε με τους Μπολσεβίκους. Η απρόκλητη σφαγή που είχαν υποκινήσει μιλούσε πιο εύλωττα απ' οτιδήποτε άλλο. Όσο κι αν υποκρίνονταν στο παρελθόν, τώρα αποδείκνυαν εμπράκτως ότι είναι οι πιο ολέθριοι εχθροί της Επανάστασης. Δεν ήθελα πια να έχω καμιά σχέση μαζί τους.

28.

Διώξεις Αναρχικών

Σε μια χώρα όπου το Κράτος κυριαρχεί απόλυτα, όπως στη Ρωσία, είναι σχεδόν αδύνατον να επιβιώσεις δίχως τη «χάρη» της Κυβέρνησης. Όμως εγώ ήμουν αποφασισμένη να προσπαθήσω. Δεν θα δεχόμουν τίποτε, ούτε καν μερίδες ψωμιού, από χέρια βαμμένα με το αίμα των γενναίων ναυτών της Κρονστάνδης. Ευτυχώς μια Αμερικανίδα φίλη μου είχε αφήσει μερικά ρούχα· θα μπορούσα να τα ανταλλάξω με προμήθειες. Είχα λάβει και λίγα χρήματα από τους δικούς μου στην Αμερική. Αυτά θα με συντηρούσαν για κάμποσο καιρό.

Στη Μόσχα βρήκα ένα δωματάκι, όπου πρώτα κατοικούσε η κόρη τού Πέτρου Κροπότκιν. Από εκείνην την ημέρα, έζησα όπως χιλιάδες άλλοι Ρώσοι: κουβαλούσα νερό, έκοβα ξύλα, έπλενα και μαγειρεύα στο δωματάκι μου. Όμως ένιωθα πιο όμορφα και πιο ελεύθερα.

Η νέα οικονομική πολιτική μετέτρεψε τη Μόσχα σε απέραντο παζάρι. Το εμπόριο έγινε η νέα θρησκεία. Καταστήματα και αποθήκες ξεφύτρωναν σε μια νύχτα κατά μυστηριώδη τρόπο, γεμάτα με αγαθά που η Ρωσία είχε χρόνια να δει. Μεγάλες ποσότητες βούτυρο, τυρί και κρέας για πούλημα· πάστες, σπάνια φρούτα και γλυκίσματα κάθε είδους για τους αγοραστές. Στο κτίριο του Πρώτου Σπιτιού του Σοβιέτ άνοιξε ένα από τα μεγαλύτερα ζαχαροπλαστεία. Άντρες, γυναίκες και παιδιά, με ρουφηγμένα πρόσωπα και πεινασμένο βλέμμα, κοίταζαν τις βιτρίνες και συζητούσαν για το μεγάλο θαύμα: αυτό που μέχρι χτες θεωρούνταν στυγερό έγκλημα τώρα επιδεικνυόταν μπροστά τους ανοιχτά και νόμιμα. Άκουσα έναν Κόκκινο στρατιώτη να λέει: «Γι' αυτό κάναμε την Επανάσταση; Γι' αυτό πέθαναν οι σύντροφοί μας;» Το σύνθημα «Ληστέψτε τους ληστές» τώρα έγινε «Σεβαστείτε τους ληστές», καθαγιάζοντας πάλι την ατομική ιδιοκτησία.

Έτσι, στη Ρωσία επανέρχονταν βαθμιαία οι κοινωνικές συνθήκες που η Επανάσταση επεδίωξε να καταστρέψει. Όμως η επιστροφή στον καπιταλισμό δεν άλλαξε καθόλου τη στάση των Μπολσεβίκων απέναντι στα αριστερά στοιχεία. Ενώ οι ιδέες και η πρακτική των μπουρζουάδων ενθαρρύνονταν για να αναπτυχτεί βιομηχανικά η Ρωσία, οι επαναστατικές τάσεις καταπιέζονταν όπως πριν.

Μετά την Κρονστάνδη εξαπολύθηκε στο Πέτρογκραντ και τη Μόσχα μαζικός διωγμός Αναρχικών. Συνέλαβαν σχεδόν όλους τους γνωστούς Αναρχικούς· οι φυλακές γέμισαν θύματα. Η Τσεκά έκλεισε τα βιβλιοπωλεία και τα τυπογραφεία των Αναρχικών της Γκολός Τρούντα και στις δυο πόλεις. Οι Ουκρανοί Αναρχικοί που είχαν συλληφθεί την παραμονή του Συνεδρίου στο Χάρκοβο (μολονότι οι Μπολσεβίκοι τούς είχαν υποσχεθεί αμνηστία έπειτα από τη συμφωνία με τον Μάχνο) μεταφέρθηκαν στη Μόσχα και κλείστηκαν στο Μπουτίρκι· αυτό το μπουντρούμι των Ρωμανόφ εξυπηρετούσε τον παλιό του σκοπό — φυλακίζοντας μάλιστα ορισμένους επαναστάτες που είχαν ξαναπεράσει από εκεί στο παρελθόν. Έπειτα μαθεύτηκε ότι τους πολιτικούς κρατούμενους του Μπουτίρκι τους άρπαξε η Τσεκά και τους εκτόπισε κρυφά σε άγνωστα μέρη. Η Μόσχα αναστατώθηκε από την αναβίωση των τσαρικών μεθόδων φυλάκισης. Στο Σοβιέτ της Μόσχας έγινε επερώτηση για το θέμα και η αγανάκτηση των αντιπροσώπων ήταν τόσο μεγάλη ώστε ο εκπρόσωπος της Τσεκά αναγκάστηκε να κατέβει από το βήμα. Αρκετές μοσχοβίτικες Αναρχικές ομάδες έστειλαν προς τις αρχές έντονη διαμαρτυρία, που μέρος της παραθέτω:

Οι Αναρχοσυνδικαλιστικές οργανώσεις που υπογράφουν αυτό το κείμενο, αφού μελέτησαν προσεκτικά την κατάσταση που διαμορφώθηκε πρόσφατα, με τις διώξεις Αναρχικών στη Μόσχα, το Πέτρογκραντ, το Χάρκοβο και τις άλλες πόλεις της Ρωσίας και της Ουκρανίας, καθώς και τη βίαιη διάλυση Αναρχικών οργανώσεων και συλλόγων, την απαγόρευση των εκδόσεων κτλ., εκφράζουν σθεναρή διαμαρτυρία ενάντια στο δεσποτισμό που συνθλίβει κάθε προπαγανδιστική ή πολιτιστική δραστηριότητα και κινητοποίηση των Αναρχικών οργανώσεων.

Το συστηματικό ανθρωποκυνηγτό των Αναρχικών, και ιδιαίτερα των Αναρχοσυνδικαλιστών, που είχε σαν αποτέλεσμα να γεμίσουν με τους συντρόφους μας όλες οι φυλακές και τα κρατητήρια της Σοβιετικής Ρωσίας, συνέπεσε χρονικά και ιδεολογικά με την ομιλία του Λένιν στο Δέκατο Συνέδριο του Ρωσικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Σ' αυτό ο Λένιν ανακοίνωσε ότι πρέπει να κηρύξουμε ανελέητο πόλεμο ενάντια στα « μικροαστικά αναρχικά στοιχεία », που, κατά τη γνώμη του, αναπτύσσονταν ακόμη και μέσα στο Κομμουνιστικό Κόμμα, εξαιτίας των « αναρχοσυνδικαλιστικών τάσεων της Εργατικής Αντιπολίτευσης ». Την ίδια ημέρα που ο Λένιν έκανε αυτές τις δηλώσεις, σε όλην τη χώρα γίνονταν συλλήψεις Αναρχικών χωρίς την παραμικρή εξήγηση ή αιτία. Οι σύντροφοί μας φυλακίστηκαν χωρίς να τους απαγγελθεί κατηγορία, και μερικοί καταδικάστηκαν χωρίς ακρόαση ή δίκη, ακόμη και δίχως να είναι παρόντες. Οι συνθήκες στις φυλακές είναι εξαιρετικά απεχθείς και απάνθρωπες. Ένας από τους συλληφθέντες, ο σύντροφος Μαξίμοφφ, έπειτα από συνεχείς μάταιες διαμαρτυρίες για τις απίστευτα ανθυγιεινές συνθήκες διαβίωσης, κατέφυγε στο έσχατο μέσο διαμαρτυρίας — την απεργία πείνας. Ένας άλλος σύντροφος, ο Γιαρτσούκ, ελευθερώθηκε έπειτα από φυλάκιση έξι ημερών, για να συλληφθεί ξανά ύστερα από λίγο, χωρίς να του απαγγελθούν κατηγορίες σε καμία από τις δυο περιπτώσεις.

Σύμφωνα με έγκυρες πληροφορίες που έχουμε, μερικοί από τους συλληφθέντες Αναρχικούς μεταφέρθηκαν στις φυλακές της Σαμάρα, μακριά από το σπίτι και τους φίλους τους, στερούμενοι έτσι και την ελάχιστη συμπαράσταση που θα είχαν μένοντας κοντά στους δικούς τους. Άλλοι σύντροφοι αναγκάστηκαν λόγω των φριχτών συνθηκών στις φυλακές να κάνουν απεργία πείνας. Ένας από αυτούς αρρώστησε βαριά, ύστερα από αστία δώδεκα ημερών.

Εναντίον των συντρόφων μας στις φυλακές ασκείται ακόμη και σωματική βία. Τριάντα οκτώ Αναρχικοί από τη φυλακή Μπουτίρκι της Μόσχας υπέγραψαν και έστειλαν στην Εκτελεστική Επιτροπή του Σώματος Ειδικών Αποστολών στις 16 Μαρτίου την παρακάτω δήλωση, που λέει ανάμεσα στα άλλα: « Στις 15 Μαρτίου ο σύντροφος Τ. Κασίριν ξυλοκοπήθηκε άγρια στο κρατητήριο του Σώματος Ει-

δικών Αποστολών από τον πράκτορα Μάγκο και τους βοηθούς του, παρουσία του δεσμοφύλακα Ντουκίς».

Παράλληλα με τις μαζικές συλλήψεις και βιαιοπραγίες σε βάρος των συντρόφων, η Κυβέρνηση διεξάγει συστηματικό πόλεμο ενάντια στο εκπαιδευτικό μας έργο. Εκλείσαν πολλούς συλλόγους, καθώς και τα τυπογραφεία της Αναρχοσυνδικαλιστικής οργάνωσης Γκολός Τρούντα. Παρόμοιο ανθρωποκυνηγητό εξαπολύθηκε και στο Πέτρογκραντ στις 15 Μαρτίου. Πολλοί Αναρχικοί συνελήφθησαν χωρίς αιτία, το τυπογραφείο της Γκολός Τρούντα σφραγίστηκε και οι εργαζόμενοι φυλακίστηκαν. Οι σύντροφοι κρατούνται ακόμη στη φυλακή, χωρίς να έχει απαγγελθεί κατηγορία εναντίον τους.

Αυτή η απαράδεκτη, αυταρχική τακτική της Κυβέρνησης είναι αναμφίβολα συνέπεια της γενικότερης στρατηγικής του Κομμουνιστικού Κόμματος, που θέλει να ελέγχει απόλυτα το Μπολσεβίκικο Κράτος, φμώνοντας τους Αναρχικούς και τους Συνδικαλιστές.

Η κατάσταση επιβάλλει να υψώσουμε βροντερή φωνή διαμαρτυρίας ενάντια στην πανικόβλητη και βάρβαρη καταπίεση των Αναρχικών από την μπολσεβίκικη Κυβέρνηση. Εδώ, στη Ρωσία, η φωνή μας είναι αδύναμη. Την έχουν καταπνίξει. Η πολιτική του κυρίαρχου Κομμουνιστικού Κόμματος αποσκοπεί στον πλήρη αφανισμό κάθε προσπάθειας για αναρχική δράση ή προπαγάνδα. Οι Αναρχικοί της Ρωσίας είναι καταδικασμένοι να λιμοκτονούν πνευματικά, αφού η Κυβέρνηση αφαιρεί τη δυνατότητα να εφαρμόσουν σχέδια και προγράμματα, στα οποία η ίδια μέχρι πρότινος υποσχόταν να βοηθήσει.

Τώρα αντιλαμβανόμαστε πιο ξεκάθαρα από κάθε άλλη φορά τη γνησιότητα των ιδεών του Αναρχισμού και την επιτακτική ανάγκη να εφαρμοστούν στη ζωή. Είμαστε σίγουροι πως το επαναστατικό προλεταριάτο όλου του κόσμου είναι μαζί μας.

Μετά την Επανάσταση του Φλεβάρη, οι Ρώσοι Αναρχικοί επέστρεψαν, απ' όπου κι αν βρίσκονταν, στη Ρωσία για να αφιερωθούν στην επαναστατική δραστηριότητα. Υιοθετώντας το αναρχικό σύνθημα «Τα εργοστάσια στους εργάτες, η γη στους αγρότες» οι Μπολσεβίκοι κέρδισαν τη συμπάθεια των Αναρχικών, που τους είδαν σαν εκφραστές της κοι-

νωνικής και οικονομικής χειραφέτησης και ένωσαν πρόθυμα τις δυνάμεις μαζί τους.

Σε όλην την περίοδο του Οκτώβρη, οι Αναρχικοί έδρασαν και πολέμησαν χέρι χέρι με τους Κομμουνιστές για την υπεράσπιση της Επανάστασης. Έπειτα ήρθε η Συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ, την οποία πολλοί Αναρχικοί θεώρησαν ότι ήταν προδοσία της Επανάστασης. Ήταν η πρώτη ένδειξη ότι κάτι δεν πήγαινε καλά με τους Μπολσεβίκους. Όμως η Ρωσία ήταν ακόμη εκτεθειμένη στους ξένους εισβολείς, και οι Αναρχικοί έκριναν ότι δεν έπρεπε να διασπαστεί το μέτωπο ενάντια στον κοινό εχθρό.

Τον Απρίλιο του 1918, ήρθε το δεύτερο χτύπημα. Το πυροβολικό του Τρότσκι άνοιξε πυρ ενάντια στο στρατηγείο των Αναρχικών της Μόσχας. Μερικοί Αναρχικοί τραυματίστηκαν, πολλοί συνελήφθησαν και όλες οι αναρχικές δραστηριότητες «ματαιώθηκαν». Αυτή η εντελώς αδικαιολόγητη και απρόσμενη επίθεση αποξένωσε ακόμη περισσότερο τους Αναρχικούς από το κυβερνών Κόμμα. Ωστόσο οι περισσότεροι έμειναν στο πλευρό των Μπολσεβίκων: παρά την καταστολή στο εσωτερικό, αν στρέφονταν ενάντια στο καθεστώς θα δούλευαν για λογαριασμό των αντεπαναστατικών δυνάμεων. Οι Αναρχικοί συνέχισαν να συμμετέχουν σε κάθε κοινωνική, εκπαιδευτική και οικονομική προσπάθεια: βοηθούσαν ακόμη και στα στρατιωτικά σώματα για το καλό της Ρωσίας. Στους Ερυθροφρουρούς, στα τάγματα εθελοντών, και αργότερα στον Κόκκινο Στρατό: δούλευαν σαν οργανωτές και διαχειριστές στα εργοστάσια και τις αποθήκες: υπεύθυνοι στα γραφεία καυσίμων: δάσκαλοι — παντού οι Αναρχικοί αναλάμβαναν δύσκολες και υπεύθυνες θέσεις. Από τις τάξεις μας προέρχονταν μερικά από τα πιο ικανά στελέχη του γραφείου εξωτερικών υποθέσεων με τον Τσιτσέριν και τον Καρακάν, και στα διάφορα γραφεία τύπου, διπλωματικοί εκπρόσωποι των Μπολσεβίκων στο Τουρκεστάν, την Μπουχάρα και τη Δημοκρατία της Άπω Ανατολής. Από τη μια άκρη της Ρωσίας ως την άλλη, οι Αναρχικοί δούλευαν στο πλευρό των Μπολσεβίκων και για λογαριασμό τους, με την πεποίθηση ότι οι αυτοί προωθούσαν την υπόθεση της Επανάστασης. Όμως η αφοσίωση και ο ζήλος των Αναρχικών δεν απέτρεψε τους Κομμουνιστές από τις διώξεις σε βάρος του αναρχικού κινήματος ούτε στιγμή.

Η ιδιομορφία γενικά της κατάστασης και η σύγχυση ιδεών στην οποία είχαν περιέλθει οι επαναστατικοί κύκλοι εξαιτίας του μπολσεβίκικου πειράματος, διέσπασαν τις δυνάμεις των Αναρχικών στη Ρωσία, αποδυναμώνοντας την επιρροή τους στην εξέλιξη της Επανάστασης. Υπήρχαν διάφορες ομάδες, που καθεμιά αγωνιζόταν χωριστά και δίχως ελπίδα, ενάντια στον τερατώδη μηχανισμό που με δική τους βοήθεια είχε δημιουργηθεί. Στην πυκνή ομίχλη της πολιτικής ατμόσφαιρας, πολλοί έχασαν τον προσανατολισμό τους: δεν μπορούσαν πια να διακρίνουν μεταξύ των Μπολσεβίκων και της Επανάστασης. Μέσα στην απελπισία τους μερικοί Αναρχικοί οδηγήθηκαν σε περιθωριακές παράνομες δραστηριότητες, όπως στην εποχή των Τσάρων. Όμως τώρα, με τους καινούριους εξουσιαστές, η δουλειά αυτή ήταν πιο δύσκολη και επικίνδυνη και έδινε έδαφος στις ύπουλες μηχανορραφίες των προβοκατόρων. Οι πιο ώριμες αναρχικές οργανώσεις, όπως η Ναμπάτ στην Ουκρανία, η Γκολός Τρούντα στο Πέτρογκραντ και τη Μόσχα, και η ομάδα Βόυλι Τρουντ — οι δυο τελευταίες με αναρχοσυνδικαλιστικές τάσεις — συνέχιζαν να δρουν ανοιχτά, κατά το δυνατόν.

Δυστυχώς, οι συνθήκες ήταν ιδανικές για να τρυπώσουν στις γραμμές των Αναρχικών διάφορα αποβράσματα που έβγαζε η παλίρροια της Επανάστασης. Γι' αυτούς η Επανάσταση σήμαινε μόνο καταστροφή, που συχνά απέβλεπε σε προσωπικό συμφέρον. Είχαν σκοτεινές δοσοληψίες. Όταν τους έπιαναν και κινδύνευε η ζωή τους, γίνονταν συχνά σπιούννοι της Τσεκά. Αυτά τα φαρμακερά ζιζάνια ευδοκμούσαν ιδιαίτερα στο Χάρκοβο και την Οδησό. Πρώτοι απ' όλους, οι ίδιοι οι Αναρχικοί ήθελαν να απαλλαγούν. Οι Μπολσεβίκοι, που ανέκαθεν επιδίωκαν να έχουν στην υπηρεσία τους τέτοιους Αναρχικούς παρίες, διαστρέβλωναν συστηματικά τα γεγονότα, συκοφαντώντας και διώκοντας το γνήσιο αναρχικό κίνημα. Η κομμουνιστική πανουργία και ο δεσποτισμός οδήγησαν στην έκρηξη της βόμβας το Σεπτέμβριο του 1919, κατά τη συνεδρίαση του μοσχοβίτικου τομέα του Κομμουνιστικού Κόμματος. Ήταν μια πράξη διαμαρτυρίας, στην οποία συνεργάστηκαν μέλη διαφόρων πολιτικών τάσεων. Οι αναρχικές οργανώσεις Γκολός Τρούντα και Βόυλι Τρουντ καταδίκασαν δημόσια τις μεθόδους αυτές, αλλά η Κυβέρνηση απάντησε με αντίποινα ενάντια σε όλους τους Αναρχικούς. Ωστόσο, πάρα τις απογο-

ητεύσεις και τα μαρτύρια που υπέφεραν από το μπολσεβίκικο καθεστώς, οι περισσότεροι Αναρχικοί έμειναν πεισματικά προσκολλημένοι στο χέρι που τους στραγγάλιζε. Χρειάστηκε η σφαγή της Κρονστάνδης να τους αφυπνίσει από τη νάρκη της προκατάληψης υπέρ των Μπολσεβίκων.

Η εξουσία διαφθείρει, και οι Αναρχικοί δεν αποτελούν εξαίρεση. Οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι ορισμένοι Αναρχικοί εκμαυλίστηκαν από αυτήν· όμως η μεγάλη πλειοψηφία διατήρησε την ακεραιότητά της. Ούτε οι διώξεις των Μπολσεβίκων, ούτε οι συχνά επιχειρούμενες δωροδοκίες με μια καλή θέση και ειδικά προνόμια, κατάφεραν να απομακρύνουν τη μεγάλη μάζα των Αναρχικών από τα ιδανικά τους. Αποτέλεσμα, οι συνεχείς διώξεις και φυλακίσεις. Η παραμονή στις φυλακές ήταν ένα διαρκές μαρτύριο: οι περισσότερες λειτουργούσαν όπως ακριβώς στο προηγούμενο καθεστώς και μόνο έπειτα από συλλογικούς αγώνες των πολιτικών κρατούμενων γίνονταν περιστασιακά κάποιες βελτιώσεις και μεταρρυθμίσεις. Για να κάνουν ορισμένες παραχωρήσεις οι αρχές στο Μπουτίрки, χρειάστηκε να γίνουν απεργίες πείνας και λευκές απεργίες. Οι πολιτικοί κρατούμενοι κατάφεραν να ιδρυθεί ένα είδος πανεπιστημίου, να οργανώνονται διαλέξεις, να δέχονται επισκέψεις και δέματα με τρόφιμα. Όμως η Τσεκά δυσανασχετούσε με αυτές τις «ελευθερίες». Εντελώς ξαφνικά και απροειδοποίητα, η αξιοπρεπής μεταχείριση έλαβε τέλος· έγινε επιδρομή στο Μπουτίрки και οι φυλακισμένοι, πάνω από τετρακόσιοι, που ανήκαν σε διάφορα επαναστατικά ρεύματα, σύρθηκαν διά της βίας από τα κελιά τους σε άλλα σωφρονιστικά ιδρύματα. Σε ένα μήνυμα που έστειλε εκείνον τον καιρό κάποιο από τα θύματα, με ημερομηνία 27 Απριλίου, διαβάζουμε:

Στρατόπεδο συγκέντρωσης, Ριαζάν

Στις 25 Απριλίου, τη νύχτα, έκαναν επιδρομή Κόκκινοι στρατιώτες και οπλισμένοι Τσεκάδες και μας διέταξαν να ντυθούμε για να φύγουμε από το Μπουτίрки. Μερικοί πολιτικοί κρατούμενοι, επειδή φοβήθηκαν ότι τους πάνε για εκτέλεση, αρνήθηκαν να υπακούσουν και ξυλοκοπήθηκαν άγρια. Ιδιαίτερα κακομεταχειρίστηκαν τις γυναίκες, μερικές τις έσυραν στις σκάλες από τα μαλλιά. Πολλές τραυματίστηκαν σοβαρά. Εμένα με χτύπησαν τόσο άσχημα που το σώμα μου όλο

είναι μια μεγάλη πληγή. Μας πήραν διά της βίας από τα κρεβάτια και μας πέταξαν στα βαγόνια. Οι συντρόφισσες στην ομάδα μας δεν είχαν ιδέα πού κατέληξαν οι υπόλοιποι πολιτικοί, Μενσεβίκοι, Σοσιαλεπαναστάτες, Αναρχικοί και Αναρχοσυνδικαλιστές.

Δέκα από εμάς, μαζί με τη Φάνια Μπάρον, μας έφεραν εδώ. Οι συνθήκες σε αυτήν τη φυλακή είναι ανυπόφορες. Ούτε άσκηση ούτε καθαρός αέρας· φαΐ ελάχιστο και βρωμερό· φριχτές ακαθαρσίες παντού, κοριοί και ψείρες. Σκοπεύουμε να κάνουμε απεργία πείνας ζώντας καλύτερη μεταχείριση. Μόλις μας είπαν να ετοιμάσουμε τα πράγματά μας, για να μας στείλουν πάλι αλλού. Δεν ξέρουμε σε ποιο μέρος.

[Υπογραφή] Τ.

Όταν έγιναν γνωστές οι συνθήκες της επιδρομής στο Μπουτίρκι, οι φοιτητές του Πανεπιστημίου της Μόσχας οργάνωσαν συγκέντρωση διαμαρτυρίας και εξέδωσαν ψήφισμα με το οποίο καταδίκασαν τα έκτροπα. Τότε συνέλαβαν τους επικεφαλής και έκλεισαν το Πανεπιστήμιο. Όσοι σπουδαστές δεν ήταν κάτοικοι Μόσχας διατάχτηκαν να φύγουν μέσα σε τρεις ημέρες, γιατί δήθεν δεν υπήρχαν μερίδες φαγητού. Οι σπουδαστές προθυμοποιήθηκαν να παραιτηθούν από το *παγιόκ*, όμως η Κυβέρνηση επέμενε να εγκαταλείψουν την πρωτεύουσα. Αργότερα, όταν άνοιξε πάλι το Πανεπιστήμιο, ο Κοσμήτορας Πρεομπραζένσκι συμβούλεψε τους φοιτητές να απέχουν από πολιτικές διαμαρτυρίες, γιατί αλλιώς θα αποβάλλονταν. Μερικοί από τους φοιτητές που συνελήφθησαν πήγαν στην εξορία, ανάμεσά τους και αρκετά κορίτσια. Μοναδικό τους έγκλημα ήταν ότι ανήκαν σε έναν κύκλο που μελετούσε τα έργα του Κροπότκιν και των άλλων αναρχικών συγγραφέων. Οι Μπολσεβίκοι, διάδοχοι στο θρόνο της Ρωσίας, χρησιμοποιούσαν τις ίδιες μεθόδους με τον Τσάρο.

♦ ♦ ♦

Μετά το θάνατο του Πέτρου Κροπότκιν, οι φίλοι του και οι σύντροφοί του αποφάσισαν να ιδρύσουν ένα Μουσείο στη μνήμη του μεγάλου αναρχικού δάσκαλου, το οποίο θα προωθούσε τις ιδέες του και τα ιδανι-

κά του. Πήγα στη Μόσχα να βοηθήσω στην οργάνωση, αλλά πολύ γρήγορα η Επιτροπή του Μουσείου αποφάνθηκε ότι το εγχείρημα ήταν προς το παρόν αδύνατον να πραγματοποιηθεί. Το Κράτος έλεγχε τα πάντα. Τίποτε δεν γινόταν χωρίς την έγκριση των αρχών. Η αποδοχή της κυβερνητικής ενίσχυσης θα ήταν κατάφωρη προδοσία του πνεύματος του Κροπότκιν, που σε όλην του τη ζωή αρνήθηκε με συνέπεια κάθε κρατική ενίσχυση. Κάποτε που ο Κροπότκιν ήταν άρρωστος και βρισκόταν σε ανάγκη, η Κυβέρνηση των Μπολσεβίκων πρόσφερε ένα μεγάλο ποσό για τα εκδοτικά δικαιώματα των έργων του. Ο Κροπότκιν αρνήθηκε. Αναγκάστηκε να δεχτεί μερίδες φαγητού και ιατρική περίθαλψη όταν αρρώστησε, αλλά δεν συγκατατέθηκε να εκδώσει το Κράτος τα έργα του, ούτε δέχτηκε άλλου είδους βοήθεια. Η Επιτροπή του Μουσείου Κροπότκιν υιοθέτησε την ίδια στάση. Δέχτηκε από το Σοβιέτ της Μόσχας το σπίτι όπου είχε γεννηθεί ο Κροπότκιν για να το μετατρέψει σε Μουσείο Κροπότκιν· αλλά δεν θα ζητούσε τίποτε άλλο από την Κυβέρνηση. Την εποχή εκείνη το σπίτι ήταν κατελημμένο από μια στρατιωτική οργάνωση· χρειαζόνταν μήνες για να το εκκενώσουν και έπειτα δεν υπήρχαν τα μέσα για ανακαίνιση. Μερικά από τα μέλη της Επιτροπής αισθάνονταν ότι το Μουσείο Κροπότκιν προς το παρόν δεν είχε θέση στη Ρωσία των Μπολσεβίκων, με τον άκρατο δεσποτισμό της και τις φυλακές της γεμάτες αντιφρονούντες.

Όσο βρισκόμουν στο Πέτρογκραντ για μια σύντομη επίσκεψη, η Τσεκά έκανε επιδρομή στο διαμέρισμα όπου είχα ένα δωμάτιο. Έμαθα ότι έστησαν την καθιερωμένη παγίδα και συνέλαβαν όλους όσοι το επισκέφτηκαν κατά τη διάρκεια της *ζάσσαντα*. Επισκέφτηκα τη Ράβιτς και διαμαρτυρήθηκα γι' αυτές τις πρακτικές, λέγοντάς της ότι αν επρόκειτο να με θέσουν υπό επιτήρηση ήμουν έτοιμη. Η Ράβιτς δεν είχε ιδέα για το θέμα, αλλά υποσχέθηκε να έρθει σε επαφή με τη Μόσχα. Λίγες ημέρες αργότερα πληροφορήθηκα ότι οι Τσεκάδες είχαν φύγει από το διαμέρισμα και οι φίλοι που είχαν συλληφθεί θα ελευθερώνονταν. Όταν γύρισα στο δωμάτιο λίγο καιρό αργότερα, οι περισσότεροι ήταν ελεύθεροι. Την ίδια στιγμή αρκετοί Αναρχικοί συλλαμβάνονταν σε διάφορα μέρη της πρωτεύουσας, δίχως κανείς να ξέρει για ποιον λόγο, ούτε τι απέγιναν. Κάμποσες εβδομάδες αργότερα, στις 30 Αυγούστου, η *Ιζβέστια* της Μό-

σχος δημοσίευσε επίσημη αναφορά της Βε-Τσεκά για δέκα « αναρχικούς ληστές » που είχαν εκτελεστεί χωρίς ανάκριση ή δίκη.

Πάγια πολιτική της μπολσεβίκικης Κυβέρνησης για να καλύπτει τις βαρβαρότητες ενάντια στους Αναρχικούς ήταν να τους κατηγορεί συλλήβδην σαν κοινούς ληστές. Με αυτήν την κατηγορία συλλαμβάνονταν όλοι οι Αναρχικοί, ακόμη και οι απλοί συμπαθούντες του κινήματος. Πολύ βολική μέθοδος για να ξεφορτώνεται κανείς τους ανεπιθύμητους: με αυτόν τον τρόπο μπορούσε να εκτελείται οποιοσδήποτε και να ενταφιάζεται κρυφά.

Ανάμεσα στα δέκα θύματα ήταν δυο από τους πιο γνωστούς Ρώσους Αναρχικούς, που ο ιδεαλισμός και η ολοκληρωτική αφοσίωσή τους στην υπόθεση του λαού είχε αντέξει τη δοκιμασία στα μπουντρούμια τού Τσάρου και την εξορία, τις διώξεις και τα βάσανα σε άλλες χώρες. Ήταν η Φάνια Μπάρον, που πριν από λίγες μήνες είχε δραπετεύσει από τη φυλακή του Ριαζάν, και ο Λεβ Τσέρνι που είχε περάσει πολλά χρόνια της ζωής του σε *κατόργκα* και εξορίες, την εποχή του παλιού καθεστώτος. Οι Μπολσεβίκοι δεν είχαν το θάρρος να πουν ότι εκτέλεσαν τον Λεβ Τσέρνι· στον κατάλογο των εκτελεσθέντων εμφανιζόταν ως « Τουρνάνινοφφ », που — μολονότι ήταν το αληθινό του όνομα — δεν το ήξεραν ούτε καν οι στενοί του φίλοι. Ο Τσέρνι ήταν γνωστός σε όλη τη Ρωσία σαν προικισμένος ποιητής και συγγραφέας. Το 1907 εξέδωσε ένα πρωτότυπο έργο για το « Συνεταιρικό Αναρχισμό », και αφότου επέστρεψε από τη Σιβηρία το 1917, ήταν πολύ δημοφιλής στους εργάτες της Μόσχας, έδινε διαλέξεις και είχε ιδρύσει την « Ομοσπονδία Εργατών του Πνεύματος ». Άνθρωπος με σπουδαία χαρίσματα, τρυφερός και συμπαθής σε όλους, ήταν ο τελευταίος που θα μπορούσε να έχει σχέση με ληστείες.

Η μητέρα του Τσέρνι είχε επανειλημμένα επισκεφτεί το Οσόμπι Οτντέλ (Ειδικό Τμήμα της Τσεκά) για να μάθει την τύχη του γιου της. Κάθε φορά της έλεγαν να έρθει την επόμενη ημέρα· τότε θα την άφηναν να τον δει. Όπως αποδείχτηκε αργότερα, ο Τσέρνι είχε ήδη εκτελεστεί όταν έδιναν αυτές τις υποσχέσεις. Μετά το θάνατό του οι αρχές αρνήθηκαν να παραδώσουν το σώμα στους συγγενείς ή φίλους να το κηδέψουν. Υπήρχαν επίμονες φήμες ότι η Τσεκά δεν είχε πρόθεση να εκτελέσει τον Τσέρνι, αλλά ότι πέθανε από βασιανιστήρια.

Η Φάνια Μπάρον ήταν ο τύπος της Ρωσίδας που είναι απόλυτα αφοσιωμένη στην υπόθεση του ανθρωπισμού. Στην Αμερική αφιέρωνε όλον τον ελεύθερο χρόνο της και ένα μεγάλο μέρος από τον πενιχρό μισθό του εργοστασίου για να προωθεί την αναρχική προπαγάνδα. Χρόνια αργότερα, όταν τη συνάντησα στο Χάρκοβο, ο ζήλος και η αφοσίωσή της είχαν δυναμώσει ακόμη πιο πολύ, από τις διώξεις που υπέφερε εκείνη και οι σύντροφοί της, αφότου επέστρεψαν στη Ρωσία. Είχε ανεξάντλητο κουράγιο και μεγάλη καρδιά. Μπορούσε να κάνει και την πιο σκληρή δουλειά, να στερηθεί ακόμη και την τελευταία μπουκιά ψωμί με ευγένεια και πλήρη ανιδιοτέλεια. Παρά τις φοβερά δύσκολες συνθήκες, η Φάνια ταξίδευε από τη μια άκρη της Ουκρανίας ως την άλλη για να διαδώσει τις ιδέες της Ναμπάτ, να οργανώσει τους εργάτες και τους αγρότες ή να συντρέξει τους φυλακισμένους συντρόφους της. Ήταν ένα από τα θύματα της επιδρομής στο Μπουτίρκι, όπου την έσυραν από τα μαλλιά και την κακοποίησαν. Δραπετεύοντας από τη φυλακή του Ριαζάν, σύρθηκε με τα πόδια στη Μόσχα, κουρελιασμένη και αδέκαρη. Σε άθλια κατάσταση, αναγκάστηκε να καταφύγει στο σπίτι του κουνιάδου της, όπου την ανακάλυψε η Τσεκά. Αυτή η μεγαλόψυχη γυναίκα, που είχε υπηρετήσει την Κοινωνική Επανάσταση σε όλη της τη ζωή, δολοφονήθηκε από ανθρώπους που καμώνονταν ότι είναι η εμπροσθοφυλακή της Επανάστασης. Σαν να μην έφτανε η δολοφονία της Φάνια Μπάρον, η Σοβιετική Κυβέρνηση κηλίδωσε τη μνήμη της με το στίγμα της ληστείας.

Πλανόδιοι έμποροι της Επανάστασης

Οι Κομμουνιστές είχαν κάνει μεγάλες προετοιμασίες για το Τρίτο Συνέδριο της Τρίτης Διεθνούς και το Πρώτο Συνέδριο της Διεθνούς των Κόκκινων Εργατικών Συνδικάτων. Το προσυνέδριο οργανώθηκε το καλοκαίρι του 1920, όταν αντιπρόσωποι από διάφορες χώρες κατέφτασαν στη Μόσχα. Η σημασία που έδιναν οι Μπολσεβίκοι στο Πρώτο Συνέδριο της Διεθνούς των Κόκκινων Εργατικών Συνδικάτων ήταν φανερή από το σχόλιο που έκανε ένας Κομμουνιστής. «Εργάτες δεν έχουμε στην Τρίτη Διεθνή», είπε, «αν δεν καταφέρουμε να συσπειρώσουμε το παγκόσμιο προλεταριάτο στη Διεθνή των Κόκκινων Συνδικάτων, η Τρίτη Διεθνή θα διαλυθεί».

Το Hôtel de Luxe, ανανεωμένο από την προηγούμενη χρονιά, έγινε ξενώνας για τους επισκέπτες της Τρίτης Διεθνούς και πήρε όψη εορταστική. Οι αντιπρόσωποι άρχισαν να καταφτάνουν στη Μόσχα.

Κατά την παραμονή μου στη Ρωσία συνάντησα τρεις τάξεις επισκεπτών που έρχονταν να «μελετήσουν την Επανάσταση». Στην πρώτη κατηγορία ανήκαν οι αγνοί ιδεαλιστές, για τους οποίους οι Μπολσεβίκοι ήταν σύμβολο της Επανάστασης. Ανάμεσά τους πολλοί εμικρέδες από την Αμερική, που ξεπούλησαν όλα τους τα υπάρχοντα για να επιστρέψουν στη γη της επαγγελίας. Οι περισσότεροι απογοητεύτηκαν οικτρά ύστερα από μερικούς μήνες και έψαχναν τρόπο να φύγουν από τη Ρωσία. Άλλοι, σχετίζονταν με το Κομμουνιστικό Κόμμα για ιδιοτελείς σκοπούς και παρίσταναν τους αφοσιωμένους Κομμουνιστές. Τέλος, υπήρχαν οι Αναρχικοί απελαθέντες, που δεν έρχονταν με δική τους επιλογή. Οι περισσότεροι από αυτούς έκαναν τα πάντα για να φύγουν από τη Ρω-

σία, μόλις συνειδητοποιούσαν την ασύλληπτη πλάνη με την οποία είχε παρασυρθεί όλος ο κόσμος.

Στη δεύτερη κατηγορία ανήκαν δημοσιογράφοι, εκδότες εφημερίδων και μερικοί τυχοδιώκτες. Έμεναν στη Ρωσία από δύο εβδομάδες έως δύο μήνες, συνήθως στο Πέτρογκραντ ή τη Μόσχα, σαν φιλοξενούμενοι της Κυβέρνησης, με τη φροντίδα Μπολσεβίκων ξεναγών. Σχεδόν κανείς δεν ήξερε τη γλώσσα και ποτέ δεν εισχωρούσαν πέρα από την επιφάνεια των πραγμάτων. Ωστόσο πολλοί από αυτούς έχουν το θράσος να γράφουν και να δίνουν διαλέξεις για την κατάσταση στη Ρωσία σαν αυθεντίες. Με έκπληξη διάβασα σε ημερήσια εφημερίδα του Λονδίνου πως τα διδάγματα του Ιησού «πραγματώνονταν στη Ρωσία». Μόνο ένας τσαρλατάνος θα μπορούσε να επινοήσει τέτοιους παραλογισμούς. Μα και οι υπόλοιποι δεν πλησίαζαν περισσότερο την αλήθεια. Όταν έκαναν κριτική στους Μπολσεβίκους, την πλήρωνε όλος ο ρωσικός λαός, που τον κατηγορούσαν ότι είναι «άξεστος, πρωτόγονος, άγριος, αναλφάβητος και δεν μπορεί να συλλάβει το νόημα της Επανάστασης». Κατά τη γνώμη αυτών των συγγραφέων, ο ρωσικός λαός ήταν υπεύθυνος για τον ανελέητο δεσποτισμό των Μπολσεβίκων. Οι υποτιθέμενοι ερευνητές δεν σκέφτονταν πως την Επανάσταση την έκαναν αυτοί οι πρωτόγονοι και αγράμματοι άνθρωποι — και όχι οι ηγέτες του Κρεμλίνου. Άρα είχαν τη δυνατότητα να σταθούν στο ύψος μιας Επανάστασης, και αν υπήρχε σωστή καθοδήγηση, θα απέτρεπαν την καταστροφή της Ρωσίας. Οι απολογητές των Μπολσεβίκων, παραβλέποντας αυτήν την ικανότητα του λαού, θυσίαζαν την αλήθεια και έριχναν το βάρος στις συνθήκες για να δικαιολογήσουν τα λάθη του Κόμματος. Ελάχιστοι έγραφαν με κατανόηση για τα περίπλοκα προβλήματα και με συμπάθεια προς το ρωσικό λαό. Η φωνή τους περνούσε απαρατήρητη. Ο Μπολσεβικισμός είχε γίνει πολύ δημοφιλής.

Η τρίτη κατηγορία — η πλειοψηφία των επισκεπτών, αντιπρόσωποι και μέλη διάφορων αποστολών — περνούσε με κάθε πολυτέλεια στη Ρωσία. Το κυβερνών κόμμα έδινε τα πάντα για να τους χρησιμοποιήσει ως μεσάζοντες. Ενώ είχαν όλες τις ευκαιρίες να δουν τα πράγματα όπως είναι, να πλησιάσουν το ρωσικό λαό και να μάθουν την τρομερή αλήθεια, οι άνθρωποι αυτοί προτιμούσαν να τα έχουν καλά με την Κυβέρνηση,

δίχως να αμφισβητούν ποτέ τη δική της ερμηνεία. Διαστρέβλωναν την πραγματικότητα και έλεγαν ασύστολα ψέματα, προασπίζοντας τα συμφέροντα των Μπολσεβίκων, όπως ακριβώς έκαναν οι πράκτορες της Αντάντ, διαστρεβλώνοντας το νόημα της Ρωσικής Επανάστασης.

Ούτε οι αγνοί Κομμουνιστές συναισθάνονταν πόσο εξευτελιστική ήταν αυτή η κατάσταση — ούτε καν η Αγγέλικα Μπαλαμπάνοβα, μολονότι ήξερε να κρίνει το χαρακτήρα των ανθρώπων και μπορούσε να αξιολογήσει το πλήθος που συνέρεε στη Ρωσία. Η εμπειρία της με την κυρία Κλαιρ Σέρινταν ήταν χαρακτηριστική. Αυτή η κυρία τρύπωσε στη Ρωσία προτού η Μόσχα αντιληφθεί ότι ήταν εξαδέλφη του Γουίνστον Τσώρτσιλλ. Είχε διακαή επιθυμία να «σμιλέψει» επιφανείς Κομμουνιστές. Παρακαλούσε και την Αγγέλικα να της ποζάρει. «Όπως ο Λένιν, ο Τρότσκι και οι άλλοι αρχηγοί, γιατί όχι κι εσείς;» έλεγε. Η Αγγέλικα απεχθανόταν κάθε είδους εντυπωσιασμό, και δυσανασχετούσε με αυτούς τους επιπόλαιους επισκέπτες της Ρωσίας. «Τη ρώτησα», μου αφηγήθηκε αργότερα, «αν διανοήθηκε να “σμιλέψει” τον Λένιν πριν από τρία χρόνια, τότε που η αγγλική Κυβέρνηση τον κατηγορούσε για πράκτορα των Γερμανών. Δεν ήταν ο Λένιν που έκανε την Επανάσταση. Ο ρωσικός λαός την έκανε. Είπα στην κυρία Σέρινταν πως θα ήταν καλύτερο να “σμιλέψει” Ρώσους εργάτες και εργάτριες, που ήταν οι αληθινοί ήρωες της Επανάστασης. Ξέρω πως δεν της άρεσε. Αλλά δε με ενδιαφέρει. Μου είναι ανυπόφοροι οι άνθρωποι που μετατρέπουν τον αγώνα της Ρωσίας σε φτηνές απομιμήσεις για να προβληθούν».

Τώρα είχαν αρχίσει να φτάνουν οι νέοι απεσταλμένοι. Τους έγινε βασιλική υποδοχή και δεξίωση. Τους πήγαν σε υποδειγματικά σχολεία, παιδοκομεία, ξενώνες και πρότυπα εργοστάσια. Φυσικά τους έδειξαν τα παραδοσιακά χωριά Ποτέμκιν.* Ο Λένιν και ο Τρότσκι τούς δέχτηκαν και τους «μίλησαν», διασκέδασαν σε θέατρα, κονσέρτα, μπαλέτα, εκδρομές και στρατιωτικές παρελάσεις. Εν ολίγοις, δεν παρέλειψαν τίποτε από όσα θα μπορούσαν να τους προδιαθέσουν ευνοϊκά για το μεγαλειώδες σχέδιο που θα ξετυλιγόταν μπροστά τους στα Συνέδρια των Κόκκι-

* Ευτυχισμένοι χωρικοί σε υποδειγματικά σπίτια, που έφτιαξε ο Πρωθυπουργός Ποτέμκιν θέλοντας να παραπλανήσει την Αικατερίνη τη Μεγάλη για την πραγματική κατάσταση των αγροτών.

νων Συνδικάτων και της Τρίτης Διεθνούς. Οπωσδήποτε δεν έλειπαν και οι κατ' ιδίαν συζητήσεις, όπου οι απεσταλμένοι υποβάλλονταν σε κανονική ανάκριση τρίτου βαθμού από τον Λοζόβσκι — επιφανή Μπολσεβίκο συνδικαλιστή — και την ακολουθία του, που επεδίωκε να βολιδοσκοπήσει τη στάση τους απέναντι στην Τρίτη Διεθνή, τη δικτατορία τού προλεταριάτου και συναφή θέματα. Καμιά φορά, κάποιος απεσταλμένος αρνιόταν να αποκαλύψει τις οδηγίες που είχε από την οργάνωσή του, λέγοντας ότι θα μιλήσει μόνο κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου. Όμως τέτοιοι αφελείς άνθρωποι υπολόγιζαν χωρίς τον ξενοδόχο. Σύντομα αντιλαμβάνονταν ότι είχαν εξοστρακιστεί και δεν υπήρχε περίπτωση να μιλήσουν στο Συνέδριο.

Η πλειοψηφία των αντιπροσώπων ήταν πιο ευπροσάρμοστη. Μάθαιναν γρήγορα ότι οι δεσμεύσεις και η υπευθυνότητα ήταν αστικές προκαταλήψεις. Για να αποδείξουν τον ακραίο ριζοσπαστισμό τους, τις ξεφορτώνονταν αμέσως. Γίνονταν η ηχώ του Ζηνόβιεφ, του Λοζόβσκι και των άλλων αρχηγών.

Οι Αμερικανοί αντιπρόσωποι στη Διεθνή των Κόκκινων Εργατικών Συνδικάτων διακρίνονταν από παντελή απουσία προσωπικότητας. Δέχονταν ασυζητητί όλες τις προτάσεις και θέσεις του προεδρείου. Η ομάδα των Αμερικανών Κομμουνιστών και οι παρατρεχάμενοί τους ήταν πάντα πρόθυμοι να υποστηρίξουν τις πλέον κατάφωρες ίντριγκες, πολιτικές δολοπλοκίες και ωμούς εκβιασμούς εις βάρος όσων διαφωνούσαν και δεν χειραγωγούνταν ούτε με το καλό ούτε με το κακό.

Οι Μπολσεβίκοι ξέρουν να στήνουν σκηνικό για δημιουργία εντυπώσεων. Στη σκηνοθεσία των δύο Συνεδρίων τον Ιούλιο του 1921 ξεπέρασαν τον εαυτό τους. Φόντο για το Συνέδριο της Τρίτης Διεθνούς ήταν το Κρεμλίνο. Στις βασιλικές αίθουσες, όπου κάποτε κάθονταν οι παντοδύναμοι Ρωμανόφ, τώρα οι αντιπρόσωποι γεμάτοι δέος κρέμονταν με κομμένη ανάσα από τα χείλη του πάπα, του Λένιν και των άλλων εξαρχόντων της Κομμουνιστικής Εκκλησίας. Την παραμονή του Συνεδρίου πραγματοποιήθηκε στο μεγάλο θέατρο μια συγκέντρωση, στην οποία έγιναν δεκτοί μόνο όσοι είχαν διαβατήριο θεωρημένο από την Πανρωσική Τσεκά. Οι δρόμοι που οδηγούσαν στο θέατρο είχαν μεταμορφωθεί σε κανονικό στρατόπεδο. Τσεκάδες, και πεζοί ή έφιπποι στρατιώτες, δημι-

ουργούσαν την κατάλληλη ατμόσφαιρα για το κονκλάβιο των Κομμουνιστών. Στο συνέδριο ψηφίστηκαν ανακοινώσεις με αδελφικούς χαιρετισμούς προς όλους τους «επαναστάτες που βρίσκονται στις καπιταλιστικές φυλακές». Την ίδια στιγμή, οι ρωσικές φυλακές ήταν γεμάτες επαναστάτες, για τους οποίους βέβαια δεν υπήρχαν ψηφίσματα και χαιρετισμοί. Ούτε μια φωνή δεν βρέθηκε στην υπνωτισμένη Μόσχα να καταγγείλει την κοροϊδία των Μπολσεβίκων για τη δήθεν αλληλεγγύη προς τους πολιτικούς κρατούμενους.

Το σκηνικό για το Συνέδριο των Κόκκινων Εργατικών Συνδικάτων, στο Σπίτι των Συνδικάτων, δεν ήταν τόσο επιβλητικό. Ωστόσο και εδώ δεν παρέβλεψαν καμιά λεπτομέρεια για τη δημιουργία των ανάλογων εντυπώσεων. «Αντιπρόσωποι» από την Παλαιστίνη και από την Κορέα — που χρόνια είχαν να ξεμυτίσουν από τη Ρωσία — αντιπρόσωποι από τα μεγάλα βιομηχανικά κέντρα της Μπουχάρας, του Τουρκεστάν και του Αζερμπαϊτζάν, συνωστίζονταν στο Συνέδριο για να πολλαπλασιάζονται οι κομμουνιστικοί ψήφοι και να επιβάλλονται οι κομμουνιστικές προτάσεις. Ήταν εκεί για να διδάξουν τους εργάτες της Ευρώπης και της Αμερικής πώς θα ανοικοδομήσουν τις δικές τους χώρες και θα εγκαθιδρύσουν τον Κομμουνισμό ύστερα από μια παγκόσμια επανάσταση.

Το σχέδιο, που είχε τελειοποιηθεί στη Μόσχα τη διετία 1920–1921 και αποτελούσε πλήρη ανατροπή των κομμουνιστικών αρχών και της τακτικής, ξεδιπλωνόταν πολύ επιδέξια — χωρίς βιασύνη — μπροστά στους ευκολόπιστους αντιπροσώπους. Η Διεθνής των Κόκκινων Εργατικών Συνδικάτων θα αγκάλιαζε όλες τις επαναστατικές και συνδικαλιστικές οργανώσεις του κόσμου. Η Μόσχα θα γινόταν η Μέκκα της και η Τρίτη Διεθνής ο Προφήτης της. Όλες οι μικρότερες επαναστατικές οργανώσεις θα διαλύονταν και αντί γι' αυτές θα σχηματίζονταν κομμουνιστικές ενώσεις μέσα στα υπάρχοντα συντηρητικά συνδικάτα. Οι ίδιοι άνθρωποι που πριν από ένα χρόνο είχαν εκδώσει την περίφημη διακήρυξη των είκοσι ενός σημείων, που είχαν αφορίσει όποιους αιρετικούς αρνήθηκαν να υποταχτούν στις διαταγές της αρχιεπισκοπής — της Τρίτης Διεθνούς — και που είχαν εξαντλήσει κάθε υβρεολόγιο εναντίον της Δεύτερης και της Δυόμισι Διεθνούς, έβαζαν τα θεμέλια για τις πιο αντιδραστικές εργατικές ενώσεις και έπαιρναν «αποφάσεις» ενάντια στις καλύ-

τερες προσπάθειες των επαναστατών πιονιέρων στα εργατικά συνδικάτα κάθε χώρας.

Οι Αμερικανοί αντιπρόσωποι ξεπέρασαν και εδώ τον εαυτό τους. Οι περισσότεροι προέρχονταν από τους Βιομηχανικούς Εργάτες τού Κόσμου και είχαν «δοξαστεί» με την υποστήριξη αυτού του μαχητικού αμερικανικού συνδικάτου. Μερικοί από αυτούς το είχαν βάλει ηρωικά στα πόδια, εγκαταλείποντας τους συντρόφους τους στις αμερικανικές φυλακές. Προτίμησαν με ανιδιοτέλεια το Hôtel de Luxe από τις φυλακές του Λέβενγουερθ, αφήνοντας τους φίλους τους να ξαναμαζέψουν τα κεφάλαια που οι ίδιοι είχαν κατασπαταλήσει με αυταπάρνηση. Ενώ οι Βιομηχανικοί Εργάτες δώκονταν στην καπιταλιστική Αμερική, οι αποστάτες τους ζούσαν με ασφάλεια και άνεση στη Μόσχα, κατηγορώντας τους αλλοτινούς συντρόφους τους και σχεδιάζοντας να καταστρέψουν την οργάνωση. Μαζί με τους Μπολσεβίκους θα αποτελειωναν τη δουλειά που είχαν αρχίσει οι Αμερικάνικες Επιτροπές Επαγρύπνησης και η Κου Κλουξ Κλαν, διαλύοντας τους Βιομηχανικούς Εργάτες του Κόσμου. *Les extrêmes ce touchent.**

Ενώ οι Κομμουνιστές έβγαζαν καλογραμμένα ψηφίσματα διαμαρτυρίας για φυλακίσεις επαναστατών σε ξένες χώρες, οι Αναρχικοί στις φυλακές των Μπολσεβίκων στη Ρωσία έμεναν έγκλειστοι χωρίς την παραμικρή ελπίδα για προανάκριση ή δίκη. Για να ασκήσουν πίεση στην Κυβέρνηση, οι Αναρχικοί κρατούμενοι στην Ταγκάνκα (Μόσχα) αποφάσισαν να κάνουν απεργία πείνας μέχρι θανάτου. Όταν πληροφορήθηκαν την κατάσταση οι Γάλλοι, οι Ισπανοί και οι Ιταλοί Αναρχοσυνδικαλιστές υποσχέθηκαν να θέσουν το ζήτημα σε μια από τις πρώτες συνεδριάσεις του Εργατικού Συνεδρίου. Μερικοί όμως πρότειναν να απευθυνθούν πρώτα στην Κυβέρνηση. Έτσι, συγκροτήθηκε μια Επιτροπή, που συμπεριλάμβανε τον γνωστό Άγγλο εργατικό ηγέτη Τομ Μανν, για να επισκεφτεί τον πατερούλη στο Κρεμλίνο. Η Επιτροπή επισκέφτηκε τον Λένιν. Αυτός αρνήθηκε να απελευθερώσει τους Αναρχικούς με τη δικαιολογία ότι ήταν «πολύ επικίνδυνοι», ωστόσο τελικά υποσχέθηκε πως θα τους επιτραπεί να φύγουν από τη Ρωσία· εάν όμως επέστρεφαν, χωρίς άδεια, θα εκτελούνταν. Η υπόσχεση του Λένιν εκπληρώθηκε την επόμενη ημέ-

* Σ.τ.Μ.: Τα άκρα συναντώνται.

ρα με ένα γράμμα της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος, που το υπέγραφε ο Τρότσκι, όπου επαναλαμβάνονταν τα λόγια του Λένιν. Φυσικά, η απειλή για την εκτέλεση παραλείφθηκε από το επίσημο γράμμα.

Οι απεργοί πείνας της Ταγκάνκα δέχτηκαν τους όρους της απέλασης. Χρόνια πολεμούσαν και έχυναν αίμα για την Επανάσταση, και τώρα έπρεπε να γίνουν Αχάσβεροι* σε ξένες χώρες ή να υποστούν έναν αργό πνευματικό και σωματικό θάνατο στα μπουντρούμια των Μπολσεβίκων. Οι αναρχικές ομάδες της Μόσχας επέλεξαν τον Αλεξάντερ Μπέρκμαν και τον Α. Σαπίρο σαν απεσταλμένους στην Επιτροπή Αντιπροσώπων για να κανονίσουν με την Κυβέρνηση τους όρους απελευθέρωσης και απέλασης των φυλακισμένων Αναρχικών.

Εν όψει αυτής της διευθέτησης, οι εκπρόσωποι εγκατέλειψαν τα σχέδια για δημόσια διαμαρτυρία στο Συνέδριο. Η κατάπληξή τους ήταν μεγάλη, όταν ακριβώς πριν από τον τερματισμό του Συνεδρίου, ο Μπουχάριν — εξ ονόματος της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος — εξαπέλυσε μια χυδαία επίθεση εναντίον των Αναρχικών. Μερικοί ξένοι αντιπρόσωποι, αγανακτισμένοι από την απρέπεια, ζήτησαν να απαντήσουν. Τελικά ο λόγος δόθηκε στον εκπρόσωπο των Γάλλων απεσταλμένων, αφού ο πρόεδρος Λοζόβσκι εξάντλησε τα δημαγωγικά του τεχνάσματα, προσπαθώντας να φιμώσει τους διαφωνούντες.

Σε όλο αυτό το διάστημα των διαπραγματεύσεων για τους φυλακισμένους Αναρχικούς καθώς και τις τελευταίες αθέμιτες μεθοδεύσεις στο Συνέδριο της Διεθνούς των Κόκκινων Εργατικών Συνδικάτων, οι Αμερικανοί Κομμουνιστές εκπρόσωποι δεν έκαναν την παραμικρή διαμαρτυρία. Ενώ κραύγαζαν για πολιτική αμνηστία στην Αμερική, δεν βρήκαν λέξη να πουν για την απελευθέρωση των πολιτικών κρατουμένων στη Ρωσία. Ένας μάλιστα από αυτούς, όταν του έκαναν λόγο για τους απεργούς πείνας, φώναξε: «Και τι είναι μερικές ζωές, ακόμη και μερικές εκατοντάδες, μπροστά στην Επανάσταση!» Γι' αυτά τα κομμουνιστικά μυαλά η Επανάσταση, δεν είχε ιδιαίτερη σχέση με τη δικαιοσύνη και την ανθρωπιά.

* Σ.τ.Μ.: «Περιπλανώμενοι Ιουδαίοι», από τον βιβλικό βασιλιά Αχάσβερο ή Αχασβήρο (εβρ.), Ασσουήρο (ελλ.), στο Βιβλίο της Εσθήρ.

Βλέποντάς με τα μάτια του τη φοβερή ανέχεια αντρών, γυναικών και παιδιών, που πεινασμένοι παρακολουθούσαν στο διπλανό φούρνο να ψήνεται άσπρο ψωμί για το Luxe Hôtel, ένας από τους αδελφούς εκπροσώπους των Αμερικανών έγραφε για την εφημερίδα στην πατρίδα του πως «οι εργάτες στη Ρωσία ελέγχουν τις βιομηχανίες και διαχειρίζονται τις υποθέσεις της χώρας· παίρνουν τα πάντα δωρεάν και δεν χρειάζονται χρήματα». Αυτός ο ευγενής αντιπρόσωπος ζούσε στα ανακτορικά διαμερίσματα του τέως βασιλιά της ζάχαρης της Ρωσίας απολαμβάνοντας επίσης τη φιλοξενία στο Luxe. Ο ίδιος φυσικά δεν χρειαζόταν καθόλου χρήματα. Όμως ήξερε καλά ότι οι εργάτες στερούνταν και τα πλέον αναγκαία κι ότι χωρίς χρήματα ήταν στην ίδια απελπιστική κατάσταση στη Ρωσία όπως σε οποιαδήποτε άλλη χώρα, αφού το βδομαδιακό παγιόκ δεν έφτανε ούτε για να ζήσει κανείς δυο ημέρες. Ένας άλλος εκπρόσωπος δημοσίευσε λαμπρές αναφορές σχετικά με την ολοσχερή απουσία πορνείας και εγκληματικότητας στη Μόσχα. Τον ίδιο καιρό η Τσεκά εκτελούσε καθημερινά ανθρώπους που έκαναν ληστείες και στα βουλεβάρτα Τβερσκάγια και Πούσκιν, κοντά στο Luxe Hôtel, οι γυναίκες τού δρόμου περικύκλωναν όλο διαχύσεις τους αντιπρόσωπους. Αυτοί που με τόσον ενθουσιασμό μιλούσαν για τα θαύματα του καθεστώτος των Μπολσεβίκων ήταν οι καλύτεροι πελάτες τους.

Οι Μπολσεβίκοι κατανοούσαν την αξία αυτών των πρωτοπόρων και εκτιμούσαν πολύ τις υπηρεσίες τους. Τους εφοδίαζαν γενναιόδωρα από κάθε άποψη, προκειμένου να διαδώσουν στον υπόλοιπο κόσμο την τερατώδη πλάνη ότι Μπολσεβικισμός και Επανάσταση είναι ταυτόσημα και ότι οι εργάτες κέρδισαν αυτά που τους ανήκουν «με τη δικτατορία τού προλεταριάτου». Αλίμονο σε όποιον τολμούσε να ρίξει τη μάσκα αυτού του υποκριτικού προσώπου. Στη Ρωσία τούς έστηναν στον τοίχο, τους εξόριζαν για να πεθάνουν αργά σε περιοχές που μαστίζονταν από λιμό ή τους έδιωχναν από τη χώρα. Στην Ευρώπη και την Αμερική, αυτούς τους αιρετικούς τους έσπερναν στο βόρβορο για να τους καταρρακώσουν ηθικά. Παντού τα αδίστακτα όργανα του καταστροφέα της Επανάστασης, που ονομαζόταν Τρίτη Διεθνής, έσπερναν καχυποψία και μίσος στις τάξεις εργατών και ριζοσπαστών. Στο παρελθόν, επαναστατική δραστηριότητα σήμαινε ιδανικά και ακεραιότητα. Τα σοσιαλιστικά κινήματα ξεπη-

δούσαν από τις ιδιόμορφες συνθήκες της κάθε χώρας. Η ύπαρξη και ενίσχυση τους βασιζόταν στο ενδιαφέρον και το ζήλο των ίδιων των εργατών. Τώρα όλα αυτά θεωρούνται μηδαμινά. Οι κομμουνιστικές οργανώσεις και οι εκδόσεις τους εξαρτώνται από τους πακτωλούς της Μόσχας. Ακόμη και τεχνητές εξεγέρσεις οργανώνονται με σκοπό να παραπλανήσουν το λαό για την ανωτερότητα και τη δύναμη του Κομμουνιστικού Κόμματος. Στην πραγματικότητα, όλα χτίζονται πάνω σε τόσο σαθρά θεμέλια που θα κατέρρεαν αμέσως μόλις η Μόσχα απέσυρε την οικονομική της υποστήριξη.

Στη διάρκεια των δύο Συνεδρίων του Ιουλίου 1921, οι φίλοι και σύμβουχοι της Μαρίας Σπυριντόνοβα έστειλαν ανοιχτή επιστολή στην Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος και τους κυριότερους εκπροσώπους της Κυβέρνησης, με την οποία εφιστούσαν την προσοχή στην κατάσταση της Σπυριντόνοβα, και απαιτούσαν να αφηθεί ελεύθερη για να της παρασχεθεί η απαραίτητη ιατρική φροντίδα.

Προσέγγισαν γι' αυτόν το σκοπό μια επιφανή ξένη αντιπρόσωπο του Τρίτου Συνεδρίου της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Εκείνη υποσχέθηκε να μιλήσει στον Τρότσκι, ο οποίος φέρεται να είπε ότι η Σπυριντόνοβα «είναι ακόμη πολύ επικίνδυνη για να κυκλοφορεί ελεύθερη». Μόνο όταν ασχολήθηκαν με το θέμα οι σοσιαλιστικές εφημερίδες στην Ευρώπη, αφέθηκε ελεύθερη, με τον όρο να επιστρέψει στη φυλακή μόλις αναρρώσει. Οι φίλοι που τη φροντίζουν τώρα βρίσκονται μπροστά στο δίλημμα να την αφήσουν να πεθάνει ή να την παραδώσουν ξανά στα χέρια της Τσεκά.

Παιδεία και πολιτισμός

Περισσότερο από οτιδήποτε άλλο οι Μπολσεβίκοι περηφανεύονται για τα επιτεύγματά τους στην παιδεία, την τέχνη και τον πολιτισμό. Τα κομμουνιστικά προπαγανδιστικά έντυπα, και οι Μπολσεβίκοι εντολοδόχοι στη Ρωσία και το εξωτερικό, ψέλνουν ακούραστα το εγκώμιο αυτών των σπουδαίων επιτευγμάτων.

Πράγματι σε έναν τυχαίο παρατηρητή εκ πρώτης όψεως φαίνεται ότι οι Μπολσεβίκοι έχουν κάνει θαύματα σε αυτό το πεδίο. Ο αριθμός των σχολείων και η πρόσβαση των μαζών σε αυτά αυξήθηκε απ' ό,τι στην εποχή του Τσάρου. Αυτό αληθεύει όσον αφορά τις μεγάλες πόλεις. Όμως στην επαρχία, οι τοπικές αρχές των Μπολσεβίκων έκλεισαν τα περισσότερα σχολεία που ήδη υπήρχαν, για υποτιθέμενες αντεπαναστατικές δραστηριότητες ή επειδή δεν είχαν αρκετούς Κομμουνιστές δασκάλους. Ενώ λοιπόν στα μεγάλα κέντρα το ποσοστό των παιδιών που φοιτούν στο σχολείο και ο αριθμός των ανώτερων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων είναι μεγαλύτερος απ' ό,τι στο παρελθόν, δεν ισχύει το ίδιο για την υπόλοιπη Ρωσία. Εν πάση περιπτώσει, όσον αφορά τα ποσοτικά μεγέθη, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε στους Μπολσεβίκους ότι έχουν δουλέψει προς τη σωστή κατεύθυνση για την εξάπλωση της εκπαίδευσης.

Όσο για τα θέατρα, δεν υπάρχει κανείς περιορισμός. Συνέχιζαν απρόσκοπτα τη λειτουργία τους, τη στιγμή που τα εργοστάσια έκλειναν από έλλειψη καυσίμων. Η όπερα, το μπαλέτο και τα έργα του Λουνατσάρσκι παίζονταν με κάθε πολυτέλεια και η Προλέτκουλτ — η οργάνωση για την αναβάθμιση της προλεταριακής κουλτούρας — επιδοτούνταν γενναιόδωρα ακόμη και στην κορύφωση του λιμού. Είναι επίσης αλήθεια ότι τα κυβερνητικά τυπογραφεία δούλευαν μέρα νύχτα παράγοντας προπα-

γανδιστικά έντυπα και εκδίδοντας τους παλιούς κλασικούς. Ταυτόχρονα, οι ιματζιστές και οι φουτουριστές μαζεύονταν χωρίς να τους ενοχλεί κανείς στο Café Domino και σε άλλα μέρη. Τα ανάκτορα και τα μουσεία διατηρούνταν σε άψογη κατάσταση. Όλα αυτά θα συνέθεταν οπωσδήποτε μια αξιοθαύμαστη εικόνα για οποιαδήποτε άλλη χώρα που λιμοκτονεί, είναι αποκλεισμένη, και δέχεται εχθρικές επιθέσεις.

Στη Ρωσία, ωστόσο, είχαν συμβεί δύο επαναστάσεις. Βέβαια η Επανάσταση του Φλεβάρη δεν έφτασε μακριά. Όμως χάρη σε αυτήν έγιναν οι απαραίτητες πολιτικές αλλαγές για να έρθει ο Οκτώβρης. Απελευθέρωσε επίσης σημαντικό πολιτιστικό δυναμικό από τις φυλακές και τη Σιβηρία — πολύτιμα στοιχεία που χωρίς αυτά δεν θα ήταν δυνατή η εκπαιδευτική δουλειά των Μπολσεβίκων.

Η Οκτωβριανή Επανάσταση εισχώρησε βαθύτερα στη ζωή της Ρωσίας. Ξερίζωσε τις παλιές αξίες, καθαρίζοντας το έδαφος για νέες αντιλήψεις και τρόπο ζωής. Εφόσον οι Μπολσεβίκοι αποτέλεσαν το μοναδικό μέσον έκφρασης και ερμηνείας της επαναστατικής εξαγγελίας, ένας σοβαρός μελετητής δεν μένει ικανοποιημένος από την αύξηση των σχολικών κτιρίων, τη συνέχιση του μπαλέτου ή την καλή κατάσταση των μουσείων. Επιχειρεί να ανακαλύψει αν η παιδεία, η κουλτούρα και η τέχνη στη Ρωσία των Μπολσεβίκων συμβολίζουν το πνεύμα της Επανάστασης, αν γονιμοποιούν τη φαντασία και διευρύνουν τους ορίζοντες· κυρίως, αν απελευθερώνουν και χρησιμοποιούν το λανθάνον δυναμικό των μαζών.

Η κριτική έρευνα στη Ρωσία είναι επικίνδυνο πράγμα. Έτσι, οι περισσότεροι επισκέπτες απέφυγαν να κοιτάξουν κάτω από την επιφάνεια. Γι' αυτούς ήταν αρκετό που η Ρωσία «υιοθέτησε» το μοντεσσοριανό σύστημα, τις παιδαγωγικές ιδέες του καθηγητή Ντιούι και τη μέθοδο χορού Νταλκρόζ. Δεν έχω αντίρρηση για αυτούς τους νεωτερισμούς. Αλλά επιμένω ότι δεν έχουν καμία σχέση με την Επανάσταση· δεν αποδεικνύουν ότι το εκπαιδευτικό πείραμα των Μπολσεβίκων είναι ανώτερο από ανάλογες προσπάθειες άλλων χωρών, που πέτυχαν αυτά τα πράγματα χωρίς την επανάσταση και το τρομερό τίμημα που απαιτείται γι' αυτήν.

Τα απανταχού κρατικά μονοπώλια σκέψης ερμηνεύουν την εκπαίδευση σύμφωνα με τους δικούς τους σκοπούς. Έτσι, οι Μπολσεβίκοι, για τους οποίους το Κράτος έχει ύψιστη σημασία, χρησιμοποιούν την εκπαίδευση

για να προωθήσουν τους δικούς τους στόχους. Αλλά ενώ το μονοπώλιο της σκέψης σε άλλες χώρες δεν κατάφερε να ελέγξει απόλυτα το πνεύμα της ελεύθερης έρευνας και της κριτικής ανάλυσης, η «προλεταριακή δικτατορία» έπνιξε κάθε απόπειρα ανεξάρτητης αναζήτησης. Κυριαρχεί το κομμουνιστικό κριτήριο. Ελάχιστη παρέκκλιση γνώμης από το επίσημο δόγμα εκ μέρους δασκάλων, παιδαγωγών ή μαθητών, τους κηλιδώνει με το στίγμα του αντεπαναστάτη, που συνεπάγεται απόλυση και εκτόπιση, αν όχι τίποτε πιο δραστικό.

Σε προηγούμενο κεφάλαιο ανέφερα την περίπτωση των φοιτητών του Πανεπιστημίου της Μόσχας που αποβλήθηκαν και εξορίστηκαν για τις διαμαρτυρίες τους ενάντια στη βίαιη μεταχείριση της Τσεκά προς τους πολιτικούς κρατούμενους στο Μπουτίрки. Όμως δεν τιμωρούνταν μόνο τέτοια «πολιτικά» παραπτώματα. Ακόμη και παραπτώματα καθαρά ακαδημαϊκής φύσεως αντιμετωπίζονταν με τον ίδιο τρόπο. Έτσι, οι αντιρρήσεις ορισμένων καθηγητών για τις παρεμβάσεις των Κομμουνιστών στις μεθόδους διδασκαλίας αντιμετωπίστηκαν με μεγάλη αυστηρότητα. Δάσκαλοι και φοιτητές που υποστήριζαν τους καθηγητές τιμωρήθηκαν σκληρά. Γνωρίζω έναν καθηγητή κοινωνιολογίας και λογοτεχνίας, εξαιρετο λόγιο και Επαναστάτη, που απολύθηκε από το Πανεπιστήμιο της Μόσχας επειδή, σαν Αναρχικός, ενθάρρυνε την ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας των μαθητών του. Αυτό είναι μόνο ένα παράδειγμα από πολυάριθμες περιπτώσεις μη Κομμουνιστών διανοουμένων, οι οποίοι, με διάφορα προσχήματα, διώκονται συστηματικά και τελικά εξαφανίζονται από τα εκπαιδευτικά ιδρύματα των Μπολσεβίκων. Τα κομμουνιστικά «κύτταρα», που ελέγχουν όλες τις αίθουσες διδασκαλίας, δημιουργούν ατμόσφαιρα δυσπιστίας και καχυποψίας, όπου η αληθινή εκπαίδευση δεν μπορεί να προοδεύσει.

Είναι αλήθεια ότι οι Μπολσεβίκοι προσπαθούν να διαδώσουν τη μόρφωση και την κουλτούρα στον Κόκκινο Στρατό και στα χωριά. Όμως και εδώ επικρατούν οι ίδιες συνθήκες. Ο Κομμουνισμός είναι η θρησκεία του Κράτους, και, όπως όλες οι θρησκείες, αποθαρρύνει την κριτική στάση και δυσανασχετεί με την ανεξάρτητη έρευνα. Όμως, στερημένη από τη δυνατότητα να κάνει συγκρίσεις και επαληθεύσεις, η μόρφωση δεν έχει αξία.

Η Προλέτκουλτ είναι το αγαπημένο παιδί των Μπολσεβίκων. Όπως οι περισσότεροι γονείς, θεωρούν ότι τα τέκνα τους έχουν εξαιρετικά ταλέντα. Τα θαυμάζουν σαν μεγαλοφυΐες που προορίζονται να εμπλουτίσουν τον κόσμο με νέες αξίες. Στο εξής οι μάζες δεν θα πίνουν από το φαρμακερό πηγάδι της κουλτούρας των μπουρζουάδων. Μέσα από τη δική τους δημιουργική παρόρμηση, με τις δικές τους προσπάθειες, οι προλετάριοι θα φέρουν στο φως νέους θησαυρούς λογοτεχνίας, τέχνης και μουσικής. Δυστυχώς, όπως τα περισσότερα παιδιά-θαύματα, η Προλέτκουλτ δεν πραγματοποίησε όσα υποσχόταν. Σύντομα αποδείχτηκε κατώτερη του μετρίου, ανίκανη για ανανέωση, δίχως πρωτοτυπία και δυναμισμό. Από το 1920 κιόλας, δύο από τους πιο σημαντικούς πατέρες της Προλέτκουλτ, ο Γκόρκι και ο Λουνατσάρσκι, μου εξομολογήθηκαν ότι ήταν μια αποτυχία.

Στο Πέτρογκραντ, στη Μόσχα και σε όλα τα άλλα μου ταξίδια, μου δόθηκε η ευκαιρία να μελετήσω τις προσπάθειες της Προλέτκουλτ. Είτε εκφράζονταν σε έντυπα, είτε στη θεατρική σκηνή, με πηλό ή με χρώμα, τους έλειπαν οι ιδέες ή το όραμα, και δεν μαρτυρούσαν ίχνος από εκείνη την εσωτερική ορμή που προωθεί τη δημιουργική τέχνη. Ήταν απελπιστικά κοινότοπες. Δεν αμφιβάλλω ότι οι μάζες θα δημιουργήσουν κάποτε νέα κουλτούρα, νέες αξίες στην τέχνη, νέες μορφές του ωραίου. Αλλά αυτά θα πραγματοποιηθούν από μια εσωτερική ανάγκη των ανθρώπων των ιδίων και όχι μέσα από μια αυθαίρετη βούληση που επιβάλλεται πάνω τους.

Η μηχανιστική προσέγγιση της τέχνης και της κουλτούρας, και η εμμονή ότι κάθε είδους έκφραση πρέπει να υπόκειται στον έλεγχο του Κράτους έχουν αποδυναμώσει την πολιτιστική και καλλιτεχνική δημιουργικότητα του ρωσικού λαού. Στην ποίηση και τη λογοτεχνία, στο θέατρο, τη ζωγραφική και τη μουσική δεν έχει δημιουργηθεί ούτε ένα μεγάλο έργο για την Επανάσταση στα πέντε χρόνια της ύπαρξής της. Και αυτό προξενεί ακόμη περισσότερη εντύπωση, αν αναλογιστεί κανείς πόσο πλούσια ήταν η Ρωσία σε έργα τέχνης, πόσο κοντά βρίσκονταν πάντα οι συγγραφείς και οι ποιητές στην ψυχή του ρωσικού λαού. Και τώρα, στη μεγαλύτερη κοσμογονική αλλαγή της ιστορίας, δεν βρέθηκε ούτε ένας για να δώσει καλλιτεχνική έκφραση στο θαύμα, με την πένα του, το π-

νέλο του, τη λύρα του, ή να μεταμορφώσει σε μουσική τη θύελλα που συνεπήρε το ρωσικό λαό προς τα εμπρός. Σαν τον καινούριο άνθρωπο που έρχεται στη ζωή, τα έργα τέχνης δημιουργούνται μέσα από τις ωδίνες του τοκετού. Αυτά τα πέντε χρόνια της Επανάστασης θα έπρεπε να είχαν αποδειχτεί πολύ γόνιμα ως προς την πνευματική δημιουργία, καθώς η ψυχή της Ρωσίας ανέβηκε χίλιες φορές στο σταυρό. Και όμως, ποτέ άλλοτε δεν γνώρισε τέτοια καλλιτεχνική ένδεια και ερήμωση.

Οι Μπολσεβίκοι ισχυρίζονται ότι σε επαναστατική περίοδο είναι αναμενόμενο να υποχωρεί η δημιουργικότητα στην τέχνη. Η Γαλλική Επανάσταση όμως αποδεικνύει το αντίθετο, για να αναφέρω μόνο τη μεγαλειώδη μουσική της Μασσαλιώτιδας, που θα μείνει ζωντανή για πάντα. Η Γαλλική Επανάσταση απέδωσε πλούσιους πνευματικούς καρπούς στην ποίηση, τη ζωγραφική, την επιστήμη, τα γράμματα και τη σπουδαία λογοτεχνία. Ωστόσο, η Γαλλική Επανάσταση ποτέ δεν καθλώθηκε από μια και μόνη δογματική ιδέα όπως στην περίπτωση της Ρωσίας. Οι Ιακωβίνοι, που προσπάθησαν να αλυσοδέσουν το πνεύμα της Γαλλικής Επανάστασης, το πλήρωσαν ακριβά. Οι Μπολσεβίκοι αντέγραψαν τις καταστροφικές όψεις της Γαλλικής Επανάστασης. Αλλά δεν έχουν να παρουσιάσουν τίποτε ανάλογο με τα θετικά επιτεύγματα εκείνης της περιόδου.

Λέω ότι τίποτε εξαιρετικό δεν δημιουργήθηκε στη Ρωσία. Για να είμαι ακριβής, θα πρέπει να εξαιρέσω το σπουδαίο επαναστατικό ποίημα «Οι δώδεκα» του Αλεξάντερ Μπλοκ. Όμως ακόμη και αυτή η προικισμένη ιδιοφυΐα, που εμπνεύστηκε βαθιά από την Επανάσταση, και εμβαπτίστηκε στη φωτιά που ερχόταν να εξαγνίσει ολόκληρη τη ζωή, γρήγορα σταμάτησε να δημιουργεί. Η σύλληψή του από την Τσεκά το 1919, η τρομοκρατία, τα βασάνια και η απελπισία που κυριαρχούσαν γύρω του, η αλόγιστη σπατάλη ζωής και ενέργειας, έφθειραν το πνεύμα του και κατέστρεψαν την υγεία του. Σύντομα ο Αλεξάντερ Μπλοκ έπαψε να υπάρχει.

Ακόμη και ένας Μπλοκ δεν μπόρεσε να είναι δημιουργικός, καθώς η σιδερένια μέγγενη σφιγγόταν γύρω από το μυαλό του — η μέγγενη της μπολσεβίκικης καχυποψίας, των διώξεων και της λογοκρισίας. Μέχρι πού έφτανε αυτή η λογοκρισία το συνειδητοποίησα από ένα έγγραφο που ανακάλυψε η Αποστολή του Μουσείου στη Βόλγκντα. Ήταν μια

«εμπιστευτική, άκρως απόρρητη» διαταγή που εκδόθηκε το 1920 με την υπογραφή της Ουλιάνοβα, αδελφής του Λένιν και επικεφαλής τού Επιτροπάτου Κεντρικής Εκπαίδευσης. Έδινε εντολή στις βιβλιοθήκες όλης της επικράτειας να «αποσύρουν τη μη κομμουνιστική λογοτεχνία, εκτός από τη Βίβλο, το Κοράνι και τους κλασικούς — συμπεριλαμβανομένων και των κομμουνιστών συγγραφέων που καταπιάνονταν με ζητήματα τα οποία είχαν «επιλυθεί με διαφορετικό τρόπο» από το υπάρχον καθεστώς. Η καταδικασμένη με αυτόν τον τρόπο λογοτεχνία έπρεπε να σταλεί για πολτοποίηση «λόγω έλλειψης χαρτιού».

Παρόμοια διατάγματα, καθώς και το κρατικό μονοπώλιο όλων των υλικών, των τυπογραφείων και των μέσων κυκλοφορίας, έπνιγαν κάθε δημιουργική δουλειά στη γέννησή της. Ο εκδότης μιας μικρής συνεταιριστικής εφημερίδας δημοσίευσε ένα εξάισιο ποίημα, ανυπόγραφο. Ήταν η κραυγή διαμαρτυρίας της βασανισμένης ψυχής ενός ποιητή ενάντια στη συνεχιζόμενη τρομοκρατία. Ο εκδότης συνελήφθη αμέσως και το μικρό του μαγαζί έκλεισε. Όσο για τον συγγραφέα, αν ήξεραν τα στοιχεία του, θα τον είχαν εκτελέσει. Δίχως αμφιβολία υπήρχαν πολλές φωνές αγωνίας στη Ρωσία, όμως τις κατέπνιγαν. Ήταν αδύνατον να τις ακούσει κανείς ή να τις κατανοήσει. Μόνο το μέλλον κρατάει το κλειδί των πολιτιστικών και καλλιτεχνικών θησαυρών, που τώρα κρύβονται από τα μάτια του Άργου* στο Επιτροπάτο Εκπαίδευσης και στους πολυάριθμους άλλους θεσμούς λογοκρισίας.

Προς το παρόν, η Ρωσία έγινε σκουπιδότοπος για μετριότητες στην τέχνη και την κουλτούρα. Αυτοί ξέρουν να υποκλίνονται στους παντοδύναμους πολιτικούς κομισάριους χωρίς να ασφικτιούν από τους περιορισμούς. Ζουν στο Κρεμλίνο και απολαμβάνουν την αφρόκρεμα της ζωής, ενώ οι αληθινοί ποιητές — όπως ο Μπλοκ και άλλοι — πεθαίνουν μες στην ανέχεια και την απελπισία.

Το κενό στη λογοτεχνία, την ποίηση και την τέχνη γίνεται αισθητό περισσότερο στα θέατρα και ιδιαίτερα τα Κρατικά. Κάποτε παρακολούθησα μια πεντάωρη παράσταση στο θέατρο Αλεξαντρόφσκι τού Πέτρογκραντ, που έπαιζε τον Οθέλλο, με την Αντρέγεβνα, σύζυγο του Γκόρκι,

* Σ.τ.Μ.: Άργος παντεπόπτης· μυθικό τέρας με μάτια σε όλο το σώμα του.

ως Δεισδαιμόνα. Χειρότερη κακοποίηση έργου δεν θυμάμαι να έχω ξαναδεί. Παρακολούθησα τα περισσότερα έργα που ανέβαζε το Κρατικό Θέατρο, αλλά κανένα δεν αναφερόταν έστω υπαινικτικά στο σεισμό που είχε ταρακουνήσει συθέμελα τη Ρωσία. Ούτε στη σκηνοθεσία, τα σκηνικά ή την ερμηνεία υπήρχε κάποια καινούρια νότα. Κυριαρχούσε η κοινοτοπία, η ανεπάρκεια, η άγνοια, ακόμη και για τις προόδους στη δραματική τέχνη των χωρών της μπουρζουαζίας. Και δεν είχαν την παραμικρή συνάφεια με τις διαδικασίες της Επανάστασης.

Μοναδική εξαίρεση το Θέατρο Τέχνης στη Μόσχα. Η παράσταση *Κατάλυμα για τη νύχτα*, του Γκόρκι, είχε ξεχωριστή δύναμη. Αληθινή τέχνη έκανε επίσης το εργαστήριο Στανισλάβσκι. Ήταν οι μοναδικές οάσεις στην καλλιτεχνική έρημο της Ρωσίας. Ωστόσο, ακόμη και στο Θέατρο Τέχνης τίποτε δεν παρέπεμπε στα επαναστατικά γεγονότα που βίωνε η Ρωσία. Βασιζόταν ακόμη στο ρεπερτόριο στο οποίο όφειλε τη φήμη του εδώ κι ένα τέταρτο του αιώνα. Δεν υπήρχαν καινούριοι Ίψεν, Τολστόι ή Τσέχωφ να διαμαρτυρηθούν με βροντερή φωνή ενάντια στην καινούρια όψη του κακού, κι αν υπήρχαν, κανένα θέατρο δεν θα τους ανέβαζε. Ήταν πιο ασφαλές να ερμηνεύεις το παρελθόν παρά να δίνεις φωνή στο παρόν. Όμως παρόλο που το Θέατρο Τέχνης έμενε αυστηρά προσκολλημένο στο παρελθόν, ο Στανισλάβσκι αντιμετώπιζε συχνά δυσκολίες με τις αρχές. Τον είχαν συλλάβει και μια φορά του έκαναν έξωση από το εργαστήριο. Μόλις είχε μετακομίσει σε καινούριο χώρο, όταν τον επισκέφτηκα με τη Λουίζ Μπράιαντ, που μου είχε ζητήσει να της κάνω τη διερμηνέα. Ο Στανισλάβσκι έμοιαζε έρημος και αποκαμωμένος ανάμεσα στις κλειστές ακόμη κούτες με τη θεατρική του περιουσία. Και τις επόμενες φορές που τον συνάντησα, εκδήλωσε την απαισιοδοξία του για το μέλλον του θεάτρου στη Ρωσία. «Χωρίς καινούρια έργα, η έμπνευση στερεύει, οι καλλιτέχνες βαλτώνουν και το θέατρο όχι μόνο δεν προοδεύει αλλά εκφυλίζεται», έλεγε. Ωστόσο η μεγάλη δημιουργικότητα του Στανισλάβσκι δεν του επέτρεπε να βαλτώσει. Έψαχνε διαρκώς καινούριες φόρμες ερμηνείας. Τελευταία προσπαθούσε να παντρέψει αρμονικά το τραγούδι με τη θεατρική πλοκή. Παρακολούθησα την τελική πρόβα μιας τέτοιας προσπάθειας και τη βρήκα πολύ εντυπωσιακή. Η ρεαλιστική φινέτσα που έχει κατακτήσει ο Στανισλάβσκι στη δραματική τέχνη

προσέδιδε στη φωνή μεγαλείο. Όμως όλες αυτές οι προσπάθειες περιορίζονταν στο εργαστήριο και το μικρό κύκλο των μαθητών του· δεν είχαν καμία σχέση με τους Μπολσεβίκους της Προλέτκουλτ.

Πολύ πριν έρθουν οι Μπολσεβίκοι, είχαν ξεκινήσει και μερικοί άλλοι πειραματισμοί, που επιτράπηκε να συνεχίσουν επειδή δεν είχαν καμία σχέση με τη ρωσική πραγματικότητα. Το θέατρο Κάμερνι επιχειρεί να ελευθερώσει τον ηθοποιό από την κυριαρχία του κειμένου, που περιορίζει την έκφραση και επιβάλλει τις καθιερωμένες δραματικές ερμηνείες. Η ανατρεπτική παρέμβαση επιτυγχάνει αξιόλογα αποτελέσματα με τον καινούριο τρόπο ερμηνείας, πλαισιωμένη από αληθινά σκηνικά και μουσική, αλλά κυρίως σε έργα ελαφρού ρεπερτορίου.

Μια άλλη πρωτότυπη προσπάθεια γίνεται από το θέατρο. Σεμπεράντε. Βασίζεται στην αντίληψη ότι το γραμμένο θεατρικό έργο εμποδίζει την πολυδιάστατη ανάπτυξη του ηθοποιού. Γι' αυτό, στο θέατρο θα πρέπει να αυτοσχεδιάζουμε, παρέχοντας μεγαλύτερα περιθώρια στο αυθορμητισμό, την έμπνευση και τη διάθεση του καλλιτέχνη. Είναι μια καινοτομία, αλλά επειδή τα αυτοσχέδια θεατρικά έργα περιορίζονται εξίσου από την κρατική λογοκρισία, το ρεπερτόριο των Σεμπεραντιστών πάσχει από έλλειψη ιδεών.

Το πιο ενδιαφέρον πολιτιστικό εγχείρημα που συνάντησα στο Κίεβο ήταν η δουλειά της εβραϊκής Κουλτούρ-λίγκας. Ο πυρήνας της οργανώθηκε το 1918, για να καλύψει τις ανάγκες των θυμάτων των πογκρόμ, τα οποία χρειάζονταν φροντίδα, στέγη, τροφή και ρουχισμό. Οι νεαροί Εβραίοι άνθρωποι των γραμμάτων και ένας ικανός διοργανωτής δημιούργησαν την Κουλτούρ-λίγκα. Δεν περιορίστηκαν στην ικανοποίηση των υλικών μόνο αναγκών εκείνων των άτυχων ανθρώπων. Οργάνωσαν ξενώνες για παιδιά, δημόσια σχολεία, γυμνάσια, βραδινά μαθήματα· αργότερα προστέθηκε μια αίθουσα σεμιναρίων και ένα εργαστήριο τέχνης. Όταν επισκεφτήκαμε το Κίεβο, η Κουλτούρ-λίγκα είχε στην κατοχή της τυπογραφείο και θεατρικό εργαστήριο, εκτός από τους άλλους εκπαιδευτικούς οργανισμούς, και είχε ιδρύσει 230 παραρτήματα στην Ουκρανία. Σε μια λογοτεχνική βραδιά, έπαιξαν μια θεατρική παράσταση ειδικά για τα μέλη της Αποστολής, όπου είδαμε με τα μάτια μας τα εκπληκτικά επιτεύγματα της Κουλτούρ-λίγκας.

Σε εκείνην τη λογοτεχνική βραδιά απέδωσαν το ποίημα του Πέρεζ «Οι τέσσερις εποχές» σαν χορωδιακό τραγούδι. Το αποτέλεσμα ήταν εντυπωσιακό. Η φύση καθώς γεννιέται η άνοιξη, τα πουλιά που αναπέμπουν το χαρούμενο τραγούδι του έρωτα, το ειδυλλιακό μυστήριο του ζευγαρώματος, η έκσταση της ανανέωσης και της ωρίμανσης, ο βρυχηθμός της καταιγίδας που έρχεται, η συντριβή των πανίσχυρων γιγάντων που τους χτυπάει ο κεραυνός, το απαλό ψιχάλισμα της βροχής, τα φύλλα που στροβιλίζονται και πέφτουν στο έδαφος, η κατήφεια και το πάθος του φθινοπώρου, η τελευταία απελπισμένη αντίσταση της Φύσης ενάντια στο θάνατο, τα δέντρα με το λευκό τους σάβανο — όλα ζωντανεμένα από την πρωτότυπη, πολυφωνική αφήγηση. Οι καλλιτέχνες ζωγράφιζαν μπροστά στα μάτια μας όλες τις αποχρώσεις της Φύσης πάνω στη μικρή αυτοσχέδια σκηνή της Κουλτούρ-λίγκας.

Την επόμενη ημέρα επισκεφτήκαμε το εργαστήριο εικαστικών. Οι πιο ενδιαφέρουσες ήταν οι τάξεις των παιδιών. Εκεί δεν υπήρχε πειθαρχία, ούτε άκαμπτοι κανόνες και τυποποιημένος έλεγχος πάνω στις αισθητικές τους παρορμήσεις. Τα παιδιά έκαναν σχέδιο, ζωγραφική και γλυπτική — ως επί το πλείστον εβραϊκά θέματα: μια πόλη όπου γίνεται πογκρόμ, φτιαγμένη από ένα αγόρι δεκατεσσάρων ετών· ένας ευσεβής Εβραίος με σκουφάκι που προσεύχεται στη συναγωγή, ενώ ο φόβος για τις αγριότητες του πογκρόμ απεικονίζεται σε κάθε χαρακτηριστικό τού προσώπου του· μια γριά Εβραία, τραγικό απομεινάρι μιας ολόκληρης οικογένειας που σφαγιάστηκε· και παρόμοιες σκηνές από τη ζωή των Εβραίων της Ρωσίας. Το αποτέλεσμα ήταν συχνά άτεχνο, αλλά δεν είχε τίποτε από την πομπώδημανιέρα της Προλέτκουλτ. Δεν γινόταν προσπάθεια να επιβληθεί μια συγκεκριμένη φόρμουλα πάνω στην καλλιτεχνική έκφραση.

Αργότερα παρακολουθήσαμε το θεατρικό εργαστήριο. Σε ένα άδειο δωμάτιο, χωρίς σκηνικά, φωτισμό, κοστούμια ή μακιγιάζ, οι καλλιτέχνες της Κουλτούρ-λίγκας έπαιξαν εκτός από μερικά μονόπρακτα κι ένα ανέκδοτο έργο που βρέθηκε ανάμεσα στα πράγματα ενός θεατρικού συγγραφέα. Τέτοια ολοκληρωμένα και άψογη αισθητικά παράσταση σπάνια είχα ξαναδεί στο παρελθόν. Το έργο είχε τίτλο *Το τέλος του κόσμου*. Η οργή του Θεού αντηχεί σαν φοβερή βροντή σ' όλον τον κόσμο,

προειδοποιώντας τον άνθρωπο ότι έρχεται το τέλος. Ωστόσο αυτός δεν δίνει σημασία. Τότε όλα τα στοιχεία της φύσης εξαπολύονται, το ένα μετά το άλλο με μανιασμένη ορμή· η καταιγίδα μαινεται και ουρλιάζει, καθώς οι φωνές του ανθρώπου πνίγονται την τρομερή ώρα της κρίσης. Ο κόσμος καταποντίζεται, και όλα απομένουν νεκρά.

Ύστερα, κάτι αρχίζει να κινείται ξανά. Μαύρες σκιές που συμβολίζουν πλάσματα, μισοανθρώπινα, μισόθηριώδη, με παραμορφωμένα πρόσωπα και διστακτικές κινήσεις, βγαίνουν έρποντας από τις σπηλιές τους. Με δέος και φόβο απλώνουν τρέμοντας τα χέρια ο ένας προς τον άλλον. Διστακτικά στην αρχή, με περισσότερη εμπιστοσύνη έπειτα, ο άνθρωπος προσπαθεί μαζί με τους συντρόφους του να υψωθεί πάνω από τη σκοτεινή άβυσσο. Το φως αρχίζει να χαράζει. Μια βροντερή φωνή κυλάει και πάλι πάνω από τη γη. Η φωνή της ολοκλήρωσης.

Ήταν ένα συγκλονιστικό, καλλιτεχνικό επίτευγμα.

Όταν πρωτοοργανώθηκε η Λίγκα, οι Μπολσεβίκοι τη στηρίζαν οικονομικά. Αργότερα, όταν ξαναπήραν το Κίεβο, μετά την υποχώρηση του Ντενίκιν, η υποστήριξη στα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Κουλτούρ-λίγκας ήταν ελάχιστη. Αυτή η εχθρική συμπεριφορά οφειλόταν στο Γεβκόμ, το Εβραϊκό Κομμουνιστικό Τμήμα, που μηχανορραφεί ενάντια σε κάθε ανεξάρτητη εβραϊκή πολιτιστική προσπάθεια. Φεύγοντας από το Κίεβο, αφήσαμε τα φλογερά στελέχη της Λίγκας γεμάτα ανησυχία για το μέλλον της οργάνωσης. Δεν είμαι σε θέση να ξέρω αν η Λίγκα κατάφερε να συνεχίσει τη δουλειά της ή την απαγόρευσαν τελείως. Όσο αξιέπαινες κι αν ήταν οι νεωτεριστικές προσπάθειες της Κουλτούρ-λίγκας και η αναζήτηση από τον Κάμερνει και τον Σεμπεράντε νέων τρόπων έκφρασης, δεν φαίνεται να είχαν καμία σχέση με την Επανάσταση.

Η αποκαλούμενη καλλιτεχνική υποστήριξη του Κράτους παρέχεται κυρίως στα θεατρικά εγχειρήματα του Λουνατσάρσκι και τις άλλες παρόμοιες κομμουνιστικές προσεγγίσεις της κουλτούρας. Όταν συνάντησα τον Λουνατσάρσκι για πρώτη φορά, τον θεώρησα λιγότερο πολιτικό και περισσότερο καλλιτέχνη. Παρακολούθησα τις διαλέξεις του στο Πανεπιστήμιο Σβερντόλφ, όπου, μπροστά σε ένα μεγάλο ακροατήριο από εργάτες και εργάτριες, παρουσίαζε με εκλαϊκευμένο τρόπο την καταγωγή και εξέλιξη της τέχνης. Ήταν εξαιρετικός. Όταν τον συνάντησα ξανά,

είχε εμπλακεί τόσο πολύ στα δίχτυα της κομματικής πειθαρχίας και είχε χάσει το δυναμισμό του σε τέτοιο βαθμό που κάθε του προσπάθεια ματαιωνόταν. Τότε άρχισε να γράφει θεατρικά έργα. Αυτό υπήρξε η καταστροφή του. Από τη μια δεν τολμούσε να καταπιαστεί με υλικό από την τρέχουσα πραγματικότητα, από την άλλη η Επανάσταση του Φλεβάρη, ο Κερένσκι και η Συντακτική Συνέλευση είχαν χρησιμοποιηθεί κατά κόρον. Ο Λουνατσάρσκι στράφηκε στη Γερμανική Επανάσταση. Έγραψε το *Σιδεράς και Σύμβουλος*, ένα είδος μπουρλέσκ. Το έργο είναι τόσο ερασιτεχνικό και κοινότοπο που κανένα θέατρο εκτός Ρωσίας δεν θα ενδιαφερόταν να το ανεβάσει. Όμως ο Λουνατσάρσκι έλεγχε όλα τα θέατρα — γιατί να μην προβάλλει τα δικά του έργα; Το ανέβασμα ήταν δαπανηρότατο, σε μια εποχή που εκατομμύρια στο Βόλγα λιμοκτονούσαν. Όμως κι αυτό θα μπορούσε να το συγχωρήσει κανείς, αν το έργο είχε κάποιο νόημα ή κάποια σχέση με την τραγωδία της Ρωσίας. Αντίθετα, του έλειπε κάθε ζωντάνια και ήταν πλούσιο μόνο σε χυδαίες σκηνές που σκιαγραφούσαν τον Λούντεντορφ, τον αποστάτη Σοσιαλδημοκράτη Πρόεδρο, έναν έκφυλο αριστοκράτη και μια πριγκίπισσα του υποκόσμου. Οι μεθυσμένοι άντρες χτυπιόντουσαν μανιασμένοι για να αρπάξουν τη γυναίκα και της έσκιζαν το φόρεμα γυμνώνοντας την πλάτη της. Η σκηνή ήταν απηδαστική, αλλά δεν ακούστηκε ούτε μια διαμαρτυρία από τους δασκάλους και τα μέλη του Επιτροπάτου Παιδείας που γέμιζαν το θέατρο, για την προσβολή προς τη νοημοσύνη και το καλό γούστο της επαναστατικής Ρωσίας. Αντιθέτως, χειροκροτούσαν τον συγγραφέα Λουνατσάρσκι, αφού από αυτόν έπαιρναν δελτία φαγητού. Δεν είχαν την πολυτέλεια να ασκούν κριτική.

Η ματαιοδοξία και η δύναμη διαφθείρουν και τους ισχυρότερους χαρακτήρες, και ο Λουνατσάρσκι δεν ήταν από αυτούς. Έχοντας σωστή κρίση αλλά αδύναμη θέληση, γινόταν θύμα της κομματικής πειθαρχίας και των μηχανορραφιών του περιβάλλοντός του. Ίσως παίρνει εκδίκηση, επιβάλλοντας τα θεατρικά έργα του στο ευρύ κοινό και στους ηθοποιούς που εξαρτώνται από αυτόν.

Αναλύοντας προσεκτικά τις εκπαιδευτικές και πολιτιστικές προσπάθειες των Μπολσεβίκων, ένας σοβαρός μελετητής θα βγάλει τα ακόλουθα συμπεράσματα: πρώτον, στην εκπαίδευση της σημερινής Ρωσίας

υπερισχύει η ποσότητα και όχι η ουσία· δεύτερον, τα θέατρα, το μπαλέτο και τα μουσεία παίρνουν γενναία επιχορήγηση από την Κυβέρνηση, όχι από αγάπη για την τέχνη όσο για να δοθεί διέξοδος στα καταπιεσμένα και απραγματοποίητα ιδανικά του λαού.

Η πολιτική δικτατορία των Μπολσεβίκων με ένα χτύπημα κατέστρεψε την εξέλιξη της κοινωνικής ζωής στη Ρωσία. Δεν υπήρχε βήμα ούτε για τον πιο ειρηνικό κοινωνικό διάλογο, ούτε σύλλογοι ούτε τόποι συνάντησης ούτε εστιατόρια, ούτε καν αίθουσες χορού. Θυμάμαι την έκφραση έκπληξης του Ζόριν, όταν τον ρώτησα αν οι νέοι συναντιούνται καμιά φορά για να χορέψουν μακριά από την κομμουνιστική επιτήρηση. «Στις αίθουσες χορού μαζεύονται αντεπαναστάτες», με πληροφόρησε, «τις κλείσαμε όλες». Το καθεστώς θεωρούσε επικίνδυνες τις συναισθηματικές και κοινωνικές ανάγκες του λαού.

Από την άλλη μεριά, οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης — πείνα, κρύο και σκοτάδι — απομυζούσαν τη ζωή των ανθρώπων. Ζόφος και απελπισία την ημέρα, έλλειψη χώρου, δίχως φως και ζεστασιά τη νύχτα, δίχως ελπίδα διαφυγής. Φυσικά, υπήρχε η πολιτική ζωή του Κομμουνιστικού Κόμματος — μια ζωή αυστηρή και γεμάτη απαγορεύσεις, μια ζωή χωρίς χρώμα και ζεστασιά. Οι μάζες δεν είχαν επαφή ούτε ενδιαφέρον γι' αυτήν τη ζωή, αλλά δεν επιτρεπόταν να έχουν τίποτε άλλο δικό τους. Όταν ένας λαός ασφυκτιά, εγκυμονείται μια απειλή. Έπρεπε να βρεθεί διέξοδος. Το θέατρο, η όπερα και το μουσείο ήταν μια παρηγοριά. Τι σημασία είχε αν τα θέατρα δεν έδιναν τίποτε καινούριο; Αν η όπερα δεν είχε καλούς τραγουδιστές; Τι κι αν το μπαλέτο έκανε πάντα τις ίδιες πιρουέτες; Οι χώροι ήταν ζεστοί και φωτισμένοι. Πρόσφεραν ευκαιρία για ανθρώπινες επαφές, σε έκαναν να ξεχνάς τη μιζέρια και τη μοναξιά — ακόμη και την Τσεκά. Το θέατρο, η όπερα, το μπαλέτο και τα μουσεία έγιναν η δικλείδα ασφαλείας τού καθεστώτος. Εφόσον τα θέατρα δεν ύψωναν φωνή διαμαρτυρίας, δεν παρουσίαζαν τίποτε καινούριο ή σημαντικό, τους επέτρεπαν να συνεχίζουν. Έτσι, έλυναν ένα μεγάλο και πολύ δύσκολο πρόβλημα, παρέχοντας θαυμάσιο υλικό για εξωτερική προπαγάνδα.

Η εκμετάλλευση του λιμού

Στα τέλη του καλοκαιριού του 1921 έφτασαν τα τρομερά νέα του λιμού. Για όσους είχαν επαφή με την κατάσταση στο εσωτερικό, η είδηση δεν ήταν απροσδόκητη. Όταν μπήκε το καλοκαίρι, μάθαμε πως ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού ήταν καταδικασμένο σε θάνατο από αστία. Οι αναφορές των γεωπόνων, που έκαναν συνέδριο τον ίδιο καιρό στη Μόσχα, αποδείκνυαν ότι εξαιτίας του γραφειοκρατικού συγκεντρωτισμού, της διαφθοράς και της καθυστέρησης στη διανομή των γεννημάτων, η σπορά υπήρξε καθυστερημένη και ανεπαρκής. Ο σοβιετικός τύπος δεν δημοσίευσε τα συμπεράσματα του συνεδρίου των γεωπόνων. Όμως τον Ιούλιο εμφανίστηκαν στην *Πράβντα* και την *Κζβέστια* τα πρώτα άρθρα για την τρομερή ξηρασία στην περιοχή του Βόλγα και τις ανησυχητικές συνθήκες που επικρατούσαν στις περιοχές του λιμού.

Αμέσως διάφορες ομάδες και μεμονωμένα άτομα έτρεξαν πρόθυμα να συνεργαστούν με την Κυβέρνηση για την αντιμετώπιση της απειλής. Στοιχεία της Αριστερής Πτέρυγας — Αναρχικοί, Σοσιαλεπαναστάτες και Μαξιμαλιστές — προθυμοποιήθηκαν να οργανώσουν επιτροπές βοήθειας και να συγκεντρώσουν κεφάλαια. Όμως οι σοβιετικές αρχές δεν ανταποκρίθηκαν. Αντίθετα, στοιχεία της Δεξιάς, όπως οι Καντέ (Συνταγματικοί Δημοκράτες), ο Κίσκιν, Υπουργός Οικονομικών του Κερένσκι, η κ. Κούσκοβα, ο Προκόποβιτς και άλλοι επιφανείς συντηρητικοί, που είχαν πολεμήσει με κάθε τρόπο την Επανάσταση, έγιναν δεκτοί με ανοιχτές αγκάλες από την Κυβέρνηση των Μπολσεβίκων. Όλοι αυτοί, που είχαν συλληφθεί και φυλακιστεί στον παρελθόν σαν αντεπαναστάτες, τώρα προτιμήθηκαν από τους αριστερούς και τους επιτράπηκε να οργα-

νώσουν ομάδα με το όνομα Επιτροπή Πολιτών. Όταν αργότερα αρνήθηκαν την κηδεμονία του Σοβιέτ της Μόσχας και απαίτησαν πλήρη αυτονομία δράσης και δικαίωμα να εκδώσουν δική τους εφημερίδα, η Κυβέρνηση υποχώρησε. Δυο πιθανές εξηγήσεις υπάρχουν γι' αυτές τις διακρίσεις υπέρ των αντιδραστικών και ενάντια σε όσους είχαν ταχθεί αποφασιστικά με την Επανάσταση. Πρώτον, ότι οι Μπολσεβίκοι θεωρούσαν επικίνδυνο να τριγυρνούν ελεύθερα ανάμεσα στους αγρότες τα Αριστερά στοιχεία· δεύτερον, έκριναν αναγκαίο να εντυπωσιάσουν την Ευρώπη, χρησιμοποιώντας την ομάδα των συντηρητικών. Αυτό έγινε φανερό πριν ακόμη η Επιτροπή Πολιτών αναλάβει φιλανθρωπικό έργο.

Στην αρχή η Επιτροπή είχε την απόλυτη στήριξη της Κυβέρνησης. Τους παραχωρήθηκε ολόκληρο κτίριο για γραφεία και τους έδωσαν το δικαίωμα να εκδώσουν εφημερίδα, την *Πόμοστς* [Ενίσχυση]. Τους υποσχέθηκαν επίσης ότι θα επέτρεπαν στα μέλη τους να ταξιδέψουν στη Δυτική Ευρώπη, για να κινήσουν το ενδιαφέρον των κυβερνήσεων και της κοινής γνώμης και να εξασφαλίσουν βοήθεια για τα θύματα του λιμού. Εκδόθηκαν δυο τεύχη της εφημερίδας. Η εμφάνισή της προκάλεσε τα αναμενόμενα σχόλια: ήταν ακριβής αναπαραγωγή, στο μέγεθος, τη στοιχειοθέτηση και τη γενική εμφάνιση, της παλιάς *Βιεντομοστί*, της πιο αντιδραστικής φυλλάδας του προηγούμενου καθεστώτος. Ως προς το περιεχόμενο ήταν, φυσικά, πολύ συγκρατημένη. Όμως ανάμεσα στις γραμμές κρυβόταν η αντιπολιτευτική διάθεση απέναντι στο κυβερνών Κόμμα. Στο πρώτο τεύχος υπήρχε επιστολή του Μητροπολίτη Τίχωνα, που ζητούσε από τους πιστούς να στείλουν τη συνεισφορά τους προσωπικά στον ίδιο. Διαβεβαίωνε το ποίμνιό του πως είχε τον πλήρη έλεγχο της διανομής των προσφορών. Στην Επιτροπή Πολιτών δόθηκε απεριόριστη ελευθερία δράσης και το γεγονός χαιρετίστηκε από τους Μπολσεβίκους σαν απόδειξη του φιλελεύθερου καθεστώτος τους και της προθυμίας τους να συνεργαστούν με τους πάντες για την ανακούφιση των θυμάτων του λιμού.

Στο μεταξύ, η Σοβιετική Κυβέρνηση ήρθε σε συμφωνία με την Αμερικανική Διαχείριση Βοήθειας και άλλες ευρωπαϊκές οργανώσεις συμπάραστασης προς τα θύματα του Βόλγα. Ακολούθησε επιδρομή στα γραφεία της Επιτροπής Πολιτών, η εφημερίδα απαγορεύτηκε και τα ηγετι-

κά στελέχη της Επιτροπής έπεσαν στα χέρια της Τσεκά με τη συνηθισμένη κατηγορία του αντεπαναστάτη. Λογικά, η κυρία Κούσκοβα και οι συνεργάτες της δεν ήταν βέβαια λιγότερο αντεπαναστάτες όταν οργανωναν βοήθεια στο Βόλγα απ' ό,τι πρωτύτερα, από το 1917 και εξής. Γιατί λοιπόν το Κομμουνιστικό Κράτος δέχτηκε αυτούς, ενώ απέρριψε τη συνδρομή των γνήσιων επαναστατών; Αποκλειστικά για λόγους προπαγάνδας. Όταν η Επιτροπή Πολιτών είχε προσφέρει την εκδούλευση, έφαγε την κλοτσιά της με το γνωστό μπολσεβίκικο τρόπο. Μόνο σε ένα πρόσωπο δεν τόλμησε να απλώσει χέρι η Τσεκά — στη Βέρα Νικολάιεβνα Φίγκνερ, τη σεβάσμια επαναστάτρια. Βαθύς ανθρωπισμός την ώθησε να συμμετέχει στην Επιτροπή Πολιτών και να αφοσιωθεί στο έργο με τον ίδιο ζήλο που είχε ξεχωρίσει κάποτε σαν ηγετική φυσιογνωμία της Ναρρόντναγια Βόλια. Τα είκοσι δύο χρόνια που θάφτηκε ζωντανή στο Σλίσελμπουργκ δεν είχαν καταφέρει να λυγίσουν το φρόνημά της. Όταν συνέλαβαν την Επιτροπή Πολιτών, η Βέρα Νικολάγεβνα απαίτησε να μοιραστεί την ίδια τύχη, όμως η Τσεκά, γνωρίζοντας τη μεγάλη πνευματική ακτινοβολία αυτής της γυναίκας στη Ρωσία και στο εξωτερικό, δεν τόλμησε να την πειράξει. Τα άλλα μέλη της Επιτροπής Πολιτών κρατήθηκαν στη φυλακή για μεγάλο διάστημα, έπειτα εξορίστηκαν σε μακρινές περιοχές της Ρωσίας, και τέλος απελάθηκαν.

Εκτός από τις ξένες οργανώσεις που ανέλαβαν φιλανθρωπικό έργο στη Ρωσία, η Σοβιετική Κυβέρνηση μπορούσε να επιδεικνύεται στα μάτια του κόσμου σαν μοναδικός χορηγός βοήθειας προς τις επαρχίες που λιμοκτονούσαν. Ο Καλίνιν, ο πρόεδρος μαριονέτα της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας, εφοδιασμένος με άφθονα προπαγανδιστικά φυλλάδια και περιστοιχιζόμενος από κουστωδία Σοβιετικών αξιωματούχων και ξένων ανταποκριτών, έκανε θριαμβευτική περιοδεία στην πληγείσα περιοχή. Το γεγονός διατυμπανίστηκε σε όλον τον κόσμο, με το αναμενόμενο αποτέλεσμα. Όμως την πραγματική δουλειά στις περιοχές του λιμού δεν την έκανε ο επίσημος μηχανισμός όσο το μεγάλο πλήθος ανώνυμων αντρών και γυναικών από τις γραμμές του προλεταριάτου και της *ιντελιγκέντσιας*. Με πλήρη αφοσίωση και αυταπάρνηση έδωσαν ό,τι καλύτερο από τις λιγοστές δυνάμεις που τους είχαν απομείνει. Πολλοί πέθαναν από τύφο, κακουχίες, και εξάντληση· άλλοι σφαγιαστήκαν από τη

δύναμη του σκότους, που τώρα, ακόμη περισσότερο απ' ό,τι στην εποχή του Τολστόι, κρατάει υπόδουλο μεγάλο μέρος των Ρώσων. Οι άμοιροι χωριάτες σκότωναν γιατρούς, νοσοκόμες και εθελοντές που έρχονταν να βοηθήσουν, θαρρώντας πως ήταν διαβολικά πνεύματα που έφερναν λιμό και συμφορές στη Ρωσία. Έτσι χάθηκαν, άγνωστοι και ατραγούδιστοι, μάρτυρες και ήρωες αληθινοί.

32.

Η Σοσιαλιστική Δημοκρατία καταφεύγει στην απέλαση

Η Τσεκά είχε καταφέρει να τρομοκρατήσει ολόκληρο το λαό. Μοναδικές εξαιρέσεις, οι ιδεολόγοι εκείνοι που με σθένος και πίστη αψηφούσαν τους Μπολσεβίκους όπως παλιότερα τους Ρωμανόφ. Γνώρισα πολλά από αυτά τα γενναία πνεύματα και πάνω τους στήριξα τη μοναδική ελπίδα σωτηρίας μέσα στη γενική κατάρρευση. Αποτελούσαν ζωντανή απόδειξη για το πόσο ανίσχυρη είναι η τρομοκρατία μπρος σε ένα Ίδανικό.

Κλασική περίπτωση αυτού του είδους ανθρώπων, ένας Αναρχικός που η Τσεκά αναζητούσε καιρό τώρα σαν επικίνδυνο Μαχνοβίτη. Ανήκε στο στρατιωτικό επιτελείο των Ουκρανών επαναστατών *ποβστάντσι*, στενός φίλος και σύμβουλος του Μάχνο. Συνδέθηκε μαζί του όταν βρέθηκαν στο ίδιο *κάτοργκα*, τον καιρό του Τσάρου. Μοιράστηκε όλες τις δυσκολίες και τους κινδύνους της ζωής των *ποβστάντσι* και συμμετείχε στις εκστρατείες εναντίον των εχθρών της Επανάστασης. Μετά την ήττα του Βράνγκελ και την τελευταία προδοσία του Μάχνο από τους Μπολσεβίκους, όταν διέλυσαν το στρατό του και σκότωσαν πολλούς από τους στρατιώτες, ο άνθρωπος αυτός κατάφερε να δραπετεύσει από τον κλοιό των Μπολσεβίκων. Αποφάσισε να έρθει στη Μόσχα για να γράψει μια ιστορία της Μαχνόβτσινα. Το ταξίδι ήταν ριψοκίνδυνο, και έγινε κάτω από τις πιο δύσκολες συνθήκες, όπου ο θάνατος παραμόνευε σε κάθε βήμα. Με ψευδώνυμο βρήκε ένα δωματάκι στα περίχωρα της πρωτεύουσας. Ζούσε στην έσχατη φτώχεια, κινδυνεύοντας κάθε στιγμή, και επισκεπτόταν τη γυναίκα του μόνο όταν έπεφτε σκοτάδι στην πόλη. Μια φορά κάθε είκοσι τέσσερις ώρες ερχόταν στο συμφωνημένο σημείο να ξεκουραστεί και να φάει το μοναδικό γεύμα της ημέρας: πατάτες, ρέγκα

και τσάι. Κάθε στιγμή κινδύνευε να τον αναγνωρίσουν γιατί ήταν πασίγνωστος στη Μόσχα. Η αναγνώριση σήμαινε εκτέλεση με συνοπτικές διαδικασίες. Και η γυναίκα του, αν την ανακάλυπταν, θα είχε την ίδια τύχη — η αφοσιωμένη γυναίκα που, μολονότι έγκυος, τον είχε ακολουθήσει στη Μόσχα. Αφού έψαξε απελπισμένα να βρει δουλειά, τελικά την προσέλαβαν σε ένα νηπιακό σταθμό, αλλά επειδή σε τέτοια ιδρύματα δεν έπαιρναν εγκύους, αναγκάζονταν να κρύβει την εγκυμοσύνη της. Έστεκε όρθια όλη μέρα στο πόστο της, και ζούσε με διαρκή φόβο για την ασφάλεια του συζύγου της.

Όταν γεννήθηκε το παιδί, η κατάσταση επιβαρύνθηκε. Οι ανώτεροι τη φόρτωναν περισσότερη δουλειά, επειδή είχε προσληφθεί κρύβοντας την αλήθεια. Η μικροπρέπεια των προϊσταμένων και η σκληρή δουλειά εξαντλούσαν τις δυνάμεις της, ενώ η καθημερινή αγωνία για τον άνθρωπο που αγαπούσε την έφερνε στα πρόθυρα της τρέλας. Μα τα ξεχνούσε όλα όταν τον έβλεπε να έρχεται.

Πέρασα πολλές βραδιές με αυτό το ζευγάρι. Ήταν εντελώς ξεκομμένοι από τον έξω κόσμο και τους παλιούς φίλους, ολομόναχοι, με αχώριστη συντροφιά το φόβο της αποκάλυψης και του θανάτου. Στο ζοφερό υγρό δωμάτιο όπου κοιμόταν το παιδί περάσαμε ώρες, μιλώντας χαμηλόφωνα για τους Ουκρανούς αγρότες και το κίνημα του Μάχνο. Ο φίλος μου ήξερε όλες τις φάσεις της ιστορίας από πρώτο χέρι, και τα ενσωμάτωνε τώρα στο βιβλίο του για τον Μάχνο. Ήταν απορροφημένος σε αυτό το έργο, που για πρώτη φορά θα έλεγε στον κόσμο την αλήθεια για τον Μάχνο και τους *ποβστάντσι*. Τον ένοιαζε μόνο η γυναίκα του και το παιδί του. Ξεχνούσε εντελώς τη δική του ασφάλεια, μολονότι ήξερε πως κάθε μέρα το δίχτυ της Τσεκά έσφιγγε πιο πολύ γύρω του. Με μεγάλες δυσκολίες πείστηκε τελικά να εγκαταλείψει την αγαπημένη του Ρωσία, για να σώσει με αυτόν τον τρόπο την οικογένειά του. Πολύ κολακευτικό για μια Σοσιαλιστική Δημοκρατία, τα πιο γενναία και ειλικρινή παιδιά της να κρύβονται ή να φεύγουν από την πατρίδα!

Δύο χρόνια η ζωή μου στη Ρωσία γινόταν ασταμάτητο μαρτύριο· είχα απόλυτη ανάγκη να σπάσω τη σιωπή. Όλο το καλοκαίρι υπέφερα από την οδυνηρή σύγκρουση ανάμεσα στην ανάγκη να φύγω και την αδυναμία να αποχωριστώ το παλιό μου ιδανικό. Σαν το τραγικό τέλος ενός

μεγάλου έρωτα, όπου μένει κανείς προσκολλημένος ακόμη κι όταν όλα έχουν τελειώσει.

Ενώ πάλευα να πάρω απόφαση, έγινε κάτι που έδειξε ακόμη πιο καθαρά την πλήρη απαξίωση των Μπολσεβίκων σαν επαναστατών. Ήταν η αναγγελία της επιστροφής στη Ρωσία του τσαρικού στρατηγού Σλάτσεφ, από τους πιο αντιδραστικούς και κτηνώδεις μιλιταριστές του παλαιού καθεστώτος. Από την αρχή είχε πολεμήσει ενάντια στην Επανάσταση και αργότερα ηγήθηκε των δυνάμεων του Βράνγκελ στην Κριμαία. Υπέβαλλε τους αιχμαλώτους πολέμου σε σατανικά βασανιστήρια και ήταν διαβόητος για φοβερά πογκρόμ. Τώρα ο Σλάτσεφ είχε ανανήψει και επέστρεφε στη «Χώρα των πατέρων του». Αυτός ο κορυφαίος αντεπαναστάτης και βασανιστής των Εβραίων, μαζί με αρκετούς άλλους στρατηγούς του Τσάρου και Λευκοφρουρούς έγινε δεκτός από τους Μπολσεβίκους με στρατιωτικές τιμές. Φυσικά ήταν ένα είδος τιμωρίας το ότι ο αντισημίτης υποχρεώθηκε να χαιρετήσει τον Εβραίο Τρότσκι σαν στρατιωτικά ανώτερό του. Όμως για την Επανάσταση και το ρωσικό λαό, η θριαμβευτική επιστροφή των ιμπεριαλιστών ήταν ύβρις.

Ο γερο-στρατηγός είχε αλλάξει χρώματα, αλλά όχι χαρακτήρα. Σε ένα γράμμα του απευθύνεται προς τους αξιωματικούς και τους στρατιώτες της στρατιάς του Βράνγκελ ως εξής:

Εγώ, ο Σλάτσεφ Κρίμσκι, διατάσσω να επιστρέψετε στη χώρα των πατέρων σας και στις τάξεις του Κόκκινου Στρατού. Η πατρίδα μάς χρειάζεται για την άμυνα ενάντια στους εχθρούς της. Σας διατάσσω να επιστρέψετε.

Σαν ανταμοιβή για τη νεόκοπη αγάπη προς τη Σοσιαλιστική Πατρίδα, ο Σλάτσεφ «Κρίμσκι» ανέλαβε την αποστολή να συντρίψει τους αγρότες της Καρέλια που ζητούσαν αυτοδιαχείριση. Εκεί βρήκε ευκαιρία να εκτονώσει ανεμπόδιστος τον αυταρχισμό του.

Στρατιωτικές υποδοχές και τιμές για τον άνθρωπο που πολέμησε στην πρώτη γραμμή ενάντια στην Επανάσταση, και φυλακή ή θάνατος για όσους αγαπούσαν την ελευθερία. Τον ίδιο καιρό τα αληθινά παιδιά της Ρωσίας, που υπερασπίστηκαν την Επανάσταση ενάντια σε όλες τις επιθέσεις και βοήθησαν τους Μπολσεβίκους να πάρουν την πο-

λιτική εξουσία, ξεριζώθηκαν από την πατρίδα και απελάθηκαν σε ξένους τόπους. Ποτέ η ιστορία δεν γνώρισε πιο τραγική αποτυχία. Πρώτοι απελάθηκαν από την «επαναστατική» Κυβέρνηση δέκα Αναρχικοί, γνωστοί στο διεθνές επαναστατικό κίνημα σαν δοκιμασμένοι ιδεολόγοι που είχαν υποφέρει για τις πεποιθήσεις τους. Ανάμεσά τους ο Βολίν, άνθρωπος εξαιρετικά καλλιεργημένος, ταλαντούχος συγγραφέας και ρήτορας, που εξέδιδε διάφορα αναρχικά έντυπα σε Ευρώπη και Αμερική. Στη Ρωσία, επιστρέφοντας το 1917, βοήθησε να οργανωθεί η Ουκρανική Ομοσπονδία Ναμπάτ και για ένα διάστημα δίδασκε στο Σοβιετικό Επιτροπάτο Εκπαίδευσης στο Χάρκοβο. Ο Βολίν ήταν μέλος ομάδας Αναρχικών παρτιζάνων που πολεμούσαν ενάντια στην αυστρογερμανική κατοχή. Επίσης, για αρκετό καιρό, έκανε εκπαιδευτικό και πολιτιστικό έργο στο στρατό του Μάχνο. Το 1921 φυλακίστηκε από τους Μπολσεβίκους και απελάθηκε μετά την απεργία πείνας των Αναρχικών της Ταγκάνκα που κράτησε δεκάμισι ημέρες.

Στην ίδια ομάδα συμμετείχε ο Γκ. Μαξίμοφφ, Αναρχικός με πολυετή δράση. Πριν από την Επανάσταση είχε πάρει ενεργό μέρος στις κινητοποιήσεις των σπουδαστών του Πανεπιστημίου του Πέτρογκραντ και των αγροτών. Συμμετείχε σε όλους τους επαναστατικούς αγώνες από την Επανάσταση του Φλεβάρη και μετά, ήταν ένας από τους εκδότες της *Γκολός Τρούντα* και μέλος της Πανρωσικής Γραμματείας των Αναρχοσυνδικαλιστών, προικισμένος και δημοφιλής συγγραφέας και ρήτορας.

Ο Μαρκ Μράτσνι, ένας άλλος από τους απελαθέντες, ήταν Αναρχικός από το 1907. Τον καιρό που κυβερνούσε με τις γερμανικές ξιφολόγχες την Ουκρανία ο Αταμάνος Σκοροπάντσκι, ο Μράτσνι ήταν μέλος του Επαναστατικού Γραφείου φοιτητών στο Χάρκοβο. Ινστρούκτορας στο Σοβιετικό Επιτροπάτο Σχολείων του Χαρκόβου και αργότερα στη Σιβηρία, εξέδιδε τη *Ναμπάτ* την περίοδο που ο Μάχνο συνεργαζόταν με τους Μπολσεβίκους. Αργότερα, τον συνέλαβαν μαζί με τους άλλους Αναρχικούς που ήρθαν στο Χάρκοβο για το Συνέδριο των Αναρχικών.

Ανάμεσα στους απελαθέντες ήταν επίσης ο Γιαρτσούκ, ο περίφημος ηγέτης των ναυτών της Κρονστάνδης στην εξέγερση του Ιουλίου 1917, άνθρωπος που ασκούσε ιδιαίτερη επιρροή στους ναύτες και τους εργάτες. Ο ιδεαλισμός του και η ανιδιοτέλειά του έχουν περάσει στην ιστορία.

Στην ίδια ομάδα ανήκαν και αρκετοί φοιτητές — νεαρά παιδιά που είχαν συμμετάσχει στην αναρχική απεργία πείνας των φυλακών Ταγκάνκα.

Αδύνατον να μείνω περισσότερο στη Ρωσία των Μπολσεβίκων. Ήταν ανάγκη να μιλήσω ανοιχτά, και γι' αυτό αποφάσισα να φύγω από τη χώρα. Διάφοροι φίλοι προσπαθούσαν να μας ανοίξουν λαθραία δρόμο για το εξωτερικό. Αλλά ενώ είχαν γίνει όλες οι προετοιμασίες, μάθαμε τις νέες εξελίξεις. Οι Αναρχικοί του Βερολίνου ζητούσαν από τη Σοβιετική Κυβέρνηση να εκδώσει διαβατήρια για τον Αλεξάντερ Μπέρκμαν, τον Α. Σαπίρο και εμένα, ώστε να παρευρεθούμε στο Διεθνές Συνέδριο Αναρχικών στο Βερολίνο, το Δεκέμβριο του 1921. Είτε λόγω αυτού του αιτήματος, είτε για άλλους λόγους, η Σοβιετική Κυβέρνηση τελικά εξέδωσε τα αναγκαία χαρτιά και, την 1η Δεκεμβρίου του 1921 έφυγα από τη Ρωσία μαζί με τον Αλεξάντερ Μπέρκμαν και τον Α. Σαπίρο. Είχε περάσει ακριβώς ένας χρόνος και έντεκα μήνες από τότε που πάτησα πόδι στη γη της επαγγελίας, όπως τη νόμιζα. Η καρδιά μου ήταν βαριά από την τραγωδία της Ρωσίας. Μόνο μια σκέψη με παρηγορούσε: έπρεπε να υψώσω τη φωνή μου ενάντια στα εγκλήματα που διαπράττονται εξ ονόματος της Επανάστασης. Για να με ακούσουν φίλοι και εχθροί.

33.

Επίλογος

Οι μη Μπολσεβίκοι σοσιαλιστές κριτικοί διατείνονται ότι η Επανάσταση ήταν αδύνατον να πετύχει στη Ρωσία, επειδή οι συνθήκες στη βιομηχανία της χώρας δεν ήταν ακόμη ώριμες. Επικαλούνται τον Μαρξ, που δίδαξε ότι η σοσιαλιστική επανάσταση είναι δυνατή μόνο σε χώρες με προχωρημένο βιομηχανικό σύστημα και τον συνακόλουθο κοινωνικό ανταγωνισμό. Γι' αυτό, ισχυρίζονται ότι η Ρωσική Επανάσταση δεν μπορούσε να είναι κοινωνική επανάσταση, και ότι ιστορικά έπρεπε πρώτα να εξελιχθούν οι συνταγματικοί, δημοκρατικοί θεσμοί, παράλληλα με την ανάπτυξη της οικονομίας, ώστε η χώρα να ωριμάσει οικονομικά για τη ριζική αλλαγή.

Αυτή η ορθόδοξη μαρξιστική άποψη παραγνωρίζει ένα βασικό παράγοντα — παράγοντα που είναι ίσως ακόμη πιο ζωτικός για το βιομηχανικό προλεταριάτο ώστε να επιτύχει μια κοινωνική επανάσταση. Πρόκειται για την ψυχολογία των μαζών σε μια δεδομένη περίοδο. Γιατί δεν γίνεται κοινωνική επανάσταση στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Γαλλία ή ακόμη και τη Γερμανία; Σίγουρα σε αυτές τις χώρες η βιομηχανική ανάπτυξη έχει φτάσει στο κορυφαίο επίπεδο που προϋποθέτει ο Μαρξ. Η αλήθεια όμως είναι ότι η βιομηχανική εξέλιξη και η οξύτητα των κοινωνικών αντιθέσεων δεν επαρκούν για να προκληθεί κοινωνική επανάσταση και να γεννηθεί μια νέα κοινωνία. Στις Ηνωμένες Πολιτείες και τις άλλες χώρες που αναφέραμε λείπει η αναγκαία κοινωνική συνειδητοποίηση και η απαιτούμενη ψυχολογία των μαζών. Γι' αυτόν το λόγο δεν έγινε κοινωνική επανάσταση εκεί.

Από αυτήν την άποψη η Ρωσία πλεονεκτούσε μπροστά στις άλλες πιο αναπτυγμένες και «εκπολιτισμένες» χώρες. Πράγματι, η Ρωσία δεν ήταν

τόσο προηγμένη βιομηχανικά όσο οι Δυτικοί γείτονές της. Όμως οι μάζες, εμπνευσμένες και δυνατές από την Επανάσταση του Φλεβάρη, ωρίμασαν με τόσο γρήγορο ρυθμό, που μέσα σε μερικούς μήνες ο λαός ήταν έτοιμος για ακραία επαναστατικά συνθήματα όπως « Η εξουσία στα Σοβιέτ! » και « Η γη στους αγρότες, τα εργοστάσια στους εργάτες ».

Ας μην υποτιμάμε τη σημασία αυτών των συνθημάτων. Μολονότι εξέφραζαν σε μεγάλο βαθμό την ενστικτώδη και ατελώς συνειδητοποιημένη θέληση του λαού, εν τούτοις σηματοδοτούσαν την πλήρη κοινωνική, οικονομική και βιομηχανική αναδιοργάνωση της Ρωσίας. Ποια χώρα στην Ευρώπη ή την Αμερική είναι έτοιμη να εντάξει παρόμοια επαναστατικά αιτήματα στην καθημερινή ζωή; Όμως στη Ρωσία, τον Ιούνιο και τον Ιούλιο του 1917, τα συνθήματα αυτά υιοθετήθηκαν με ενθουσιασμό από το λαό και έγιναν άμεσα πράξη από τον κύριο όγκο ενός βιομηχανικού και αγροτικού πληθυσμού άνω των 150 εκατομμυρίων. Αυτό αποτελεί επαρκή απόδειξη της «ωριμότητας» του ρωσικού λαού για κοινωνική επανάσταση.

Όσο για την οικονομική «προϋπόθεση» με τη μαρξιστική έννοια, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η Ρωσία είναι κατά κύριο λόγο χώρα αγροτική. Η θεωρία του Μαρξ θέτει ως αναγκαίο όρο για την επαναστατική προετοιμασία την υψηλή εκβιομηχάνιση των αναπτυσσόμενων κοινωνιών και την προλεταριοποίηση της αγροτικής τάξης. Τα γεγονότα στη Ρωσία το 1917 απέδειξαν ότι η επανάσταση δεν περιμένει τις διαδικασίες εκβιομηχάνισης — πράγμα πολύ σημαντικό. Οι Ρώσοι αγρότες άρπαξαν τη γη από τους μεγαλοκτηματίες και οι εργάτες πήραν στα χέρια τους τα εργοστάσια χωρίς να λάβουν υπόψη τις μαρξιστικές αναλύσεις.

Αυτή η λαϊκή κινητοποίηση, με τη δική της λογική, άνοιξε δρόμο για τη σοσιαλιστική επανάσταση στη Ρωσία, ανατρέποντας όλους τους υπολογισμούς του Μαρξ. Η ψυχολογία των Σλάβων αποδείχτηκε ισχυρότερη από τις θεωρίες των σοσιαλδημοκρατών.

Αυτό το πάθος για ελευθερία το είχαν θρέψει οι επαναστατικές αναταράξεις ανάμεσα σε όλες τις κοινωνικές τάξεις επί έναν αιώνα. Ο ρωσικός λαός ευτυχώς παρέμεινε πολιτικά αφελής και μακριά από τη διαφθορά και τη σύγχυση που προκάλεσαν στο προλεταριάτο των άλλων χωρών οι «δημοκρατικές» ελευθερίες και οι Κυβερνήσεις. Υπ' αυτήν την

έννοια, ο Ρώσος έμεινε αγνός και απλός, ξένος προς τα παιχνίδια της πολιτικής, τις ίντριγκες του κοινοβουλευτισμού και τις νομικίστικες στρεψοδικίες. Από την άλλη μεριά, η ενστικτώδης αίσθησή του για το δίκαιο και το σωστό διατηρήθηκε αμόλυνη από τη διαλυτική επιτήδευση των ψευτοπολιτισμένων. Ήξερε τι ήθελε και το έκανε άμεσα πράξη· δεν περιέμενε την «ιστορική αναγκαιότητα» να του το προσφέρει. Η Επανάσταση γι' αυτόν ήταν ζήτημα ζωής, όχι θεωρία για συζήτηση.

Έτσι η σοσιαλιστική επανάσταση έγινε στη Ρωσία, παρά τη βιομηχανική υπανάπτυξη της χώρας. Όμως αυτό δεν αρκούσε. Η Επανάσταση έπρεπε να προχωρήσει και να διευρυνθεί προς την οικονομική και πολιτική ανοικοδόμηση. Σε αυτήν τη φάση η Επανάσταση θα βασιζόταν στην ελεύθερη ανέλιξη κάθε ατομικής πρωτοβουλίας και συλλογικής προσπάθειας. Η ωρίμανση και επιτυχία της Επανάστασης ήταν άμεσα εξαρτημένη από την εκδίπλωση και εκμετάλλευση της δημιουργικής ιδιοφυΐας του λαού, από τη συνεργασία διανοουμένων και χειρωνακτών. Το *leit motif* σε κάθε επαναστατική προσπάθεια είναι το κοινό συμφέρον, ειδικά στη φάση της ανοικοδόμησης. Το πνεύμα συντροφικότητας και κοινών στόχων σάρωσε τη Ρωσία σαν πανίσχυρο κύμα τις πρώτες ημέρες της Οκτωβριανής Επανάστασης. Στον ενθουσιασμό αυτόν κρύβονταν δυνάμεις που θα μπορούσαν να κινήσουν βουνά, αρκεί να τις καθοδηγούσε με οξυδέρκεια η επιδίωξη της ευημερίας όλου του λαού. Το μέσον για μια τέτοια αποτελεσματική καθοδήγηση υπήρχε: ήταν οι εργατικές οργανώσεις και οι κοοπερατίβες που κάλυπταν τη Ρωσία σαν δίκτυο από γέφυρες συνδέοντας την πόλη με την επαρχία· ήταν τα Σοβιέτ που δημιουργήθηκαν αυθόρμητα για να ανταποκριθούν στις ανάγκες του ρωσικού λαού· και, σε τελευταία ανάλυση, η *ιντελλιγκέντσια* που επί έναν αιώνα είχε δείξει την ηρωική της αφοσίωση στην υπόθεση της ρωσικής χειραφέτησης.

Όμως αυτή η εξέλιξη δεν προβλεπόταν από το πρόγραμμα των Μπολσεβίκων. Για αρκετούς μήνες μετά τον Οκτώβρη, έβλεπαν τις λαϊκές δυνάμεις να γιγαντώνονται και το λαό να ανοίγει ολοένα πλατύτερα κανάλια για την επανάσταση. Μόλις το Κομμουνιστικό Κόμμα σιγουρεύτηκε στη σέλα της Κυβέρνησης, άρχισε να περιορίζει τους ορίζοντες της λαϊκής δράσης. Όλες οι πράξεις των Μπολσεβίκων από εκεί κι έπει-

τα, η πολιτική που ακουλούθησαν, οι αλλαγές γραμμής, οι συμβιβασμοί και οι υποχωρήσεις, οι μέθοδοι καταστολής και δίωξης, η τρομοκρατία και ο αποκλεισμός των άλλων πολιτικών απόψεων — όλα, ήταν *μέσα για κάποιο σκοπό*: τη διατήρηση της κρατικής εξουσίας στα χέρια του Κομμουνιστικού Κόμματος. Ουσιαστικά, οι Μπολσεβίκοι (στη Ρωσία) δεν προσπάθησαν ποτέ να το κρύψουν. Υποστήριζαν ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα είναι εμπροσθοφυλακή του προλεταριάτου και πρέπει να κρατήσει τη δικτατορία στα χέρια του. Αλίμονο λογάριαζαν χωρίς τον ξενοδόχο — χωρίς τους αγρότες, που ούτε *ραζβιόρισκα*, η Τσεκά, ούτε οι μαζικές εκτελέσεις τούς έπειθαν να υποστηρίξουν το καθεστώς των Μπολσεβίκων. Η αγροτιά γίνθηκε βράχος που επάνω του τσακίστηκαν τα καλύτερα σχέδια και οι υπολογισμοί του Λένιν. Όμως ο Λένιν, επιδέξιος ακροβάτης, ήταν μαθημένος να ελίσσεται και στα πιο στενά περιθώρια. Εισήγαγε τη νέα οικονομική πολιτική την κατάλληλη στιγμή, για να αποτρέψει την καταστροφή που απειλούσε, αργά αλλά σταθερά, να καταστρέψει το κομμουνιστικό οικοδόμημα.

II

Η εισαγωγή της «νέας οικονομικής πολιτικής» προκάλεσε κατάπληξη στους περισσότερους Κομμουνιστές. Την είδαν σαν ανατροπή όλων των μέχρι τότε εξαγγελιών του Κόμματος — αποκήρυξη των αρχών του Κομμουνισμού. Μερικά από τα παλαιότερα στελέχη του Κόμματος, άνθρωποι που είχαν αντιμετωπίσει κινδύνους και διώξεις από το τσαρικό καθεστώς, ενόσω ο Λένιν και ο Τρότσκι ζούσαν ασφαείς στο εξωτερικό, εγκατέλειψαν, σε ένδειξη διαμαρτυρίας, το Κομμουνιστικό Κόμμα πικραμένοι και απογοητευμένοι. Η ηγεσία απάντησε διατάζοντας εκκαθάριση του Κόμματος από όλα τα «αμφίβολα» στοιχεία. Διαγράφηκαν αμέσως οι ύποπτοι για ανεξάρτητες απόψεις και όσοι δεν αποδέχονταν τη νέα οικονομική πολιτική σαν τελευταία λέξη της επαναστατικής σοφίας. Ανάμεσά τους, παλιοί αγωνιστές που είχαν υπηρετήσει χρόνια με αφοσίωση την υπόθεση του Κομμουνισμού. Μερικοί, πληγωμένοι κατά-

καρδα από την άδικη και βάνουση μεταχείριση, ένωσαν τον κόσμο μέσα τους να καταρρέει μαζί με ό,τι θεωρούσαν πιο σημαντικό και κατέληξαν στην αυτοκτονία. Έπρεπε όμως να διαδοθεί απρόσκοπτα το καινούριο ευαγγέλιο του Λένιν, το κήρυγμα για την ιερότητα της ατομικής ιδιοκτησίας και την ελευθερία του λυσσαλέου ανταγωνισμού που υψωνόταν πάνω στα ερείπια τεσσάρων χρόνων επανάστασης.

Ωστόσο, η αγανάκτηση των Κομμουνιστών για τη νέα οικονομική πολιτική φανέρωνε τη σύγχυση που επικρατούσε στο μυαλό των αντιπάλων του Λένιν. Γιατί βέβαια το να αποδέχεσαι τις πολιτικές και λογικές ακροβασίες του Λένιν, και στη συνέχεια να αγανακτείς για το τελικό άλμα, δεν είναι σαφής ένδειξη διανοητικής σύγχυσης; Το πρόβλημα με τους αφοσιωμένους Κομμουνιστές ήταν η προσκόλλησή τους στην Άχραντη Σύλληψη του Κομμουνιστικού Κράτους, η οποία με τη βοήθεια της Επανάστασης θα έφερνε τη σωτηρία στον κόσμο. Τουναντίον, οι περισσότεροι Κομμουνιστές ηγέτες ουδέποτε έτρεφαν τέτοιες αυταπάτες. Και λιγότερο από όλους ο Λένιν.

Κατά την πρώτη μου συνάντηση σχημάτισα την εντύπωση πως ήταν ένας πανούργος πολιτικός που ήξερε ακριβώς τι θέλει και δεν δίσταζε μπροστά σε τίποτε προκειμένου να το πετύχει. Ακούγοντάς τον να μιλάει σε διάφορες περιστάσεις και διαβάζοντας τα έργα του, πείστηκα ότι ενδιαφερόταν ελάχιστα για την Επανάσταση κι ότι ο Κομμουνισμός ήταν για αυτόν ένα πολύ μακρινό πράγμα. Θεός του Λένιν ήταν το συγκεντρωτικό Κράτος, και μπροστά σε αυτό θυσιάζε τα πάντα. Κάποιος είπε ότι ο Λένιν θα θυσιάζε την Επανάσταση για να σώσει τη Ρωσία. Παρά ταύτα, η πολιτική του Λένιν αποδεικνύει ότι μάλλον ήταν πρόθυμος να θυσιάσει και τα δυο, και την Επανάσταση και τη χώρα· ή τουλάχιστον ένα μέρος της τελευταίας, προκειμένου να υλοποιήσει τα πολιτικά του σχέδια με ό,τι θα έμενε από τη Ρωσία.

Ο Λένιν υπήρξε ο πιο ευέλικτος πολιτικός στην ιστορία. Μπορούσε να είναι ακραιφνής επαναστάτης, συμβιβαστικός και συντηρητικός την ίδια στιγμή. Όταν η κραυγή «Η εξουσία στα Σοβιέτ!» σάρωσε τη Ρωσία σαν πανίσχυρο κύμα, ο Λένιν δεν πήγε κόντρα στο ρεύμα. Όταν οι αγρότες πήραν δικά τους τα χωράφια και οι εργάτες τα εργοστάσια, ο Λένιν όχι μόνο αποδέχτηκε αυτήν την αποφασιστική κίνηση αλλά προχώρη-

σε κι άλλο. Επέβαλε το περίφημο σύνθημα «Ληστέψτε τους ληστές», το οποίο έφερε σύγχυση στο λαό και προκάλεσε απερίγραπτη ζημιά στον ιδεαλισμό της Επανάστασης. Κανείς επαναστάτης ηγέτης έως τότε δεν είχε ερμηνεύσει τη σοσιαλιστική απαλλοτρίωση του πλούτου σαν μεταφορά αγαθών από μια ομάδα ατόμων σε μια άλλη. Όμως το ρητό του Λένιν σήμαινε ακριβώς αυτό. Οι άκριτες και ανεύθυνες επιδρομές, η συσσώρευση του πλούτου της παλιάς μπουρζουαζίας από τη νέα σοβιετική γραφειοκρατία, οι δολιότητες εις βάρος ανθρώπων που το μόνο τους έγκλημα ήταν η κοινωνική τους θέση, ήταν όλα αποτέλεσμα της πολιτικής του Λένιν «Ληστέψτε τους ληστές». Όλη η κατοπινή ιστορία της Επανάστασης είναι ένα καλειδοσκόπιο συμβιβασμών και προδοσίας των συνθημάτων από τον ίδιο τον Λένιν.

Οι πράξεις και μέθοδοι των Μπολσεβίκων από τις ημέρες τού Οκτώβρη και μετά φαινομενικά αντιφάσκουν με τη νέα οικονομική πολιτική. Αλλά στην πραγματικότητα είναι κρίκοι στην αλυσίδα που θα στερέωνε την πανίσχυρη συγκεντρωτική τους Κυβέρνηση, βασισμένη στον κρατικό καπιταλισμό. Ο Λένιν είχε ξεκάθαρο όραμα και σιδερένια θέληση. Ήξερε πώς να πείθει τους συντρόφους μέσα και έξω από τη Ρωσία ότι το σχέδιό του ήταν αληθινός Σοσιαλισμός και η μέθοδός του επαναστατική. Καθόλου περίεργο που ο Λένιν πετούσε κατάμουτρα στους οπαδούς την περιφρόνηση που ένωθε γι' αυτούς. «Μόνο τρελοί πιστεύουν ότι ο Κομμουνισμός είναι δυνατόν να εφαρμοστεί στη Ρωσία τώρα» ήταν η απάντησή του στους αντιπάλους της νέας οικονομικής πολιτικής.

Αντικειμενικά ο Λένιν είχε δίκιο. Στη Ρωσία ποτέ δεν εφαρμόστηκε αληθινός Κομμουνισμός. Εκτός αν οι τριάντα τρεις διαφορετικές κατηγορίες μισθού, οι διαφορετικές μερίδες φαγητού, τα προνόμια για τους λίγους και η αδιαφορία για τους πολλούς, θεωρηθούν σαν Κομμουνισμός.

Στην πρώτη περίοδο της Επανάστασης ήταν σχετικά εύκολο για το Κομμουνιστικό Κόμμα να διατηρηθεί στην εξουσία. Όλα τα επαναστατικά στοιχεία, που είχαν εξαπατηθεί από τις υπερεπαναστατικές υποσχέσεις των Μπολσεβίκων, τους βοηθούσαν. Αφότου έγιναν Κράτος, οι Κομμουνιστές άρχισαν τις εκκαθαρίσεις. Όλα τα πολιτικά κόμματα και οι ομάδες που διαφωνούσαν με τη νέα δικτατορία έπρεπε να φύγουν από τη μέση. Πρώτα οι Αναρχικοί και οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες, έπειτα

οι Μενσεβίκοι και η υπόλοιπη Δεξιά αντιπολίτευση, και τελικά οποιοσδήποτε τολμούσε να εκφράσει δική του γνώμη. Παρόμοια ήταν η τύχη όλων των ανεξάρτητων οργανώσεων. Αν δεν υπηρετούσαν τις ανάγκες του καινούριου Κράτους, έπρεπε να καταστραφούν, όπως τα Σοβιέτ, τα συνδικάτα και οι συνεταιρισμοί — οι τρεις βασικοί παράγοντες για την πραγμάτωση των ελπίδων της Επανάστασης.

Τα Σοβιέτ εμφανίστηκαν πρώτη φορά στην επανάσταση του 1905. Ήταν υπολογίσιμη δύναμη σε αυτήν τη σύντομη αλλά σημαντική περίοδο. Παρά τη συντριβή της Επανάστασης, η ιδέα των Σοβιέτ ρίζωσε στο μυαλό και την καρδιά των μαζών της Ρωσίας. Με το πρώτο χάραμα που φώτισε τη Ρωσία, το Φεβρουάριο του 1917, τα Σοβιέτ αναγεννήθηκαν και πολύ σύντομα έφτασαν σε πλήρη άνθιση. Για το λαό, τα Σοβιέτ δεν σήμαιναν περιορισμό του πνεύματος της Επανάστασης σε καμία περίπτωση. Αντιθέτως, η Επανάσταση βρήκε την πιο υψηλή έκφραση ελευθερίας μέσα από τα Σοβιέτ. Γι' αυτόν το λόγο εξαπλώθηκαν τόσο αυθόρμητα και γρήγορα σε ολόκληρη τη Ρωσία. Οι Μπολσεβίκοι αντιλήφθηκαν τη δύναμη του ρεύματος και ένωσαν τη φωνή τους με το λαό. Όταν όμως πήραν τον έλεγχο της Κυβέρνησης, οι Κομμουνιστές κατάλαβαν ότι τα Σοβιέτ απειλούσαν την κυριαρχία του Κράτους. Οπωσδήποτε δεν μπορούσαν να τα διαλύσουν αυθαίρετα, γιατί έτσι θα υπονόμευαν το γόητρό τους στη χώρα και το εξωτερικό σαν υπερασπιστών του σοβιετικού συστήματος. Άρχισαν σταδιακά να τους αφαιρούν εξουσίες, ώσπου τα υπέταξαν στις δικές τους ανάγκες.

Τα ρωσικά συνδικάτα ήταν πιο εύκολο να τα χειραγωγήσει κανείς. Αριθμητικά, και από άποψη επαναστατικότητας, βρίσκονταν ακόμη σε παιδική ηλικία. Όταν η συμμετοχή στα συνδικάτα έγινε υποχρεωτική, οι ρωσικές εργατικές οργανώσεις κέρδισαν φυσική οντότητα, όμως ιδεολογικά παρέμειναν σε νηπιακό στάδιο. Το Κομμουνιστικό Κράτος έγινε γκουβερνάντα των συνδικάτων. Σε ανταπόδοση, οι εργατικές οργανώσεις υπηρετούσαν το Κράτος σαν λακέδες. «Σχολείο του Κομμουνισμού» τις είχε πει ο Λένιν στη γνωστή διαμάχη για το ρόλο των συνδικάτων. Πολύ εύστοχο. Μόνο που σε ένα τέτοιο απαρχαιωμένο σχολείο το πνεύμα των παιδιών συντριβεται από τον καταναγκασμό. Πουθενά αλλού στον κόσμο οι εργατικές οργανώσεις δεν υπηρετούν τη θέληση και

τις επιταγές του Κράτους σε τέτοιο βαθμό όσο στη Ρωσία των Μπολσεβίκων.

Η τύχη που επιφυλάχτηκε στις κοοπερατίβες είναι επίσης γνωστή σε όλους. Οι κοοπερατίβες ήταν ο πιο σπουδαίος συνδετικός κρίκος ανάμεσα στη πόλη και την επαρχία. Είχαν ανυπολόγιστη αξία για την Επανάσταση σαν το πιο δημοφιλές και επιτυχημένο μέσο συναλλαγών και κατανομής αγαθών, που θα διευκόλυνε την ανοικοδόμηση της Ρωσίας. Οι Μπολσεβίκοι τις μετέτρεψαν σε γρανάζια του κυβερνητικού μηχανισμού, καταστρέφοντας την αποτελεσματικότητα και τη χρησιμότητά τους.

III

Τώρα καταλαβαίνουμε γιατί η Ρωσική Επανάσταση υπό την καθοδήγηση του Κομμουνιστικού Κόμματος απέτυχε. Η πολιτική ισχύς του Κόμματος, που αποτελούσε τον πυρήνα του οργανωμένου Κράτους, επεδίωκε με όλα τα μέσα να συντηρείται ανέπαφη. Η κεντρική εξουσία επιχειρούσε να κατευθύνει τις δραστηριότητες του λαού, έτσι ώστε να υπηρετούν τους στόχους του Κόμματος. Δηλαδή, την ενίσχυση του Κράτους και το μονοπώλιο κάθε οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ενέργειας — ακόμη και της καλλιτεχνικής έκφρασης. Αντίθετα, η Επανάσταση είχε εντελώς διαφορετικό αντικείμενο, γιατί εξ ορισμού αποτελεί άρνηση του αυταρχισμού και της συγκεντρωτικότητας. Έτσι, αγωνίστηκε να πλατύνει τους ορίζοντες έκφρασης των εργατών και να ενισχύσει κάθε δυνατότητα για ατομική και συλλογική προσπάθεια. Εν ολίγοις, η Επανάσταση έχει διαμετρικά αντίθετες τάσεις και στόχους από το κυβερνών κόμμα.

Η ίδια διαμετρική αντίθεση υπήρχε ανάμεσα στις μεθόδους της Επανάστασης και αυτές του Κράτους. Οι πρώτες εμπνέονταν από το καθαυτό πνεύμα της Επανάστασης: δηλαδή, απαλλαγή από κάθε καταπίεση και περιορισμό· με δυο λόγια: από *ελευθεριακές αρχές*. Αντίθετα, οι μέθοδοι του Κράτους — των Μπολσεβίκων, όπως κάθε άλλου Κράτους — στηρίζονται στον *εξαναγκασμό*, που μοιραία καταλήγει σε καταπίεση, εκφοβισμό και συστηματική άσκηση βίας. Τα δυο αντιτιθέμε-

να ρεύματα, πάλευαν να κυριαρχήσουν το ένα στο άλλο: το Κράτος των Μπολσεβίκων ενάντια στην Επανάσταση. Ήταν μια μάχη ζωής και θανάτου. Δύο τάσεις με εντελώς αντίθετους στόχους και μεθοδεύσεις ήταν αδύνατον να συνεργαστούν αρμονικά: ο θρίαμβος του Κράτους σήμαινε ήττα της Επανάστασης.

Θα ήταν λάθος να συμπεράνουμε ότι η αποτυχία της Επανάστασης οφειλόταν αποκλειστικά στη νοοτροπία των Μπολσεβίκων. Θεμελιωδώς, ήταν απόρροια των αρχών και μεθόδων του Μπολσεβικισμού. Το αυταρχικό πνεύμα και η ιδεολογία του Κράτους στραγγάλισαν κάθε ελευθεριακή και απελευθερωτική φιλοδοξία. Οποιοδήποτε πολιτικό κόμμα κι αν βρισκόταν στην εξουσία, το αποτέλεσμα θα ήταν ουσιαστικά το ίδιο. Δεν σκότωσαν οι Μπολσεβίκοι τη Ρωσική Επανάσταση, αλλά τα ιδανικά του Μπολσεβικισμού. Παρ' όλες τις τροποποιήσεις, έμειναν πιστοί στο Μαρξισμό· δηλαδή φανατικοί κρατιστές. Μόνο με μια τέτοια ανάλυση για τις δυνάμεις που συνέτριψαν την Επανάσταση βγάζουμε σωστά συμπεράσματα γι' αυτό το κοσμοϊστορικό γεγονός. Η Ρωσική Επανάσταση αντικατοπτρίζει σε μικρότερη κλίμακα την προαιώνια διαμάχη ανάμεσα στην ελευθεριακή αρχή και τον αυταρχισμό. Η πρόοδος δεν είναι τίποτε άλλο παρά η νίκη των αρχών της ελευθερίας ενάντια στην καταπίεση. Η Ρωσική Επανάσταση υπήρξε ένα βήμα ελευθερίας που αναιρέθηκε από το Κράτος των Μπολσεβίκων, με την προσωρινή επικράτηση των αντιδραστικών ιδεών του κρατισμού.

Αυτή η επικράτηση οφείλεται σε πλήθος αιτίες. Οι περισσότερες έχουν αναφερθεί στα προηγούμενα κεφάλαια. Ωστόσο, η βασική αιτία δεν ήταν η βιομηχανική υπανάπτυξη της Ρωσίας, όπως διατείνονται αρκετοί που έχουν γράψει για το θέμα, αλλά το πολιτιστικό και μορφωτικό επίπεδο του ρωσικού λαού, που μολονότι έδινε ορισμένα πλεονεκτήματα σε σχέση με τους πιο επιτηδευμένους γείτονές του, είχε επίσης μερικά μοιραία μειονεκτήματα. Οι Ρώσοι ήταν «πολιτιστικά οπισθοδρομικοί», με την έννοια ότι ήταν αμόλυντοι από την πολιτική και κοινοβουλευτική διαφθορά. Αυτό όμως ταυτόχρονα σήμαινε απειρία στα παιχνίδια της πολιτικής και μια αφελή πίστη στη θαυματουργή ικανότητα του κόμματος που φώναζε πιο δυνατά και μοίραζε τις περισσότερες υποσχέσεις. Η πίστη στη δύναμη της Κυβέρνησης χρησιμοποιήθηκε για να υπο-

ταχτεί ο ρωσικός λαός στο Κομμουνιστικό Κόμμα, προτού καλά καλά οι μάζες αντιληφθούν το ζυγό που τους έσφιγγε το λαιμό.

Η ελευθεριακή αρχή ήταν πολύ ισχυρή τις πρώτες ημέρες της Επανάστασης, η ανάγκη για ελεύθερη έκφραση κυριαρχούσε απόλυτα. Όταν όμως το πρώτο κύμα ενθουσιασμού υποχώρησε στην άμπωτη της πεζής καθημερινότητας, χρειαζόταν στέρεη πίστη για να μη σβήσουν οι φλόγες της ελευθερίας. Μόνο μια φούχτα άνθρωποι υπήρχαν στην απεραντοσύνη της Ρωσίας για να κρατήσουν αυτές τις φωτιές αναμμένες — οι Αναρχικοί, που υστερούσαν αριθμητικά και οι προσπάθειές τους κάτω από τη στυγνή καταδίωξη του Τσάρου δεν είχαν προλάβει να καρποφορήσουν. Σε ένα βαθμό, ο ρωσικός λαός, ήταν από ένστικτο αναρχικός. Ωστόσο, δεν γνώριζε τις γνήσιες ελευθεριακές αρχές και μεθόδους για να τις εφαρμόσει αποτελεσματικά στην πραγματική ζωή. Οι περισσότεροι Ρώσοι Αναρχικοί ήταν εγκλωβισμένοι σε μικρές ομάδες με περιορισμένη ή ατομική δράση, αντί να καταπιάνονται με πιο σημαντικές κοινωνικές και συλλογικές προσπάθειες. Ο αμερόληπτος ιστορικός του μέλλοντος θα παραδεχτεί ότι οι Αναρχικοί διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη Ρωσική Επανάσταση — πολύ σπουδαίο και εποικοδομητικό, παρά τη μικρή αριθμητική τους δύναμη. Όμως η δουλειά τους θα ήταν πολύ πιο αποτελεσματική από πρακτική άποψη, αν είχαν οργάνωση και εφόδια για να κατευθύνουν τον αφυπνιζόμενο λαό προς τη δημιουργία μιας νέας κοινωνίας πάνω σε ελευθεριακά θεμέλια.

Η αποτυχία των Αναρχικών στη Ρωσική Επανάσταση — με την παραπάνω έννοια — δεν σημαίνει σε καμιά περίπτωση ήττα των ελευθεριακών αρχών. Αντιθέτως, η Ρωσική Επανάσταση επιβεβαιώνει πέρα από κάθε αμφιβολία την πλήρη χρεοκοπία της ιδέας του Κράτους, του Σοσιαλιστικού Κράτους, σε όλες τις εκφάνσεις του (οικονομικές, πολιτικές, κοινωνικές, μορφωτικές). Καμιά άλλη διακυβέρνηση, κρατική εξουσία, σε όλην τη διαδρομή της ιστορίας ως τώρα δεν αποδείχτηκε τόσο στατική, αντιδραστική, ακόμη και αντεπαναστατική. Κοντολογίς, ακριβώς το αντίθετο της επανάστασης.

Σε ολόκληρη την ιστορία της προόδου, μόνο το ελευθεριακό πνεύμα και η ελευθεριακή μέθοδος μπορούν να φέρουν τον άνθρωπο ένα βήμα παραπέρα στον προαιώνιο αγώνα για καλύτερη, ευγενέστερη και πιο

ανεξάρτητη ζωή. Αυτή η τάση, όταν εφαρμόζεται στις μεγάλες κοινωνικές αναταραχές που ονομάζονται επαναστάσεις, ενισχύει την ομαλή εξελικτική διαδικασία. Σε όλην την ιστορία, τα απολυταρχικά συστήματα απέτυχαν, το ίδιο και στη Ρωσική Επανάσταση. Μέχρι τώρα η ανθρώπινη διάνοια δεν έχει ανακαλύψει άλλη αρχή από την ελευθεριακή, γιατί πράγματι η μεγαλύτερη σοφία που έχει ειπωθεί είναι ότι η ελευθερία είναι μητέρα της τάξης, όχι αδελφή της.* Παρά το δόγμα όλων των πολιτικών κομμάτων, καμιά επανάσταση δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί και να στεριώσει, αν δεν καταπολεμήσει με πείσμα κάθε είδους τυραννία και συγκεντρωτισμό και δεν αγωνιστεί για μια γνήσια επανεκτίμηση όλων των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών αξιών. Όχι απλή αντικατάσταση ενός κόμματος με άλλο, ούτε μασκάρωμα μιας αυταρχικής κυβέρνησης με φιλεργατικά συνθήματα, ούτε αλλαγές πολιτικού σκηνικού ή δικτατορία μιας νέας τάξης απέναντι στην παλιά. Μόνο η ολοκληρωτική ανατροπή όλων των παραπάνω αυταρχικών αντιλήψεων θα υπηρετήσει τους σκοπούς της επανάστασης.

Στο οικονομικό πεδίο τη μεταμόρφωση θα τη φέρουν οι μάζες που δουλεύουν στη βιομηχανία: επιλέγοντας ανάμεσα στο βιομηχανικό Κράτος και τον αναρχοσυνδικαλισμό. Στην πρώτη περίπτωση, η ανάπτυξη της νέας κοινωνικής διάταξης εγκυμονεί τους ίδιους κινδύνους όπως στο πολιτικό Κράτος. Μπορεί να κακοφορμίσει σαν απόστημα πάνω στις καινούριες δομές της ζωής. Γι' αυτόν το λόγο, ο συνδικαλισμός δεν αρκεί από μόνος του, όπως ισχυρίζονται οι υπέρμαχοί του. Μόνο όταν το ελευθεριακό πνεύμα διαποτίσει τις οικονομικές οργανώσεις των εργαζομένων, εκδιπλώνονται οι πολύπλευρες, δημιουργικές δυνατότητες του λαού και διασφαλίζεται η επανάσταση. Μόνο η ελεύθερη πρωτοβουλία και η λαϊκή συμμετοχή θα μπορούσε να αποτρέψει τα τρομερά λάθη που έγιναν στη Ρωσία. Για παράδειγμα, αν οι οικονομικές οργανώσεις των εργατών του Πέτρογκραντ είχαν δυνατότητα να αναπτύξουν πρωτοβουλία για το κοινό καλό, η πόλη δεν θα υπέφερε από κρύο τη στιγμή που υπήρχαν καύσιμα σε εκατό βέρστια [περίπου 106 χιλιόμετρα] απόσταση. Ούτε οι αγρότες της Ουκρανίας θα άφηναν ακαλλιέργητη τη γη, περιμέ-

* Σ.τ.Μ.: Διάσημη φράση του Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865) από το βιβλίο του *Solution du problème social* (1849).

νοντας οδηγίες από τη Μόσχα για να διανεμηθούν τα αγροτικά εργαλεία που σωριάζονταν στις αποθήκες του Χαρκόβου και άλλων βιομηχανικών πόλεων. Αυτές οι χαρακτηριστικές περιπτώσεις συγκεντρωτικής κακοδιοίκησης των Μπολσεβίκων, ας γίνουν παράδειγμα στους εργάτες της Ευρώπης και της Αμερικής για τα ολέθρια αποτελέσματα του Κρατισμού.

Μόνο η βιομηχανική δύναμη των μαζών, όπως εκφράζεται μέσα από τις ελευθεριακές ενώσεις τους — Αναρχοσυνδικαλισμός — μπορεί να οργανώσει με επιτυχία την οικονομική ζωή και την παραγωγή. Από την άλλη, οι κοοπερατίβες, σε αρμονική συνεργασία με τους βιομηχανικούς εργάτες, υπηρετούν τη διανομή και ανταλλαγή αγαθών μεταξύ πόλης και επαρχίας, συνδέοντας ταυτόχρονα τις βιομηχανικές και τις αγροτικές μάζες με αδελφικό δεσμό. Ο δεσμός που δημιουργεί η αμοιβαία βοήθεια και υποστήριξη, είναι το πιο στέρεο οχυρό της επανάστασης — πολύ πιο αποτελεσματικό από την καταναγκαστική εργασία, τον Κόκκινο Στρατό ή την τρομοκρατία. Μόνο έτσι η επανάσταση γίνεται μαγιά που επιταχύνει τη δημιουργία νέων κοινωνικών δομών και εμπνέει τις μάζες για ακόμη μεγαλύτερες αλλαγές.

Όμως η ελευθεριακή αρχή, οι βιομηχανικές οργανώσεις και οι κοοπερατίβες δεν είναι τα μοναδικά μέσα που συνθέτουν την περίπλοκη πραγματικότητα της κοινωνικής ζωής. Υπάρχουν και οι πολιτιστικές δυνάμεις που, παρ' ότι στενά συνδεδεμένες με τις οικονομικές δραστηριότητες, διατηρούν τη δική τους αυτοτελή επίδραση. Στη Ρωσία το Κομμουνιστικό Κράτος έγινε μοναδικός διαχειριστής όλων των αναγκών της κοινωνίας. Αποτέλεσμα, όπως έχουμε ήδη περιγράψει, ήταν η πολιτιστική ερήμωση και παράλυση κάθε δημιουργικής έξαρσης. Στο μέλλον για να αποφευχθεί αυτό το φιάσκο, πρέπει οι πολιτιστικές δυνάμεις, μολονότι ριζώνουν στο έδαφος της οικονομίας, να εξασφαλίζουν ταυτόχρονα ανεξάρτητη οντότητα και ελευθερία έκφρασης. Όχι η υποταγή στο κυρίαρχο πολιτικό κόμμα, αλλά η αφοσίωση στην επανάσταση, η γνώση, η ικανότητα και, πάνω από όλα, η δημιουργική ώθηση θα πρέπει να είναι τα κριτήρια αξιολόγησης του πολιτιστικού έργου. Στη Ρωσία αυτό κατέστη αδύνατον σχεδόν από την αρχή της Οκτωβριανής Επανάστασης, με το βίαιο διαχωρισμό της *ιντελλιγκέντσιας* από τις μάζες. Είναι αλήθεια ότι η αρχή του κακού έγινε από την *ιντελλιγκέντσια*. Ιδιαίτερα η *ιντελλιγκέντσια*

της τεχνολογίας, στη Ρωσία — όπως και σε άλλες χώρες — είχε προσκολληθεί πεισματικά στην ουρά του φράκου των μπουρζουάδων. Ανίκανοι να κατανοήσουν τη σημασία των επαναστατικών γεγονότων, προσπάθησαν να αναχαιτίσουν την πλημμύρα της επανάστασης με κάθε είδους σαμποτάζ. Στη Ρωσία όμως υπήρχε κι ένα είδος *ιντελλιγκέντσιας* — που είχε ένδοξη επαναστατική παράδοση ενός αιώνα και έμενε πιστή στο λαό, παρ' ότι δυσπιστούσε απέναντι στην καινούρια δικτατορία. Μοιραίο λάθος των Μπολσεβίκων ότι δεν έκαναν διάκριση ανάμεσα στις δυο κατηγορίες. Αντιμετώπισαν το σαμποτάζ με τρομοκρατία ενάντια σε ολόκληρη την *ιντελλιγκέντσια* σαν τάξη, εξαπολύοντας μια εκστρατεία μίσους πιο σκληρή από την καταδίωξη της ίδιας της μπουρζουαζίας — κάτι που δημιούργησε άβυσσο ανάμεσα στην *ιντελλιγκέντσια* και το προλεταριάτο και ύψωσε ανυπέρβλητα εμπόδια στο έργο της ανοικοδόμησης.

Ο Λένιν πρώτος κατάλαβε το εγκληματικό λάθος. Επεσήμανε ότι είναι σοβαρό σφάλμα να κάνεις τους εργάτες να πιστέψουν ότι θα μπορούσαν να αναπτύξουν τις βιομηχανίες και να αναλάβουν το μορφωτικό έργο χωρίς την υποστήριξη και τη συνεργασία της *ιντελλιγκέντσιας*. Το προλεταριάτο δεν έχει ούτε τη γνώση ούτε την εκπαίδευση γι' αυτό το έργο και η *ιντελλιγκέντσια* θα έπρεπε να ξαναβρεί τη θέση της στη βιομηχανική ζωή. Όμως η αναγνώριση ενός λάθους ουδέποτε επέτρεψε τον Λένιν και το Κόμμα του από τη διάπραξη του αμέσως επομένου. Ο τρόπος με τον οποίον δελέασαν την τεχνική *ιντελλιγκέντσια* να επιστρέψει, πρόσθεσε και τη διαφθορά, προκαλώντας πιο έντονη αντίδραση ενάντια στο καθεστώς.

Ενώ οι εργάτες λιμοκτονούσαν, μηχανικοί, ειδικευμένοι τεχνοκράτες και τεχνικοί απολάμβαναν υψηλούς μισθούς, ειδικά προνόμια και καλύτερες μερίδες φαγητού. Έγιναν οι παραχαϊδεμένοι υπάλληλοι του Κράτους και τα καινούρια αφεντικά των μαζών. Από την άλλη, χρόνια τάζιζαν το λαό με το παραμύθι ότι αρκεί η σωματική δύναμη για την επιτυχία της επανάστασης και ότι μόνο η χειρωνακτική εργασία είναι παραγωγική. Όταν η επίσημη εκστρατεία μίσους στιγμάτιζε κάθε διανοούμενο σαν αντεπαναστάτη και σπεκουλαδόρο, ήταν φυσικό οι μάζες να μην μπορούν να συνυπάρξουν ειρηνικά με αυτούς που είχαν μάθει να περιφρονούν και να μην εμπιστεύονται.

Δυστυχώς η Ρωσία δεν είναι η μοναδική χώρα που το προλεταριάτο τρέφει παρόμοια αισθήματα για την *ιντελλιγκέντσια*. Παντού οι δημαγωγοί εκμεταλλεύονται την άγνοια του πλήθους, διδάσκουν ότι η μόρφωση και η κουλτούρα είναι αστικές προκαταλήψεις, ότι οι εργάτες δεν τα χρειάζονται, και μπορούν μόνοι τους να αναμορφώσουν την κοινωνία. Η Ρωσική Επανάσταση έδειξε πως το μυαλό και το σώμα είναι εξίσου αναγκαία στο έργο της κοινωνικής αναγέννησης. Η συνάφεια διανοητικής και χειρωνακτικής εργασίας είναι τόσο στενή στην κοινωνία όσο το μυαλό και το χέρι στον ανθρώπινο οργανισμό. Το ένα δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς το άλλο.

Είναι αλήθεια ότι οι περισσότεροι διανοούμενοι θεωρούν πως ανήκουν σε τάξη χωριστή και ανώτερη από αυτήν των εργατών. Όμως τώρα, παντού οι κοινωνικές συνθήκες γκρεμίζουν το ψηλό βάθρο της *ιντελλιγκέντσιας*. Οι διανοούμενοι συνειδητοποιούν ότι είναι και αυτοί προλετάριοι, που εξαρτώνται μάλιστα ακόμη περισσότερο από τον οικονομικό αφέντη σε σχέση με τον χειρώνακτα.

Ενώ ο προλετάριος του σώματος, αν θέλει να ξεφύγει από μια ταπεινωτική κατάσταση, μπορεί να μαζέψει τα εργαλεία του και να πάρει το δρόμο ψάχνοντας για καλύτερη τύχη, ο διανοητικός εργάτης είναι πιο βαθιά ριζωμένος στο ιδιαίτερο κοινωνικό περιβάλλον του και δεν μπορεί να αλλάξει τόσο εύκολα επάγγελμα ή τρόπο ζωής. Γι' αυτόν το λόγο είναι πολύ σημαντικό να κατανοήσουν οι εργάτες τη γρήγορη προλεταριοποίηση των διανοουμένων και το δεσμό που δημιουργείται έτσι ανάμεσά τους. Για να ωφεληθεί ο Δυτικός κόσμος από τα διδάγματα της Ρωσίας, πρέπει να σταματήσουν οι δημαγωγικές φλυαρίες και ο τυφλός ανταγωνισμός των μαζών προς τη διάνοηση. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι οι εργάτες θα πρέπει να εξαρτώνται πλήρως από τους διανοούμενους. Αντίθετα, οι μάζες πρέπει να ετοιμάζονται και να εκπαιδεύονται ώστε να αντεπεξέλθουν στα σοβαρά καθήκοντα της επανάστασης. Πρέπει να αποκτήσουν τη γνώση και τις τεχνικές ικανότητες που απαιτούνται για τη διαχείριση και τη διεύθυνση του περίπλοκου μηχανισμού της βιομηχανικής και κοινωνικής δομής των χωρών τους. Όμως και οι καλύτεροι ανάμεσα στους εργάτες θα χρειαστούν τη συνεργασία με τους ειδικούς και τους μορφωμένους. Αντίστοιχα, οι τελευταίοι πρέπει να αντιλη-

φθούν ότι το πραγματικό τους συμφέρον ταυτίζεται με το συμφέρον των μαζών. Αν οι δυο κοινωνικές δυνάμεις μάθουν να συνεργάζονται αρμονικά, οι τραγικές διαστάσεις της Ρωσικής Επανάστασης θα εξαλειφθούν στο μεγαλύτερο βαθμό. Κανείς δεν θα εκτελείται επειδή «έκανε το λάθος να μορφωθεί». Ο επιστήμονας, ο μηχανικός, ο ειδικός, ο ερευνητής, ο δάσκαλος και ο δημιουργικός καλλιτέχνης, όπως και ο μαραγκός, ο τεχνίτης και οι υπόλοιποι, είναι όλοι αναπόσπαστα μέρη μια συλλογικής δύναμης προορισμένης να δώσει νέα επαναστατική δομή στο κοινωνικό οικοδόμημα. Όχι μίσος, αλλά ενότητα· όχι ανταγωνισμός, αλλά συντροφικότητα· όχι εκτελέσεις, αλλά συνύπαρξη — αυτό είναι το μάθημα τόσο για την *ιντελλιγκέντσια* όσο και για τους εργάτες από τη μεγάλη ήττα στη Ρωσία. Όλοι πρέπει να μάθουν την αξία της αλληλοβοήθειας και της ελευθεριακής συνεργασίας. Καθένας πρέπει να διατηρεί το δικό του ανεξάρτητο πεδίο δράσης και την ίδια στιγμή να εργάζεται για το κοινό καλό. Μόνο με αυτόν τον τρόπο η παραγωγική εργασία, το εκπαιδευτικό και πολιτιστικό έργο, μπορούν να δημιουργήσουν καινούριες, ανώτερες κοινωνικές μορφές. Εδώ συνοψίζεται, κατά τη γνώμη μου, το σημαντικότερο ηθικό δίδαγμα από τη Ρωσική Επανάσταση.

IV

Στις προηγούμενες σελίδες προσπάθησα να δείξω ότι οι Μπολσεβίκοι απέτυχαν εξαιτίας των αρχών τους, της τακτικής τους και των μεθόδων τους, και ότι σε οποιαδήποτε άλλη χώρα, όσο αναπτυγμένη βιομηχανικά κι αν είναι, αν εφαρμοστούν παρόμοιες αρχές και μέθοδοι, το αποτέλεσμα θα είναι πάλι αποτυχία. Στη συνέχεια χρέωσα την αποτυχία όχι μόνο στον Μπολσεβικισμό, αλλά και στον ίδιο το Μαρξισμό. Ότι, δηλαδή, η ΙΔΕΑ του ΚΡΑΤΟΥΣ, αυτή η *απολυταρχική αρχή*, χρεοκόπησε με την εμπειρία της Ρωσικής Επανάστασης. Η επιχειρηματολογία μου θα μπορούσε να συνοψιστεί στην εξής πρόταση: Εγγενής τάση του Κράτους είναι να συγκεντρώνει, να στενεύει και να μονοπωλεί όλες τις κοινωνικές δραστηριότητες· η φύση της επανάστασης, αντίθετα, είναι να αναπτύσσει, να πλαταίνει και να διανοίγεται σε ολοένα ευρύτερους κύκλους. Με

άλλα λόγια, το Κράτος παγιώνεται θεσμικά και είναι στατικό· η επανάσταση είναι ευέλικτη, δυναμική. Αυτές οι δυο τάσεις είναι ασύμβατες και η μια αναιρεί την άλλη. Η ιδέα του Κράτους κατάρτησε τη Ρωσική Επανάσταση. Το ίδιο θα γίνει με όλες τις άλλες επαναστάσεις, αν δεν επικρατήσουν οι ελευθεριακές ιδέες.

Όμως το θέμα δεν εξαντλείται σε καμία περίπτωση εδώ. Δεν είναι μόνο ο Μπολσεβικισμός, ο Μαρξισμός και ο Κυβερνητισμός που αφανίζουν την επανάσταση, όπως και κάθε άλλη σημαντική πρόοδο του ανθρώπου. Η κύρια αιτία για την ήττα της Ρωσικής Επανάστασης βρίσκεται βαθύτερα. Έχει να κάνει με τη βασική σοσιαλιστική αντίληψη για την επανάσταση.

Η κυρίαρχη, σχεδόν παντού, αντίληψη για την επανάσταση — ιδιαίτερα με τη σοσιαλιστική της έννοια — είναι ότι πρόκειται για μια βίαιη αλλαγή των κοινωνικών συνθηκών, κατά την οποία μια τάξη, η εργατική, γίνεται κυρίαρχη εις βάρος μιας άλλης, της καπιταλιστικής. Πρόκειται για μια καθαρά φυσική διαδικασία, που συνεπάγεται αλλαγές μόνο σε πολιτικό και θεσμικό επίπεδο. Η δικτατορία των μπουρζουάδων αντικαθίσταται από τη «δικτατορία του προλεταριάτου» — ή από την «εμπροσθοφυλακή» της, δηλαδή από το Κομμουνιστικό Κόμμα· ο Λένιν παίρνει τη θέση των Ρωμανόφ, το Αυτοκρατορικό Συμβούλιο βαπτίζεται Σοβιέτ των Λαϊκών Κομισάριων, ο Τρότσκι διορίζεται Υπουργός Αμύνης, και ένας εργάτης γίνεται Γενικός Στρατιωτικός Διοικητής Μόσχας. Αυτή είναι, κατ' ουσίαν, η μπολσεβίκικη αντίληψη για την επανάσταση, όπως ερμηνεύτηκε στην πράξη. Με ορισμένες ασήμαντες παραλλαγές, αυτή είναι επίσης η αντίληψη που έχουν για την επανάσταση όλα τα υπόλοιπα σοσιαλιστικά κόμματα.

Μια αντίληψη εξ ορισμού λανθασμένη και καταστρεπτική. Η Επανάσταση είναι πράγματι βίαιη διαδικασία. Όμως αν καταλήγει απλώς στην αντικατάσταση μιας δικτατορίας από άλλη, σε απλή αλλαγή ονομάτων και πολιτικών προσώπων, τότε δεν αξίζει τον κόπο. Οπωσδήποτε χάνουν το νόημά τους οι αγώνες και οι θυσίες, οι τεράστιες απώλειες ανθρώπων ζών και των αξιών του πολιτισμού. Ακόμη κι αν μια τέτοια επανάσταση βελτιώνει τις κοινωνικές συνθήκες (κάτι που δεν έγινε στη Ρωσία), ακόμη και τότε δεν θα άξιζε το τρομερό τίμημα: δεν χρειάζεται να χυθεί

αίμα για να έχουμε κάποια βελτίωση. Ο αληθινός σκοπός της επανάστασης δεν είναι τα παυσίπονα ή οι μεταρρυθμίσεις, τουλάχιστον όπως το καταλαβαίνω εγώ.

Κατά τη γνώμη μου — ενισχυμένη στο χιλιαπλάσιο από την εμπειρία στη Ρωσία — η μεγάλη αποστολή της επανάστασης, της ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ, είναι η ριζική επανεκτίμηση των αξιών. Επανεκτίμηση όχι μόνο των κοινωνικών αλλά και των ανθρωπιστικών αξιών. Οι ανθρωπιστικές αξίες θεωρούνται μάλιστα πιο σημαντικές, γιατί είναι η βάση όλων των κοινωνικών αξιών. Οι θεσμοί μας και οι κοινωνικές συνθήκες εξαρτώνται από τις ιδέες πάνω στις οποίες βασίζονται. Το να αλλάζεις τις συνθήκες, αφήνοντας ανέπαφες ιδέες και αξίες που στηρίζουν τα θεμέλιά τους, σημαίνει μόνο επιφανειακή αλλαγή, χωρίς διάρκεια ή αληθινή βελτίωση. Είναι μόνο αλλαγή μορφής, όχι περιεχομένου, όπως αποδεικνύεται με τόσο τραγικό τρόπο στη Ρωσία.

Η μεγάλη αποτυχία και τραγωδία της Ρωσικής Επανάστασης είναι ότι επεδίωξε (με την καθοδήγηση του κυβερνώντος κόμματος) να αντικαταστήσει μόνο θεσμούς και συνθήκες, αγνοώντας εντελώς τις ανθρώπινες και κοινωνικές αξίες που ενέχονται στην Επανάσταση. Ακόμη χειρότερα, στην παράλογη εμμονή του για εξουσία, το Κομμουνιστικό Κράτος επεδίωξε να καλλιεργήσει και να ενδυναμώσει εκείνες ακριβώς τις ιδέες και αντιλήψεις που η Επανάσταση ήρθε να καταστρέψει. Υποστήριξε και ενθάρρυνε τις χειρότερες αντικοινωνικές τάσεις και πολέμησε συστηματικά τη μόλις αφυπνιζόμενη αντίληψη των νέων επαναστατικών αξιών. Την αίσθηση δικαιοσύνης και ισότητας, την αγάπη της ελευθερίας και τη συντροφικότητα — θεμελιώδεις αξίες για την αληθινή αναγέννηση της κοινωνίας — το Κομμουνιστικό Κράτος τις εξαφάνισε. Το κοινό περι δικαίου αίσθημα στιγματίστηκε σαν αδυναμία και συναισθηματισμός· η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και ελευθερία θεωρήθηκαν αστικές προκαταλήψεις· η ιερότητα της ζωής, τόσο ουσιαστική για την κοινωνική ανοικοδόμηση, αναθεματίστηκε κι αυτή σαν μη επαναστατική, σχεδόν αντεπαναστατική. Η φοβερή διαστρέβλωση των θεμελιωδών αξιών κουβαλούσε το σπέρμα της καταστροφής. Με κυρίαρχη αντίληψη ότι η Επανάσταση ήταν απλώς μέσο για τη διασφάλιση πολιτικής δύναμης, αναπόφευκτα όλες οι επαναστατικές αξίες υποτάχτηκαν στις ανάγκες του Σοσια-

λιστικού Κράτους· στην πραγματικότητα, έγιναν αντικείμενο καπηλείας για την εξασφάλιση της νεόκοπης πολιτικής εξουσίας. Οι «ανάγκες του Κράτους» μασκαρεύτηκαν σε «συμφέροντα του Λαού και της Επανάστασης», έγιναν μοναδικό κριτήριο για δράση, ακόμη και για αισθήματα. Η βία, το αναπόφευκτο κακό των μεγάλων επαναστάσεων, παγιώθηκε, έγινε καθημερινή συνήθεια και καθιερώθηκε ως ο πιο ισχυρός και «εξιδανικευμένος» θεσμός. Τάχα ο Ζηνόβιεφ δεν έχρισε τον Ντζερζίνσκι, τον επικεφαλής της αιματοβαμμένης Τσεκά, «άγιο της Επανάστασης». Μήπως το Κράτος δεν απέδωσε τις μεγαλύτερες δημόσιες τιμές στον Ουρίτσκι, τον σαδιστή αρχιτσεκά του Πέτρογκραντ;

Η διαστρέβλωση των ηθικών αξιών σύντομα αποκρυσταλλώθηκε στο κυρίαρχο σύνθημα του Κομμουνιστικού Κόμματος: Ο ΣΚΟΠΟΣ ΑΓΙΑΖΕΙ ΤΑ ΜΕΣΑ. Όπως η Ιερά Εξέταση και οι Ιησουίτες στο παρελθόν, έτσι και οι Μπολσεβίκοι υιοθέτησαν πλήρως το παραπάνω σκεπτικό και υπέταξαν σε αυτό όλους τους ηθικούς κανόνες. Το πλήρωσαν ακριβώς, τόσο οι Ιησουίτες όσο και η Ρωσική Επανάσταση. Γιατί αυτή η λογική συνοδεύεται εξαρχής από το ψέμα, το δόλο, την υποκρισία και την προδοσία, τη φανερή ή κρυφή δολοφονία. Θα έχει αλήθεια μεγάλο ενδιαφέρον για τους σπουδαστές κοινωνικής ψυχολογίας η ανακάλυψη ότι δύο κινήματα με τόσο μεγάλη χρονική απόσταση μεταξύ τους και τόσο διαφορετική ιδεολογία, Ιησουίτες και Μπολσεβίκοι, κατέληξαν στα ίδια ακριβώς αποτελέσματα ξεκινώντας από την ίδια αρχή: ότι ο σκοπός αγιάζει τα μέσα. Η μέθοδος της ιστορικής αναλογίας, άγνωστη λίγο πολύ ως τώρα, παρέχει σημαντικό δίδαγμα για τις επερχόμενες επαναστάσεις, και το μέλλον της ανθρωπότητας.

Δεν υπάρχει μεγαλύτερη πλάνη από την πεποίθηση ότι άλλο πράγμα είναι οι προθέσεις και ο σκοπός, και άλλο οι μεθοδεύσεις που χρησιμοποιούμε. Αυτή η αντίληψη είναι μεγάλη απειλή για την αναγέννηση της κοινωνίας. Η ανθρώπινη εμπειρία διδάσκει ότι οι μέθοδοι και τα μέσα δεν μπορούν να διαχωριστούν από τον τελικό στόχο τους. Με τον εθισμό των ατόμων και την παγίωση μιας κοινωνικής πρακτικής, τα μέσα γίνονται αναπόσπαστο κομμάτι του τελικού σκοπού· τον επηρεάζουν, τον τροποποιούν ολοένα, ώσπου πολύ γρήγορα ταυτίζονται εντελώς μαζί του. Από την ημέρα της άφιξής μου στη Ρωσία είχα αρχίσει να το κα-

ταλαβαίνω, στην αρχή αόριστα, έπειτα όλο και πιο συνειδητά και ξεκάθαρα. Οι σπουδαίοι και εμπνευσμένοι στόχοι της Επανάστασης ξεθώριαζαν τυλιγμένοι στη σκοτεινή ομίχλη των μεθόδων που χρησιμοποιούσε το κυβερνών κόμμα, ώσπου τελικά ήταν αδύνατον να ξεχωρίσεις ποια ήταν τα προσωρινά μέσα και ποιος ο τελικός σκοπός. Στον ψυχολογικό τομέα και στην κοινωνία, τα μέσα κατ' ανάγκη επηρεάζουν και αλλοιώνουν τους σκοπούς. Όλη η ιστορία του ανθρώπου είναι η διαρκής επαναβεβαίωση του κανόνα πως, αφαιρώντας τους ηθικούς ενδοιασμούς από τις πράξεις σου, βουλιάζεις στον πάτο του χειρότερου αμοραλισμού. Εδώ βρίσκεται η αληθινή τραγωδία της φιλοσοφίας των Μπολσεβίκων, όπως εφαρμόστηκε στη Ρωσική Επανάσταση. Ας ελπίσουμε ότι το μάθημα δεν θα πάει χαμένο.

Καμιά επανάσταση δεν μπορεί να φέρει την ελευθερία, αν τα ΜΕΣΑ που χρησιμοποιεί δεν ταυτίζονται με το πνεύμα και τον προσανατολισμό του επιδιωκόμενου ΣΚΟΠΟΥ. Η Επανάσταση είναι άρνηση αυτού που υπάρχει, μια βίαιη διαμαρτυρία ενάντια στην απάνθρωπη μεταχείριση του ανθρώπου από τον άνθρωπο και στα χίλια είδη σκλαβιάς που αυτό συνεπάγεται. Η Επανάσταση αποσυνθέτει τις κυρίαρχες αξίες που στηρίζουν το πολύπλοκο οικοδόμημα της αδικίας, της καταπίεσης, της άγνοιας και της αποκτήνωσης. Η Επανάσταση είναι κήρυκας ΝΕΩΝ ΑΞΙΩΝ, αναγγέλλει τη μεταμόρφωση των σχέσεων ανθρώπου με άνθρωπο, και ανθρώπου με κοινωνία. Δεν είναι απλή μεταρρύθμιση, που μπαλώνει κάποιο κοινωνικό κακό· που αλλάζει απλώς τύπους και θεσμούς· που αναδιανέμει τον κοινωνικό πλούτο. Είναι όλα αυτά, αλλά και πολύ περισσότερα. Πάνω από όλα είναι η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΛΟΓΗΣΗ, ο φορέας νέων αξιών. Είναι ο μεγάλος ΔΑΣΚΑΛΟΣ της ΝΕΑΣ ΗΘΙΚΗΣ, που εμπνέει στον άνθρωπο μια καινούρια αντίληψη για τη ζωή, και τον τρόπο που αυτή η αντίληψη εκδηλώνεται στις κοινωνικές σχέσεις. Είναι διανοητική και πνευματική αναγέννηση.

Το πρώτο ηθικό της αξίωμα είναι η ταύτιση μέσων και σκοπού. Ύψιστος σκοπός όλων των επαναστατικών κοινωνικών αλλαγών είναι η καθιέρωση του σεβασμού της ανθρώπινης ζωής, της αξιοπρέπειας του ανθρώπου, του δικαιώματος κάθε ανθρώπινου πλάσματος για ελευθερία και ευημερία. Αν δεν είναι αυτός ο θεμελιώδης σκοπός της επανάστα-

σης, δεν μπορούν να δικαιωθούν οι βίαιες κοινωνικές αλλαγές. Γιατί οι εξωτερικές κοινωνικές αλλαγές μπορούν να γίνουν, και γίνονται, με την ομαλή πορεία της εξέλιξης. Επανάσταση, αντιθέτως, δεν σημαίνει μόνο εξωτερικές, αλλά και εσωτερικές, βασικές, θεμελιώδεις αλλαγές. Αυτή η εσωτερική αλλαγή αντιλήψεων και ιδεών, που διαποτίζει βαθμιαία τα κοινωνικά στρώματα, κορυφώνεται τελικά στη βίαιη έκρηξη που ονομάζεται επανάσταση. Μπορεί η κορύφωση να αντιστρέψει την πορεία της επανεκτίμησης, να στραφεί εναντίον της, να την προδώσει; Αυτό συνέβη στη Ρωσία. Αντιθέτως, η επανάσταση πρέπει να επιταχύνει και να διευρύνει την πορεία της οποίας είναι η συσσωρευτική έκφραση· βασική της αποστολή είναι να την εμπνεύσει, να την εξυψώσει, να διευρύνει τους ορίζοντές της. Μόνο τότε η επανάσταση είναι αληθινή.

Στην πράξη, αυτό σημαίνει ότι η περίοδος της καθαυτό επανάστασης, η αποκαλούμενη μεταβατική φάση, πρέπει να είναι εισαγωγή, προλούδιο νέων κοινωνικών συνθηκών. Το κατώφλι προς τη ΝΕΑ ΖΩΗ, ο ΝΕΟΣ ΟΙΚΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑΣ. Ακολουθεί το πνεύμα της νέας ζωής, σε αρμονία με την κατασκευή του νέου οικοδομήματος.

Το σήμερα είναι γονιός του αύριο. Το παρόν ρίχνει τη σκιά του μακριά μέσα στο μέλλον. Είναι νόμος της ζωής, ατομικής και κοινωνικής. Μια επανάσταση κενή από ηθικές αξίες θεμελιώνει την αδικία, την απάτη και την καταπίεση της μελλοντικής κοινωνίας. Τα μέσα που χρησιμοποιούμε για την ετοιμασία του μέλλοντος γίνονται ακρογωνιαίος λίθος του. Δέστε την τραγική κατάσταση της Ρωσίας. Οι μεθοδεύσεις του κρατικού συγκεντρωτισμού παρέλυσαν την ατομική πρωτοβουλία και προσπάθεια· η τυράννια της δικτατορίας γονάτισε το λαό, τον υποδούλωσε και έσβησε ολότελα τη φλόγα της λευτεριάς· η οργανωμένη τρομοκρατία εξουθένωσε και αποκτήνωσε τις μάζες, καταπνίγοντας κάθε ευγενική φιλοδοξία· η θεσμοθέτηση του φόνου εξευτέλισε την αξία της ανθρώπινης ζωής, εκμηδενίζοντας κάθε αξιοπρέπεια· ο εξαναγκασμός σε όλα τα επίπεδα αποθαρρύνει τις προσπάθειες, μετατρέπει τη δουλειά σε τιμωρία, ολόκληρη την ύπαρξη σε σκευωρία αλληλοεξαπάτησης, ανακινεί τα πιο χυδαία και ζώδη ένστικτα του ανθρώπου. Θλιβερή κληρονομιά στο ξεκίνημα της νέας ζωής που θα έφερνε ελευθερία και αδερφοσύνη.

Όσο κι αν το φωνάξουμε δεν θα είναι ποτέ αρκετό: η επανάσταση είναι μάταιη αν δεν την εμπνέουν τα υψηλότερα ιδανικά. Οι επαναστατικές μέθοδοι πρέπει να εναρμονίζονται με τους επαναστατικούς στόχους. Τα μέσα για την επανάσταση πρέπει να εναρμονίζονται με τους σκοπούς της. Κοντολογίς, οι ηθικές αξίες που θα εγκαθιδρύσει η επανάσταση μέσα στη νέα κοινωνία πρέπει να *εγκαινιάσουν* με τις επαναστατικές δράσεις της αποκαλούμενης μεταβατικής περιόδου. Αυτή η μεταβατική περίοδος, για να γίνει στέρεη γέφυρα προς την καλύτερη ζωή, πρέπει να χτιστεί από το ίδιο υλικό με αυτήν τη ζωή που επιδιώκουμε. Η Επανάσταση είναι καθρέφτης της επερχόμενης ημέρας: είναι το παιδί που θα γίνει ο Άνθρωπος του Αύριο.

Παράρτημα

Έμμα Γκόλντμαν
Η αλήθεια για τους Μπολσεβίκους*

*Αφιερωμένο
σαν τελευταία προσφορά, πριν μπω στις φυλακές
του Τζέφφερσον Σίτυ, στο Μιζούρι, για δύο χρόνια,
στους Μπολσεβίκους της Ρωσίας, με εκτίμηση προς
το μεγαλειώδες έργο τους, που ενθαρρύνει την αφύ-
πνιση του Μπολσεβικισμού στην Αμερική.*

Είναι ζήτημα υψίστης σημασίας να καταλάβει ο αμερικανικός λαός το αληθινό μήνυμα των Μπολσεβίκων, την προέλευση και το ιστορικό πλαίσιο που κάνει τη θέση τους και την πρόκλησή τους προς όλον τον κόσμο τόσο σημαντική για τις μάζες.

Ο όρος Μπολσεβίκος αφορά τους Ρώσους επαναστάτες που εκπροσωπούν τα συμφέροντα των μεγαλύτερων κοινωνικών ομάδων, και διεκδικούν στο μέγιστο βαθμό την ικανοποίηση των κοινωνικών και οικονομικών αιτημάτων αυτών των ομάδων.

Σε ένα σοσιαλδημοκρατικό συνέδριο, το 1903, οι ακραίοι επαναστάτες, αγανακτισμένοι από τη διαρκώς αυξανόμενη ρεφορμιστική και συμβιβαστική τάση στο κόμμα, οργάνωσαν την πτέρυγα των Μπολσεβίκων σε αντίθεση προς τους επονομαζόμενους Μενσεβίκους, την ομάδα που προχωρούσε με αργά βήματα, επιτυγχάνοντας βαθμιαίες μεταρρυθμίσεις. Ο Νικολάι Λένιν, και αργότερα ο Τρότσκι, πρωτοστάτησαν στην απόσχιση, κι από τότε εργάζονται ακατάπαυστα για την ανοικοδόμηση του κόμματος των Μπολσεβίκων σε απαρέγκλιτα επαναστατικές γραμμές, αλλά πάντα σύμφωνες με τη θεωρητική σκέψη του Μαρξ.

* Mother Earth Publishing Association, Τζόουνς Στριτ 4, Νέα Υόρκη 1918.

Ακολούθησε το θαύμα των θαυμάτων, η Ρωσική Επανάσταση του 1917, που για τους πολιτικούς μέσα και έξω από τις διάφορες σοσιαλιστικές ομάδες συνεπαγόταν ανατροπή του Τσάρου και εγκαθίδρυση φιλελεύθερης, σοσιαλίζουσας κυβέρνησης. Ο Λένιν και ο Τρότσκι, με τους οπαδούς τους, είδαν το βαθύτερο χαρακτήρα της επανάστασης, και, βλέποντάς τον, είχαν τη σοφία να ανταποκριθούν — όχι τόσο εξαιτίας των θεωρητικών τους επιλογών όσο για να υπηρετήσουν τις επιτακτικές ανάγκες του αφυπνιζόμενου ρωσικού λαού.

Έτσι, η Ρωσική Επανάσταση υπήρξε ένα θαύμα από πολλές απόψεις. Μεταξύ άλλων, παρατηρήθηκε το άνευ προηγουμένου φαινόμενο οι Μαρξιστές Σοσιαλδημοκράτες, ο Λένιν και ο Τρότσκι, να υιοθετούν τακτικές των Αναρχοεπαναστατών, ενώ οι Αναρχικοί Κροπότκιν, Τσερκάσοφ και Τσαϊκόφσκι αρνούνται αυτές τις τακτικές, επιστρέφοντας στα μαρξιστικά επιχειρήματα, που απέρριπταν σε όλην τους τη ζωή σαν «γερμανική μεταφυσική».

Η Ρωσική Επανάσταση είναι πραγματικό θαύμα. Αποδεικνύει καθημερινά πόσο ασήμαντες είναι όλες οι θεωρίες, συγκρινόμενες με την αμεσότητα της επαναστατικής αφύπνισης του λαού.

Οι Μπολσεβίκοι του 1903, μολονότι επαναστάτες, έμεναν προσκολλημένοι στο μαρξιστικό δόγμα για την εκβιομηχάνιση της Ρωσίας και την ιστορική αποστολή της μπουρζουαζίας, σαν αναγκαία εξελικτική διαδικασία πριν μπορέσουν να χειραφετηθούν οι μάζες. Οι Μπολσεβίκοι του 1918 δεν πιστεύουν πια στον προκαθορισμένο ρόλο της μπουρζουαζίας. Τα κύματα της επανάστασης τους παρέσυραν προς όσα πρέσβευαν οι Αναρχικοί από την εποχή του Μπακούνιν· ότι, δηλαδή, εφόσον οι μάζες συνειδητοποιήσουν την οικονομική τους δύναμη, φτιάχνουν τη δική τους ιστορία χωρίς να δεσμεύονται από παραδόσεις και διαδικασίες ενός νεκρού παρελθόντος που — σαν τις μυστικές συμφωνίες — αποφασίζονται σε στρογγυλά τραπέζια και δεν τις υπαγορεύει η ίδια η ζωή.

Με άλλα λόγια, οι Μπολσεβίκοι τώρα δεν αντιπροσωπεύουν μόνο μια περιορισμένη ομάδα θεωρητικών, αλλά μια ρωμαλέα, αναγεννημένη Ρωσία. Ο Λένιν και ο Τρότσκι ουδέποτε θα αποκτούσαν τόσο σημαντική θέση, αν εξέφραζαν απλώς ξερές θεωρητικές φόρμουλες. Αφουγκράζονται το χτύπο της καρδιάς του ρωσικού λαού, που, μολονότι ακόμη ανήμπορος να μιλήσει, ξέρει να υποβάλλει τα αιτήματά του πολύ πιο δυναμικά και έμπρακτα. Αυτό οπωσδήποτε δεν μειώνει την αξία του Λένιν, του Τρότσκι και των

άλλων ηρωικών προσώπων, που ο κόσμος αντικρίζει με δέος για το προφητικό τους όραμα και το ισχυρό επαναστατικό τους πνεύμα.

Δεν πάει πολύς καιρός που ο Τρότσκι και ο Λένιν είχαν χαρακτηριστεί πράκτορες των Γερμανών στην υπηρεσία του Κάιζερ. Μόνο όσοι δεν γνωρίζουν καθόλου αυτούς τους δυο ανθρώπους, και επηρεάζονται ακόμη από τα ψέματα των εφημερίδων, πιστεύουν τέτοιες κατηγορίες. Παρεμπιπτόντως, ας έχουμε υπόψη πως δεν υπάρχει πιο φτηνή και αξιοθρήνητη συκοφαντία από το να αποκαλείται «πράκτορας των Γερμανών» όποιος αρνείται να πιστέψει τη μεγαλόσχημη φράση «να κάνουμε τον κόσμο ασφαλή για τη Δημοκρατία», τη Δημοκρατία που μαστιγώνεται στην Τούλσα, λυτσάρεται στο Μπούττε, που φυλακίζεται, κακοποιείται και εκδιώκεται από τη χώρα μας.

Ο Λένιν και ο Τρότσκι δεν χρειάζονται υπεράσπιση. Όμως καλό θα ήταν να επιστήσουμε την προσοχή όσων ευκολόπιστων θεωρούν ότι οι ημερησίες εφημερίδες «δεν μπορούν να λένε ψέματα», πως όσο ο Τρότσκι βρισκόταν στην Αμερική ζούσε σε ένα φτηνό διαμερισμάτι και ήταν τόσο φτωχός που μετά βίας κατάφερνε να συντηρηθεί. Μάλιστα, οι Εβραίοι Σοσιαλιστές τού πρόσφεραν μια καλοπληρωμένη θέση σε μεγάλη ημερήσια εφημερίδα τους, με προϋπόθεση να συμβιβαστεί και να μετριάσει τον επαναστατικό του ζήλο. Ο Τρότσκι προτίμησε τη φτώχεια για να διατηρήσει τον αυτοσεβασμό του. Όταν αποφάσισε να γυρίσει στη Ρωσία, μόλις πρωτάρχιζε η Επανάσταση, έκαναν έρανο οι φίλοι του για να πληρώσει τα ναύλα — τόσο πολλά είχε κερδίσει σαν «πράκτορας των Γερμανών».

Όσο για τον Λένιν, όλη του η ζωή είναι ένας μακρύς, ασταμάτητος αγώνας για τη Ρωσία. Τα επαναστατικά ιδεώδη τού δόθηκαν κληρονομιά. Ο αδελφός του εκτελέστηκε κατά διαταγή του Τσάρου. Έτσι, ο Λένιν έχει και προσωπικούς λόγους να μισεί την απολυταρχία και να αφιερώσει τη ζωή του στην απελευθέρωση της Ρωσίας. Πόσο παράλογο να κατηγορηθεί ένας τέτοιος άνθρωπος για συμπάθεια προς το γερμανικό ιμπεριαλισμό! Ωστόσο, ακόμη και οι μεγαλόστομοι κατήγοροι του Λένιν και του Τρότσκι σώπασαν ντροπιασμένοι μπροστά στη δυνατή προσωπικότητα και την ακεραιότητα αυτών των κορυφαίων μορφών της Επανάστασης.

Από μια άποψη, είναι φυσικό η Αμερική να παρεξηγήσει τους Μπολσεβίκους. Η Ρωσική Επανάσταση παραμένει ακόμη στο μυαλό των Αμερικανών ένα αίνιγμα. Δίχως την παραμικρή επαφή με τις δικές του επαναστατικές παραδόσεις, και επιπλέον πεσμένος στα γόνατα μπρος στο μεγαλείο

του Κράτους, ο μέσος Αμερικανός έχει μάθει να πιστεύει πως η δική του χώρα δεν έχει κανένα λόγο να επαναστατήσει και ότι στη «σκοτεινή Ρωσία», ο μόνος σκοπός ήταν να απαλλαγούν από τον Τσάρο, οπωσδήποτε με ευγενικό τρόπο, ζητώντας συγγνώμη με κάθε σεβασμό από τον άνακτα. Και επιπλέον ότι, από τη στιγμή που θα εδραιωθεί μια σταθερή κυβέρνηση όπως η δική μας, ο ρωσικός λαός καλά θα κάνει να μην «μπερδεύεται μες στα πόδια του προέδρου».

Φανταστείτε λοιπόν την έκπληξή του, όταν ο ρωσικός λαός, αφού έδιωξε τον Τσάρο, ξεθεμελίωσε τη μοναρχία, και ξαπόστειλε τους «φιλελεύθερους» Μιλιούκοφ και Λβοφ, ακόμη και τον Σοσιαλιστή Κερένσκι, εκεί που είχε στείλει τον Τσάρο. Στο αποκορύφωμα, έρχονται οι Μπολσεβίκοι, που ξεσπαθώνουν τόσο ενάντια στον βασιλιά όσο και στα αφεντικά. Αυτά το δημοκρατικό μυαλό του Αμερικανού δεν τα χωράει.

Ευτυχώς για τη Ρωσία, ο λαός της δεν γνώρισε ποτέ τα αγαθά της Δημοκρατίας, με τις θεσμοθετημένες, νομιμοποιημένες, ιεραρχημένες αξίες της παιδείας και του πολιτισμού, που είναι όλες «φτιαγμένες στη μηχανή, και ξηλώνονται μόλις τραβήξεις τον πρώτο κόμπο».

Οι Ρώσοι είναι νοήμων λαός και το μυαλό τους αγνό και αδιάφθορο. Για τους Ρώσους η Επανάσταση ποτέ δεν ήταν απλή αλλαγή της πολιτικής σκηνής, ανατροπή ενός δυνάστη από άλλον. Εκατό χρόνια τώρα οι Ρώσοι διδάσκονται — όχι σε πνιγηρά σχολεία από στείρους δασκάλους και μουχλιασμένα εγχειρίδια, αλλά από μεγάλους μάρτυρες της Επανάστασης, τα ευγενέστερα πνεύματα που είδε ποτέ ο κόσμος — ότι η Επανάσταση φέρνει θεμελιώδεις κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές, ριζώνει πάνω στις ανάγκες και τις ελπίδες των ανθρώπων, και δεν σταματά ώσπου οι απόκληροι της γης να πάρουν όσα τους ανήκουν. Με μια λέξη, στην ανατροπή της δυναστείας ο ρωσικός λαός είδε την αρχή και όχι το φινάλε της Επανάστασης.

Πιο πολύ από την τυραννία του Τσάρου, ο μουζίκος μισούσε την τυραννία του φοροεισπράκτορα που έστελναν οι γαιοκτήμονες για να κλέψουν το τελευταίο άλογο ή την αγελάδα, να πάρουν το χωράφι ή να τον μαстиγώσουν και να τον σύρουν στη φυλακή όταν δεν είχε να πληρώσει τους φόρους. Τι νοιαζόταν ο μουζίκος που έπεσε ο Τσάρος από το θρόνο, τη στιγμή που ο άμεσος εχθρός, ο Μπάριν [αφέντης] κρατούσε ακόμη στα χέρια του το κλειδί της ζωής — τη γη; Μόνο η ρωσική γλώσσα ονομάζει χαϊδευτικά το χόμα, Μάτουςκα Ζεμλιά [Μητέρα Γη]. Για τον Ρώσο, το χόμα είναι τα πά-

ντα, αυτό που δίνει τη ζωή και τη χαρά, η τροφός, η αγαπημένη του Μάτουςκα [Μητερούλα].

Γι' αυτόν, η Ρωσική Επανάσταση δεν έχει νόημα, αν δεν απελευθερώσει τη γη, αν δεν στείλει στον εκθρονισμένο Τσάρο συντροφιά τον συνεταιίρο του, τον γαιοκτήμονα, τον καπιταλιστή. Έτσι εξηγείται το ιστορικό πλαίσιο του Μπολσεβικισμού, η κοινωνική και οικονομική του βάση. Είναι ισχυροί επειδή εκπροσωπούν το λαό. Μόλις πάψουν, θα πρέπει να φύγουν, όπως η Προσωρινή Κυβέρνηση και ο Κερένσκι. Προς το παρόν, ο ρωσικός λαός δεν θα ησυχάσει, ούτε οι Μπολσεβίκοι θα σταματήσουν, ώσπου η γη και τα μέσα επιβίωσης να γίνουν κληρονομιά των παιδιών της Ρωσίας. Πρώτη φορά ύστερα από τόσους αιώνες υψώνουν φωνή να ακουστεί στις καρδιές, όχι της άρχουσας τάξης — ξέρουν πως δεν έχει καρδιά — αλλά στις καρδιές του λαού των Ηνωμένων Πολιτειών και όλων των λαών του κόσμου. Εδώ βρίσκεται το βαθύτερο νόημα και η σημασία της Ρωσικής Επανάστασης, όπως την αντιπροσωπεύουν οι Μπολσεβίκοι.

Με αφετηρία το συμπέρασμα ότι όλοι οι πόλεμοι στην ιστορία είναι καπιταλιστικά και συνεπώς οι μάζες δεν έχουν όφελος να ενισχύουν τα ιμπεριαλιστικά σχέδια των εκμεταλλευτών, είναι εύλογη εκ μέρους των Μπολσεβίκων η επιδίωξη ειρήνης, μιας ειρήνης χωρίς προσαρτήσεις ούτε αποζημιώσεις.

Κατ' αρχάς, η Ρωσία έχει εμπλακεί σε πόλεμο εξαιτίας του αιμοσταγούς Τσάρου. Γιατί να χάνεται το άνθος των αντρών, που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για καλύτερο σκοπό, ανοικοδομώντας τη Ρωσία; Μήπως για να κάνουν τον κόσμο ασφαλή για τη δημοκρατία; Τι φάρσα! Οι αποκαλούμενες Δημοκρατίες δεν έστρεφαν την πλάτη στο ρωσικό λαό όταν η Θεά τους χαριεντιζόταν με τον κνούτο της ρωσικής απολυταρχίας; Πώς τολμούν να καταδικάζουν τη Ρωσία επειδή ζητάει ειρήνη τώρα που τίναξε από την πλάτη της το βάρος αιώνων καταπίεσης!

Καυχιούνται αλήθεια οι Σύμμαχοι για τη Δημοκρατία τους; Τότε γιατί δεν αναγνώρισαν τη Ρωσική Επανάσταση πριν ακόμη οι «φριχτοί Μπολσεβίκοι» πάρουν τα ηνία της εξουσίας; Η Αγγλία, δοξασμένη ελευθερώτρια των μικρών εθνών, με την Ινδία και την Ιρλανδία στις αρπάγες της, δεν ήθελε ούτε να ακούει για Επανάσταση. Η Γαλλία, το υποτιθέμενο λίκνο της ελευθερίας, απέπεμψε τον Ρώσο Εκπρόσωπο από τη Σύνοδό της. Βέβαια, η Αμερική αναγνώρισε την επαναστατική Ρωσία, ελπίζοντας πως ο Μιλι-

ούκοφ ή ο Κερένσκι θα έμεναν στην εξουσία. Υπ' αυτές τις συνθήκες, γιατί έπρεπε η Ρωσία να επιλέξει τη συνέχιση του πολέμου;

Εν τούτοις, δεν είναι αυτός ο λόγος που οι Μπολσεβίκοι επιμένουν τόσο για ειρήνη. Είναι επειδή τίποτε ζωτικό ή εποικοδομητικό δεν γίνεται σε περίοδο πολέμου. Ο ρωσικός λαός είναι έτοιμος να οικοδομήσει, να δημιουργήσει, να θεμελιώσει μια νέα, ελεύθερη, πλούσια Ρωσία. Γι' αυτό χρειάζονται ειρήνη και, περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, οι Μπολσεβίκοι θέλουν να βοηθήσουν τους λαούς του κόσμου να έχουν ειρήνη — τους λαούς που, όπως οι ίδιοι, ποτέ δεν θέλησαν πόλεμο.

Οι Μπολσεβίκοι δίδαξαν κιόλας τον κόσμο ότι οι ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις πρέπει να διεξάγονται με πρωτοβουλία του ίδιου τού λαού. Η ειρήνη δεν γίνεται στο όνομα αυτών που κάνουν πολέμους και τους καπηλεύονται. Πρόκειται για μια σπουδαιότατη συνεισφορά των Μπολσεβίκων στην παγκόσμια πρόοδο. Επιπλέον, θεωρούν ότι οι διαπραγματεύσεις ειρήνης πρέπει να γίνονται ανοιχτά, ειλικρινά και με πλήρη συγκατάθεση των λαών που εκπροσωπούνται σε αυτές. Δεν ανέχονται διπλωματικές ίντριγκες που προδίδουν το λαό και προκαλούν ανεπανόρθωτες καταστροφές.

Πάνω σε αυτήν τη βάση, οι Μπολσεβίκοι κάλεσαν τις άλλες δυνάμεις να συμμετάσχουν στη Διάσκεψη Γενική Ειρήνης του Μπρεστ-Λιτόφσκ. Η πρόταση έγινε αντικείμενο χλευασμού. Τη στιγμή της δοκιμασίας, αποκαλύφθηκε η θλιβερή ανεπάρκεια και κομπορρημοσύνη των Συμμάχων περί δημοκρατίας. Η προδοσία των Συμμάχων, που εγκατέλειψαν το ρωσικό λαό, δικαιώνει την επιλογή των Μπολσεβίκων για ξεχωριστή συνθήκη ειρήνης. Αφού τους απέρριψαν οι Σύμμαχοι, δεν φέρουν καμιά ευθύνη για τη χωριστή ειρηνευτική συμφωνία.

Ακόμη και εγκαταλειμμένοι, οι Μπολσεβίκοι δεν είναι λιγότερο δυνατοί. Αυτήν την εκ πρώτης όψεως παράδοξη ηθική επιρροή των Μπολσεβίκων εκφράζει ο Τρότσκι λέγοντας: «Η αδυναμία μας θα είναι η δύναμή μας». Αδύναμοι, επειδή δεν χρησιμοποιούν τα όργανα της απολυταρχίας, οι Μπολσεβίκοι παίρνουν δύναμη από τον κοινό επαναστατικό τους στόχο. Η απλή καρδιά ενός Ρώσου που θέλει να φερθεί έντιμα στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων ασκεί μεγαλύτερη ηθική επιρροή από όλες τις υπεκφυγές, την εκλεπτυσμένη υποκρισία και την πανουργία των διπλωματών.

Οι Μπολσεβίκοι δεν αναγνωρίζουν υποχρεώσεις και αποζημιώσεις που συνομολόγησε η άρχουσα τάξη. Γιατί θα έπρεπε να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις του Τσάρου; Ο λαός δεν φέρει ευθύνη· ουδέποτε έδωσε τέτοιες

εγγυήσεις προς τις εμπόλεμες χώρες. Κανείς δεν ζήτησε τη γνώμη του για το σφαγιασμό του. Να τιμωρηθούν για τα εγκλήματα της μοναρχίας; Να φορτώσουν στα παιδιά και στα εγγόνια τους πολεμικά δάνεια και αποζημιώσεις; Τις συμφωνίες και τα συμβόλαια που έκαναν οι εχθροί του λαού πρέπει να τα τηρούν οι εχθροί του λαού, όχι ο ίδιος ο λαός. Αν ο Τσάρος έδωσε εγγυήσεις σε άλλες χώρες, ας τον καταστήσουν υπεύθυνο για όσα υποσχέθηκε. Ο λαός, που κανείς δεν γύρευε τη γνώμη του εξαρχής, που πολέμησε, μάτωσε και θυσιάσε ζωές επί τριάμισι χρόνια, — δέχεται να πληρώσει μόνο οφειλές που χρεώθηκε ο ίδιος, υπεύθυνα, με πλήρη επίγνωση, και για σκοπό που αυτός έχει εγκρίνει. Μόνο τέτοιας λογής πολεμικά χρέη, δάνεια και αποζημιώσεις σκοπεύει να πληρώσει.

Οι Μπολσεβίκοι δεν έχουν ιμπεριαλιστικά σχέδια. Στοχεύουν μόνο στην απελευθέρωση. Όποιος κατανοεί τις αρχές της ελευθερίας δεν κάνει προσαρτήσεις άλλων λαών και χωρών. Ο γνήσιος ελευθεριακός δεν ανέχεται τον περιορισμό ούτε καν μεμονωμένων ατόμων. Όσο υπάρχουν υπόδουλα έθνη, λαοί ή άτομα, θα κινδυνεύει και ο ίδιος. Γι' αυτόν το λόγο οι Μπολσεβίκοι απαιτούν ειρήνη χωρίς προσαρτήσεις και αποζημιώσεις. Δεν αισθάνονται ηθική δέσμευση να εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις που ανέλαβε ο Τσάρος, ο Κάιζερ και οι υπόλοιποι ιμπεριαλιστές κύριοι.

Κατηγορούν τους Μπολσεβίκους ότι πρόδωσαν τους Συμμάχους. Ρώτησε κανείς το ρωσικό λαό αν ήθελε να ταχθεί στο πλευρό των Συμμάχων; Οι Μπολσεβίκοι Κομμουνιστές, αφοσιωμένοι με όλο το πάθος και τη δύναμη της ύπαρξής τους στις αρχές του Διεθνισμού, διακηρύσσουν: «Σύμμαχοί μας δεν είναι οι κυβερνήσεις της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας ή της Αμερικής· σύμμαχοί μας είναι ο αγγλικός, ο γαλλικός, ο ιταλικός, ο αμερικανικός και ο γερμανικός λαός. Αυτοί είναι οι μοναδικοί μας σύμμαχοι, και δεν θα τους προδώσουμε ποτέ· αυτούς τους συμμάχους ποτέ δεν θα τους εξαπατήσουμε. Υπηρετούμε τους συμμάχους μας, τους λαούς του κόσμου, όχι την άρχουσα τάξη, όχι διπλωμάτες και πρωθυπουργούς, όχι κυρίους που κάνουν πολέμους». Μέχρι στιγμής αυτή είναι η θέση των Μπολσεβίκων. Αυτήν τη στάση κράτησαν τις τελευταίες εβδομάδες. Βλέποντας πως οι όροι ειρήνης των Γερμανών συνεπάγονταν υποδούλωση και εξάρτηση άλλων λαών, απάντησαν: «Θέλουμε ειρήνη, σίγουροι πως έτσι παροτρύνουμε και άλλους λαούς τού κόσμου να επιδιώξουν και να κατακτήσουν την ειρήνη, είτε το θέλει η άρχουσα τάξη είτε όχι».

Σε επιστολή προς τον «Πολίτη Πρεσβευτή» της Περσίας, ο Τρότσκι λέει: «Το Αγγλορωσικό σύμφωνο του 1907 επιβουλεύεται την ελευθερία και ανεξαρτησία του περσικού λαού. Συνεπώς, το θεωρούμε διά παντός κενό γράμμα. Επιπλέον, καταγγέλλουμε όλους τους διακανονισμούς που προηγήθηκαν ή ακολούθησαν την παραπάνω συμφωνία, και οι οποίοι ενδέχεται να περιορίσουν τα δικαιώματα του περσικού λαού για ελεύθερη και ανεξάρτητη ζωή».

Κατηγορούν τους Μπολσεβίκους ότι πήραν στην κατοχή τους τη γη. Για όσους πιστεύουν στη ατομική ιδιοκτησία, αυτή είναι μια τρομερή κατηγορία. Η καταπάτηση ξένης ιδιοκτησίας θεωρείται το μεγαλύτερο από όλα τα εγκλήματα. Η ανθρωποκτονία δικαιολογείται, αλλά το ιερό δικαίωμα της ατομικής περιουσίας είναι απαραβίαστο. Ευτυχώς, οι Μπολσεβίκοι διδάχτηκαν από το παρελθόν. Οι επαναστάσεις τού παρελθόντος απέτυχαν, επειδή οι μάζες δεν πήραν στην κατοχή τους τα μέσα επιβίωσης.

Οι Μπολσεβίκοι έκαναν κι άλλο ανόσιο πράγμα — πήραν και τις τράπεζες. Θυμόντουσαν ότι στην Παρισινή Κομμούνια, ενώ τα γυναικόπαιδα λιμοκτονούσαν στους δρόμους, οι Κομμουνάροι βλακωδώς έστελναν συντρόφους να φυλάνε την Τράπεζα της Γαλλίας. Αργότερα η γαλλική Κυβέρνηση με τα κεφάλαια της τράπεζας πλήρωσε τον Μπίσμαρκ για την απελευθέρωση 500.000 αιχμαλώτων πολέμου, που εισέβαλαν στο Παρίσι και έπνιξαν την Κομμούνια με το αίμα 30.000 εργατών.

Εκείνη την εποχή, στα 1871, η γαλλική μπουρζουαζία δεν είχε τον παραμικρό ενδοιασμό να χρησιμοποιήσει γερμανικά πυροβόλα για να σφαγιάσει το γαλλικό λαό. Ο «σκοπός αγιάζει τα μέσα», που η μπουρζουαζία αδιάστακτα χρησιμοποιεί — τότε και τώρα — για να διατηρεί την υπεροχή της.

Οι Μπολσεβίκοι μελετούν με ζήλο τα μαθήματα της ιστορίας. Ξέρουν ότι η άρχουσα τάξη θα προτιμούσε τον Τσάρο, ακόμη και τον Κάιζερ, μπρος στην Επανάσταση. Αν η μπουρζουαζία διατηρούσε τον πλούτο που κλέβει από το λαό, τη γη και τα κεφάλαια, θα πλήρωναν και τον ίδιο τον διάβολο προκειμένου να γλιτώσουν από την Επανάσταση, και ο λαός, φτωχός και πεινασμένος, θα υπέκυπτε στο ανελέητο παζάρι.

Γι' αυτό οι Μπολσεβίκοι πήραν τις τράπεζες και πιέζουν τους αγρότες να απαλλοτριώσουν τη γη. Δεν θέλουν να παραδώσουν τις τράπεζες και τη γη, τις πρώτες ύλες και το προϊόν από το μόχθο της Εργατιάς στα χέρια του Κράτους. Θέλουν να πάνε οι φυσικοί πόροι και ο πλούτος τής χώρας στα χέρια του λαού για συλλογική κατοχή και διαχείριση. Οι Ρώσοι είναι κομμουνιστές από ένστικτο και από παράδοση, δεν επιθυμούν, μήτε χρειάζονται το ανταγωνιστικό σύστημα.

Οι Μπολσεβίκοι μετατρέπουν σε πραγματικότητα όσα ο λαός λαχταρούσε, ονειρευόταν, συζητάγε και σχεδίαζε ατομικά και συλλογικά. Οικοδομούν μια νέα κοινωνική τάξη πραγμάτων μέσα από το χάος και τις συγκρούσεις που αντιμετώπιζον.

Γιατί συμβαίνει πολλοί Ρώσοι επαναστάτες να διαφωνούν με τους Μπολσεβίκους; Μερικοί από τα πιο ξεχωριστά πνεύματα της Ρωσίας, όπως η αγαπημένη μας Μπάμπουσκα Μπρεσκόβσκαγια, ο Πέτρος Κροπότκιν, και άλλοι, αντιδρούν στους Μπολσεβίκους. Οι καλοί αυτοί άνθρωποι ξεγελιούνται από τη λάμψη του πολιτικού φιλελευθερισμού που εκπροσωπούν η Ρεπουμπλικανική Γαλλία, η Συνταγματική Μοναρχία της Αγγλίας και η Δημοκρατία της Αμερικής. Πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο φιλελευθερισμό και τον αυταρχισμό είναι καθαρά φανταστική. Μόνη διαφορά ότι στο αυταρχικό καθεστώς ο λαός έχει επίγνωση της σκλαβιάς, αγαπάει την ελευθερία, πολεμάει και πεθαίνει γι' αυτήν, ενώ στη δημοκρατία οι άνθρωποι φαντάζονται πως είναι ελεύθεροι και μένουν ικανοποιημένοι από την υποδούλωσή τους.

Οι Ρώσοι επαναστάτες που διαφωνούν με τους Μπολσεβίκους σύντομα θα κατανοήσουν ότι οι Μπολσεβίκοι εκπροσωπούν τις πιο βασικές, απώτερες και πλατιές αρχές για την ανθρώπινη ελευθερία και ευημερία.

Θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς, τι θα κάνουν οι Μπολσεβίκοι αν όλες οι άλλες κυβερνήσεις στραφούν εναντίον τους; Δεν φαίνεται διόλου απίθανο, αν οι Μπολσεβίκοι αποκτήσουν πλήρη οικονομικό και κοινωνικό έλεγχο στη Ρωσία, οι κυβερνήσεις να συνασπιστούν κάτω από το λάβαρο του γερμανικού ιμπεριαλισμού για να συντρίψουν τους Μπολσεβίκους. Είναι επόμενο τα ιμπεριαλιστικά στοιχεία να ενωθούν με την μπουρζουαζία για να χτυπήσουν τη Ρωσική Επανάσταση.

Οι Μπολσεβίκοι αντιλαμβάνονται τους κινδύνους αυτούς και παίρνουν τα πιο αποτελεσματικά μέτρα για την αντιμετώπισή τους. Η επιρροή τους στο προλεταριάτο της Γερμανίας και της Αυστρίας είναι ανυπολόγιστη. Γερμανοί αιχμάλωτοι πολέμου που επιστρέφουν μεταφέρουν το μήνυμα του Μπολσεβικισμού σε χαρακώματα και στρατώνες, χωράφια και εργοστάσια, διαλαλώντας στους λαούς με ποια δύναμη θα συντρίψουν τον απολυταρχισμό. Η διαφώτιση του γερμανικού λαού από τους Μπολσεβίκους έφερε τα πρώτα αποτελέσματα. Σίγουρα θα έχει εκατονταπλάσια απήχηση, για

να εξαπλωθεί η εξέγερση στις Κεντρικές Αυτοκρατορίες, παρά τις φλυαρίες των Συμμάχων.

Ακόμη και αν οι Μπολσεβίκοι δεν καταφέρουν να πραγματώσουν το θαυμαστό όνειρό τους, η προσπάθεια να συνασπιστούν με όλους τους κατατρεγμένους λαούς του κόσμου, το αίτημα να δοθεί η γη στους αγρότες, και οι εργάτες, που παράγουν τον πλούτο του κόσμου, να απολαμβάνουν τα προϊόντα του μόχθου τους — το γεγονός ότι υπάρχουν και προβάλλουν διεκδικήσεις, ασκεί τέτοια επίδραση στον υπόλοιπο κόσμο, που τα ανθρώπινα όντα δεν θα ξαναγίνουν ποτέ πια τόσο ασήμαντα, εφησυχασμένα και κοινότοπα όσο ήταν πριν εμφανιστούν οι Μπολσεβίκοι στον ορίζοντα της ανθρώπινης ζωής.

Αυτόν το ρόλο παίζουν οι Μπολσεβίκοι στη ζωή μας, στη ζωή των Γερμανών, των Γάλλων και όλων των λαών της γης. Ποτέ πια δεν θα είμαστε ίδιοι. Κάθε φορά, σε στιγμές απελπισίας και απογοήτευσης, όταν πιστεύουμε ότι όλα έγιναν συντρίμια, θα στρέφουμε τα μάτια στη Ρωσία, όπου η Μεγάλη Ελπίδα αναστημένη και ολοζώντανη διαλύει από τις καρδιές το μίσος για τα αδέρφια μας, το μαύρο μίσος που μας παραλύει το μυαλό, αλυσοδένει το σώμα, βαραίνει στις πλάτες, και εξασθενίζει τη θέλησή μας.

Οι Μπολσεβίκοι είναι πρόκληση για τον κόσμο. Δεν μπορεί πια να επαπαύεται στην πρωτινή νοσηρή του απάθεια. Οφείλει να απαντήσει. Αυτό συμβαίνει ήδη στη Γερμανία, τη Αυστρία και στη Ρουμανία, τη Γαλλία και τη Ιταλία, μάλιστα, ακόμη και στην Αμερική. Σαν απρόσμενη λιακάδα απλώνεται ο Μπολσεβικισμός σε ολόκληρο τον κόσμο, φωτίζει το μεγάλο Όραμα, ζεσταίνει και ξυπνά τη Νέα Ζωή της ανθρώπινης αδελφοσύνης και κοινωνικής ευημερίας.

Η ΕΜΜΑ GOLDMAN, ιστορική μορφή του αμερικανικού αναρχικού, ριζοσπαστικού και φεμινιστικού κινήματος, αναμίχθηκε στα μεγάλα κοινωνικά και πολιτικά γεγονότα της εποχής της, από τη Ρωσική Επανάσταση έως τον Ισπανικό Εμφύλιο, ασκώντας μεγάλη επίδραση με τους πολιτικούς της λόγους και την αρθρογραφία της. Γεννήθηκε στην πόλη Κάουνας της Λιθουανίας, στις 27 Ιουνίου 1869, και μετανάστευσε στις ΗΠΑ το 1885. Πολύ σύντομα, μόλις 16 ετών, στρατεύτηκε στο αναρχικό κίνημα. Το 1906 ξεκίνησε την έκδοση του θρυλικού μηνιαίου *Mother Earth*, δημοσιεύοντας τα επόμενα χρόνια πλήθος βιβλίων και φυλλαδίων, ανάμεσά τους και τη δική της συλλογή κειμένων *Anarchism and Other Essays* (1911). Παράλληλα με τις πολιτικές της ομιλίες έδινε και διαλέξεις για το θέατρο, τον Ibsen, τον Shaw, τον Strindberg κ.ά., οι οποίες βρίσκονται συγκεντρωμένες στο βιβλίο της *The Social Significance of the Modern Drama* (1914). Το 1917 η κυβέρνηση έκλεισε το *Mother Earth*, και η Έμμα Γκόλντμαν συνελήφθη για την αντιπολεμική της δραστηριότητα και φυλακίστηκε (1918–19). Τρεις μήνες μετά την αποφυλάκισή της, απελάθηκε μαζί με τον σύντροφό της Alexander Berkman (« αναμφίβολα, οι δύο πιο επικίνδυνοι αναρχικοί σε αυτήν τη χώρα ») και 248 άλλους ανεπιθύμητους « Κόκκινους » στη Σοβιετική Ρωσία. Δυο χρόνια μετά, το 1921, βαθιά απογοητευμένη, εγκαταλείπει τη Ρωσία, με την απόφαση να μιλήσει ανοιχτά, για να βοηθήσει τον κόσμο να κάνει « διάκριση ανάμεσα στους Μπολσεβίκους και τη Ρωσική Επανάσταση ». Έγραψε το βιβλίο *My Disillusionment in Russia* (1923) και ξεκίνησε εκστρατεία ενημέρωσης της κοινής γνώμης σε διάφορες ευρωπαϊκές πόλεις, στη Σουηδία, τη Γερμανία και τη Βρετανία. Το 1925 πήρε τη βρετανική υπηκοότητα, και τον επόμενο χρόνο, το 1926, επισκέφτηκε τον Καναδά, για σειρά πολιτικών ομιλιών και διαλέξεων για το θέατρο. Επέστρεψε στη Γαλλία το 1928, όπου έγραψε την αυτοβιογραφία της, *Living My Life* (1931). Τον επόμενο χρόνο, 1932, δημοσίευσε τη βιογραφία της Voltairine de Cleyre. Το 1933 ξαναταξίδεψε στον Καναδά, και το 1934 πήρε την άδεια να επισκεφτεί για 90 ημέρες τις ΗΠΑ και να δώσει διαλέξεις. Επιστρέφοντας στην Ευρώπη, αφοσιώθηκε με θέρμη στην υποστήριξη των Αναρχικών της Ισπανίας, μαζεύοντας χρήματα, δίνοντας συνεντεύξεις και στρατολογώντας υποστηρικτές. Επισκέφτηκε την Καταλωνία το 1936, το 1937 και το 1938. Το 1939, ακούραστη, ξαναεπισκέφτηκε τον Καναδά για να συγκεντρώσει χρήματα για τα θύματα του Ισπανικού Εμφυλίου, υπέστη ισχαιμικό επεισόδιο. Πέθανε στο Τορόντο, στις 14 Μαΐου 1940.